CONTENTS.

PREFACE.

1.

THE Sāṅkhāyana S'rauta Sūtra is one of the two great Sūtra works thus far known which treat of the duties of the Hotar and his assistants at the celebration of the so-called S'rauta or Vaitānika sacrifices, beginning with the Darśa-pūrṇa-māsa Iṣṭi and ending with the complicated Sattras or 'sacrificial sessions.'

The text of this work I now lay before my colleagues. And, inasmuch as the progress of our common studies depends in great measure upon the facility with which the original sources of our knowledge of ancient India may be consulted, I have added to the text a series of indexes, hoping that they will answer all demands that can reasonably be made upon an editor and will prove of much value as tools and material for further investigation.

Years ago, Professor Weber* advanced the opinion that the home of the S'āṅkhāyanas was in the western regions of India. His view was confirmed and our knowledge of the matter made precise by Professor Buhler, to whose eminent scholarship Sanskrit philology is greatly indebted, in the preface to his translation of the Âpastamba Dharma Sūtra.† From a passage of the Mahārnava concerning the geographical distribution of the Vedas and the Vedic schools, he quotes the following couplet:

उत्तरे गूर्जरे देशे बह्वृचः परिकीर्तितः ।
कौषीतकि ब्राह्मणं च शाखा शाङ्खायनी स्थिता ॥

* *Indische Litteraturgeschichte*, ed. 2, p. 59.

† *Sacred Books of the East*, vol. ii, p. xxxi.

The territory occupied by the S'āṅkhāyana Carana is thus exactly designated as Northern Guzerat.

It is a well-known fact that the S'āṅkhāyanas and Kauṣītakins stood in very close relations. Upon this point, I can add nothing of value to what has already been said by Professor Weber, Professor Lindner,* and others. Nor will I attempt in this place to determine more precisely the relation of the Kausītaki Brāhmana to the S'āṅkhāyana S'rauta Sūtra. I will merely remark that the name of S'āṅkhāyana is found neither in the text of the S'rauta Sūtra nor in that of the Brāhmana; while that of Kausītaki, among others, occurs as a standard authority several times in both texts. The attribution implied in the printed title rests only upon the testimony of the colophons of the several Adhyāya's: *but we are not called upon to disregard* these statements: surely, their unanimity is no small warrant for the antiquity and trustworthiness of the tradition which they represent.

The study of the S'āṅkhāyana S'rauta Sūtra in later times seems to have been much neglected, or, at least, to have been limited to a very small number of adherents of the school. To this opinion I was led in the first instance by the apparently extreme rarity of complete manuscripts of Ānartīya's commentary† to the Sūtra. My opinion was afterwards

confirmed by the S'loka found at the end of Adhyāyas IX and X,

भाष्यकारैरिदं यच्च विनष्टं लेखनादिना ।
अक्षरं तदाशक्त्या मुकुन्दस्त्वकल्पयत् ॥

which gives us plain and direct evidence of the faulty preservation of the *Bhāṣya*. To the same conclusion points the further fact that Trikāṇḍamaṇḍana, who lived one or two hundred years before Hemādri,* mentions the Sūtras of Āpastamba, Ās'valāyana, Upavarṣa, Kātyāyana, and others, but ignores wholly that of S'āṅkhāyana or Kauṣītaki. And, once more, Vāñches'vara Sudhī, in the preface to his commentary on the Hiraṇyakes'in S'rauta Sūtra,† written S'ake 1738,‡ enumerates as his models the most celebrated Sūtrakāras along with their commentators, for example, Baudhāyana with Bhavasvāmin, Āpastamba with Dhūrta, Ās'valāyana with Devasvāmin, Kātyāyana with Karka, and others; but he nowhere mentions S'āṅkhāyana, and still less, of course, any commentator on the latter's works.

Whatever the reason for this presumably insignificant and inferior position of the S'āṅkhāyanins of later times, there can be little doubt that their school may fairly claim an antiquity as great as that of any other Caraṇa. As Professor Weber has already observed,§ some parts of their

most complete of all. But even this manuscript, like the others, omits to comment upon the passage XIV, 51, 3 (or 6) to 52, 3

I regret that the manuscript, "India Office, No 539," did not come to my notice until after I wrote my account of the manuscripts of the commentary It had been registered under a title for which it did not occur to me to search at the time, and so was overlooked. It will be duly utilized in the following volumes See the new Catalogue of Sanskrit Manuscripts in the Library of the India Office, Part I, No. 261.

* See R G. Bhandarkar, Report on the search for Sanskrit Manuscripts in the Bombay Presidency during the year 1883-84, Bombay, 1887, pp. 27-8.

† India Office, Burnell Collection, No 386

‡ वस्वग्न्यद्रिक्षिति॰

§ Indische Litteraturgeschichte, ed. 2, p 59.

Sūtra are strikingly similar, in style and general character, to the Brāhmanas—a fact which speaks strongly in favour of S'āṅkhāyana's work being anterior to that of Ās'valāyana. Important also is the fact that it embodies detailed prescriptions for the performance of human sacrifices These sacrifices probably belonged to a very remote age, and had already begun to pass into desuetude during the period of the composition of the Vedic hymns. One of these prescriptions gives us an interesting clue for the explanation of Ṛigveda X, 18, 8, and incidentally also an argument in favour of our assuming an early date for S'āṅkhāyana—see below.

In this connection, it may be added that the history of the Māitrāyaniyā S'ākhā, which has been so well elucidated by Dr. von Schröder, shows that oblivion sometimes befalls the very works that have an especial claim upon our interest.

2.

The principles of sound criticism have been applied to the texts of Vedic hymns and have disproved the beliefs long current concerning the integrity of those texts. As applied to the products of the Sūtra period, the same principles appear to be leading to results similar, but even more far-reaching.

I have already* pointed out that most of the S'rauta Sūtras bear a strong family likeness and differ from each other only in matters of comparatively small importance. From this one might be tempted to infer that they were handed down by a tradition the integrity of which was unaffected by the usual fate of all ancient literary compositions. I *think it can be shown, however, that such was not the* case, and that the original manuals of the ancient Sūtrakāras became gradually enlarged by various additions and modifications due partly to the mutual influence of the

* In the introduction to my "New and Full Moon Sacrifice" Jena, 1880.

different schools and partly to the natural developement of the ritual. Indeed, Ānartiya himself, the commentator to S'āṅkhāyana, occasionally observes that this or that rule has been borrowed from the work of another S'ākhā.* Moreover, a passage from the supplement to the Gobhila-grihya-samgraha†

शाखान्तरेषु यच्चोक्तं तत्कुर्यात् पारतन्त्रिकम् ।

विशेषाः खलु सामान्या ये चोक्ता वेदवादिभिः ॥

states expressly that deficiencies in *one* Sūtra work are *to* be filled up by drawing upon some other.

This method of procedure has been evidently adopted by the adherents of the S'āṅkhāyana S'ākhā, and the fact may be illustrated by a good many actual instances to be found in their work. Let us take for example ii, 7, 1 ff. The rules read:

प्रथमास्तमिते जुहोति । १ । दृश्यमाने वा नक्षत्रे । २ । उपोदयं व्युषिते । ३ । उदिते वा । ४ । प्रत्यक्षात्तु काले मनः कुर्वीत । ५ । तस्यापराधे प्रायश्चित्तम् । ६ ।

Here it will be noticed that the Sûtras are palpably lacking in homogeneity. Rules 2 and 4 leave it to the sacrificer to decide upon one of two permissible times. The restriction of rule 5 has plainly the appearance of being an afterthought; and still more is this the case with rule 6, which imposes an expiation upon such as adopt the alternatives permitted by rules 2 and 4.

Had the intent of the passage been this, that the sacrificer should exercise all due care to observe the time as fixed by rule 1 or rule 3, and that he should be permitted to choose another time only in case he had neglected both the main alternatives or had been prevented from observing

* शाखान्तरात्.

† Gobhilîya Gṛihya Sûtra, ed by Candrakânta Tarkâlamkâra, Bibl. Ind, p 880. Bloomfield, ed. and transl of the Gobhilagṛihya-saṃgraha-paris'ishṭa, Zeitschrift der deutschen Morgenlændischen Gesellschaft, xxxv, 543, 585.

them, we should then have expected the wording of the passage to run about as follows:

प्रथमास्तमिते जुहोति । १ । उपोदयं व्युषिते । २ । नक्षत्रकाले सर्वं कुर्वीत । ३ । तस्यापराधे प्रायश्चित्तं कृत्वा हूयमाने नक्षत्रे । ४ । उदिते । ५ ।

The inconsistency and awkwardness of the traditional text can be accounted for, in my opinion, only by assuming that we have before us a conglomeration of various doctrines originating in the varying opinions and practices of several successive teachers and jumbled together here by the last redactor of the text without regard to their historical succession and to their intrinsic compatibility. The original prescriptions respecting the time of beginning the sacrifice were closely limited; in the long run, strict conformity with them must often have been a great inconvenience. The limits were therefore extended in accordance with the laxer practices of other Gurus. Later and more severe Yājñikas disapproved of such an innovation, and enforced its rejection by demanding an expiation for offences committed in obedience to the rules of less rigorous authorities.

My opinion is confirmed by the commentary, which explains the Sūtras in question in the following way:

1. प्रथमास्तमिते अनतिक्रमाय इत्यर्थः । सायमस्तमिते पुरा नक्षत्रकाले जुहुयादिति श्रुतेः ।

2. वाशब्दो विकल्पार्थः । नक्षत्रमेकद्वित्र्यादिदर्शनकाले जुहुयात् । एवमपि शाखान्तरात् ।

3. प्रातस्तनो होमकालः । उपोदयमुदयसमीपे विमतायामुषसि । प्रातः पुरोदयादप्यते तमसि नक्षत्रकाले जुहुयादिति श्रुतेः ।*

4. वाशब्दो विकल्पार्थः । प्रथम इति वर्तते । प्रथमोदिते वादित्ये जुहुयादेवमपि शाखान्तरे श्रुतत्वात् ।*

5. पुरस्ताद्यो ऽभिहितः कालः प्रथमास्तमिते प्रातरप्रोदये व्युषिते तत्रैव मनः कुर्यात् । इतरौ तु कालौ पश्चादभिहितौ । दृश्यमाने वा नक्षत्रे उदिते वेति तौ मनस्यपि नारोपयेत् । ननु प्रतिषिद्धयोः किमर्थमुपदेशः । ज्ञापनार्थः । एष स्तुतिरस्ति तत्र शाखान्तरे विद्यमानमपि नादर्तव्यम् ।†

6. अत एव प्रथमास्तमितानुदितयोर्होतव्यं येन तस्यापराधे प्रायश्चित्तं सूत्रान्तरे पठ्यते

The above example may suffice to illustrate the composite character of our text; but other and similar examples may easily be found. All together, they naturally suggest the historical problem of discriminating between the different elements that make up the text—between the rules which properly belong to the school of the text in question and those which have been borrowed from the dicta of other schools and teachers. At present, the problem cannot well be solved. All extant Sūtra-works must first be published in good editions and the comparative study of their contents thereby facilitated.‡ But to give even now an idea of the way in which I think that the results of these critical studies ought to be presented in print, I subjoin a typical example. Here the original Śāṅkhāyana rules are printed in letters of large size, and the Vārttikas thereto in letters of smaller size. Thus

---

प्रातःप्रातरनृतं ते वदन्ति पुरोदयाज्जुह्वति ये ऽग्निहोत्रम् ।
दिवा कीर्त्यमदिवा कीर्तयन्तः सूर्यो ज्योतिर्न तदा ज्योतिरेषाम् ॥

* It would appear from the foregoing note that this Sūtra, number 4, is taken from the Aitareyins or from a school nearly related to them.

† The commentator is evidently at a loss to know how to deal with this incongruity. The difficulty has struck him; but the true solution of it lay of course far beyond his horizon.

‡ This comparison will yield some interesting results. For an example I

प्रथमास्तमिते जुहोति । १ ।

दृश्यमाने वा नक्षत्रे । १ ।

उपोदयं व्युषिते । २ ।

उदिते वा । १ ।
पुरस्तात् काले मनः कुर्वीत । १ ।
तस्यापराधे प्रायश्चित्तम् । १ ।

The work of S'āṅkhāyana, and those of the other Sūtrakāras, can claim, therefore, only a very low rank as literary compositions. Nevertheless, they deserve our serious attention, because they constitute, along with the Brāhmanas, the principal material for our researches into the religious antiquities of the Vedic age. The varied information which they contain will prove useful for elucidating many passages of the *Samhitās that are still involved in obscurity.* I have already shown* that two important passages in the Rigveda, namely, X, 18, 8 and X, 85, 21 and 22, can be *satisfactorily* explained only by referring them to an old usage connected with the human sacrifice and alluded to by S'āṅkhāyana at S'r. Sūtra XVI, 13, 7 and 13. The usual understanding of the first-mentioned stanza as a summons to the wife of the deceased to leave her husband's corpse and return to her place among the survivors is incompatible with a strict *philological interpretation;* though this *application or* rather misapplication probably dates back to very old times. In like manner, the difficulties of Rigveda V, 2, 1 to 6 can be solved only *with the help of a knowledge of the ritual.*† It must be borne in mind that the Rigveda and the Atharvaveda are for the most part prayer-books, and that these

may here refer to the almost literal agreement between S'āṅkh. S'r S XIII, 13, 1 and Pañcaviṃs'a Brahm. IX, 3, 1

* In an article published in the Journal of the German Oriental Society, vol. XL, p 703 ff

† Compare my article in the Journal just mentioned, vol XXXIII, p 249 ff

prayers were but links in a long chain of more or less developed ceremonies. Herein, therefore, I agree fully with Professor Bloomfield, who, in his excellent studies on the Atharvaveda,* advocates the same opinion.

Moreover, the horse-sacrifice or Aśvamedha is described in detail by S'āṅkhāyana, Āśvalāyana, and others; and their accounts give us a most interesting picture of a popular religious festival in ancient India. The later brahmanical system permitted only a very few of the laity to take part in solemn celebrations. Quite differently here in the Sūtra, the Aśvamedha is represented as a great national feast. The chosen victim was permitted to roam at large in full liberty for a whole year. Sons of noble families attended him and guarded him against all harm from neighbouring princes. All classes and ranks of subjects of the king who offered the sacrifice were present at the ceremonies. Old men and householders, young men and maidens were assembled and addressed by bards reciting old tales and accompanying them on the lute.†

In short, these dry Sūtras are not without their interesting features. And even from their most prosaic portions, we may hope to win much material of value, not only for the solution of the exegetical difficulties of the Veda, but also for the enlargement of our knowledge of the Vedic religion and of Aryan antiquities.

3.

Respecting my method of arranging the Sūtras, and, in particular, of dividing them, a few words must be said. My divisions often disagree entirely with those of the commen-

* See his "seven hymns of the Atharvaveda," American Journal of Philology, vol VII, p. 466 ff.; and also Journal of the Am. Oriental Society, vol. XIII.

† See my article "Nationale Opfer in AltIndien" in the *Festgruss an Bœhtlingk*, Stuttgart, 1888, p. 40 ff.

tator, Ānartīya. The latter, apparently, is not guided by any positive principle, but breaks off arbitrarily in just whatever place he feels called upon to give a bit of comment. A good many word-collocations, which, as they appear in Ānartīya's work, have the semblance of Sūtras, can be shown to be mere fragments of a Sūtra, the integrity of which can be restored by simply reading the fragments uninterruptedly. To a certain extent, accordingly, I agree with Dr. Knauer, who* first introduced the practice of setting aside the division into Sūtras and of giving a real prose text. But in order to justify my own method of procedure, I adduce a few examples.

Thus at S'āṅkhāyana S'rauta Sūtra, I, 14, 19, we read: इहै च वीरं चायुष्मे येनं न इति वा ग्रावारुपिवी वेष्यः पातास् etc. Ānartīya makes a stop after वा in order to insert the remark यजमानस्य ग्रामे न इति वा प्रक्षिपेत् and thus cuts in two the text of the mantra precisely in the middle of a sentence †

At IV, 5, 13, S'āṅkhāyana's rule in its complete form should read, एतेनैव धर्मेणानाहिताग्नेः पिण्डपितृयज्ञः क्रियेत । Ānartīya's treatment of this rule furnishes a typical example by which we may estimate the breadth of scope and the critical acumen of the scholiast. As commingled in Ānartīya's work the text of the rule (here printed in large letters) and the text of the comment (here printed in small letters) run as follows: एतेनैव धर्मेणानाहिताग्नेः पिण्डपितृयज्ञः । एतेनैव धर्मेणेत्येवकारकरणात् मार्जेय । ततश्च इत्येवतः पृथक्क्रियते । अनाहिताग्नेः ह्याताबस्यम्भेत्यर्थे । पिण्डपितृयज्ञो भवतीति वाक्यशेषः । तथा च सूत्रान्तरम् । अप्यनाहिताग्निना कार्यः ॥ क्रियेत । पिण्डपितृयज्ञ इति वर्तते । विनापि इत्येत-तया पिण्डपितृयज्ञो ऽस्माभिः कर्तव्यः । तथा चानपदर्शनम् । तद्यथा etc.

The scholiast was doubtless accustomed to the concise

* In his careful, though somewhat wordy, edition of the Gobhilīya Gṛhya Sūtra, Dorpat and Leipzig, 1884.

† The words न इति वा I deem to be a mere gloss and have bracketed them in the text.

style of the later Sūtras, and perhaps also to the excessively abbreviated style of the grammarians. On this account he was probably puzzled to find in the rule before him so superfluous a thing as the finite verb-form क्रियेत. "If the verb has its ordinary meaning," he may have reasoned, "then here is a lavish and unwarranted expenditure of three needless syllables." And accordingly he attributes to them a deeper meaning than they can possibly have, and extorts from them an interpretation void of all reason. In fact, the presence of the word in the rule is a sign that the rule goes back to a time when the most extreme brevity had not yet become the foremost law of the Sūtrakāras; and we thus have a new bit of evidence for the early date of S'āṅkhāyana.

As an example of the commentator's inconsistency may be mentioned the passage X, 2, 2. Here Ānartīya makes but one Sūtra of the words उपप्रयन्तो अध्वरमित्याद्यं सूक्ते अग्नी देवावेति सूक्ते।; while he makes two of the corresponding passage at X, 5, 2. ऋषिं न स्वक्रिमिरित्याद्यं सूक्ते। अग्निं नर इति सूक्ते। Similar instances may be found at X, 6, 18 and 19 as compared with X, 8, 14 and 15; and at XI, 4, 10 as compared with XI, 5, 4, etc.

I have endeavoured to avoid these inconsistencies and to divide the text into Sūtras in accordance with the demands of the sense and the indications of internal evidence. And in this attempt I have derived some aid from the commentary itself, which now and then states that it explains प्रतिपत्ति-रूपार्थं व्याख्या though the end of the Sūtra be farther on. Examples of this are at II, 8, 22; 9, 14; IV, 4, 2; etc. The reader may easily find all instances of this kind as they are mentioned in the foot-notes to my edition of the Sūtra-text.

Although I have done my best to carry out the plan adopted by me, I fear that I have not been everywhere equally successful. Nor was this perhaps to be expected in view of the interpolations and additions discussed in the [illegible]

the text itself. In doubtful cases I have followed for the most part the divisions as given by the commentary. To meet any possible objections to this procedure which may be raised by some specially severe scholar, and to facilitate the study of the commentary published in the following volumes, I have indicated the Sūtracchedans of Anartīya by Arabic numerals placed over the lines.

In conclusion, I desire to express my sincere thanks to Mr. Chatfield, Director of Public Instruction in the Bombay Presidency, to the Chief Librarians of the Royal Libraries of Berlin and Munich, to Professors Max Müller and Thibaut, and to Dr. Rost, for the assistance which they have kindly given me in the work of procuring the manuscripts used for this edition; and especially to Dr. Rudolf Hoernle, whose ever ready help will be gratefully remembered by all who have had occasion to seek it.

ALFRED HILLEBRANDT.

Breslau,
June, 1888.

LIST OF ERRATA.

The distance of my home in Breslau from the place of printing, Calcutta, is so great that it has not been possible to give me the opportunity of reading more than a single proof. In consideration of this fact I beg that the reader will excuse the length of this list.

Page		line		
Page	3	line	21 read	अप्रय
,,	7	,,	16 ,,	मिलिम्पति । प्राज्ञाम्पूर्ज
,,	10	,,	18 ,,	या सु॰
,,	18	,,	17 ,,	शुकम्पूर्वौ
,,	19	,,	11 ,,	उपप्रयन्तौ
,,	32	,,	1 combine	पञ्चवर्षेषु
,,	37	,,	13 read	अपेय
,,	40	,,	13 ,,	*इत्याप्याययति*
,,	41	,,	21 ,,	इत्येवमर्थं
,,	45	,,	13 ,,	का:
,,	49	,,	6 del.	ऽ before का
,,	50	,,	3 read	प्रकी॰
,,	56	,,	10 ,,	याभीयमाने instead of ॰या भीयमाने
,,	59	,,	20 del.	*: after* म
,,	63	,,	20 read	अपे instead of अप्रे
,,	70	,,	6 ,,	आसंस्थिते
,,	73	,,	9 ,,	प्रस्थिताभ्ययन्ति
,,	77	,,	19 ,,	इन्द्रे instead of इन्द्र
,,	83	,,	6 read	स्तोभिषः
,,	88	,,	13 combine	आतुरक्षा
,,	90	,,	1 read	येन
,,	98	,,	18 separate	भो अश्वि
,,	99	,,	11 separate	प्र इतानीति
,,	107	,,	7 read	दिविस्पृशेति
,,	,,	,,	22 separate	धृ सुत
,,	108	,,	14 read	निद्दि and इन्द्रय
,,	,,	,,	15 separate	ऽ प स्वमि-
,,	109	,,	17 ,,	विद्वात्त एवौ

Page 220 line 13 read •हवनीया

„ 221 „ 14 write instead of the doubtful and probably incorrect reading the usual form संसंवेत् or संसयेत् ।

„ 223 „ 15 read रश्मि•

„ „ „ 22 „ संसिध्या•

„ 224 „ 13 „ •पक्षे•

„ 231 „ 13 write इति च

„ 233 „ 3 separate उप प्र•

„ 239 „ 16 add Samvat 1524

„ 241 „ 4 write (J) instead of (F)

„ 242 „ 16 „ चुडित•

„ 245 „ 15 „ •प्रच•

„ 254 „ 17 „ •चीति

„ 255 „ 18 „ स्वर्यौ

„ 257, 259, and everywhere else write Ā, ā instead of Á, á.

„ 262 line 3 read •रिङ्ग• instead of •ङ्ग•

„ 263 „ 7 „ ऋवि• „ „ ऋषि•

„ 267 „ 19 read ऋाङ्•

„ 268 „ 24 „ का

„ 269 „ 12 del (5)

„ 270 „ 11 read पुरुषः

„ 271 „ 5 add : all MSS. वच•

„ 277 „ 16 read पर•

„ 278 „ 5 „ ऋक्षि•

„ 280 „ 10 „ 1 (2) च•

„ 281 „ 8 combine •चोषद•

„ 282 „ 17 del. ऋजिर

„ „ „ 18 add ऋजिरसी XII, 19, 5.

„ 295 „ 22 read चन्दस्

„ 308 „ 7 „ ऋहा•

„ 312 „ 20 add XIII, 14, 6 after V, 11, 14.

„ 316 „ 3 read 26 instead of 36.

„ 329 „ 16 add 8, before 27.

„ 330 „ 18 del. 1, after 15.

„ 331 „ 2 read V, 3, 1 ; 15, 1.

„ 347 „ 8 read 195, 20 instead of 193, 20.

Page	line		
Page 359	line	8 read	पर्वे॰
,, 360	,,	[illegible] ,,	कुसुर
,, 364	,,	11 read	श्रा॰
,, [illegible]	,,	20 ,,	॰पथित्
,, 368	,,	6 ,,	सुदू
,, 370	,,	14 del	XV, 6, 1.
,, ,,	,,	19 add	XV, 6, 1.
,, 383	,,	20 read	subj.
,, 388	,,	20 ,,	विस्थिपः
,, 401	,,	13 ,,	अनुपदिष्ट
,, ,,	,,	17 ,,	(5)
,, 410	,,	14 read	अनाहित
,, 412	,,	19 ,,	आर्यं॰
,, 414	,,	2 ,,	॰मध्य
,, 419	,,	7 ,,	मौपयाज V, 10, 6 ;
,, 420	,,	18 add	"or जिगुत्स (?)"
,, 425	,,	8 read	4, 2; instead of 4, 2, 8.
,, 430	,,	20 add	21; after 10, 3, 14.
,, 438	,,	20 read	21, 2 instead of 2, 2.
,, 451	,,	14 ,,	V, 16, 4
,, 460	,,	6 ,,	XVI, 1, 15.
,, 469	,,	10 ,,	14, 4, 7; instead of 14, 7, 7;
,, 478	,,	18 ,,	यज्ञ॰
,, 511	,,	16 insert	अपि XVI, 1, 1
,, 512	,,	1 del.	XVI, 1, 1
,, 525	,,	1 del.	5, 1.
,, 549	,,	2 ,,	26, 1.
,, 555	,,	18 read	यथा
,, 559	,,	1 ,,	MS. instead of M. S.
,, 569	,,	3 ,,	॰निया
,, 570	,,	4 ,,	1; X, 14, 6; 15, [illegible] instead of 1—3
,, 572	,,	33 add	V, 11, 7
,, 574	,,	16 ,,	7, 16; XIV, 57, 11.
,, 576	,,	22 read	XVIII, *instead of* XVII.
,, 582	,,	30 ,,	धान्य॰ ,, ,, धान्य
,, [illegible]	,,	31 ,,	याजिन्द्रोत्सवे
,, 588	,,	9 add	XVIII, 8, 11.

Page	593	line	12 read	12 instead of 13
„	599	„	32 „	प्रकृतित्वात्
„	606	„	9 „	VIII, 62, 1—6.
„	611	„	18 „	VIII, 89, 1—4
„	618	„	16 del	VIII, 6, 12, 7, 16
„	622	„	27 read	XVI, 11, 21
„	630	„	28 insert	उप मा यमृ XVIII, 21, 11
„	637	„	35 read	मु॰

शाङ्खायनश्रौतसूत्रम् ।

ओम् ।

Preliminary remarks.

1. Extracts from the commentary will be given in a second volume, in case better manuscripts should become accessible to the editor
2. The critical notes will be contained in the IIId fasc.
3. The numerals over the lines indicate the division of Sûtras as given by Varadattasuta Ânarttîya

मध्य च च्छन्दोमानस्योर्ध्वमादित्यग्रहणान्स्थान ओंकारः प्लुतस्त्रिमात्रः शुद्धः ।१९। मकारान्तो वा ।२०। तं प्रणव इत्याचक्षते† ।२१। अवसाने मकारान्तं सर्वेष्वृग्गणेषु सपुरोऽनुवाक्येषु ।२२। तेनार्धर्चमुत्तरस्याः संधायावस्यति पादं वा तदन्ततमित्याचक्षते ।२३। स

* or इत्याद्यमाय ।१०। लक्षणोद्देशः ।११। Comm: केषांचित् लक्षणोद्देश इति सूत्रच्छेदः । तेषामप्ययमेवार्थः ।

† Comm.: केचित्तु उत्तमस्य च्छन्दोमानस्येत्यत आरभ्य तं प्रणव इत्याचक्षत इत्येवमन्तमेकं सूत्रं प्रणवसंज्ञार्थं वर्णयन्ति ।

सर्वेषामृग्गणानां धर्मा ये कर्मसंयोगेन चोद्यन्ते ।२४। विदूरेष्वपि कर्मस्वन्तरेण प्रथमां परिधानीयां च संतानार्थो ऽर्धर्चेन काङ्क्षति ।२५। अर्धर्चन्यायाश्चर्चः ।२६। वचनादन्यत् ।२७। उच्चैर्न्यायश्च-र्ग्वेदः ।२८। वचनादुपांशुना ।२९। संस्कारन्यायता च शब्दानाम् ।३०। ऐकस्वर्यं च ।३१। उच्चैस्तरां प्रणवः पुरोनुवाक्यायाः ।३२। प्रणवाद्याज्योच्चैस्तराम् ।३३। उच्चैस्तरां वषट्कारः ।३४। समो वा ।३५। प्रणवो येयजामहो वषट्कारः संप्रैषाः प्रैषाश्चोच्चैरुपांशुहविः-षु ।३६। देवतानामधेयं चोपांशु निगमस्थानेषु ।३७। भूर्भुव इति पुरस्ताज्जपः ।३८। ये यजामहे वौषलोजः सहः सह ओजः स्वरि-त्युपरिष्टादिति चतुर्थ्यं सर्वासु याज्यासु ।३९। अनुयाजेषु तु येय-जामहो नास्ति ।४०। अनुवषट्कारे च ।४१। प्लुतेन याज्यान्तेन वषट्कारस्य संधानम् ।४२। अप्लुतेन वा ।४३। तदुपांशुयाजे नास्ति ।४४। ॥१॥

श्रावयेदाकारमावाहनम् ।१। येयजामहः प्लुतादिः पुरस्ताद्या-ज्यानाम् ।२। चतुर्मात्रा याज्ञिकी प्लुतिः ।३। सन्ध्यक्षराणां तालु-स्थाने आ३इकारीभवतः ।४। ओष्ठ्यस्थाने आ३उकारीभवतः ।५। अन्यानि प्रकृत्याक्षराणि ।६। एकारौकारौ च प्रगृह्यौ ।७। याज्यान्ते ।८। विसर्जनीयो रिफितो रेफमापद्यते ।९। लुप्यते ऽरिफितः ।१०। अनुस्वारं मकारः ।११। अन्यानि प्रकृत्या व्यञ्जनानि ।१२। औ-कारो वषट्कारे चतुर्मात्रः ।१३। वकाराद्वोत्तरो ऽकारः ।१४। प्रकृत्या वोभौ ।१५। पूर्वो वा प्रकृत्या ।१६। प्रकृत्याकार इति जातूकर्ण्यः ।१७। बार्हतराथन्तरं वषट् कुर्यात्पुरस्ताद्दीर्घमुपरिष्टा-

ह्रस्वम् ।१८। उपरिष्टाच्च येयजामहाद्देवतादेशनं सपुरोनुवाक्ये । १९। संप्रैषे तु न विद्यते ।२०। जुहोतीत्युक्ते सर्पिः प्रतीयेत ।२१। स्वाहाकारोऽन्ते होममन्त्राणाम् ।२२। समिदाधानमन्त्राणां च । २३। मन्त्रपृथक्त्वात्कर्मपृथक्त्वम् ।२४। इतिकरणश्च मन्त्रान्ते ।२५। मन्त्रान्तेषु करणेषु कर्मणः संनिपातनम् ।२६। संप्रेषितोऽन्वाह ।२७। तथा यजति ।२८। इत्येतत्सार्वयज्ञिकम् ।२९। ॥२॥

उपोष्य पौर्णमासेन हविषा यजते ।१। तथामावास्येन ।२। द्वे पौर्णमास्यौ ।३। अमावास्ये च ।४। यां पर्यस्तमयं पूर्ण उदियाद्वास्तमिते ते पौर्णमास्यौ ।५। श्वो न द्रष्टेति यदहश्च न दृश्येत ते अमावास्ये ।६। तत्रेज्यायां यथाकामी ।७। इति पौर्णमास्यामित्यमावास्यायामित्युपदेशाद्व्यवतिष्ठन्ते ।८। तत्संयुक्ताश्च मन्त्राः ।९। समानमन्यत् ।१०। उभयत्राग्नेयः पुरोडाशः ।११। अग्नीषोमीय उपांशुयाजः ।१२। वैष्णवो वा ।१३। अग्नीषोमीयश्च पुरोडाशः पौर्णमासे हविषि ।१४। ऐन्द्राग्नोऽसंनयतो द्वितीयोऽमावास्यायाम् ।१५। ऐन्द्रं सांनाय्यं संनयतः ।१६। माहेन्द्रं वा ।१७। वैष्णवं त्वसंनयन्नुपांशुयाजम् ।१८। ॥३॥

आमन्त्रितो होतान्तरेणोत्करं प्रणीताश्च प्रतिपद्य दक्षिणेन प्रपदेन बर्हिराक्रमणम् ।१। वेद्यन्तसंमिता पश्चात्पार्ष्णिः ।२। विक्रम्य च स्थानम् ।३। अग्नये समिध्यमानायेति संप्रेषितः ।४। ॐ प्रपद्ये तं प्रपद्ये यत्ते प्रजापते शरणं छन्दस्तत्प्रपद्ये यावत्ते विष्णो वेद तावत्ते करिष्यामि देवेन सवित्रा प्रसूत आर्त्विज्यं करिष्यामि नमोऽग्नये उपद्रष्ट्रे नमो वायव उपश्रोत्रे नम आदित्यायानुख्यात्रे जुष्टामद्य

देवेभ्यो वाचं वदिष्यामि शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यः स्वधावतीं पितृभ्यः प्रतिष्ठां विश्वस्मै भूताय प्रजास्त्वात्मना प्रजया पशुभिः प्रजापतिं प्रपद्ये ऽभयं नो अस्तु प्राजापत्यमनुवक्ष्यामि वागार्त्विज्यं करिष्यति वाचं प्रपद्ये भूर्भुवः स्वरिति जपित्वा ।५। चिर्हिंकृत्य ।६। प्र वो वाजा इत्युपसंधाय मध्यमया वाचा ।७। अग्न आ याहि वीतय इलेन्य इति द्वचौ ।८। अग्निं दूतं वृणीमह इत्येका ।९। समिध्यमानो अध्वर इत्येका ।१०। तिस्रः साग्रदन्त्ये।११। तदन्यत्र साध्याभ्यां दर्शपूर्णमासाभ्याम् ।१२। समिद्धो अग्न आहुतेति द्वे ।१३। अग्ने महाँ असि ब्राह्मण भारतेति प्रणवेन संधाय।१४। अस्तुतो ऽर्वाङ्घि यजमानस्य चोष्यार्षेयाण्यभिव्याहृत्य।१५। पट् तु दिगोचस्य।१६। पुरोहितप्रवरेणाब्राह्मणस्य ।१७। मानवेति वा सर्वेषाम्। १८। देवेद्धो मन्विद्ध ऋषिष्टुतो विप्रानुमदितः कविशस्तो ब्रह्मसंशितो घृताहवन इत्यवसाय ।१९। प्रणीर्यज्ञानां रथीरध्वराणामतूर्तो होता तूर्णिर्हव्यवालित्यवसाय ।२०। आस्पात्रं जुहूर्देवानां चमसो देवपानो ऽरां इवाग्ने नेमिर्देवांस्त्वं परिभूरसीत्यवसाय ।२१। श्रवह्मावाहयति देवताः ।२२। ॥४॥

आवह देवान्यजमानाय ।१। अग्निमग्न आवह सोममावहेत्याज्यभागौ ।२। अग्निमावहाग्नीषोमावावह विष्णुं वाग्नीषोमावावहेन्द्राग्नी आवहेन्द्रमावह महेन्द्रं वा ।३। देवाँ आज्यपाँ आवह ।४। अग्निं होत्रायावह ।५। स्वं महिमानमावह ।६। आ च वह जातवेदः सुयजा च यजेत्यावाह्य ।७। उपविश्योर्ध्वजानुर्दक्षिणेन प्रादेशेन भूमिमन्वारभ्य जपति ।८। अग्ने प्रतिष्ठायै मा च्छित्सि पृथिवि मातर्मा मा

हिंसीर्मा सीदाम्युपीर्मधु मनिष्ये मधु वनिष्ये मधु जनिष्ये मधुमतीमद्य देवेभ्यो वाचं वदिष्यामि चाहं मनुष्येभ्य इदमहं पञ्चदशेन वज्रेण पाप्मानं भ्रातृव्यमवबाध इति । सप्तदशेन वा ।८। ॥५॥

मानुष इत्युक्तः ।१। देव सवितरेतं त्वा वृणते सह पित्रा वैश्वानरेणाग्ने पूषन्बृहस्पते प्र च वद प्र च यज वसूनां रातौ स्याम रुद्राणामोर्व्यायां स्वादित्या अदित्या अनेहसो

यदद्य होतृवूर्ये जिह्मं चक्षुः परापतात् ।
अग्निष्टत्पुनराभराज्जातवेदा विचर्षणिरिति ॥

प्रवृतो जपित्वा ।२। उपोत्थायाध्वर्योर्दक्षिणेन प्रादेशेन दक्षिणमंसमन्वारभ्य जपति सव्येनाग्नीध्रो दक्षिणम् ।

इन्द्रमन्वारभामहे होतृवूर्ये पुरोहितम् ।
येनायन्नुत्तमं स्वर्देवा अङ्गिरसो दिवम् ॥

षड्विश्वाध्वर्यू नवतिश्च पाथा अन्तरा द्यावापृथिवी वितृन्नाः ।
मिनन्ति पाकमधि धीर एमि स्योने मे द्यावापृथिवी उभे इमे॥

इति ।३। षडुर्वीरंहसः पान्तु द्यौश्च पृथिवी चाहश्च रात्रिश्चापश्चौषधयश्चेत्यवसृज्य ।४। ऐन्द्रीमावृतमावर्त आदित्यस्यावृतमन्वावर्त इति दक्षिणं बाहुमन्वावृत्य ।५। निरस्तः परावसुर्धी अस्माद्धिष्ण्यं च वयं दिषसोन महेति होतृषदनात्कुष्ठं तृणमुभयतः प्रतिच्छिद्य दक्षिणापरमवान्तरदेशं निरस्य ।६। अप उपस्पृश्य ।७। अग्नुष्ठमुदग्रं निधाय ।८। इदमहमर्वावसोः सदसि सीदामीत्युपविश्य ।९। दक्षिणोत्तरेणमुपस्थं कृत्वा प्राञ्चौ पाणी प्रगृह्य जपति ।१०। नमो द्यावापृथिवीभ्यां होतृभ्यां पूर्वहूभ्यां विश्वकर्माणौ तनूपौ मे स्तन्तं

मे पातं मा मा हिंसिष्टं मा मा संताप्तमित्याहवनीयं प्रेक्षते गार्हपत्यं च ।११। उदकुंसर्पन्नाहेष वामाकाश इति ।१२। विश्वे देवाः शास्तन तदस्य वाचो नमो महद्भ्य इति जपित्वा ।१३। अग्निर्होता वेत्वग्निर्होत्रं वेतु प्राविचं साधु ते यजमान देवतेत्यवसाय ।१४। यो अग्निं होतारमवृथा इत्युपांशु ।१५। घृतवतीमध्वर्यो स्रुचमास्यस्व देवयुवं विश्ववारामीलामहै देवाँ ईलेन्यान्नमस्याम नमस्यान्यजाम यज्ञियानिति स्रुचावादाय पञ्च प्रयाजान्यजति ।१६। ॥६॥

समिधः समिधो अग्न आज्यस्य व्यन्त्विति प्रथमः ।१। तनूनपादग्न आज्यस्य वेत्विति द्वितीयः ।२। नराशंसो अग्न आज्यस्य वेत्विति द्वितीयो वसिष्ठशुनकानामत्रिवध्र्यश्वानां काण्वसंकृतीनां राजन्यानां प्रजाकामानां च ।३। इलो अग्न आज्यस्य व्यन्त्विति तृतीयः ।४। बर्हिरग्न आज्यस्य वेत्विति चतुर्थः ।५। स्वाहाग्निं स्वाहा सोमं स्वाहाग्निं स्वाहाग्नीषोमौ विष्णुं वा स्वाहाग्नीषोमौ स्वाहेन्द्राग्नी स्वाहेन्द्रं महेन्द्रं वा स्वाहा देवा आज्यपा जुषाणा अग्न आज्यस्य हविषो व्यन्त्विति प्रयाजयाज्याः ।६। ॥७॥

अग्निर्वृत्राणि सं सोमासि सत्पतिरित्याज्यभागौ वार्त्रघ्नौ पौर्णमास्याम् ।१। अग्निः प्रत्नेन सोम गीर्भिरित्यमावास्यायां वृधन्वन्तौ ।२। जुषाणो अग्निराज्यस्य हविषो वेतु जुषाणः सोम आज्यस्य हविषो वेत्विति याज्ये ।३। अग्निर्मूर्धेत्याग्नेयस्य पुरोनुवाक्या ।४। भुवो यज्ञस्येति याज्या ।५। अग्नीषोमाविममित्युपांशुयाजस्य पुरोनुवाक्या ।६। जुषाणावग्नीषोमावाज्यस्य हविषो वीतामिति याज्या ।७। इदं विष्णुर्विचक्रमे ते विष्णविति वैष्णवस्य ।८। जुषाणो वा ।९। अग्नीषोमा

सवेदसा युवमेतानीत्यग्नीषोमीयस्य।१०। इन्द्राग्नी अवसा॥ चर्षणिभ्य इत्यैन्द्राग्नस्य।११। एन्द्र सानसिं प्र ससाहिष इति सांनाय्यस्य।१२। महाँ इन्द्रो य ओजसा महाँ इन्द्रो नृवदिति माहेन्द्रस्य।१३। इन्द्रं वो विश्वतस्परि मादयस्व हरिभिरितीन्द्रस्यामतिनिधेः।१४। ॥८॥

पिप्रीहि देवानिति स्विष्टकृतः पुरोनुवाक्या।१। अयाळग्निरग्नेः प्रिया धामान्ययाट् सोमस्य प्रिया धामान्ययाळग्नेः प्रिया धामान्ययाळग्नीषोमयोः प्रिया धामानि विष्णोर्वायाळग्नीषोमयोः प्रिया धामान्ययाळिन्द्राग्न्योः प्रिया धामान्ययाळिन्द्रस्य प्रिया धामानि महेन्द्रस्य वायाड् देवानामाज्यपानां प्रिया धामानि यक्षदग्नेर्होतुः प्रिया धामानि यक्षत्स्वं महिमानमायजतामेज्या इषः कृणोतु सो अध्वरा जातवेदा जुषतां हविरग्ने यदद्य विशो अध्वरस्येति याज्या।२। वषट्कृत्योपस्पर्शनम्।३। ॥९॥

इळामुपह्वास्यमानस्य दक्षिणस्य पाणेः प्रदेशिन्यामनक्ति।[1] उत्तरे ■ पर्वणि मध्यमे च।१। वाचस्पतिना ते हुतस्य प्राश्नाम्यूर्ज प्राणायेति पूर्वमञ्जनमधरोष्ठे निलिम्पति। सदसस्पतिना ते हुतस्य प्राश्नाम्यूर्ज उदानायेत्युत्तरोष्ठ उत्तरम्।[2]२। उपस्पृश्य।३। दक्षिणेनोत्तरेळां धारयन्।४। अप्रसारिताभिरङ्गुलिभिरसुषिक्ताभिः।५। स्वयं पञ्चममादाय।६। मुखसंमितां धारयन्हृदयसंमितां वा।७। ॥१०॥

उपहूतं रथन्तरं सह दिवा सह सूर्येण सह चक्षुषोप मां रथन्तरं सह दिवा सह सूर्येण सह चक्षुषा ह्वयताम्। उपहूतं वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण सह वायुना सह प्राणेनोप मां वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण सह वायुना

सह प्राणेन ह्वयताम्। उपहूतं रथन्तरं सह पृथिव्या सहाग्निना
सह वाचा सह पशुभिरुप मां रथन्तरं सह पृथिव्या सहाग्निना
सह वाचा सह पशुभिर्ह्वयताम्। उपहूतं स्थास्नु भुवनमुप मां
स्थास्नु भुवनं ह्वयताम्। उपहूतं चरिष्णु भुवनमुप मां चरिष्णु
भुवनं ह्वयताम्। उपहूतः सखा भक्ष उप मां सखा भक्षो ह्वयताम्।
उपहूताः सप्त होत्रा उप मां सप्त होत्रा ह्वयन्ताम्। उपहूता
गावः सहाशिरोप मां गावः सहाशिरा ह्वयन्ताम्। उपहूता धेनुः
सहर्षभोप मां धेनुः सहर्षभा ह्वयताम्। उपहूता वाक्सह
प्राणेनोप मां वाक्सह प्राणेन ह्वयताम्। उपहूता वाक्सह मनसोप
मां वाक्सह मनसा ह्वयताम्। उपहूतेळा हविरुप मामिळा हवि-
र्ह्वयताम्। उपहूतेळा मतुरिरुप मामिळा मतुरिर्ह्वयताम्। उप-
हूता हे मासि जुषस्व मेल इति जपित्वेळामुपह्वयते ।१। ॥१२॥

इळोपहूतोपहूतेळोपास्मां इळा ह्वयतामिळोपहूता मानवी घृतपदी
मैत्रावरुणी। ब्रह्म देवकृतमुपहूतम्। दैव्या अध्वर्यव उपहूता
उपहूता मनुष्या य इमं यज्ञमवान्ये च यज्ञपतिं वर्धान्। उपहूते
द्यावापृथिवी पूर्वजे ऋतावरी देवी देवपुत्रे। उपहूतोऽयं यजमान
उत्तरस्यां देवयज्यायामुपहूतो भूयसि हविष्करण इदं मे देवा
हविर्जुषन्तामिति तस्मिन्नुपहूत इत्युपहूय ।१। अवघ्राय ।२। अन्त-
रिक्षं चतुरवत्तानिति ।३। अन्ते वा चतुर्थम् ।४। इळासि स्योनासि
स्योनकृत्सा नः सुप्रजास्त्वे रायस्पोषे धाः। जुष्टे जुष्टिं ते गमेय उप-
हूत उपह्वं तेऽशीय सुखस्य त्वा द्युम्नाय सुरभ्यास्यत्वाय प्राश्नामीत्यु-
त्तरेळां प्राश्य ।५। इतरौ यजमानपञ्चमाः प्राश्य ।६। आ मार्जना-

दार्ग्यमनम् ।७। इदमाप इति तृचेनान्तर्वेदि पवित्रवति मार्जयन्ते ।८। परिहृते ब्रह्मभागे ऽन्वाहार्यमाहरन्ति ।९। एष दक्षिणाकालः सर्वासामिष्टीनाम् ।१०। नान्वाहार्यो ऽन्यादिष्टदक्षिणासु ।११।

एषा ते अग्ने समित्तया वर्धस्व चा च प्यायस्व ।
वर्धिषीमहि च वयमा च प्यासिषीमहि ॥

इति समिधमनुमन्त्र्य ।१२। त्रीननुयाजान्यजति ।१३। ॥१२॥

देवं बर्हिर्वसुवने वसुधेयस्य वेतु ।१। देवो नराशंसो वसुवने वसुधेयस्य वेतु ।२। देवो अग्निः स्विष्टकृत्सुद्रविणा मन्द्रः कविः सत्यमन्मायजी होता होतुर्होतुरायजीयानग्ने यान्देवानयाड्यां अपिप्रेर्ये ते होत्रे अमत्सतेत्यवसाय ।३। तां ससनुषीं होत्रां देवंगमां दिवि देवेषु यज्ञमेरयेमं स्विष्टकृच्चाग्ने होता भूर्वसुवने वसुधेयस्य नमोवाके वीहीत्यनुयाजयाज्याः ।४। ॥१३॥

सूक्ता ब्रूहीत्युक्तः ।१। इदं द्यावापृथिवी भद्रमभूदार्ध्म सूक्तवाकमुत नमोवाकमृध्यास्म सूक्तोच्यमग्ने त्वं सूक्तवागसीत्यवसाय ।२। उपश्रुती दिवस्पृथिव्योरोमन्वती ते अस्मिन्यज्ञे यजमान द्यावापृथिवी स्तामित्यवसाय ।३। शंगयी जीरदानू अत्रस्नू अपवेदे उरुगव्यूती अभयंकृतावित्यवसाय ।४। वृष्टिद्यावा रीत्यापा शंभुवौ मयोभुवा ऊर्जस्वती पयस्वती सूपचरणा च स्वधिचरणा च तयोराविदीत्यवसाय ।५। अग्निर्हविरजुषतावीवृधत महो ज्यायो ऽकृत ।६। सोमो हविरजुषतावीवृधत महो ज्यायो ऽकृत ।७। अग्निर्हविरजुषतावीवृधत महो ज्यायो ऽकृत ।८। अग्नीषोमौ हविरजुषेतामवीवृधेतां महो ज्यायो ऽक्राताम् ।९। विष्णुर्वा ।१०। अग्नीषोमौ हविरजुषेतामवीवृधेतां

महो ज्यायो ऽक्राताम् ।११। इन्द्राग्नी हविरजुषेतामवीवृधेतां महो ज्यायो ऽक्राताम् ।१२। इन्द्रो हविरजुषतावीवृधत महो ज्यायो ऽक्रत । महेन्द्रो वा ।१३। देवा आज्यपा आज्यमजुषन्तावीवृधन्त महो ज्यायो ऽक्रत ।१४। अग्निर्होत्रेण हविरजुषतावीवृधत महो ज्यायो ऽक्रत ।१५। अस्यामृधद्धोत्रायां देवंगमायामाशास्ते ऽयं यजमानः ।१६।[17] असावसाविति नामनी यजमानस्याभिव्याहृत्योत्तरां देवयज्यामाशास्ते भूयो हविष्करणमाशास्त आयुराशास्ते सुप्रजास्त्वमाशास्ते दिव्यं धामाशास्ते ।[18]१७। यदनेन हविषाशास्ते तदश्यात्तदृध्यात्तदस्मै देवा रासन्तां तदग्निर्देवो देवेभ्यो वनुतां वयमग्नेः परि मानुषाः ।[19]१८। इष्टं च वीतं चाभूदुभे चैनं[न इति वा][20] द्यावापृथिवी अंहसः पातामिह गतिर्वामस्येदं च नमो देवेभ्य इति ।[21]१९। नम उपेति बर्हिष्यञ्जलिं निधाय जपति ।[22]२०। शंयोर्ब्रूहीत्युक्तस्तच्छंयोरिति शंयोर्वाकमुक्त्वोपस्पृश्य ।[23]२१। स्रुगादापनादि मध्यमयाज्यभागान्तम् ।[24]२२। परं मध्यमया ।[25]२३। अनुयाजाद्युत्तमया ।[26]२४। ॥१४॥

उपांशु गार्हपत्ये पत्नीसंयाजैश्चरन्ति ।१। सोमं त्वष्टारं देवानांपत्नीरग्निं गृहपतिमिति यजति ।२। राकासिनीवाल्यौ प्रजाकामस्य पूर्वं गृहपतेः ।३। आ प्यायस्व सं ते पयांसीह त्वष्टारं तन्नस्तुरीपं देवानांपत्नीरुत ग्ना व्यन्तु राकामहं यास्ते राके सिनीवालि यासु पाङ्क्तिरग्निर्होता गृहपतिर्वयमु त्वा गृहपत इति ।४। यथा ह त्यद्वसव इति जपित्वेळामुपह्वयते ।५। उपहूतेयं यजमानीति वा विकारः ।६। इळान्ताः पत्नीसंयाजाः ।७। शंय्वन्ता वा ।८। प्र त्वा मुञ्चामीति वेदं विमुच्य योक्त्रम् ।९। अञ्जलौ पत्न्याः कृत्वा वेदं च मुक्तम् ।१०।

अग्निर्वेदयोश्च परिविधुक्षुपति ।१९। कामाय त्वा वेदो ऽसि येन त्वं वेद देवेभ्यो वेदो ऽभवस्तेनास्मभ्यं वेद एधि । वेदो ऽसि वित्तिरसि विदेयं कर्मासि करणमसि क्रियासं सनिरसि सनितासि सनेयम् ।१२।

घृतवन्तं कुलायिनं रायस्पोषं सहस्रिणम् ।

वेदो ददातु वाजिनम् ॥

इति वेदे पत्नीं वाचयति ।१३। सा तृणानि प्रस्तरान्तरेणोरू न्यस्यते ।१४। तन्तुं तन्वन्निर्गुप्तरेण गार्हपत्यमा बर्हिषः स्तौर्णा ।१५। आपूर्णो ऽसि संपूर्णः प्रजया मा पशुभिरा पृणेति वेदशेषमुपस्याय ।१६। एतेनाग्ने ब्रह्मणा

अयाश्चाग्ने जातवेदा अन्तरः पूर्वो अस्मिन्निषद्य ।

सन्वन्सनिं सुविमुचा वि मुञ्च धेह्यस्मभ्यं द्रविणं जातवेदः ॥

इत्याहवनीयमुपस्थाय ।१७। उपस्पृश्योत्सृज्यते ।१८। ॥१५॥

व्याख्यातौ दर्शपूर्णमासौ प्रकृतिरिष्टिपशुबन्धानाम् ।१। अन्यधर्मा प्रकृतिरित्याख्या ।२। अन्तरेणाज्यभागौ स्विष्टकृतं च यदिज्यते तमावाप इत्याचक्षते तत्प्रधानम् ।३। तदङ्गानीतराणि ।४। तेषामभिन्नकाले ऽर्थे विभवः ।५। तन्त्रलक्षणं तत् ।६। प्रदानमुच्चावचाभिर्देवताभिः संयुज्य श्रूयते ।७। तत्र देवताविकारे तद्देवते याज्यापुरोनुवाक्ये ।८। निगमस्थानेषु च सा देवतोपलक्ष्यते ।९। आवाहन उत्तमे प्रयाजे स्विष्टकृन्निगदे सूक्तवाके चेज्यमाना देवता निगच्छन्ति तस्मान्निगमस्थानानि ।१०। अनुक्रामन्तश्च विकारान्व्याख्यास्यामः ।११। पौर्णमासीविकार इत्युक्ते वार्त्रघ्नौ प्रतीयात् ।१२। अमावास्याविकार इति वृधन्वन्तौ ।१३। अनादेशे विकल्पश्रुतौ ।१४। देवतातः ।१५। हविष्टो

वा ।१६। संनिपाते हविषः ।१७। सामान्यान्नियमः ।१८। माप्तदश्यं च सामिधेनीनाम् ।१९। इष्टिपशुबन्धेषु वचनादन्यत्।२०। काम्यास्वपांशुहविषा ।२१। अनुक्रामन्तस्य व्याख्यास्यामः ।२२। ॥१६॥

चोदनाप्रकरणे हविषां प्रतीकग्रहणं याज्यापुरोनुवाक्यानां न चेदन्यो ऽर्थसंयोगः ।१। द्विप्रभृतिषु चोदनानुपूर्व्येण ।२। दैवतेन ।३। लिङ्गेन च ।४। उपरिष्टात् देवतास्वनधिगतसंलिङ्गे दैवतेन तुर्येत् ।५। उपरिष्टात्तु निगच्छन्ति ।६। अभीष्टं चैकैकस्यै देवतायै हविर्विधीयते तत्र ये प्रथमोपदिष्टे याज्यापुरोनुवाक्ये ते सर्वत्र प्रतीयात् ।७। न चेष्टयः पृथक्त्वतः शक्याः परिसङ्ख्यातुम् ।८। तत्रानादिष्टयाज्यापुरोनुवाक्यासु गायत्रीत्रिष्टुभौ तद्देवते परीक्षेत् ।९। उष्णिक्ककुभौ वा परिहाय ।१०। वर्षीयसी तु याज्या ।११। समे वा ।१२। यथैतेषां लक्षणानां किंचिद्व्यात् ।१३। उवे हवामहे शुधागहीदं बर्हिर्निषीद देवतानामेति पुरोनुवाक्यालक्षणानि ।१४। अद्धि पिब जुषस्व मत्स्वाश्वायस्व वीहि प्र देवतानामेति याज्यालक्षणानि ।१५। पुरस्ताल्लक्षणा पुरोनुवाक्या ।१६। उपरिष्टाल्लक्षणा याज्या ।१७। अनधिगतसंलिङ्गदेवते नवार्था यजेत् ।१८।

इममा शृणुधी हवं यत्वा गीर्भिर्हवामहे।
एदं बर्हिर्निषीद नः ॥
स्तीर्णं बर्हिरानुषगा घृतेनोपेतास्ता इह नो अद्य गच्छ।
अहेलता मनसेदं जुषस्व वीहि हव्यं प्रयतमाहुतं नः ॥

इत्यूहेद्द्विदेवतबहुदेवतेषु ।१९। प्राकृतीर्वाभिषंनमेत्प्राकृतीर्वाभिषंनमेत् ।२०। ॥१७॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे प्रथमो ऽध्यायः समाप्तः ।

ओम् ॥

वसन्ते ब्राह्मणस्याग्न्याधेयम् ।१। ग्रीष्मे क्षत्रियस्य ।२। वर्षासु वैश्यस्य ।३। शरदि वा ।४। शिशिरः सर्ववर्णानाम् ।५। यथाकाममृतूनां सोमेन यक्ष्यमाणस्य ।६। अमावास्यायां पौर्णमास्यां वा दधीत ।७। शुक्लपक्षे वा पुण्ये नक्षत्रे ।८। कृत्तिकाप्रभृतीनि त्रीणि फल्गुनीप्रभृतीनि च ।९। ॥१॥

अथेष्टिकालाः ।१। सद्यो द्वादशाहे मासि षष्ठे संवत्सरे वा ।२। अग्नये पवमानायेष्टिः ।३। पौर्णमासीविकारः ।४। अग्न आयूंष्यग्ने पवस्व ।५। तं हि शश्वन्त ईळते ते स्याम ये अग्नय इति स्विष्टकृतः ।६। अग्नये च पावकायाग्नये च शुचये द्वितीया ।७। अमावास्याविकारः ।८। अग्ने पावक स नः पावक ।९। अग्निः शुचिव्रततम उदग्ने शुचयः ।१०। अग्निमग्निं हवीमभिरग्निनाग्निः समिध्यत इति स्विष्टकृतः ।११। अदितये तृतीया ।१२। त्वमग्ने सप्रथाः सोम यास्त इति सद्वन्तावाज्यभागौ ।१३। उत त्वामदिते महि ।

महीमू षु मातरं सुव्रतानामृतस्य पत्नीमवसे हुवेम ।

तुविक्षत्रामजरन्तीमुरूचीं सुशर्माणमदितिं सुप्रणीतिम् ।१४।

प्रेद्धो अग्न इमो अग्न इति विराजौ स्विष्टकृतः ।१५। चतस्रः कुर्वन्तो ऽग्नये प्रथमाम् ।१६। अग्ने द्युम्नेनोप त्वा शुक्रः ।१७। अर्चन्तस्त्वाग्निं स्तोमेनेति स्विष्टकृतः ।१८। ॥२॥

प्रथमे वा समानतन्त्रे ।१। मध्यमे वा ।२। द्विहविषो वा ।३। आदित्यस्यैन्द्राग्नो द्वितीयो ब्राह्मणस्य ।४। अग्नीषोमीयो वा ।५। ऐन्द्रो राजन्यस्य ।६। वैश्वदेवो वैश्यस्य ।७। विश्वे देवासः स्तीर्णे बर्हिषि ।८। आग्नेयी वा दयोः पूर्वा ।९। आज्येन तनूदेवताः पुरस्तात्पुरोडाशस्याग्निं पवमानं पावकं च शुचिं चोपरिष्टात् ।१०। विश्वेभिरग्ने अग्निभिरग्ने विश्वेभिरग्निभिरिति स्विष्टकृतः ।११। अदितये द्वितीया ।१२। अमावास्याविकारः ।१३। तान्तूर्णीं तनूदेवताभिरेकहविस्त्र्यहं वैष्णवद्वितीयाभिरपरमादित्यतृतीयाभिरपरं दशम्यविकृताग्नेयी ।१४। सर्वास्त्रूपांशुहविष्टा ।१५। पाञ्चदश्यं च सामिधेनीनाम् ।१६। सप्तदशादित्यायाम् ।१७। चतुर्विंशतिर्दक्षिणा ।१८। द्वादश ।१९। षड्वा ।२०। त्रयः ।२१। शतमानस्यवाचो ऽजाश्च ।२२। द्वादशरात्रं स्वयंहोमी स्यात् ।२३। सत्यवदनं च ।२४। अतिथिभ्यश्च दानम् ।२५। आहिताग्निर्मते नानिष्ट्वा पशुना मांसमश्नीयान्नानिष्ट्वाग्रयणेन नवानामोषधीनां फलानि ।२६। ॥४॥

पूर्वा दर्शपूर्णमासाभ्यामन्वारम्भणीयेष्टिः ।१। आग्नावैष्णवः सरस्वत्यै सरस्वते च ।२।

अग्नाविष्णू महि तद्वां महित्वं पातं घृतस्य गुह्यानि नाम ।
दमेदमे सुष्टुतिर्वावृधानोप वां जिह्वा घृतमाचरण्यत् ॥ 3 ॥
अग्नाविष्णू महि धाम प्रियं वां वीथो घृतस्य गुह्या जुषाणा ।
दमेदमे सप्त रत्ना दधाना प्रति वां जिह्वा घृतमुचरण्यत् ॥ 4/२ ॥

पावका नः सरस्वतीमा शुक्राना: । 5/४ । जनीयन्तः स वाग्धे । 6/५ । पञ्चहविषमेके ऽग्नये भगिने मतपतये च । 7/६ । तमग्ने वीरवद्यशस्त्वं

भगो नः । [8] ७ । त्वमग्ने व्रतपा यद्वो वयम् । [9] ८ । पौर्णमासीविकारः । [10] ९ । धेनुश्च दक्षिणा । [11] १० ॥४॥

काम्यं पुनराधेयमजानानस्य ।१। आग्नेयो ऽग्नये च वैश्वानरायो-द्वासयिष्यमाणस्य ।२।

वैश्वानरो न ऊतय आ प्रयातु परावतः ।
अग्निर्नः सुष्टुतीरुप [3] ॥

पृष्टो दिवि । [4] ३ । मध्यावर्षे पुनराधेयकालः । [5] ४ । पुनर्वसू च नक्षत्रम् । [6] ५ । या वाषाढ्या उत्तरामावास्या । [7] ६ । मध्यन्दिनस्य कालः । [8] ७ । पञ्चकपालस्त्वाग्नेयः । [9] ८ । सामिधेन्यस्तु पञ्चदश । [10] ९ । त्रिषु च प्रयाजेष्वग्निशब्दो विकृतः । [11] १० । तनूनपादग्निमिळो अग्निना बर्हिरग्निः । [12] ११ । वार्त्रघ्नः पूर्व आज्यभागः । [13] १२ । अग्निं स्तोमेन बोधयेति वाग्नये बुद्धिमते । [14] १३ । अग्न आयूंष्युत्तरो ऽग्नये पवमानाय । [15] १४ । एह्यू षु ब्रवाणीति वेन्दुमते । [16] १५ । अग्निर्मूर्धेति वा रेतस्वते । [17] १६ । यथाचोदितं यजति । [18] १७ । अग्ने तमद्येति प्रथमातृतीये हविषो द्वितीयाचतुर्थ्यौ स्विष्टकृतः । [19] १८ । देवं बर्हिरग्नेर्वसुवने देवो नराशंसो ऽग्ना वसुवने । [20] १९ । अग्निशब्दं चतुर्षु पूर्वेषु प्रयाजेष्वनुयाजयोश्च विभक्तय इत्याचक्षते । [21] २० । ताश्चोपांशु । [22] २१ । उत्तरश्चाज्यभागः । [23] २२ । हविश्च । [24] २३ । सर्वं वा सह पूर्वाभ्यामनुयाजाभ्याम् । [25] २४ । हविरन्तं वा । [26] २५ । हविरेव वा । [27] २६ । पुनरुत्स्यूतो जरत्संव्यायः पुनःसंस्कृतः कद्रथो ऽनड्वान्हिरण्यं वा दक्षिणा । [28] २७ । अदितये द्वितीया । [29] २८ । अमा-वास्याविकारः । [30] २९ । आग्निवारुणी वा । [31] ३० । स त्वं नो अग्ने ऽवमस्त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वानिति । [32] ३१ । ॥५॥

अग्निहोत्रं जुहोति सायं च प्रातश्च ।१। पुरा छायानां संसर्गाद्गार्हपत्यादाहवनीयमुद्धरति ।२। प्रभात्यां रात्र्याम् ।३। प्रादुष्करणं नित्यधृतः ।४। गतश्रियः शुश्रुवान् ब्राह्मणो ग्रामणी राजन्यः ।५।

उद्ध्रियमाण उद्धर पाप्मनो मा यदविद्वान्यच्च विद्वांश्चकार ।
अह्ना यदेनःकृतमस्ति किंचित्सर्वस्मान्मोद्धृतः पाहि तस्मात् ॥ ।६।
अग्नतान्धृतिमन्नमार्या जुहोम्यग्निं पृथिव्याममृतस्य जित्यै ।
तयानन्तं लोकमहं जयानि प्रजापतिर्यं प्रथमो जिगाय॥इति ।७।

रात्र्येति प्रातर्विकारः ।८। परिसमुह्य होष्यन् ।९। ऋतं त्वा सत्येन परिषिञ्चामीति त्रिस्त्रिरेकैकं पर्युक्ष्य हुत्वा च ।१०। सत्यं त्वर्तेन परिषिञ्चामीति प्रातः ।११। यज्ञस्य संततिरसि यज्ञस्य त्वा संततिं नयामीति गार्हपत्यात्संततामुदधारामाहवनीयात् ।१२। तन्तुं तन्वन्नित्यन्तरा श्वापदे गते ।१३। ॥६॥

प्रथमास्तमिते जुहोति ।१। दृश्यमाने वा नक्षत्रे ।२। उपोदयं व्युषिते ।३। उदिते वा ।४। पुरस्तात्तु काले मनः कुर्वीत ।५। तस्यापराधे प्रायश्चित्तम् ।६। अग्नीयाभ्युदितमा तमनादाशित्वा हुत्वा वरं दत्वा भूरित्यनुमन्त्रयेत ।७। अहुत्वा वोद्धृत्याहवनीयमन्यं प्रणीय जुहुयात् ।८। पयो यवागूर्दध्याज्यमित्यग्निहोत्रहवींषि ।९। न दध्यधिश्रयति ।१०। नापः प्रत्यानयत्यग्नौ ।११। कुशतरुणे प्रत्यस्यास्योन्नयति ।१२। पश्चादन्वाहार्यपचनात्प्राङ्मासीनः प्रत्यङ्तिष्ठन्नादित्यमुपतिष्ठते सत्य ऋताय त्वा दक्षिणां नयामीति सायम्। १३। ऋत सत्याय त्वा दक्षिणां नयामीत्याहवनीयं प्रातः ।१४। उत्तरेणान्वाहार्यपचनं यजमानस्य संचरः ।१५। दक्षिणतः पश्चादा-

हवनीयादासनम् ।१६। एवं गार्हपत्यात्पत्न्याः ।१७। वृष्टिरसि पाप्मानं मे वृश्च विद्युदसि विद्य मे पाप्मानमित्याचामति ।१८। वाचं च यच्छति ।१९। ॥७॥

दक्षिणतो ऽग्निहोत्रीमुपसृजन्ति ।१। न चान्तरेण संचरेरन् ।२। न च शूद्रेण दोहयेत् ।३। अग्नये देवेभ्यो धुक्ष्वेति सायं जपति ।४। सूर्याय देवेभ्यो धुक्ष्वेति प्रातः ।५। अशनायापिपासे स्त्रिया वै स्त्रियं बाधन्ते स्त्रिया वां बाधे ऽग्निहोत्र्या वत्सेन वीरेणेति सायं-प्रातः ।६। अन्वाहार्यपचनेन वीरेणेति स्त्रीवत्सायाम् ।७। सुभूतकृतः सुभूतं नः कृणुतेत्युपवेषेणोदीचो ऽङ्गारान्गार्हपत्यान्निरुह्याधिश्रयत्यशनायापिपासीयेनाग्निहोत्रबन्धाल्या गार्हपत्येन वीरेणेति विकारः ।८। अग्नेष्ट्वा चक्षुषावेक्ष इति समिधमादीप्यावज्योत्य ।९। समाप ओषधीनां रसेनेति स्रुवेणापः प्रत्यानीय ।१०। प्रतितप्य तूष्णीं पुनरवज्योत्य ।११। त्रिरुपवादमुदगुद्वास्य ।१२। अनुच्छिन्दन्निव ।१३। नमो देवेभ्य इति दक्षिणतो ऽङ्गारानुपसृज्य ।१४। सुभूताय व इति समत्यूह्याङ्गान्प्रत्युष्य ।१५। स्रुवं च स्रुचं च प्रतितप्योन्नयत्यशनायापिपासीयेन स्रुचा स्रुवेण वीरेणेति विकारः ।१६। चतुष्पञ्चकृत्वो वा ।१७। स्रुवेस्रुवे च मन्त्रः ।१८। उन्नीते स्रुचं संमृशति ।१९। सजूर्देवेभ्यः सायंयावभ्य इति सायं जपति ।२०। सजूर्देवेभ्यः प्रातर्यावभ्य इति प्रातः ।२१। उत्तरेण गार्हपत्यं स्रुचमुपसाद्य *[22] प्रादेशमात्रीं पालाशीं समिधमादाय स्रुचं च[23] समयातिहृत्य गार्हपत्यमाहवनीयस्य[24] पश्चादुदगग्रेषु कुशेषु स्रुचमुपसाद्य[25] समिध-

* विकार इति वाक्यच्छेदः । तथापि [illegible] Comm.

मध्यादधात्यनाधापिपारीयेन समिधाहवनीयेन वीरेणेति त्रिकारः।२२[26]। द्व्यङ्गुलं समिधो अतिहृत्याभिजुहोति।२३। ॥८॥

अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति सायम्।१[27]। सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेति प्रातः।२[1]। दक्षिणं जान्वाच्यावषट्कारम्।३[2]। उपसार्योत्तरामसंसृजंस्तूष्णीं भूयसीं पूर्वस्याः।४[3]। स्रुचि भूयिष्ठं कुर्यात्।५[4]। स्रुवो बुध्नेनाङ्गारानुपस्पृश्य द्विरुदीचीं स्रुचमुद्यम्योपसादयति।६[5]। अगन्माग्नः स्वर्गं लोकं जिते जयाम्यभयं मे अलोकताया अपुत्रताया अपशुताया इति यजमानः पूर्वामाहुतिमनुप्राणिति।७[6]। आगन्माग्नः आत्मानं विजिते विजयाम्यभयं मे अलोकताया अपुत्रताया अपशुताया इत्युत्तरामन्ववानिति।८[7]। या यज्ञस्य समृद्धस्याशीः सा मे समृध्यतामिति।९[8]। उभयोरुत्तरतः प्रतीचीं सायं द्विरुपमार्ष्टि।१०[9]। ऊर्ध्वां दक्षिणतः प्रातः।११[10]। पूर्वमुपमार्जनं कुम्भेषु निलिम्पत्योषधीः प्रीणामीति मनसा।१२[11]। उत्तरं दक्षिणतः पाणिमुत्तानं निदधाति पितॄन्प्रीणामीति मनसा।१३[12]। द्विः प्रदेशिन्या प्राश्योपल्पिमदुदङ्पर्यावृत्य[13][14] प्राग्दण्डया भक्षयित्वा[15] प्रत्यग्दण्डां पर्यस्य[16] निर्लिह्य[17] प्रक्षाल्या[18]चम्य[19] प्रागुदीचीरप उत्सिच्य[20] प्रागुदीचीमुद्दिशति[21]।१४।* एतदेकहोमे कर्म।१५[22]। सर्वेषु तु जुह्वत्पूर्णां स्रुचमुत्तरेण गार्हपत्यं निधाय।१६[23]। ॥९॥

इह पुष्टिं पुष्टिपतिर्दधात्विह प्रजां जनयतु प्रजापतिः। अग्नये

---

* Comm. द्विः प्रदेशिन्या प्राश्योत्थाय प्रागुदीचीमुद्दिशतीति सूत्रच्छेदः। तथापि तु व्याख्यानि पाठक्रम उपपन्नो.

रयिमते पशुमते पुष्टिपतये स्वाहा। अग्नये गृहपतये स्वाहा। अग्नये स्वाहा। तूष्णीं चतुर्थीं गार्हपत्ये।१।

तत्सवितुर्वरेण्यं भूर्वाग्ब्रह्म मह्यं मे भूयात्स्वाहा।

भर्गो देवस्य धीमहि भुवः प्राणो भूयाम्भूयो मे भूयात्स्वाहा।

धियो यो नः प्र चोदयात्स्वर्णाम सर्वं सर्वं मे भूयात्स्वाहा।

अग्नये ऽन्नादायान्नपतये स्वाहेत्यन्वाहार्यपचने चतुर्थीं।२। महाव्याहृतिभिस्तिस्रो ब्रह्मवर्चसकामस्य।३। अविकृता चतुर्थी।४। याः स्रुच्यापस्तेधं ताः करोत्यग्निहोत्रहवण्यां गार्हपत्यस्य पश्चादञ्जलौ च पत्न्याः।५। सं त्वा सृजामि प्रजया धनेनेत्यञ्जलौ।६। प्रतितप्य स्रुचं निदधाति।७। ॥१०॥

दक्षिणतोऽन्वार्धं याजमानम्।१। उप प्रयन्तो अध्वरमयमग्निः सहस्रिण उभा वामयं ते योनिरयमिहास्य प्रजामिति सर्वा त्रिः प्रथमामुत्तमां च।२। आयुर्दा अग्ने ऽस्यायुर्मे देहि वर्चोदा अग्ने ऽसि वर्चो मे देहि तनूपा अग्ने ऽसि तन्वं मे पाह्यग्ने यन्म ऊनं तन्व१स्तन्म आ पृण

इन्धानास्त्वा शतं हिमा द्युमन्तं समिधीमहि।

वयस्वन्तो वयस्कृतं सहस्वन्तः सहस्कृतम्।

अग्ने सपत्नदम्भनमदब्धासो अदाभ्यम्।

इति जपित्वा।३। चित्रावसो स्वस्ति ते पारमशीयेति त्रिः।४। सं त्वमग्ने सूर्यस्य वर्चसागथाः समृषीणां स्तुतेन सं प्रियेण धाम्ना समहमायुषा सं वर्चसा सं प्रजया सं प्रियेण धाम्ना सं रायस्पोषेण ग्मिषीयेत्युपविश्य।५। अम्भ स्थाम्भो वो भक्षीय मह स्थ महो वो

भवीयोर्ज स्थोर्जं वो भक्षीय रायस्पोष स्थ रायस्पोषं वो भक्षीय ॥१६॥

रेवती रमध्वमस्मिन्योनावस्मिंल्लोके ऽस्मिन्गोष्ठे ऽस्मिन्क्षये ऽस्या-माशिषस्यां प्रतिष्ठायामिहैव स्तेतो मापगातेति गामभ्येति ।६। संहितासि विश्वरूप्यूर्जा माविश गौपत्येनेत्यस्या ललाटमुपस्पृश्य ।१। उप त्वाग्न इति तृचेनाग्ने त्वं न इति च द्वैपदेन गार्हपत्यम् ।२। इड एह्यदित एहि सूनृत एहीति गामभ्येति ।३। काम्या एत मयि वः कामधरणमिति वत्सस्य ललाटमुपस्पृश्य ।४। सोमानं स्वरणमिति तृचेनोत्तरतो ऽध्वाहार्यपचनम् ।५। अन्तरेण गार्हपत्याहवनीयौ मार्धिवं जपित्वाहवनीयमुपतिष्ठते ।६। तत्सवितुर्वरेण्यं कदा चन स्तरीरसि परि ते दूलभ इति चिरोताम् ।७। सर्वेषु तु शुक्लमहा-व्याहृतिभिस्तिसृभिः समिधो ऽभ्यादधात्याहवनीये वैकङ्कतीः ।८। देवसंस्तुरस्थ्नु मा रभे मार्ह लद्भावच्छित्सीत्याहवनीयस्य दक्षिणतो ऽङ्गारामुपस्पृश्य ।८। ततो ऽस्मि तन्तुरस्थ्नु मा संततुहि प्रजया पशुभी रायस्पोषेण सुप्रजास्त्वेन सुवीर्येण मानुषस्तन्तुरस्थ्नु मा रभस मा त्वं मद्भावच्छित्या अवाविति ज्येष्ठस्य पुत्रस्य नामाभिव्याहृत्य यावन्तो वा भवन्ति ।१०। आत्मनो ऽजातपुत्रः ।११। सत्येनाव-भृथमभ्येत्यपश्य मतमित्याचम्य वाचं विसृजते ।१२।॥१३॥

अथ प्रातः ।१। भूर्भुवः स्वः सुप्रजाः प्रजाभिर्भूयासं सुपोषः पोषैः सुवीरो वीरैरभयं ते ऽभयं नो अस्तु मनसा त्वोपतिष्ठे लोक-मुपैमि स्वरित्याहवनीयम् ।२। अत्रैव तिष्ठन्नितरौ ।३। अभयं ते ऽभयं नो अस्तु वाचा त्वोपतिष्ठे प्रजामुपैमि पशूंस्तेति गार्हपत्यम् ।४।

अभयं ते ऽभयं नो अस्तु प्राणेन त्वोपतिष्ठे व्यानमुपैम्यायुरसीत्यन्वाहार्य-पचनम् ।५। अभयं वो ऽभयं नो अस्तु कामेन व उपतिष्ठे वित्तिमुपैमि भूतिं चेति सर्वान् ।६। समानं समित्प्रसृत्या प्रवास विसर्जनात् ।७। अनेन वैव सायंप्रातः ।८। अनुपस्थानं वा प्रातः ।९। ॥१ ३॥

प्रवत्स्यन्नग्नीन् समीक्षते ऽभयं वो ऽभयं नो अस्त्विति ।१। नर्य प्रजां मे पाहि मानुषान्मा भयात् पाहीति गार्हपत्यम् ।२। अथर्य पितुं मे पाहि पित्र्यान्मा भयात् पाहीत्यन्वाहार्यपचनम् ।३। तमुत्तरेण [3*] गत्वा शंस्य पशून्मे पाहि दैवान्मा भयात्पाहीत्याहवनीयम् ।[4]४। अन्नमन्नमिति त्रीणि पदान्यभ्युत्क्रम्य[5] सकाशादास्यमनम् ।[6]५। अन्यु-पस्थानस्यानर्थलुप्तं प्रवसन्नपेत् ।[7]६। याजमानं च पर्वणि ।[8]७। अनपेतं हि कारणम् ।[9]८। सन्निवेशयोर्वाचस्य वाचं यत्वा पुनरावस्य महा-व्याहृतिभिर्विसर्गः ।[10]९। चतुर्विधये ऽग्नीनां वाचं यच्छेत् ॥१ ४॥

प्रोष्यायन् ।[11]१०। तथा चैव समीक्षणम् ।१।

आगन्म वृत्रहन्तममस्माभ्यं वसुवित्तमम् ।

अग्ने सम्राळभि द्युम्नमभि सह आ यच्छस्व ॥

शंस्य पशून्मे ऽजुगुपस्तान्मे पाह्येव दैवान्मा भयादजुगुपस्तानस्मा पाह्येवेत्याहवनीयम् ।२। तृणापचयनं समिदाधानं च सर्वेषु ।३।

अयमग्निः पुरीष्यो रयिमान् पुष्टिवर्धनः ।

अग्ने पुरीष्याभि द्युम्नमभि सह आ यच्छस्व ॥

---

* Comm. अयर्येत्येवमादिना मन्त्रेणान्वाहार्यपचनमुपतिष्ठते । उत्तरेण स्थितः । तमिति यजादामत्याद्येवमेव । अर्थादविपर्ययात् ।

† शंस्येत्येवमादिना मन्त्रेणाहवनीयमुप० । दक्षिणाग्निमुत्तरेण गत्वा—

भक्षीयोर्जं स्थोर्जं वो भक्षीय रायस्पोष स्थ रायस्पोषं वो भक्षीय ॥१५॥

रेवती रमध्वमस्मिन्योनावस्मिंल्लोके ऽस्मिन्गोष्ठे ऽस्मिन्क्षये ऽस्मा-साम्निष्यस्थां प्रतिष्ठायामिहैव स्तेतो मापगातेति गामभ्येति ।६। संहितासि विश्वरूप्यूर्जा माविश गौपत्येनेत्यस्या ललाटमुपस्पृश्य ।१। उप त्वाग्न इति तृचेनाग्ने त्वं न इति च द्वैपदेन गार्हपत्यम् ।२। इड एह्यदित एहि सूनृत एहीति गामभ्येति ।३। काम्या एत मयि वः कामधरणमिति वत्सस्य ललाटमुपस्पृश्य ।४। सोमानं स्वरणमिति तृचेनोत्तरतो ऽन्वाहार्यपचनम् ।५। अन्तरेण गार्हपत्याहवनीयौ माहित्रं जपित्वाहवनीयमुपतिष्ठते ।६। तत्सवितुर्वरेण्यं कदा चन स्तरीरसि परि ते दूलभ इति चिरेताम् ।७। सर्वेषु तु शुक्रमहा-व्याहृतिभिस्तिस्रस्तिस्रः समिधो ऽभ्यादधात्याहवनीये वैकङ्कती ।८। दैवस्तन्तुरस्यनु मा रभे मार्षं तद्यवच्छित्सीत्याहवनीयस्य दक्षिणतो ऽङ्गारानुपस्पृश्य ।९। ततो ऽसि तन्तुरस्यनु मा संतनुहि प्रजया पशुभी रायस्पोषेण सुप्रजास्त्वेन सुवीर्येण मानुषस्तन्तुरस्यनु मा रभस्व मा त्वं मद्यवच्छित्या असाविति ज्येष्ठस्य पुत्रस्य नामाभिव्याहृत्य यावन्तो वा भवन्ति ।१०। आत्मनो ऽजातपुत्रः ।११। सत्येनाव-भृथमभ्यवैम्यप्सु व्रतमित्याचम्य वाचं विसृजते ।१२। ॥१६॥

अथ प्रातः ।१। भूर्भुवः स्वः सुप्रजाः प्रजाभिर्भूयासं सुपोषः पोषैः सुवीरो वीरैरभयं ते ऽभयं नो ऽस्तु मनसा त्वोपतिष्ठे लोक-मुपैमि स्वस्त्येत्याहवनीयम् ।२। अत्रैव तिष्ठन्नितरौ ।३। अभयं ते ऽभयं नो ऽस्तु वाचा त्वोपतिष्ठे प्रजामुपैमि पशूंश्चेति गार्हपत्यम् ।४।

अभयं ते ऽभयं नो अस्तु प्राणेन त्वोपतिष्ठे व्यानमुपैस्यापुस्थेत्यन्वाहार्य-पचनम् ।५। अभयं वो ऽभयं नो अस्तु कामेन व उपतिष्ठे वित्तिमुपैमि भूतिं चेति सर्वान् ।६। समानं समित्प्रभृत्या व्रतस्य विसर्जनात् ।७। अनेन वैव सायंप्रातः ।८। अनुपस्थानं वा प्रातः ।९। ॥१३॥

प्रवत्स्यन्नग्नीन् समीक्षते ऽभयं वो ऽभयं नो अस्त्विति ।१। नर्य प्रजां मे पाहि मानुषान्मा भयात् पाहीति गार्हपत्यम् ।२। अथर्य पितुं मे पाहि पित्र्यान्मा भयात् पाहीत्यन्वाहार्यपचनम् ।३। तमुत्तरेण [*] गत्वा शंस्य पशून्मे पाहि दैवान्मा भयात्पाहीत्याहवनीयम्[†] ।[4]४। अवमममिति त्रीणि पदान्यभ्युद्रुत्य सकामाद्यमनम् ।[6]५। अन्नु-पस्थानस्थानर्यमृत्वं प्रवसन्नुपेत् ।[7]६। याजमानं च पर्वणि ।[8]७। अनपेतं चि कारणम् ।[9]८। सन्धिवेलयोर्वाचस्य वाचं यत्वा पुनरावस्य महा-व्याहृतिभिर्विषर्गः ।[10]९। चतुर्विषये अग्नीनां वाचं यच्छेत् ॥१४॥

प्रोष्यायन् ।[11]१०। तथा चैव समीक्षणम् ।१।

आगन्म वृत्रहन्तममस्मभ्यं वसुवित्तमम् ।
अग्ने सम्राळभि द्युम्नमभि सह आ यच्छस्व ॥

शंस्य पशून्मे ऽशुगुपसानो पाहीव दैवान्मा भयादशुगुपसस्मान्मा पाह्रीत्याहवनीयम् ।२। तृणापचयनं समिदाधानं च सर्वेषु ।३।

अयमग्निः पुरीष्यो रयिमान् पुष्टिवर्धनः ।
अग्ने पुरीष्याभि द्युम्नमभि सह आ यच्छस्व ॥

---

* Comm. अथर्यत्येवमादिना मन्त्रेणान्वाहार्यपचनमुपतिष्ठते । उत्तरेण स्थितः। तमिति यथादायतनामेवमेव । अर्थादक्षिणेनमाहः ।

† शंस्येत्येवमादिना मन्त्रेणाहवनीयमुप० । दक्षिणाग्निमुत्तरेण गत्वा—

अयं पितॄं मे ऽजुगुपत्तं मे पाह्येव पित्र्यान्मा भयादजुगुपत्तस्मान्मा पाह्येवेत्यन्वाहार्यपचनम् ।४।

अयमग्निर्गृहपतिर्गार्हपत्यात्प्रजाया वसुवित्तमः ।
अग्ने गृहपते ऽभि द्युम्नमभि सह आ यच्छस्व ॥

अयं प्रजां मे ऽजुगुपत्तां मे पाह्येव मानुषान्मा भयादजुगुपत्तस्मान्मा पाह्येवेति गार्हपत्यम् ।५। व्यवेतो ऽग्नीन्प्रवसति ।६। तेन चैवो-त्सृज्यते ।७। ॥१५॥

वास्तोष्पतीयं भौघे दमराचावराधे संप्रयातेषु ।१। अग्निष्ठस्य दक्षिणे युग उपोह्य चीवरं वास्तोष्पते प्रतिजानीहीत्यनूच्य वास्तोष्पते शग्मयेति यजति ।२। ऋते चाणाहितं त्यजेत् ।३। ॥१६॥

समारोह्यमाणे गार्हपत्ये पाणी प्रतितप्य प्राणान्संस्पृशत्येहि मे प्राणमारोहेति ।१। सहस्रसहस्रमन्त्रेण द्विर्हिंस्तूष्णीम् ।२। अयं ते योनिरिति वारणी प्रतितपति ।३। सहस्रसहस्रमन्त्रेण द्विर्हिंस्तू-ष्णीम् ।४। एवमाहवनीयात् ।५। नित्यधृतादन्यस्मिन् ।६। अनस्त-मिते च मन्थनम् ।७।

उपावरोह जातवेदः पुनस्त्वं देवेभ्यो हव्यं वह नः प्रजानन् ।
आयुः प्रजां रयिमस्मासु धेह्यजस्रो दीदिहि नो दुरोणे ॥
इत्यात्मनो ऽरण्योरुपावरोह्य मन्थनम् ।८। लौकिके वा लौकिके वा ।९। ॥१७॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे द्वितीयो ऽध्यायः समाप्तः ।

ओम् ।

संस्थितायां पौर्णमास्यामिन्द्रायेष्टिर्विमृधे ।१। अमावास्याविकारः ।२। इन्द्र क्षत्रं मृगो न भीमः ।३। जुष्टो दमूना अग्ने शर्धेति स्विष्टकृतः ।४। अदितये ऽमावास्यायां संस्थितायाम् ।५। पौर्णमासीविकारः ।६। ये वैमृधस्य ते स्विष्टकृतः ।७। यावज्जीवं च ।८। प्रयोग आन्तात् ।९। ॥१॥

अनागते पर्वण्यमावास्ये प्रवत्ते ऽभ्युदितेष्टिः ।१। अग्नये दात्र इन्द्राय प्रदात्रे विष्णवे शिपिविष्टायेति ।२। निरुप्ते जानंस्तानेव विभजेत् ।३। अग्ने दादानो अग्ने हवतः ।४। सहस्रा ते शता हु भर ।५। अमावास्याविकारः ।६। धनुश्च चीपु दक्षिणा ।७। काले चामावास्यम् ।८। नाभ्यावृत्तिः पिण्डपितृयज्ञस्यास्ति ।९। ॥२॥

अतीते पर्वण्यमावास्ये प्रवत्ते ऽभ्युद्दृष्टेष्टिः ।१। अग्नये पथिकृत इन्द्राय वृत्रघ्ने वैश्वानराय ।२। वेत्था हि वेध आ देवानाम् ।३। मार्जहव्याय सहदानुम् ।४।

ऋतावानं वैश्वानरमृतस्य ज्योतिषस्पतिम् ।
अजस्रं भानुमीमहे[5] ॥

नाभिं यज्ञानाम् ।५[6]। अमावास्याविकारः ।६[7]। दण्डोपानहं दक्षिणा ।७[8]। संस्थितायां चामावास्यम् ।८[9]। नाभ्यावृत्तिः पिण्डपितृयज्ञस्यास्ति ।९[10]। ॥३॥

अग्नये ऽग्निमते ऽग्न्याधानाभ्युद्धृते ।१। पथिकृते ऽन्तरेण विहारं

चक्रीवति युक्ते नियतानिपत्तौ च ।२। वीतये मिथःसंसृष्टेषु ।३। विविचये याम्येण ।४। संवर्गाय प्रदाव्येन ।५। शुचये मथेण ।६। अप्सुमते वैद्युतेन ।७। व्याधिस्राये रुद्राय ।८। अध्वानं गमिष्यन् पूष्णे पथिकृते ।९। सार्वकामिरग्नये कामाय ।१०। व्रतपतये व्रत्यवेलां प्रेत्यामत्यं वा चरित्वा ।११। व्रतभृते ऽश्रुकृत्वा ।१२। गृहदाहे क्षामवते ।१३। मरुद्भ्यो यमौ प्रजातायाम् ।१४। ॥४॥

अग्निमग्निं हवीमभिरग्निनाग्निः समिध्यते ।१। अग्न आ याहि वीतये यो अग्निं देववीतये ।२। कया नो अग्ने विवसस्त्वामग्ने मानुषीः ।३। क्रुविसु नो मा नो अस्मिन्महाधने ।४। अप्स्वग्न उरो महान् ।५। कद्रुद्रायाग्नाम ते ।६। वयमु त्वा पथस्पते पथस्पथः ।७।

अग्निः परेषु धामसु कामो भूतस्य भव्यस्य ।
सम्राळेको वि राजति[8] ॥

अग्न्नाम तम् ।[9]८।

त्वमग्ने व्रतभृच्छुचिरग्ने देवाँ इहा वह ।
उप यज्ञं हविश्च नः[10] ॥

व्रतानि बिभ्रद्व्रतपा अदाभ्यो भवा नो दूतो अजरः सुवीरः ।
दधद्रत्नानि सुमृळीको अग्ने गोपाय नो जीवसे जातवेदः ॥ ।[11]९।

तप्या रजांसि पत्युस्त्वे वसूनि पुर्वणीक होतः ।[12]१०।

मरुतस्त्वेषसंदृश आ यात यमाविव ।
शुभ्रा हिरण्यखादयः[13] ॥

शान्तत्विषो मरुतः श्रिये कमिति वा ।[14]११। ॥५॥

ज्ञातयो ऽसंविदाना बहुदेवतामिष्टिं निर्वपेरन् ।१।

अग्निः प्रथमो वसुभिर्नो अव्यात्सोमो रुद्रैरभि रक्षतु त्मना ।
इन्द्रो मरुद्भिर्ऋतुथा कृणोत्वादित्यैर्नो वरुणः शर्म यंसत् ॥[2]
समग्निर्वसुभिर्नो अव्यात्सं सोमो रुद्रियाभिस्तनूभिः ।
समिन्द्रो रातहव्यो मरुद्भिः समादित्यैर्वरुणो विश्ववेदाः । ३[3] ।

संज्ञानमिति च जपेरन् । ४[4] । ॥६॥

मित्रविन्दायाः ।१। पञ्चदश सामिधेनीः ।२। अग्निना रयिं गयस्फान इत्याज्यभागौ ।३।

अग्निः सोमो वरुणो मित्र इन्द्रो बृहस्पतिः सविता यः सहस्री ।
पूषा नो गोभिरवसा सरस्वती त्वष्टा रूपाणि समनक्तु यज्ञैः ॥[1]
त्वष्टा रूपाणि दधती सरस्वती पूषा भगं सविता मे ददातु ।
बृहस्पतिर्ददिन्द्रो बलं मे मित्रः क्षत्रं वरुणः सोमो अग्निः ॥ । ४[5] ।

नू नो रास्व सहस्रवत्तु नो मन्नवित्व इति स्विष्टकृतः । ५[6] । सहस्रं दक्षिणा । ६[7] । देवतानुपूर्व्यं पुरोनुवाक्यास्विनिगमेषु । ७[8] । याज्यावदादेशे । ८[9] । यथासंप्रेषितं वा । ९[10] । ॥७॥

फाल्गुन्यां पौर्णमास्यां प्रयोगो ऽदीक्षितायमानाम् ।१। वसिष्ठयज्ञस्यामावास्यायां साकंप्रस्थाय्यस्य च ।२। पञ्चदश वर्षाणि दाक्षायणयज्ञस्य ।३। संवत्सरंसंवत्सरं वा सर्वेषाम् ।४। न प्रयुञ्जानस्य नित्यौ दर्शपूर्णमासौ वर्तेते ।५। दाक्षायणयज्ञस्य ।६। पौर्णमासानि पूर्वेद्युः ।७। अग्नीषोमीयो वा ।८। आग्नेयः सांनाय्यं चैन्द्रं पौर्णमास्याम् ।९। अपरपक्षे दीक्षितव्रतो ऽतिथिभ्यो ददाति ।१०। सत्यव्रतो वा ।११। अभ्यञ्जनहृताञ्जिकपल्पूलितानि न वसीत ।१२। धनिरुच्छिष्टाशनः ।१३। न सौहित्यं प्राप्नुयात् ।१४। सोमं राजानं चन्द्रमसं भक्षयामीति मनसा ध्यायन्नश्नाति

।१५। आमावास्यानि पूर्वेद्युः ।१६। ऐन्द्राग्नो वा ।१७। आग्नेयो मैत्रावरुणी च पयस्यामावास्यायाम् ।१८। एतेन या उत वा विवु ।१९। पुरा प्रयोर्वाकादूर्ध्वं वानावाह्य वाजिनो यजति ।२०। उत्तमे प्रयाजे निगच्छन्ति यथार्थे च सूक्तवाके ।२१। वाजिनो देवा हविर्जीयपिष्यन्ते वर्धयिष्यन्ते महो ज्यायः करिष्यन्त ।२२। शं नो भवन्तु वाजिनो वाजेवाज इत्यूर्ध्वंजुरनवानं यजति ।२३। वाजिनस्याग्ने वीहीत्यनुवषट्कारः ।२४। यजमानो ब्रह्मा होताध्वर्युराग्नीध्रश्च समुपहूय भक्षयन्ति ।२५। प्रथमो जघन्यश्च यजमानः ।२६।

यन्मे रेतः प्र धावति यद्वा सिक्तं प्र जायते ।

राज्ञा सोमेन तद्वयमस्मासु धारयामसि ॥

वाजो ऽसि वाजिनमसि वाजो मयि धेहीति भक्षमन्त्रः ।२७। ॥८॥

शुनासीरीय ।१। आग्नेय सरस्वत्यै च ।२। अग्नीषोमीयः सोमांशुयाजः सांनाय्यं चैन्द्रं पौर्णमास्याम् ।३। व्रतानि च दाक्षायणयाज्ञिकानि ।४। आग्नेयः सरस्वते च ।५। ऐन्द्राग्नो मैत्रावरुणी च पयस्यामावास्यायाम् ।६। समानं वाजिनम् ।७। ॥ ९ ॥

सार्वसेनियज्ञे ।१। उभयानि हवींष्येकस्यामिष्टौ ।२। पौर्णमासानि पूर्वाणि ।३। अर्धमासाकमग्नं अध्वरमित्युत्तरस्याग्नेयस्य ।४। नामावास्यां यजते ।५। पिण्डपितृयज्ञं तु करोति ।६। न शौनकयज्ञे साकंप्रस्थाय्ये च विकारो होतुरस्ति ।७। ॥ १० ॥

सार्वसेनियज्ञेन वसिष्ठयज्ञो व्याख्यातः ।१। पूर्वाणि त्वामावास्यानि ।२। न पौर्णमासीं यजते ।३। इति दर्शपूर्णमासायनानि ।४। काम्यानि ।५। पाञ्चदश्यं च सामिधेनीनाम् ।६। आग्नेयाग्नावैष्णवौ ।७। पौर्णमा-

सीविकारः ।८। सदा यजते ऽन्यत्र पर्वणः ।९। मुन्ययनमित्याचक्षते ।१०। आग्नेयैन्द्रो वैश्वदेवः ।११। अमावास्याविकारः ।१२। सदा यजते ऽन्यत्र पर्वणः ।१३। अदीक्षितः कृष्णाजिनं प्रतिमुञ्चते ।१४। तुरायणमित्याचक्षते ।१५। संवत्सरप्रयोगे च ।१६। ॥ ११ ॥

सौमी श्यामाकेष्टिः ।१। वैणुयवी च ।२। ऐन्द्राग्न आग्नेन्द्रो वा वैश्वदेवो द्यावापृथिवीयश्च व्रीहियवानाम् ।३। सद्वदाज्यभागे ।४। इमं यज्ञं या ते धामानि हविषेति ।५। सौम्यस्य मधुपर्को दक्षिणा ।६। इथं वानस्य प्रुषिं नु ।७। आ घा ये सुकर्माणः सुरुचः ।८। मही द्यौर्वी पृथ्वी ।९। वैश्वदेवद्यावापृथिवीयौ चोपांशु ।१०। विराजौ स्विष्टकृतः ।११। वत्सः प्रथमजो दक्षिणा ।१२। समानतन्त्रा वा दर्शपूर्णमासाभ्याम् ।१३। दर्शपूर्णमासौ वा नवानाम् ।१४। अग्निहोत्रं वा यवाग्वा सायंप्रातः ।१५। अग्निहोत्रीं वा नवानाद्यित्वा तस्यै दुग्धेन सायंप्रातरग्निहोत्रं जुहुयात् ।१६। गार्हपत्ये वा स्थालीपाकं श्रपयित्वाग्रयणदेवताभ्यः स्विष्टकृच्चतुर्थीभ्यः स्वाहाकारेणाहवनीये जुहुयात् ।१७। ॥१२॥

फाल्गुन्यां पौर्णमास्यां प्रयोगश्चातुर्मास्यानाम् ।१। चैत्र्यां वा ।२। वैश्वानरीयपार्जन्येष्टिः पूर्वस्यां पौर्णमास्याम् ।३। पर्जन्याय यस्य व्रते ।४। उत्तरस्यां वैश्वदेवम् ।५। आग्नेयः ।६। सौम्यसावित्रौ ।७। सारस्वतपौष्णौ ।८। मरुद्भ्यः स्वतवद्भ्यः ।९। वैश्वदेवी ।१०। द्यावापृथिवीयश्च ।११। हिरण्यपाणिमूतय उदीरय ।१२। पूषन्तव व्रते ।१३। इहेह वः प्र चित्रम् ।१४। अग्निमन्थनीयास्वनु हविःषु ।१५। पश्चाद्वेदेरवस्थायाग्नये मथ्यमानायेति संप्रेषितः ।१६। अभि त्वा

देव सवितः ।[17] मही द्यौः ।[18] त्वामग्ने पुष्करादिति च तिस्रः ।[19] उत ब्रुवन्तु जन्तव इति जाताय ।[20] आ यं हस्ते न खादिनमिति हस्तेन धार्यमाणाय ।[21] उत्तरे प्रह्रियमाणाय ।[22] अग्निनाग्निः समिध्यते ।[23] त्वं ह्यग्ने अग्निना ।[24] तं मर्जयन्त[25]इत्यग्निमन्थनीयाः ।[26]१७। नव च प्रयाजाः ।[27]१८। चतुर्थोत्तमावन्तरेण चत्वारः ।[28]१९। दुरो अग्न आज्यस्य व्यन्तु ।[29] उषासानक्ता अग्न आज्यस्य वीताम् ।[30] दैव्या होतारा अग्न आज्यस्य वीताम् ।[31] तिस्रो देवीरग्न आज्यस्य व्यन्तु ।[32]२०। सन्नतावाज्यभागौ ।[33]२१। सावित्रद्यावापृथिवीयौ चोपांशु ।[34]२२। विराजौ स्विष्टकृतः ।[35]२३। वत्सः प्रथमजो दक्षिणा ।[36]२४। नवानुयाजाः ।[37]२५। प्रथमद्वितीयौ तु बलन्तरेण ।[38]२६। देवीर्द्वारो वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु ।[39] देवी उषासानक्ता वसुवने वसुधेयस्य वीताम् ।[40] देवी जोष्ट्री वसुवने वसुधेयस्य वीताम् ।[41] देवी ऊर्जाहुती वसुवने वसुधेयस्य वीताम् ।[42] देवा दैव्या होतारा वसुवने वसुधेयस्य वीताम् ।[43] देवीस्तिस्रस्तिस्रो देवीर्वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु ।[44]२७। समानं वाजिनम् ।[45]२८। संस्थितायां पौर्णमासम् ।[46]२९। मांसानशनं ब्रह्मचर्यं प्राङधः शेत ऋतुकाले वा जायामुपेयात्सत्यवदनं चान्तरालव्रतानि ।[47]३०। ॥१८॥

आषाढ्यां वरुणप्रघासाः फाल्गुनीप्रयोगस्य ।१। चैत्रीप्रयोगस्य श्रवणायाम् ।२। पौष्णान्तानि वैश्वदेविकानि ।३। ऐन्द्राग्नो वारुणी पयस्या मारुती कायश्च ।४। इमं मे वरुण तत्त्वा यामि ।५। मरुतो यद्ध यूयमस्मान् ।६। हिरण्यगर्भो यः प्राणत इति ।७। आहवनीयाद्याग्नी प्रणयन्ति ।८। प्र देवं देव्येति तिसृणामासीनः प्रथमाम् ।९।

उत्तरे अनुसंयन्।१०। इडायास्त्वेति साद्यमानयोरिष्मयोः।११। अग्ने विश्वेभिः स्वनीक देवैर्होतारं होता त्वं दूतः।१२।इत्यग्निप्रणयनीयाः ।१३। यत्र चासीनः प्रथमामन्ववोचत्तस्मिन्नुत्सृज्यते।१४। उत्तरस्यां वेदौ होतृकर्म।१५। उपांशु कायः।१६। गोमिथुनौ दक्षिणा ।१७। अध्वर्युर्वेदं स्तृणाति।१८। वारुण्या निष्कासेनावभृथमवैति यथा सोमे।१९।उरुं हि राजा शतं ते।२०। समानमन्यद्वैश्वदेवेन ।२१। ॥१४॥

कार्त्तिक्यां साकमेधाः फाल्गुनीप्रयोगस्य ।१। आग्रहायण्यां चैत्रीप्रयोगस्य ।२। अग्नये ऽनीकवते पूर्वस्यां पौर्णमास्यामिष्टिः पूर्वाह्णे ।३।

अनीकैर्द्वेषो अर्दयाग्ने विश्वाभिरूतिभिः।
रयिं नो देहि जीवसे॥

सैनानीकेन।४। मध्यन्दिने मरुद्भ्यः सांतपनेभ्यः।५। सांतपना यो नो मरुतः।६। सायं मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्यः।७। अग्निना रयिं गृहमेधास इत्याज्यभागौ।८। गृहमेधास आ गत प्र बुध्न्या वः।९। तां चित्रयन्नाम यद्वाहिष्ठमिति स्विष्टकृतः।१०। न निगदमाह।११। न सामिधेनीरन्वाह।१२। आज्यभागप्रभृतीड्यान्ता।१३। तस्य निष्कासं प्रातः पूर्णदर्वीं कृत्वेष्टिं मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः।१४। क्रीडं वः शर्धो मारुतम् ... पर्वतश्चित्।१५। महाहविषि।१६। ऐन्द्राग्नान्तानि वारुणप्रघासिकानि।१७। माहेन्द्रो वैश्वकर्मणश्च।१८। वाचस्पतिं या ते धामानि परमाणीति।१९। उपांशु वैश्वकर्मणः।२०। एकस्याग्निः प्रणीयते ।२१। ऋषभो दक्षिणा।२२। न वाजिनं नावभृथो भवति।२३। समानमन्यद्वरुणप्रघासैः।२४। ॥१५॥

अपराह्णे पित्र्या चेदिष्टिः ।१। सोमाय पितृमते पितृभ्यो वा सोमवद्भ्यः पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यः पितृभ्योऽग्निष्वात्तेभ्यः ।२। अग्निश्च कव्यवाहनः स्विष्टकृद्भवति ।३। त्वं सोम प्र चिकितः सोमो धेनुं त्वं सोम पितृभिरिति सोमस्य पितृमतः ।४। उदीरतामङ्गिरसो ये नः पूर्व इति सोमवताम् ।५। उपहूता आहं पितॄन्बर्हिषद इति बर्हिषदाम् ।६। अव सृज ये चेहाग्निष्वात्ता इत्यग्निष्वात्तानाम् ।७। एकैका याज्या द्वे द्वे पूर्वे पुरोनुवाक्ये ।८। अर्मतसे नामाप्रणवे ।९। ये सातृपुस्त्वमग्न ईळित इत्यग्नेः कव्यवाहनस्य ।१०। प्राचीनावीत्येता देवता यजति ।११। निगमस्थानेषु चानुवर्तयति ।१२। पितृमन्तं परिहाप्य ।१३। यज्ञोपवीतीति जातूकर्ण्यः ।१४। संप्रैषेषु स्वधाम्ने क्रियमाणे ये स्वधामहे स्वधा नम इति ये यजामहवषट्कारयोः स्थाने ।१५। दक्षिणान्वाहार्यपचनात्परिश्रिते चरन्ति ।१६। अवरेण वेदिं दक्षिणा तिष्ठति ।१७। न च बर्हिराक्रामति ।१८। उत्सर्गो जपानाम् ।१९। कर्माणि तूष्णीं जपमन्त्राणि ।२०। उपसदि चेत्याचार्याः ।२१। कर्म तु न्यायः ।२२। यन्तस्त्वेव्येको सामिधेनीं चिरनूच्य नार्षेयमाह ।२३। अपबर्हिषः प्रयाजानिष्ट्वा नो अग्ने सुकेतुना त्वं सोम महे भगमिति सौत्रवतावाज्यभागौ ।२४। उपहूयेतां न मार्जन्ति ।२५। अन्नपाय भागान्भास्यन्ति ।२६। पितृभ्यो दत्ते ।२७। ॥१९॥

अया विष्ठा जनयन्कर्वराणि स हि घृणिरुर्वराय गातुः ।
स प्रत्युदैद्धरुणं मध्वो अग्रं स्वां यत्तनुं तन्वामैरयत ॥

इति जपन्त उत्तरेणान्वाहार्यपचनं गत्वा ।१। सुसंदृशं त्वा वयं मघवन्नमीमदन्तोपो षु शृणुहीत्याहवनीयमुपस्थाय ।२। मनो न्वा

त्वामग्न इति द्वृचेन दक्षिणाग्निम् ।३। आ न एतु मनः पुनरिति तृचः ।४। अग्निं तं मन्य इति तृचेनाग्ने त्वं न इति च द्वैपदेन गार्हपत्यम् ।५। तच्चक्षुरित्यादित्यमुपस्थाय ।६। अपबर्हिषावनुयाजाविष्ट्वा ।७। न सूक्तवाके यजमानस्य नाम गृह्णाति ।८। शंय्वन्ता च ।९। त्र्यम्बकान्संस्थाप्य मैत्रश्चरुः ।१०। अदितये वा ।११। मित्रस्य चर्षणीधृतो महाँ आदित्यः ।१२। संस्थितायां पौर्णमासम् ।१३। ॥१७॥

शुनासीरीयं ।१। पौष्णान्तानि वैश्वदेविकानि ।२। शुनासीरीयो वायव्यं पयः सौर्यश्च ।३। शुनासीराविमां शुनं नः फालाः ।४। तव वायवृतस्पते ऽध्वर्यवश्चकृवांसः ।५। तरणिर्विश्वदर्शतो दिवो रुक्म इति ।६। उपांशु सौर्यः ।७। अश्वः श्वेतो दक्षिणा ।८। गौर्वा ।९। सीरं वा द्वादशायोगम् ।१०। न वाजिनम् ।११। समानमन्यद्वैश्वदेवेन ।१२। पौर्णमासं लप्स्यमाने ।१३।

इन्द्रश्च नः शुनासीराविमं यज्ञं मिमिक्षताम् ।
गर्भान्धत्तं स्वस्तये ॥[14]
ययोरिदं [विश्वं] भुवनमा विवेश ययोरानन्दो निहितो महश्च ।
शुनासीरावृतुभिः संविदाना इन्द्रवन्ता हविरिदं जुषेथाम्॥[15] ।१४।
इन्द्राय शुनासीराय स्रुचा जुहुतना हविः ।
जुषतां प्रति मेधिरः ॥[16]
प्र हव्यानि घृतवन्त्यस्मै हर्यश्वाय भरता सजोषाः ।
इन्द्र ऋभुभिर्ब्रह्मणा संविदानः शुनासीरी हविरिदं जुषस्व ॥[17] ।१५।
शुनं हुवेमाश्वायन्तः[18] ।१६। साकमेधैरिष्ट्वान्वक्षं शुनासीर्यम्[19] ।१७। माघ्यां वा पौर्णमास्याम्[21] ।१८। सोमेनोत्सर्गः पशुनेष्ट्वा वा[21] ।१९।

इत्यभ्युदितयोस्त्वभ्यस्तमितयोर्वान्येन वा नष्टयोः कारणेनाग्न्याधेये-
नोत्पादयेत् ।[14]१७। ॥१८॥

उपसृष्टा चेदग्निहोत्री वाश्येत सूयवसादिति यवसमुष्टिं प्रयच्छेत् ।१।
उपविशेच्चेत् ।

यस्माद्भीषा निषीदसि ततो नो अभयं कृधि ।
प्रजाभ्यः सर्वाभ्यो मृळ नमो रुद्राय मीळ्हुषे ॥

इत्यार्द्रदण्डेनोत्थाप्य

उदस्थाद्देव्यदितिरायुर्यज्ञपतावधात् ।
इन्द्राय कृण्वती भागं मित्राय वरुणाय च ॥

इत्यनुमन्त्रयेत ।२। देयाय वा दद्यात् ।३। हविषि स्कन्ने ऽस्कार्यं वा

ययोरोजसा स्कभिता रजांसि वीर्येभिर्वीरतमा शविष्ठा ।
या पत्येते अप्रतीता सहोभिर्विष्णू अगन्वरुणा पूर्वहूतौ ॥

इत्यद्भिरुपनिनीयास्कानधित प्राजनि। दिवं देवांस्तृतीयं यज्ञो ऽगा-
त्ततो मा द्रविणमष्ट्वन्तरिक्षं पितॄंस्तृतीयं यज्ञो ऽगात्ततो मा द्रवि-
णमष्टु पृथिवीं मनुष्यांस्तृतीयं यज्ञो ऽगात्ततो मा द्रविणमष्टित्यनु-
मन्त्रयेत ।४। यद्ब्राह्मणो जुगुप्सुर्न भक्षयेदेतद्दुष्टस्य लक्षणम् ।५।
तस्यापः प्रतिपत् ।६। शेषे विद्यमाने तेन समापनम् ।७। शेषाभावे
ऽन्यदुत्पादयेत् ।८। तस्मिन्द्रव्ये ऽविद्यमाने यत्सामान्यतमं मन्येत
तत्प्रतिनिदध्यात् ।९। एष प्रतिनिधीनां धर्मः ।१०। अविकारश्च
शब्दानाम् ।११। अप्रत्तदेवते दुष्टे नाहुतिरस्ति होत्रस्यान्यद्धविः
संस्कृत्य प्रयच्छेद्देवतायै ।१२। नाहुतिः प्रत्तदोषे ऽस्ति लुप्यते
स्विष्टकृदिळं भक्षाश्च ।१३। आज्येन परम् ।१४। अन्यासु देवता-

स्विष्टासु दुष्टेन वा शेषश्चेत्तस्मै प्रदानमावर्तेत ।१५। सर्वहविरभ्रेषे ।१६। कृतस्थानादावृत्तिर्गुणलोपे संनिपातप्रधानत्वात् ।१७। मन्त्रं नानुजपेत् ।१८। अनुजपेदिति जातूकर्ण्यः ।१९। अन्याभ्यो गृहीतेऽन्यासु वावाहितासु चोदिताभ्यः प्रयच्छेदाज्येनावाहिता यजेत् ।२०। ॥२०॥

दृष्टिपशुबन्धेषु सोमे च प्रायश्चित्तं ब्रह्मा जुहोति ।१। ऋग्वेदे भूर्होतः स्वाहूः स्वाहेति गार्हपत्ये ।२। यजुर्वेदे भुवः स्वाहेत्यन्वाहार्यपचने ।३। सोमे त्वाग्नीध्रीये ।४। सामवेदे स्वः स्वाहेत्याहवनीये ।५। भूर्भुवः स्वः स्वाहेत्यज्ञायमाने दोषे ।६। अनुपस्थाय प्रवर्गे प्रतिदिशमुपस्थानम् ।७। उपस्थायाप्रवर्गे यथा मोक्ष्य ।८। समारोहाप्रवर्गे मन्थनम् ।९। नाश्योरत्युपस्थानम् ।१०। नाहोमेनानिश्चया वाग्नीनुत्सृजेत् ।११। प्रायश्चित्तं तु कृत्वातीतानि कर्माणि प्रतिनिदध्यात्प्रतिनिदध्यात् ।१२। ॥२१॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे तृतीयो ऽध्यायः समाप्तः ।

ओम् ॥

पत्नीयजमानौ व्रत्यम् ।१। अश्नीयातां प्राग्वत्सापाकरणात् ।२। यदन्य-
न्मांसलवणमिथुनमाषेभ्यो येन च द्रव्येण यक्ष्यमाणः स्यात् ।३। ॥१॥
अग्नीनन्वादधातीष्टिपशुबन्धेषु पूर्वेद्युः ।१। आहवनीये महाव्याहृ-
त्योत्तमया ।२। प्रथमया गार्हपत्ये ।३। दक्षिणाग्नौ मध्यमया ।४।
वेदे च तूष्णीम् ।५। आहवनीये समग्नीं समस्ताभिः ।६। महाव्याहृ-
तीनां वा स्थाने चतस्रो विहृत्यस्थानुपूर्व्येण ।७। उपस्थानं च शेषेण ।
८। अप नः शोशुचदघमिति समाग्ने नय यस्या इदा त्वं नो अग्ने
अधराविति वा दशभिः ।९। प्राग्नये वाचमिमं स्तोममिति चोपस्थानं
सूक्ताभ्याम् ।१०। तूष्णीं प्रागहोमम् ।११। महाव्याहृतिभिः पैत्र्यम्
।१२। कौषीतकं विहृत्येन ।१३। आरुणमुत्तमम् ।१४। ॥२॥
पिण्डपितृयज्ञो ऽपराह्णे ऽमावास्यायाम् ।१। दक्षिणाग्नेः पुरस्तात्सूर्पं
स्थालीं स्फ्यं पात्रीमुलूखलमुसले च संसाद्य ।२। गार्हपत्यस्य पश्चा-
द्दक्षिणाग्रेषु कुशेषु स्फ्यं निधाय ।३। उपरिष्टाद्व्रीहीन्पात्र्याम् ।४।
पुरस्तात्सूर्पं स्थालीम् ।५। आच्य सव्यं जानु नीचा मुष्टिना व्रीहीन्
गृह्णाति पितृभ्यायन् ।६। यथाधोविलाप्तः स स्वा[7]त्पत्न्या सकृत्फ-
लीकृतान्[8]दक्षिणाग्नौ श्रपयित्वा[9]भिघार्य[10] प्रत्यक्समुद्वास्या[11]वघ्नि परि-
समुह्य परिस्तीर्य पर्युक्ष्य[12] दक्षिणं जान्वाच्य[13] यज्ञोपवीती प्राङा-
सीनो मेक्षणेन जुहोति । [14]८ । * ॥३॥

---

* Comm. पत्न्या सकृत्फलीकृतानित्यारभ्य जुहोतीत्यन्तं सूत्रं तथापि द्वाप्रत्य-यान्तानि षड्भी व्याख्यायन्ते ।

अग्नये कव्यवाहनाय स्वाहा सोमाय पितृमते स्वाहा यमायाङ्गिरस्वते पितृमते स्वाहेति ।१। मेक्षणमनुप्रहृत्य[2] दक्षिणा दक्षिणाग्रेरपहता असुरा रक्षांसि वेदिषद इति स्फ्येनोन्मृज्या[3]भ्युक्ष्य[4]

ये रूपाणि प्रतिमुञ्चमाना असुराः सन्तः स्वधया चरन्ति।

परापुरो निपुरो ये भरन्त्यग्निष्टांल्लोकात्प्रणुदात्यस्मात् ॥

इत्युल्मुकमुन्मृज्य दक्षिणार्धे निधाय[5] मूले कुशान्मलमूलानुन्मृष्टे निधाया[6]मावनेनिक्ष्व ये च त्वामत्रान्विति पितुर्नामादिश्य कुर्वन्नपो निषिञ्चत्यवाचीनपाणिना*।२[7]। एवं दक्षिणतः पितामहस्य।३[8]। प्रपितामहस्य च।४[9]। असावेतत्ते ये च त्वामत्रान्विति पिण्डान्यथावनेजितं निधाय।५[10]। उभावेकस्मिन्पितृभेदे।६[11]। नं जीवपितुरस्ति।७[12]। न जीवान्तर्हिताय।८[13]। येभ्यो वा पिता तेभ्यः पुत्रः।९[14]। होमान्तो वा।१०[15]। अत्र पितरो मादयध्वं यथाभागं पितर आवृषायध्वमिति।११[16]। उदङ्पर्यावृत्य।१२[17]। चिरा तमनादासित्वा।१३[18]। अमीमदन्त पितरो यथाभागमवीवृषन्तेति प्रतिपर्यावृत्य।१४[19]। तथैवावनेज्य।१५[20]। ॥४॥

नमो वः पितरो जीवाय नमो वः पितरः शोषाय। नमो वः पितरो घोराय नमो वः पितरो रसाय। नमो वः पितरो बलाय नमो वः पितरो मृत्यवे। नमो वः पितरो मन्यवे नमो वः पितरः स्वधायै। नमो वः पितरः पितरो नमो वः। ये ऽत्र पितरः पितरः स्थ यूयं तेषां श्रेष्ठा भूयास्थ। य इह पितरो मनुष्या वयं तेषां श्रेष्ठा भूयास्म। या अत्र पितरः स्वधा युष्माकं सा। य [illegible] पितर

* Comm. मेक्षणमनुप्रहृत्य। इत्यारभ्यावाचीनपाणिनेति सूत्रान्तः। अपरमत्र मान्त्रापन्ने स्थानानि प्रतिपत्तिस्थापनार्थम्।

एधतुरस्माकं च। गृहान्नः पितरो दत्तेति।१। एतद्वः पितरो वासो वध्वं पितर इति त्रीणि सूत्राण्युपन्यस्य।२। ऊर्जं वहन्तीरमृतं घृतं पयः कीलालं परिस्रुतम्। स्वधा स्थ तर्पयत नः पितॄनित्युदकशेषं निनीय।३। अवघ्राय पिण्डान्।४। अवधाय प्राश्नीयात्।५। ब्राह्मणाय वा दद्यात्।६। अपो वाभ्यवहरेत्।७। मध्यमपिण्डं पत्नी पुत्रकामा प्राश्नीयात्।

आ धत्त पितरो गर्भं कुमारं पुष्करस्रजम्।
यथेह पुरुषोऽसत्॥

इति।८। उल्मुकमग्नौ कृत्वा।९। यज्ञदाविनामनुमन्त्र्य।१०। अग्निहोत्रं यवाग्वैव सायंप्रातः।११। स्वयंहोमश्च पर्वणि।१२। एतेनैव धर्मेणानाहिताग्नेः पिण्डपितृयज्ञः[13] क्रियेत।१३[14]।॥५॥

दक्षिणतोऽन्वार्यं ब्रह्मकर्म।१। पश्चात्तु पित्र्यायाम्।२। यजमाननिमित्तो विपर्ययः।३। अग्रेण यजमानमासनम्।४। समानं होतातृणनिरसनम्।५। तथोपवेशनम्।६। कर्मादौ देवग्रहणे च।७। प्रागग्रता विकारः।८। बृहस्पतिर्ब्रह्मा स यज्ञं पातु स यज्ञपतिं स मां पातु बृहस्पतिर्दैवो ब्रह्माहं मानुषो भूर्भुवः स्वरोमित्युपविश्य।९। शान्त्यं च सर्वकर्मणाम्।१०। मन्त्रवत्सु वाग्यमनम्।११। सर्वासु गतिषु यथा प्रजग्मुस्तथा ततः प्रत्यायन्ति।१२। अनुसमेत्याग्नौ प्रणीयमाने।१३। सहैवैनोपवेशनम्।१४। अथो ब्रह्मणोऽन्वाधेये।१५। सर्वेषां वा।१६। कर्मप्रसवायामन्त्रित ओमित्युक्त्वा यथाकर्म प्रसौति।१७।॥६॥

प्रणीताकाले वाग्यमनम्।१। हविष्कृता विसर्गः।२। इष्टे च स्विष्ट-

कृत्यानुयाजप्रसवेन विसर्गः ।३। मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रतीक्ष इति प्राशित्रं प्रतीक्ष्य ।४। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामीति प्रतिगृह्य ।५। पृथिव्यास्त्वा नाभौ सादयाम्यदित्या उपस्थ इति प्राग्दण्डं स्थण्डिले निधाय ।६। उपकनिष्ठिकयाङ्गुष्ठेन च प्राशित्रं गृहीत्वा ।७। अग्नेष्ट्वास्येन प्राश्नामीति प्राश्यासंखादन् ।८। शान्तिरसीत्याचम्य ।९। प्राणान्संमृशति ।१०। प्राणपा असि प्राणं मे पाहीति नासिके मुखं च ।११। चक्षुष्पा असि चक्षुर्मे पाहीति चक्षुषी ।१२। श्रोत्रपा असि श्रोत्रं मे पाहीति श्रोत्रे ।१३। इन्द्रस्य त्वा जठरे सादयामीति नाभिम् ।१४। को ऽदात्कस्मा अदात्कामो ऽदात्कामायादात्। कामो दाता कामः प्रतिग्रहीता कामैतत्त इत्यन्वाहार्यं प्रतिगृह्य ।१५। ब्रह्मन्प्रस्थास्यामीत्युक्तः ।१६। देव सवितरेतं ते यज्ञं प्राहुर्बृहस्पतये ब्रह्मणे तेन यज्ञमव तेन यज्ञपतिं तेन मामव देवेन सवित्रा प्रसूत इति जपित्वों प्रतिष्ठेति प्रसौति ।१७। प्रणीतासु विमुक्तासूत्सर्जनं ब्रह्मणः ।१८। प्राशनं ब्रह्मभागस्य ।१९। ॥७॥

अदब्धेन त्वा चक्षुषावपश्यामि रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्यायाग्नेर्जिह्वासि सुहूर्देवेभ्यो धाम्नेधाम्ने मे भव यजुषेयजुष इत्याज्यमवेक्षते पत्नी ।१। तेजो ऽसि शुक्रमस्यमृतमसि वैश्वदेवमसीत्यासन्ने वेदौ यजमानः ।२। ध्रुवा असदन्नृतस्य योनौ सुकृतस्य लोके ता विष्णो पाहि पाहि यज्ञं पाहि यज्ञपतिमित्यासन्नानि हवींष्यभिमृश्य ।3। * पाहि मां यज्ञन्यमित्यात्मानम् ।4। दृष्टिरसि पाप्मानं मे

* See the following annotation.

वस्य विद्यामि विद्य मे पाप्मानमित्याचम्य । ५ । अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे राध्यताम् । इदमहमनृतात्सत्यमुपैमीत्याहवनीये समिधमाधाय वाचं यच्छति * । ६ । अग्ने वायो विष्णु-चन्द्रमः सलोकतां वो ऽशीयेति ध्यायात् । ७ । यत्कामो वा स्यात् । ८ । अनुपदस्यमन्नाद्यमाशासानीत्याकाशं समुद्रं वा । ९ । ॥८॥

मयीदमिन्द्र इन्द्रियं दधात्वस्मान्रायो मघवानः सचन्ताम् ।
अस्माकं सन्त्वाशिषः सत्या नः सन्त्वाशिषः ॥

इतीडायामुपह्वयमानायाम् ।१। अथ पिन्वस्व प्राणं मे पाहि प्रजां मे पाहि पशून्मे पाहि ब्रह्म मे धुक्ष्व क्षत्रं मे धुक्ष्व विशो मे धुक्ष्व दिशां क्लृप्तिरसि दिशो मे कल्पन्तां कल्पन्तां मे दिशस्तास्ते क्लृप्तास्ताभ्यासम् । अत्र पितरो मादयध्वं यथाभागं पितर आवृषायध्वमिति बर्हिषदं पुरोडाशमभिमृश्य ।२। अमीमदन्त पितरो यथाभागमवीवृषन्तेति प्रत्यवधाय ।३। प्रजापतेर्भागो ऽस्यूर्जस्वान्पयस्वानक्षितिरसि मा मे क्षेष्ठा अमुत्रा अमुष्मिंलोक इह चेत्यन्वाहार्यमभिमृश्य ।४। अनुयाजेष्विष्टेषु सूहति स्रुवावग्नेरग्नीषोमयोरुज्जितिमनूज्जेषं वाजस्य मा प्रसवेन प्रोहामीत्युत्तानेन दक्षिणेन जुहूं प्राचीमग्निरग्नीषोमौ तमपनुदन्तु यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो वाजस्यैनं प्रसवेनापोहामीति नीचा सव्येनोपभृतं प्रतीचीम् ।५। यथादेवतमन्यत्र ।६। अनिष्टे गृहपतौ गार्हपत्ये स्रुवेण जुहोति ।७। ॥९॥

यं वां देवा अकल्पयन्नूर्जो भागं शतक्रतू ।
इदं वां तेन प्रीणामि तस्य तृप्यतमहाहाऊस्स्वाहा

* Comm. यच्छतीति सूत्रान्तः । यच्छत्सूत्रपाठे । क्रमवर्तित्वादापा ।

गन्धर्वाभ्यां नारीष्टाभ्यामहाहाङ्कभ्यां स्वाहा। अग्ने पृथिव्या अधिपते वायो ऽन्तरिक्षस्याधिपते सवितः प्रसवानामधिपते सूर्य नक्षत्राणा-मधिपते सोमौषधीनामधिपते त्वष्टः समिधां रूपाणामधिपते मित्र सत्यानामधिपते वरुण धर्माणामधिपत इन्द्र ज्येष्ठानामधिपते प्रजापते प्रजानामधिपते देवा देवेषु पराक्रमध्वम् ।१। प्रथमा द्वितीयेषु पराक्रमध्वमित्येवमेकोत्तरमैकादशभ्यः ।२। विश्वे देवास्त्रयस्त्रिंशास्त्रि-रेकादशिन उत्तरोत्तरवर्त्मान उत्तरसत्वानो विश्वे वैश्वानरा विश्वे विश्वमहस इह मावतास्मिन्ब्रह्मण्यस्मिन्क्षत्रे ऽस्मिन्कर्मण्यस्यामाशिष्यस्यां प्रतिष्ठायामस्यां देवहूत्यामयं मे कामः समृध्यतां स्वाहेति यत्कामो भवति ।३। प्रजापत इति चतुर्थी ।४। ॥१०॥

आ प्यायतां ध्रुवा हविषा घृतेन यज्ञंयज्ञं प्रति देवयद्भ्यो ।
सूर्याया ऊधो ऽदित्या उपस्थ उरुधारा पृथिवी यज्ञे अस्मिन्॥

इत्याप्याययति ध्रुवाम् ।१। समिष्टयजुर्हूयमानमन्वारभते ।२। सदसि सन्मे भूयाः सर्वमसि सर्वं मे भूयाः पूर्णमसि पूर्णं मे भूया अक्षि-तिरसि मा मे क्षेष्ठा अमुत्रामुष्मिँल्लोक इह चेति पूर्णपात्रमभिमृश्य दिशो व्युदुक्षति ।३। प्राच्या दिशा सह देवा ऋत्विजो मार्जयन्ताम् ।[4] दक्षिणया दिशा सह मासाः पितरो मार्जयन्ताम् ।[5] प्रतीच्या दिशा सह गृहाः पशवो मार्जयन्ताम् ।[6] उदीच्या दिशा सहाप ओषधयो वनस्पतयो मार्जयन्ताम् ।[7] ऊर्ध्वया दिशा सह यज्ञः संवत्सरो यज्ञपतिर्मार्जयन्तामिति ।४।[8] महत्सहस्त्रमन्त्रेण दर्विस्तूष्णीम् ।५।[9] आपो हिष्ठीयाभिस्तिसृभिरभिमृश्य ।[10] अच्छायं वो ययोरोजसेति प्राचीर्निनीयोदीचीर्वा ।[11]

समुद्रं वः प्र हिणोमि स्वां योनिमभि गच्छत ।
अरिष्टा अस्माकं वीरा मा परा सेचि नो धनम् ॥

इत्यभिमन्त्र्य[12] । शंनोदेवीयाभिस्तृचाभिरपो ऽभिमृश्य[13] । समिन्द्र णः

सं वर्चसा पयसा सं तनूभिरगन्महि मनसा सं शिवेन ।
त्वष्टा सुदत्रो वि दधातु राय

इति प्राणान्[14] ।

अनु नो मार्ष्टु तन्वो यद्विलिष्टम् ॥

इति मुखं विमृज्य[15] ॥ ११ ॥

विष्णुक्रमान्क्रमते * । १[16] । दक्षिणाद्वेदेः श्रोणिदेशादाहवनीयात् ।१। दिवि विष्णुर्व्यक्रंस्त जागतेन छन्दसा ततमहमनु व्यक्रंसि ततो निर्भक्तः स यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्यभ्युद्धृत्य दक्षिणं पादं पीनतरं प्रथमम् ।२। अन्तरिक्षे विष्णुर्व्यक्रंस्त त्रैष्टुभेन छन्दसेति द्वितीयम् ।३। पृथिव्यां विष्णुर्व्यक्रंस्त गायत्रेण छन्दसेति तृतीयम् ।४। दिक्षु विष्णुर्व्यक्रंस्तानुष्टुभेन छन्दसेति तिर्यग्विक्रामति ।५। समान उदकः ।६। अगन्म स्वरिति प्राङीक्षते ।७। सं ज्योतिषाभूमेत्याहवनीयम् ।८। समहं प्रजया सं मया प्रजा समहं रायस्पोषेण सं मया रायस्पोषो वसुर्यज्ञो वसीयान्भूयासमिति प्राङेव ।९। स्वयंभूरसि श्रेष्ठो रश्मिरायुर्दा अस्यायुर्मे देहि वर्चोदा असि वर्चो मे देहि तनूपा असि तन्वं मे पाहीदमहमस्माभ्यो दिग्भ्यो ऽस्यै दिवो ऽस्मादन्तरिक्षादस्मादन्नाद्यादस्यै प्रतिष्ठायै द्विषन्तं भ्रातृव्यं निर्भजामि निर्भक्तो द्विष-

* Comm. आपोहिष्ठीयाभिस्तिसृभिरभिमृश्य । विष्णुक्रमान् क्रमत इत्येतदन्तं सूत्रं । व्यस्तानि सूत्राणि व्याख्यायन्ते ।

ऽभ्यावृत्य इत्यादित्यमुपस्थाय ।[10] * ऐन्द्रीमावृतमावर्त आदित्यस्यावृतमन्वावर्त इति दक्षिणं बाहुमन्वावृत्य ।[11] प्रत्यावृत्येत्य गार्हपत्यम् ।[12] अग्ने गृहपते सुगृहपतिरहं त्वयाग्ने गृहपतिना भूयासं सुगृहपतिस्त्वं मयाग्ने गृहपतिना भूयाः ।

अस्थूरि णौ गार्हपत्यानि सन्तु ।

शतं हिमा सह्यमसुष्यादिति पुत्रनामान्यभिव्याहृत्य ।[13] भूर्भुवः स्वः सं मा कामेन गमयेत्यस्याङ्गारमुपस्पृश्य ।[14]

यज्ञो बभूव स आ बभूव स प्र जज्ञे स उ वावृधे पुनः ।

स देवानामधिपतिर्बभूव सो ऽस्मानधिपतीन्करोतु ॥

इति जपित्वा ।[15] तथैवाचम्य ।[16] अग्ने व्रतपते व्रतमचारिषं तदशकं तेनाराधं य एवास्मि सो ऽस्मीत्याहवनीये समिधमाधाय ।[17] विसृज्य वाचं ।[18] ॥१२॥

यो नो दूरे देष्टि यो नो अन्ति समानो निष्ठ्यो अरणस्त्वदग्ने ।

इध्मस्येव प्रक्षायतो मा तस्योच्छेषि किंचन ॥

इत्याहवनीयस्य विद्यामाणुपसमस्य ।[19] गोमाँ अग्न इति तृचं जपति ।[20] उदयं तमसः संदृशस्ते मा छित्सि यत्ते तपस्तस्मै ते मा वृक्षीत्यादित्यमुपस्थाय ।[1] † तथैवावृत्य ।[2] प्रत्यावृत्योपविश्य ।[3]

इदं हविः प्रजननं मे अस्तु दशवीरं सर्वगणं स्वस्तये ।

आत्मसनि प्रजासन्यभयसनि पशुसनि लोकसनि ।

अग्निः प्रजां बहुलां मे करोत्वन्नं पयो रेतो अस्मासु धत्त ॥

---

* Comm. आदित्यमुपस्थाय । जपमीति छन्दोभेद । छन्दांसि यथाक्रो व्याख्यायन्ते ।

† Comm. प्रजापतिकाम इति सूत्रार्थः ।

इति पयोभक्षं प्रजातिकामः ।४। दधिकाण्डो अकारिषमिति वा संभृतमन्दधिभक्षम् ।५। सं यज्ञपतिराशिषेति यजमानभागं प्राश्नाति ।६। समिष्टयजुषा सह प्रस्तरं जुहोति ।७। ॥१३॥

जीवतः कर्माणि ।१। विप्रवासे चेदभिप्रेयान्मरणान्तमेकाहेषु नास्ति तस्य समापनम् ।२। आहवनीये सर्वाणि हवींष्यनुप्रहृत्य ।३। संहार्य रोमनखानि प्रेतस्य ।४। आज्येनालंकृत्य ।५। दक्षिणस्यां दिशि दक्षिणाप्रवणे देशे दक्षिणप्राक्प्रवणे [ऽ] वा ।६। अपेत वीतेति पलाशशाखया विमृज्य ।७। दर्भैरवोक्ष्याभ्युक्ष्य ।८। प्राग्दक्षिणार्धे चितिं कृत्वा ।९। पुरस्तादाहवनीयं पश्चान्निधाय गार्हपत्यं दक्षिणतो दक्षिणाग्निम् ।१०। अन्तरेण गार्हपत्यं दक्षिणाग्निं च हृत्वा ।११। उत्तानं चितौ निपात्य ।१२। दक्षिणतः पश्चाद्वा गामनुस्तरणीमजां वा रोहिणीं दक्षिणामुखीं प्रेक्ष्य ।१३। जीवन्त्याः संप्रताया वा वृक्कौ वृष्ठत उद्धृत्य ।१४। अन्वाहार्यपचने कपालानि कृत्वानि द्रवेद्युग्मयोः पाण्योराधाय ।१५। प्राणायतनेषु हिरण्यशकलान्कृत्वा ।१६। अश्वैर्मेति स्रुचा मुखं प्रच्छाद्य ।१७। दक्षिणे पाणौ जुहूम् ।१८। उपभृतं सव्ये ।१९। ध्रुवामुरसि ।२०। अग्निहोत्रहवणीं कण्ठे ।२१। स्रुवौ नासिकयोः ।२२। प्राशित्रहरणं दक्षिणे कर्णे ।२३। प्रणीताप्रणयनं सव्ये ।२४। शिरसि कपालानि ।२५। अप्सु ग्रावाणः ।२६। उदरे समवत्तधानीम् ।२७। पार्श्वयोः पात्र्यौ ।२८। स्फ्यं दक्षिणे पार्श्वे ।२९। कृष्णाजिनं सव्ये ।३०। उपस्थे अरणी ।३१। ऊर्वोरथौवत्तोर्श्चोलूखलमुसले ।३२। पादयोः शूर्पशकटे ।३३। पत्नी ऽग्निहोत्रपात्राणि ।३४। तानि घृतेन पृषदाज्येन च पूरयित्वा ।३५। अयं वै

त्वमस्मादयं ते योनिस्त्वमस्य योनिः। जातवेदो वहस्वैनं सुकृतां यत्र लोकः। अयं वै त्वामजनयदयं त्वदधिजायतामसौ स्वाहेत्युपोषन्त्यग्निभिः।२६। ॥१४॥

मैनमग्न इति संप्रदीप्ते दश जपित्वा सव्यावृतो ऽनवेक्षमाणाः प्रागुदञ्चः प्रक्रामन्ति।१। मृत्योः पदमित्यनुमन्त्रयते द्वाभ्याम्।२। आपो हि ष्ठा सना च सोमेत्युदकं स्नान्ति सूक्ताभ्यामनमज्जन्तो ऽसंधावमानाः।३। अथामैतस्य इत्येकमुदकाञ्जलिं प्रदाय।[4] * अपो ऽस्मानित्युत्क्रम्य।[5] अहतं वासः परिधाय।[6] तच्चक्षुरित्यादित्यमुपस्थाय।[7] कनिष्ठपूर्वाः प्रत्यायन्ति।४।[8] उदपात्रे दूर्वायवसर्षपाञ्छम्याऽऽर्द्रे गोमये निधायागन्मतीत्यभ्यक्रम्याग्निमुदपात्रं च संस्पृशन्ति।५।[9] अधःशय्या हविष्यभक्षता प्रत्यूहनं च कर्मणां वैतानिकवर्जमेकरात्रं त्रिरात्रं नवरात्रं वाऽऽसंचयनाद्व्रतानि।६।[10] मासाहानि वर्धयेयुरिति ह स्माह कौषीतकिः।७।[11] अपरपक्षे संचित्यायुजासु रात्रिषु।[12] † यं त्वमग्न इति द्वाभ्यां क्षीरेणोदकेनास्थीनि निर्वाप्य।[13] पुराणे कुम्भे शरीराण्योप्य।[14] उप्ते स्तभ्नामीति लोष्टेनापिधाय।[15] उच्छ्वञ्चस्वेति खाते निखाय।[16] उच्छ्वञ्चमानेति परिमिते ऽवधाय।[17] अरण्ये निखनन्ति।८।[18] शरीरेष्वदृश्यमानेषु त्रीणि षष्टिशतानि पलाशवृन्तानि।९।[19] तेषामावापस्थानम्।१०। चत्वारिंशच्छिरसि।११।[20] ग्रीवायां दश।१२।[21] अंसान्वंसयोर्बाह्वोः शतम्।१३।[22] उरसि त्रिंशत्।१४।[23] जठरे विंशतिः।१५।[24] षड्वृषणयोः।१६।[25] शिश्ने चत्वारि।१७।[26] ऊर्वोः

* Comm. प्रत्यायन्तीति सूत्रच्छेदः। उपस्थानि तु सप्तम उच्यते।

† अरण्ये निखनन्तीति सूत्रच्छेदः।

शतम् । १८[27] । त्रिंशज्जान्वष्ठीवतोः । १९[28] । पादाङ्गुलीषु विंशतिः । २०[29] । एवं त्रीणि षष्टिशतानि भवन्ति । २१[30] । पुरुषाकृतिं कृत्वोर्णासूत्रैः परिवेष्ट्य यवचूर्णैः प्रलिप्य सर्पिषाभ्यज्याग्निभिः संस्कुर्वन्ति । २२[31] । इच्छन्पत्नीं पूर्वमारणीमग्निभिः संहृत्य सांतपनेन वान्यामानीय ततः पुनरादधीत । २३[32] । ॥ १५॥

व्रतापवर्गे परिधिकर्म । १ । आनडुहं रोहितं चर्मोदग्ग्रीवं प्राग्ग्रीवं वोत्तरलोम पश्चादग्नेरुपस्तीर्योपविशन्ति कुशान्वैवमयान् । २ । अन्तरेणाग्निं चैतांश्चाश्मानमश्मानं निधाय[3] । * शम्याः परिधीन्कृत्वा[4] । शमीमयमिध्मं पालाशं वा[5] । वारणेन स्रुवेण कांस्येन वा जुहोति । ३[6] । उपस्पृशतः समन्वारब्धेषु । ४[7] । इमं जीवेभ्यः

परेतु मृत्युरमृतं न आगाद्वैवस्वतो नो अभयं कृणोतु ।
पर्णं वनस्पतेरिवाभि नः शीयतां रयिः ।
सचतां नः शचीपतिः ॥

याज्यारूप इत्यान्वाधान इति । ५[8] । हुत्वा[9] । † ययाहानीति दक्षिणमर्धं द्वाभ्यां समीक्ष्य[10] । अञ्जनं सर्पिषा संनिनीय[11] । कुशैः स्त्रीणामक्षीण्यनक्तीमा नारीरिति[12] । महत्स्वकमन्त्रेण दिदिक्षुण्यौम् । ६[13] । उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इति द्वाभ्यां ब्राह्मणस्य दक्षिणं बाहुमन्वारभ्यानुत्तिष्ठतोऽनुमन्त्रयते । ७[14] । अनडुहो वा पुच्छम् । ८[15] । अनड्वानहतं वासः कांस्यश्च दक्षिणा । ९[16] । दक्षिणतो वित्तं नि धत्तेति सूक्तेन प्रत्येनाः प्रदक्षिणं त्रिः पर्येति । १०[17] । प्रत्येनमि परिधिकर्म । ११[18] । ॥ १६॥

---

* Comm. कुर्वीतेति सूत्रान्तः ।

† Comm. जुह्योमित्येतावत्सूत्रं । अथ तत्तु व्याख्या क्रियते ।

रुद्रं गवा यजते स्वस्त्ययनाय ।१। शूलगव इत्याचक्षते ।२। शुक्लपक्ष उपोष्य पुण्ये नक्षत्रे प्रागुदीच्यां दिशि ।३। अग्निं मथित्वा प्राञ्चं प्रणीय ।४। पुरस्तात्पलाशशाखां सपलाशां निखाय ।५। तस्या उत्तरतः पशुमुपस्थाप्य ।६। रुद्राय त्वा जुष्टमुपाकरोमि ।७। रुद्राय त्वा जुष्टं प्रोक्षामि ।८। रुद्राय त्वा जुष्टं नियुनज्मीति नियुनक्ति पलाशशाखायाम् ।९। पर्यग्निकृतमुदञ्चं नयन्ति ।१०। तं संज्ञपयन्ति प्राक्शिरसमुदक्पादं प्रत्यक्शिरसं वोदक्पादमरवमाणम् ।११।

यत्पशुर्मायुमकृतोरो वा पद्भिराहते ।
अग्निर्मा तस्मादेनसो जातवेदाः प्र मुञ्चतु ॥

स्वाहेति रवमाणे जुहोति ।१२। वपामुद्धृत्य प्रक्षाल्य[13] पूर्वे ऽग्नौ श्रपयित्वा[14]भिघार्योदास्य[15] स्विष्टं स्विष्टमिति स्विष्टः पर्युक्ष्या[16]ग्न्याहुतीर्जुहोति ।[17]१३। ॥१७॥

या तिरश्ची नि पद्यते ऽहं विधरणी इति ।
तां घृतस्य धारया यजे संराधनीमहम् ॥

स्वाहा ।१।

यस्येदं सर्वं तमिमं हवामहे ।
स मे कामान्कामपतिः प्र यच्छतु ॥

स्वाहेति द्वितीयाम् ।२। अग्ने पृथिव्या अधिपत इति तृतीयाम् ।३। प्रजापत इति चतुर्थीम् ।४। त्रीणि पलाशपलाशानि मध्यमानि संहत्योपस्तीर्य[5]।* वपामवधायाभिघार्य[6]।

---

* Comm. वपाश्रपणि पलाशमौनि सूत्रार्थः।

यावतामहमीशे यावन्तो मे अमात्याः ।
तेभ्यस्त्वा देव वन्दे तेभ्यो नो देव मृड ॥

वेद ते पितरं वेद मातरं द्यौस्ते पिता पृथिवी माता । तस्मै ते देव भवाय शर्वाय पशुपतय उग्राय देवाय महते देवाय रुद्रायेशानायाशनये स्वाहेति वपां हुत्वा ।[7] अनुप्रहरति पलाशानि ।५।[8] पार्श्वपर्ण्यौ च ।६।[9] दर्शाय ते प्रतिदर्शाय स्वाहेत्युत्तरामाज्याहुतिं हुत्वा तथैव पर्युक्षति ।७।[10] पश्चिमे ऽग्नौ स्थालीपाकं श्रपयति ।८।[11] उत्तरतो ऽवदानानि ।९।[12] स्थालीपाकं यूषं मांसमाज्यमिति संनीय शंयोः शंयोरिति त्रिः पर्युक्ष्य जुहोति ।१०।[13] ॥१८॥

भवाय स्वाहा शर्वाय स्वाहा रुद्राय स्वाहेशानाय स्वाहाग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति ।१। तथैव पर्युक्ष्य ।२। तान्येव संनिनीय ।३। अग्नौ पश्चिमे ।४। भवान्यै स्वाहा शर्वाण्यै स्वाहा रुद्राण्यै स्वाहेशान्यै स्वाहाग्नाय्यै स्वाहेति ।५। समानं पर्युक्षणम् ।६। पत्ना विकर्तनात्पलाशानि प्रागुदञ्चि निधाय* ।[7] तेषु लोहितमिश्रमूवध्यमवधाय [8] रुद्रसेनाभ्यो ऽनुदिशति ।७।[9] आघोषिण्यः प्रतिघोषिण्यः संघोषिण्यो विचिन्वत्यः श्वसनाः क्रव्याद एष वो भागस्तं जुषध्वं स्वाहेति ।८।[10] यजमानश्चोपतिष्ठते ।९।[11] ॥१९॥

भूपते भुवपते भुवनपते भूतपते भूतानां पते महतो भूतस्य पते मृड नो द्विपदे च चतुष्पदे च पशवे मृड नश्च द्विपदश्च चतुष्पदश्च पशून्यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो दुरापूरो ऽभि मच्छायो ऽधि-

---

* Comm. अनुदिशतीति सूत्रान्तः ।

मासेन । तस्य ते धनुर्हृदयं मन इषवश्चक्षुर्विसर्गस्तं त्वा तथा वेद नमस्ते अस्तु सोमस्त्वावतु मा मा हिंसीः ।

यावरणे पतयतो वृकौ जञ्जभताविव ।

महादेवस्य पुत्राभ्यां भवशर्वाभ्यां नमः ॥१॥

कद्रुद्रायेमा रुद्राया ते पितरिमा रुद्राय स्थिरधन्वन इति च सूक्तानि ।२। वरो दक्षिणा ।३। उपाकरणं प्रोक्षणं पर्यग्निकरण-मित्यावृतः पाशुबन्धिकः ।४। पलाशशाखेति देवतायै वपां देवतायै हविः स्विष्टकृते चान्येषां पशूनाम् ।५। आग्नेयः सौम्यश्चाज्यभागौ देवतायै वपां देवतायै हविः स्विष्टकृते चाज्याहुतिश्चानुमतये स्थालीपाकानाम् ।६। ॥२०॥

षलर्घ्या भवन्त्याचार्य ऋत्विक् श्वशुरो राजा स्नातकः प्रिय इति ।१। उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा

अहं वर्ष्म सदृशानां विद्युतामिव सूर्यः ।

इदं तमधि तिष्ठामि यो अस्माँ अभि दासति ॥

इति कूर्चमध्यास्ते अधितिष्ठति वा ।२। विराजो दोहो ऽसि विराजो दोहमशीय मयि पद्यायै विराजो दोह इति पाद्यं प्रतिगृह्य ।३। अर्घ्यमित्युक्ते ऽपः प्रतिगृह्य ।४। आचमनीयमित्युक्त आपो हि ष्ठेति तिसृभिरेकैकयाचम्य ।५। मधुपर्क इत्युक्ते यथा प्राशितं तथा प्रतीक्ष्य ।६। तथा प्रतिगृह्णाति । यशसो महाब्रह्मवर्चसायेति विकारः ।७। प्रतिगृह्य सव्ये पाणौ कृत्वाङ्गुष्ठेनोपकनिष्ठिकया च पूर्वार्धादुपहृत्य पूर्वार्धे कांस्यस्य निलिम्पति वसवस्त्वाग्निराजानो भक्षयन्त्विति ।८। पितरस्त्वा यमराजानो भक्षयन्त्विति दक्षिणार्धाद्दक्षिणार्धे ।९।

आदित्यास्त्वा वरुणराजानो भक्षयन्त्विति पश्चार्धात्पश्चार्धे ।१०। रुद्रास्त्वेन्द्रराजानो भक्षयन्त्वित्युत्तरार्धादुत्तरार्धे।११। विश्वे त्वा देवाः प्रजापतिराजानो भक्षयन्त्विति मध्यादूर्ध्वम्।१२। महत्सुकृतमन्त्रेण द्विस्तूष्णीम्।१३। महाव्याहृतिभिस्तिसृभिरेकैकया प्राश्य।१४। अनुपाय चतुर्थम्।१५। ब्राह्मणायोच्छिष्टदानम्।१६। सर्वपानं वा।१७। अपो ऽन्नाभ्यवहरणम् ।१८। शंनोदेवीयाभिस्तमभितरो ऽभिमृश्य ।१९। समानं प्राणसंमर्शनम्।२०। मुखविमार्जनं च ।२१। आ गोः प्रवदनात्तूष्णीम् ।२२। गौरित्युक्त[23] ओं कुरुत ।२३।[24] माता रुद्राणामिति जपित्वोत्सृजत तृणान्यत्त्विति वा ।२४।[25] कूर्चः पाद्यमर्घमाचमनीयं मधुपर्को गौरिति वेदयेत वेदयेत ।२५।[26] ॥२१॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे चतुर्थो ऽध्यायः समाप्तः ।

ओम्।

आर्षेयान् यूनो ऽनूचानानृत्विजो वृणीते सोमेन यक्ष्यमाणः ।१। चतुरः सर्वान्वा ।२। चन्द्रमा मे दैवो ब्रह्मा ऽस्युपांशु त्वं मानुष इत्युच्चैः ।३। एवं सर्वान् ।४। आदित्यो मे दैव उद्गाता त्वं मानुषः ।५। अग्निर्मे दैवो होता त्वं मानुषः ।६। वायुर्मे दैवो ऽध्वर्युस्त्वं मानुषः ।७। प्रजापतिर्मे दैवः सदस्यस्त्वं मानुषः ।८। ऋतवो मे दैव्या होत्राशंसिनो यूयं मानुषाः ।९। भर्गं मे वोचो भद्रं मे वोचो भूतिं मे वोचः श्रियं मे वोचो यशो मे वोचो मयि भर्गो मयि भद्रं मयि भूतिर्मयि श्रीर्मयि यश इति वृतो जपित्वा कश्चिन्माहीनानुदिश्यान्यतमानित्यनीनदक्षिणानामन्यतम इति पृष्ट्वा प्रतिगृह्णाति प्रत्याचष्टे वा ।१०। ॥१॥

प्राचीनप्रवणं देवयजनम् ।१। प्रागुदक्प्रवणं यज्ञकामस्य ।२। अनुमुखन्यत्र होताहवनीयमादित्यमपश्य पश्येत्तद्ब्रह्मवर्चसकामस्य ।३। शुक्लपक्षे दीक्षा पुण्ये नक्षत्रे समापनं च ।४। ॥२॥

अपराह्णे दीक्षणीयाग्नावैष्णवीष्टिः ।१। पौर्णमासीविकारः ।२। पञ्चदशसामिधेनीका ।३। उपांशुहविः ।४। विराजौ स्विष्टकृतः ।५। नित्ये वा ।६। उपहूतो ऽयं यजमानो ऽस्य यज्ञस्यागुर उदृचमशीयेत्याश्राव्ये ऽयं यजमानो ऽस्य यज्ञस्यागुर उदृचमशीयेत्याश्राव इत्याग्निपां स्थान इलायां सूक्तवाके च प्राकाशीयदवनिकयाः पुरोला-

शेलायाः ।७। न सूक्तवाके यजमानस्य नाम गृह्णाति प्राक् सवनीयात् ।८। पत्नीसंयाजान्ता च ।९। ॥३॥

अध्वर्युमन्वारभ्योद्ग्रभणानि जुह्वनं याजमानं मनो मे मनसा दीक्षतां वाङ्मे वाचा दीक्षतां प्राणो मे प्राणेन दीक्षतां चक्षुर्मे चक्षुषा दीक्षतां श्रोत्रं मे श्रोत्रेण दीक्षतामिति ।१। आकूतीर्वा जुहुयात् ।२। एकदीक्षे चोपस्थानम् ।३। मनो दीक्षामुपैमीत्याहवनीयम् ।४। वाचं दीक्षामुपैमीति गार्हपत्यम् ।५। प्राणं दीक्षामुपैमीति दक्षिणाग्निम् ।६। अपरिमिता दीक्षास्तासामपवर्गे ॥४॥

प्रायणीयेष्टिः ।७। पथ्यां स्वस्तिमग्निं सोमं सवितारं चाज्येनादितिं चरुणा ।१। स्वस्ति नः पथ्यासु स्वस्तिरिद्धि ।[2] अग्ने नयाग्ने त्वं पारय ।[3] त्वं सोम प्र चिकितो या ते धामानि हविषा ।[4] तत्सवितुर्वरेण्यं य इमा विश्वा जातानि ।[5] सुत्रामाणं महीमू षु ।२।[6] पञ्चदशसामिधेनीका ।३।[7] उपांशुहविः ।४।[8] नाज्यभागौ भवतः ।५।[9] त्वां चित्रश्रवस्तम यदा-च्छिद्रमिति स्विष्टकृतः ।६।[10] शंयवन्ता च ।७।[11] ॥५॥

क्रीत्वा राजानमाधाय शकटे सोमाय पर्युह्यमाणायेत्युक्तः ।१।

भद्रादभि श्रेयः प्रेहि बृहस्पतिः पुरएता ते अस्तु ।
अथेमवस्य वर आ पृथिव्या आरे शत्रून्कृणुहि सर्ववीरः ॥

इत्यन्तरेण वर्त्मनी तिष्ठन्ननूच्य ।२। इमां धियं शिक्षमाणस्य वनेषु व्यन्तरिक्षं सोम यास्त इति चतस्रो अनुब्रुवन्नन्तरेण वर्त्मनी ।३। शालामग्रेण शकटमवस्थाप्य प्रपादयन्ति राजानम् ।४। येन व्रजेयुस्ते-नानुसमियात् ।५। या ते धामानि हविषेत्यनुप्रपद्य ।६। अग्रेणाहव-नीयं दक्षिणा तिष्ठन्नागन्देव इति परिधाय ।७। उपसृष्टोऽभ्युच्यते

।८। मदन्तीभिरुदकार्थो ऽत ऊर्ध्वमाग्नीषोमप्रणयनात्।८। ॥६॥
आतिथ्या वैष्णवीष्टिः ।१। पौर्णमासीविकारः ।२। विष्णोर्नु कं प्र तद्विष्णुः।३। होतारं चित्ररथं यस्त्वा स्वश्व इति स्विष्टकृतः ।४। अग्निमन्थनीयाश्चासन्ने हविषि ।५। उपांशुहविः।६। इलान्ता ।७।॥७॥
उपस्पृश्य सर्वे ।१। अनाधृष्टमस्यनाधृष्यं देवानामोजो ऽनभिशस्त्यभिशस्तिपाः। अनभिशस्तेन्यमञ्जसा सत्यमुपगेषं सुविते मा धा इति सहिरण्यं ध्रौवमाज्यं प्राचीनं बर्हिष्यासन्नं तानूनप्त्रं समवमृश्य ।२। उपस्पृश्यापेणाहवनीयं परीत्यांशुमुपस्पृशन्तो राजानमाप्याययन्ते।

अंशुरंशुष्टे देव सोमा प्यायतामिन्द्रायैकधनविदे।
आ तुभ्यमिन्द्रः प्यायतामा त्वमिन्द्राय प्यायस्व।
आ प्याययास्मान्त्सखीन्त्सन्या मेधया स्वस्ति ते।

देव सोम सुत्यामुदृचमशीयेति ।३।

यमादित्या अंशुमा प्याययन्ति यमक्षितिमक्षितयः पिबन्ति।
तेन नो राजा वरुणो बृहस्पतिरा प्याययन्तु भुवनस्य गोपाः॥

इत्युरांस्यभिमृश्य ।४। उपस्पृश्य दक्षिणोत्तानाम्पाणीन्प्रस्तरे निधाय निह्नुवते सव्योत्तानानपराह्णे। एष्टा रायः प्रेषे भगाय ऋतमृतवादिभ्यो नमो द्यावापृथिवीभ्यामिति ।५। आप्यायनप्रभृत्युपसदुपसदि संस्थितायाम् ।६। ॥८॥
प्रवर्ग्यः प्रथमयज्ञः ।१। विकल्पः ओत्रियस्य ।२। उत्तरेण गार्हपत्यम् ।३। महावीरपात्रेषु साद्यमानेषु पूर्वया द्वारा प्रास्तां प्रपद्य* ।

---

* पथिष्ठोसीति ग्रन्थच्छेदः क्वाचित्कः प्रमादः।

उत्तरेणाहवनीयं खरौ पात्राणि च गत्वा ।[5] पश्चादुपोपविश्य ।[6] होतरभिष्टुहीत्युक्तः ।[7] अनवानमेकैकां सप्रणवामभिष्टौति ।[8]।

ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्वि सीमतः सुरुचो वेन आवः।
स बुध्न्या उपमा अस्य विष्ठाः सतश्च योनिमसतश्च वि वः।[9]।
इयं पित्रे राष्ट्र्येत्यग्रे प्रथमाय जनुषे भूम नेष्ठाः।
तस्मा एतं सुरुचं ह्वारमह्यं घर्मं श्रीणन्ति प्रथमस्य धासेः।[10]।
अभि त्यं देवं सवितारमोण्योः कविक्रतुम्।
अर्चामि सत्यसवं रत्नधामभि प्रियं मतिं कविम्।
ऊर्ध्वा यस्यामतिर्भा अदिद्युतत् सवीमनि।

हिरण्यपाणिरमिमीत सुक्रतुः कृपा स्वः। इति वा।[11]। अञ्जन्ति यमिति पिन्वे ऽज्यमाने।[12]। सं सीदस्वेति साद्यमाने।[13]। भवा नो अग्ने सुमनास्तपो अग्ने यो नः सनुत्य इत्यङ्गारेषूपोह्यमानेषु।[14]। तप्तो वां घर्म नक्षति स्वहोतेति पञ्च।[15]। परि त्वा गिर्वणो गिर इमाः।[16]। शुक्रं ते अन्यद्विभर्षि।[17]। पतङ्गमक्तं असुरस्य माययेति सूक्ते।[18]। पविचं त इति द्वे।[19]।

वि यत्पवित्रं धिषणा अतन्वत घर्मं शोचन्तः प्रणवेषु बिभ्रतः।

समुद्रे अन्तरायवो विचक्षणं त्रिरक्तो नाम सूर्यस्य मन्मथ।[20]। अयं वेन इति सूक्तं नाके सुपर्णमित्युद्धृत्य।[21]। गणानां त्वेति सूक्तम्।[22]। बृहद्वदेम विदथे सुवीरा इति वीरकामाय वीरं ध्यायात्।[23]। का राधदिति नव।[24]। आ नो विश्वाभिरूतिभिरिति तिस्रः।[25]। प्रातर्यावाणेति पूर्वाह्णे सूक्तम्।[26]। आ भातीत्यपराह्णे।[27]। सर्वमीळेद्यावीयमुत्सृज्य वाचम्।[28]। उत्तमां परिशिष्य रुचितो

घर्मे इत्युक्ते ऽरूरुचदित्यभिष्टुत्य ।२५[29]। उत्तमया परिधाय ।२६[31]। उप-स्पृश्योत्थायावकाशानामनुवाकेन महावीरमुपस्थायोपस्पृश्योपविशति ।२७[31]। ॥९॥

उप ह्वय इति गव्याहूयमानायाम् ।१। हिंकृण्वतीत्यायत्याम् ।२। अभि त्वा देव सवितरित्यभिधीयमानायाम् ।३। समी वत्सं सं वत्स इवेत्युपसृज्यमानायाम् ।४। यस्ते स्तन इति स्तनं वत्से ऽभिपद्यमाने ।५। गौरमीमेदित्युन्नीयमाने ।६। नमसेदुप सीदत संजानाना इत्युपसीदति ।७। दोहेन गां दुहन्ति यथा ऋग्भिरात्मन्वत्

समिद्धो अग्निरश्विना तप्तो वां घर्म आ गतम् ।
दुह्यन्ते गावो वृषणेह धेनवो दस्रा मदन्ति कारवः ॥
समिद्धो अग्निर्वृषणा रयिर्दिवस्तप्तो घर्मो दुह्यते वामिषे मधु ।
वयं हि वां पुरुतमासो अश्विना हवामहे सधमादेषु कारवः ॥

तदु प्रयक्षतममिति दुह्यमानायाम् ।८। अधुक्षदुत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इत्युत्तिष्ठति ।९।

उप द्रव पयसा गोधुगो षु मा घर्मे सिञ्च पय उस्रियायाः ।
वि नाकमख्यत्सविता दमूना अनु द्यावापृथिवी समर्णीते ॥

इत्याह्रियमाणयोः पयसोः ।१०। आ सुते सिञ्चत श्रियमा नूनमश्वि-नोर्ऋषिरित्यासिच्यमानयोः ।११। उदु ष्य देवः सविता हिरण्यये-त्युद्यम्यमाने ।१२। कर्मविपर्यासे यथाकर्म ।१३। प्रैतु ब्रह्मणस्पति-रिति प्रव्रजत्सु ।१४। नाके सुपर्णमित्यनुसंयन् ।१५। होतृषदन उपविश्य ।१६। घर्मस्य यजेत्युक्तः ।१७। उभा पिबतं

तप्तो वां घर्मो नक्षति स्वहोता प्र वामध्वर्युश्चरति प्रयस्वान् ।

मध्वो घर्मस्याश्विना तनाया वीतं पातं पयस उस्रियायाः ॥

इति समस्ताभ्यां वषट्कृत्य ।१८। घर्मस्याग्ने वीहीत्यनुवषट्करोतीति पूर्वाह्णे ।१९। अथापराह्णे ।२०। अस्य पिबतं

यदुस्रियास्वाहुतं घृतं पयोऽयं स वामश्विना भाग आ गतम् ।
माध्वी धर्तारा विदथस्य सत्पती तप्तं घर्मं पिबतं रोचने दिवः ॥

इति समस्ताभ्यां वषट्कृत्य ।२१। तथैवानुवषट्कृत्य ।२२।

स्वाहाकृतः शुचिर्देवेषु घर्मो यो अश्विनोश्चमसो देवपानः ।
तमीं विश्वे अमृतासो जुषाणा गन्धर्वस्य प्रत्यास्ना रिहन्ति ॥

इत्यभिष्टुत्य ।२३। सखे सखायमित्यायति ।२४। गन्धर्व इत्येति सादयमाने ।२५। तं घेमित्थेति प्रागाथिकामावर्त्सीति ।२६। हवि-र्हविष्म इति पुरा होमात् ।२७। प्राणभक्षो होतुः ।२८। प्रत्यक्षो यजमानस्य ।२९। दधिघर्मे च ।३०। कृतं हविर्मधु हविरिन्द्रतमेऽग्नावश्याम ते देव घर्म मधुमतो वाजवतः पितुमत इति भक्षमन्त्रः ।३१। संवाद्यमानेषु महावीरपात्रेषु

आ यस्मिन्सप्त वासवा रोहन्ति पूर्व्या रुहः ।
ऋषिर्ह दीर्घश्रुत्तम इन्द्रस्य घर्मो अतिथिः ॥

इत्यभिष्टुत्य ।३२। सूयवसादिति परिधाय ।३३। उपसृष्टोत्सृज्यते ।३४। सुत्ये चाहन्याग्नीध्रीये प्रवर्ग्यः स्तुते बहिष्पवमाने माध्यन्दिने च ।३५। प्रस्तरे निह्नुत्य ॥१०॥

उपसदा चरन्ति सप्रवर्ग्यं प्रवर्ग्यं संस्थाप्य ।३६। उपसद्यायेति पूर्वाह्णे तिस्रः सामिधेनीरनवानमेकैकां सप्रणवां त्रिस्त्रिराह ।१। इमां मे अग्ने समिधमिति तिस्रोऽपराह्णे ।२। तृतीयेन पूर्वस्या वचनेनोत्तरां

संधायावस्यति ।३। अग्निमावह सोममावह विष्णुमावहेति प्रणवेन संधाय ।४। स्रुगादापनेन स्रुचावादाय ।५। उपांशु यजति ।६। अग्निर्वृत्राणि य' उग्र इव ।[7] त्वं सोम क्रतुभिरषाळ्हं युत्सु ।[8] यः पूर्व्याय तमु स्तोतारः ।७[9]। यावदादिष्टं कुर्यात् ।८[10]। विपर्यासो ऽपराह्णे याज्यापुरोनुवाक्यानाम् ।९[11]। इमां मे अग्ने समिधमिति द्वितीये ऽहनि पूर्वाह्णे तिस्रः सामिधेनीः ।१०[12]। उपसद्यायेत्यपराह्णे ।११[13]। यथा प्रथमे तथा तृतीये ।१२[14]। स्वकालास्तु विवर्धेरन् ।१३[15]। अहरहर्वा विपर्यासः ।१४[16]। उपवसथे प्रातरुभे चरणे संस्थाप्य ।१५[17]।॥११॥

अग्निप्रणयनमप्रवर्ग्ये ।१। महावीरपात्रोद्वासनं सप्रवर्ग्ये ।२। तत्र प्रस्तोता साम गायति ।३। तत्र होतुर्निधनोपायः ।४। व्याख्यातमग्निप्रणयनम् ।५। ॥१२॥

हविर्धानप्रवर्तनायामन्त्रितः ।१। दक्षिणस्य हविर्धानस्योत्तरं वर्त्मान्तरस्य ■ दक्षिणमन्तरेण तिष्ठन् हविर्धानाभ्यां प्रवर्त्यमानाभ्यामित्युक्तः ।२।

अपेतो जन्यं भयमन्यजन्यं च वृत्रहन्।
अप चक्रा अवृत्सत ॥

इति दक्षिणेन प्रपदेन प्रत्यञ्चं लोगमपास्य ।३। प्रेतां यज्ञस्येति तिष्ठन्ननूच्य ।४। द्यावा नः पृथिवी इमं तयोरिद्घृतवदमे इवेति दक्षिणस्योत्तरं वर्त्मोपनिश्रितो ऽनुसंयन् ।५। अधि द्वयोरिति छदिष्या धीयमाने ।६। विश्वा रूपाणि प्रतीति परिश्रीयमाणयोः ।७। आ वामुपस्थमिति मेथ्यमानयोः ।८। कर्मविपर्यासे यथाकर्म ।९। परि त्वा गिर्वण इति परिधाय ।१०। यत्र तिष्ठन् प्रथमामन्वोचत्तरिम्स्लोमृज्यते ।११। ॥१३॥

मितेषु यज्ञागारेऽग्नीषोमौ प्रणयन्ति ।१। तमग्रत्यानूबन्ध्यायाः संस्थानादन्तरेण चात्वालोत्करौ तीर्थम् ।२। तेन प्रपद्य ।३। उत्तरेणाग्नीध्रीयं धिष्ण्यं सदश्च गत्वा ।४। उत्तरेणाध्वर्युं यज्ञपात्राणि च पूर्वया द्वारा शालां प्रपद्य ।५। शालामुखीयस्य पश्चादुपविश्य ।६। अग्नीषोमाभ्यां प्रणीयमानाभ्यामित्युक्तः ।७।

सावीर्हि देव प्रथमाय पित्रे वर्ष्माणमस्मै वरिमाणमस्मै ।
अथास्मभ्यं सवितः सर्वताता दिवेदिव आ सुवा भूरि पश्वः ॥

इत्याग्नीध्रे ऽनूच्य ।८। उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते ।९। प्रैतु ब्रह्मणस्पतिः ।१०। होता देव उप त्वाग्न इति तृचौ ।११। भूतानां गर्भमादध इति गर्भकामायै गर्भं ध्यायादुत्तरेण सदो ऽनुसंयन् ।१२। आग्नीध्रीये ऽग्निं निदधति ।१३। अग्ने जुषस्वेत्याहुतौ हूयमानायाम् ।१४। उत्तरेणाग्निं सोमो जिगातीति तिस्रो ऽनुसंयन् ।१५। उप प्रियमित्याहवनीये हूयमानायाम् ।१६। तमस्य राजेति प्रपाद्यमाने ।१७। अन्तश्च प्रागा इत्यनुप्रपद्य ।१८। दक्षिणे हविर्धाने राजनि सन्न उत्तरतो दक्षिणा तिष्ठञ्छ्येनो न योनिं गणानां त्वासम्भाद् धाम ।१९। एषा वन्दस्वेति परिधाय ।२०। सव्यावृद्धविर्धानयोः पूर्वस्यां द्वार्युपविशति ।२१। अपरया द्वारा प्रपाद्यमाने ऽनुसमेति होता ।२२। समानमनुवचनम् ।२३। दक्षिणस्यापरया द्वारा निष्क्रम्य सव्यावृदुत्तरेण हविर्धाने गत्वा तत्रैवोपविशति ।२४। ॥१४॥

अग्नीषोमीयेणोपवसथे पशुना यजते ।१। यूपायाज्यमानायेत्युक्तो ऽञ्जन्ति त्वामित्यन्वाह ।२। उच्छ्रीयमाणायेत्युक्त उच्छ्रयस्व वनस्पते समिद्धस्य श्रयमाणः पुरस्ताज्जातो जायत ऊर्ध्व ऊ षु ण ऊर्ध्वो

मः ।३। परिवीयमाणायेत्युक्तो युवा सुवासा इति परिधाय[4] तिष्ठन्न्नाहाग्निमन्थनीयाः ।४[5]। यज्ञेन यज्ञमिति परिधाय[6] सामिधेनीरन्वाह ।५[7]। पशुदेवतामावाह्यानन्तरं वनस्पतिम् ।६[8]। अध्वर्युं संप्रेष्य तिष्ठति ।७[9]। मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः प्रशिषा प्रयच्छामि यज्ञस्यारिष्ट्या इति यजमानो मैत्रावरुणाय दण्डं प्रयच्छति ।८[10]। तेनैव मन्त्रेण यथार्थं प्रतिगृह्य[11] दक्षिणेन होतारं दक्षिणात्पूर्वः प्रतिपद्यते ।९[12]। उत्तरेण हविर्धाने दक्षिणेनाग्नीध्रीयं धिष्ण्यं गत्वा पूर्वया द्वारा सदः प्रपद्य स्वस्य धिष्ण्यस्य पश्चादुपविश्यैकादश प्रयाजान्यजति ।१०[13]। ॥१५॥

प्रैषा मैत्रावरुणस्य ।१। सप्रैषे च पुरोनुवाक्याः ।२। तथानुवचनानि ।३। *प्रह्वाणस्तिष्ठन्दण्डे पराकम्य[4] समिधः प्रेष्येत्युक्तो होता यक्षदग्निं समिधेति प्रेष्यति ।४[5]। आप्रियः प्रयाजयाज्याः[6] यदार्षेयो यजमानः ।५[7]। समिद्धो अद्य मनुष इति वा सर्वेषाम् ।६[8]। स्वा तु नाराशंसी तनूनपात्स्य ।७[9]। इमभिचरित्वा पर्यग्नय इत्युक्तो ऽग्निर्होता नो अध्वर इति तिस्रो ऽन्वाह ।८[10]। उपप्रेष्य होतरित्युक्तो ऽजैदग्निरित्युपप्रैषमाह ।९[11]। उक्त उपप्रैषे ऽभिगु होता ।१०[12]। ॥१६॥

दैव्याः शमितार उत च मनुष्या आरभध्वमुपनयत मेध्या दुर आशासाना मेधपतिभ्यां मेधम् ।१। प्रास्मा अग्निं भरत स्तृणीत बर्हिरन्वेनं माता मन्यतामनु पितानु भ्राता सगर्भ्यो ऽनु सखा सयूथ्यः ।२। उदीचीनां अस्य पदो निधत्तात्सूर्यं चक्षुर्गमयताद्वातं प्राणमन्ववसृजतादन्तरिक्षमसुं दिशः श्रोत्रं पृथिवीं शरीरम् ।३। एकधास्य त्वचमाच्छ्यतात्पुरा

---

* Comm. कुब्जक इव तिष्ठन् ।

नाभ्या अपिशसो वपामुत्खिदतादन्तरेवोष्माणं वारयध्वात् ।४। श्येनमस्य वक्षः कृणुतात्प्रशसा बाहू शला दोषणी कश्यपेवांसाच्छिद्रे श्रोणी कवषोरू स्रेकपर्णाष्ठीवन्ता ।५। षड्विंशतिरस्य वङ्क्रयस्ता अनुष्ठ्योच्यावयताद्गात्रंगात्रमस्यानूनं कृणुतात् ।६। ऊवध्यगोहं पार्थिवं खनतात् ।७। अस्ना रक्षः संसृजतात् ।८। वनिष्ठुमस्य मा राविष्टोरूकं मन्यमाना नेद्वस्तोके तनये रविता रवच्छमितार इत्यध्रिगौ नवम उच्छ्वासः ।९। अध्रिगो शमीध्वं सुशमि शमीध्वंशमीध्वमध्रिगो३ इति त्रिः परिधायोपांशु अपत्युभावपापस्येति ।१०। न पशुं संज्ञप्यमानमीक्षेत ।११। पृषदाज्यावेक्षणं प्रायश्चित्तम् ।१२। ऋचं वा वैष्णवीं जपेत् ।१३। ॥१७॥

स्तोकेभ्य इत्युक्तो जुषस्व सप्रथस्तममिमं नो यज्ञमिति च सूक्तमन्वाह ।१। स्वाहाकृतिभ्य इत्युक्तो होता यक्षदग्निं स्वाहाज्यस्येति प्रेष्यति ।२। आप्रीणामुत्तमा याज्या ।३। अन्तरेणोत्तमं प्रयाजं वपां च वाग्यमनम् ।४। नाज्यभागौ यजति ।५। वृधन्वन्तौ वा ।६। दार्शपौर्णमासिका निगमास्तेषु निगच्छतः ।७। न प्रैषेषु ।८। अग्नीषोमाविममिति वपायाः पुरोनुवाक्या ।९। होता यक्षदग्नीषोमाविति प्रैषः ।१०। युवमेतानीति याज्या ।११। यथापपवसुपनिष्क्रम्येदमाप इति तृचेन चात्वाल उपस्पृश्योत्सृज्येते ।१२। ॥१८॥

पशुपुरोलाशायामन्विताावाग्नीध्रीयमुत्तरेण होतुश्च गत्वा यथाधिष्ण्यमुपविशतः ।१। पश्वर्थानि विभवादर्थे साधयन्ति ।२। पुरोलाशः स्विष्टकृत्समवाये ऽपि ।३। ऋतुस्थानामनूहेन ।४। न निगमाः सन्ति पशुतन्त्रे चोद्यमानानाम् ।५। अग्नीषोमा यो अद्येति पुरोलाशस्य

ओम्।

व्याख्यातो ऽग्नीषोमीयः प्रकृतिः पशूनाम्।१। आर्षमाम्नातं मन्त्राणां प्रकृतौ।२। यथार्थमुत्तरस्यां ततो ऽर्थविकारस्योत्पत्तिरूपेणानभिधानाच्छन्दविकारमूहं ब्रुवते।३। छन्दस्तु विकारो न विद्यते।४। यजमानाभ्यां यजमानेभ्यः।[5] मेधपतये मेधपतिभ्यः।[6] मेधौ मेधान्।[7] आददाददन्।[8] घस्तु घसन्तु।[9] अघसदघसन्।[10] अघदन्निति वा।[11] रभीयांसाविव रभीयस इव।[12] अपभीदपभीषुः।[13] अवीवृधतामवीवृधन्त।[14] अम्नासुः।[15] अध्यासुः।[16] अश्रीकमेतामश्रीकमन्त।[17] इत्यर्थभेदाच्छन्दविकारः।[18]५। षड्विंशतुः श्रोत्रं प्राणो ऽसृस्वङ्नाभिरुधा शासिनामानि श्येनं शला कश्यपा कवषा स्रेकपर्णौऽवध्यगोहमन्त्रेति यथासमाम्नातम्।[19]६। चोदनासंदेहे च।[20]७। शेषभूतान्यपूर्वाणि।[21]८। आयनिगदाश्च।[22]९। एकधैकधा[23] षड्विंशतिः षड्विंशतिरिति समासेन वा।[25]१०। एष सङ्घाम्नायः।[26]११। एकदेवतद्विदेवतयोश्च बहुवत्।[27]१२। पुंवन्मिथुनेषु समान्याम्।[28]१३। अथान्यतरस्याम्।[29]१४। एवित्यकारेण संधानं देवतानामधेयस्य स्वरादेर्द्विदेवत्यस्य।[30]१५। सकृद्ग्रन्थपशुभेदे।[31]१६। सूपम्यास्य।[32]१७। उदगयनस्याद्यन्तयोरैन्द्राग्नो निरूढपशुबन्धः।[33]१८। सांवत्सरो वा।[34]१९। काम्या बहवः।[35]२०। अग्निप्रणयनादयो हृदयशूलान्ताः पशवो ऽग्नीषोमीयसवनीयौ परिहाप्य।[36]२१। आग्नावैष्णवौ च वक्ष्यमाणस्य।[37]२२। निर्वपनं चाशिषाम्।[38]२३। अन्यत्र चाग्नीषोमीयात्सूक्तवाके नामग्रहणम्।[39]२४। प्रात-

रनुवाकप्रभृत्यादिप्रदिष्टानि यज्ञानुवचनयोः समानि ।२५[40]। एकां प्रतीयादन्यत्र ।२६[41]। ॥१॥

महारात्रे प्रातरनुवाकायामन्त्रितो ऽग्रेणाग्नीध्रीयं धिष्ण्यं तिष्ठन्प्रपदो जपति ।१। भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये स्वः प्रपद्ये भूर्भुवः स्वः प्रपद्य ओम् प्रपद्ये वाचमृचं प्रपद्ये मनो यजुः प्रपद्ये साम प्राणं प्रपद्ये चक्षुः श्रोत्रं प्रपद्ये नमो देवेभ्यो नमो देवताभ्यो नमो महते देवाय नमो गन्धर्वाप्सरोभ्यो नमः सर्पदेवजनेभ्यो नमो भूताय नमो भविष्यते नमः पितृभ्यः प्रतिनमस्कारेभ्यो ये ऽपि नमः ।२। दिशो यथारूपमुपतिष्ठते ।३। ॥२॥

अस्यां मे प्राच्यां दिशि सूर्यश्च चन्द्रश्चाधिपती सूर्यश्च चन्द्रश्च मैतस्यै दिशः पातां सूर्यं च चन्द्रं च स देवतानामृच्छतु यो नो ऽतो ऽभिदासतीति प्राचीम् ।१। अस्यां मे दक्षिणस्यां दिशि यमश्च मृत्युश्चाधिपती यमश्च मृत्युश्च मैतस्यै दिशः पातां यमं च मृत्युं च स देवतानामृच्छतु यो नो ऽतो ऽभिदासतीति दक्षिणाम् ।२। अस्यां मे प्रतीच्यां दिशि मित्रश्च वरुणश्चाधिपती मित्रश्च वरुणश्च मैतस्यै दिशः पातां मित्रं च वरुणं च स देवतानामृच्छतु यो नो ऽतो ऽभिदासतीति प्रतीचीम् ।३। अस्यां म उदीच्यां दिशि सोमश्च रुद्रश्चाधिपती सोमश्च रुद्रश्च मैतस्यै दिशः पातां सोमं च रुद्रं च स देवतानामृच्छतु यो नो ऽतो ऽभिदासतीति सव्यावृदुदीचीम् ।४। अस्यां म ऊर्ध्वायां दिशि बृहस्पतिश्चेन्द्रश्चाधिपती बृहस्पतिश्चेन्द्रश्च मैतस्यै दिशः पातां बृहस्पतिं चेन्द्रं च स देवतानामृच्छतु यो नो ऽतो ऽभिदासतीति प्राङूर्ध्वाम् ।५। अस्मिन्म अन्तरिक्षे वायुश्च वृष्टिश्चाधिपती वायुश्च वृष्टिश्च मैतस्यै

दिशः पाता वायुं च वृष्टिं च स देवतानामृच्छतु यो नो ऽतो ऽभिदासतीत्यन्तरिक्षम् ।६। अस्यां मे पृथिव्यामग्निश्चाग्नं चाधिपती अग्निश्चार्घं च मैतस्यै दिशः पातामग्निं चान्नं च स देवतानामृच्छतु यो नो ऽतो ऽभिदासतीति पृथिवीम् ।७। हृदद्वयन्तरे म कस्य वाम-देव्यमात्मा यज्ञायज्ञीयं प्रतिष्ठा भूरहं भुवरहं स्वरहमस्माहमस्मात्प्राणः सुचामात्रमिति जपित्वा[8] दक्षिणाहृदाग्नीध्रीये भूर्भुवः स्वः स्वाहाग्नये स्वाहोषसे स्वाहाश्विभ्यां स्वाहा सरस्वत्यै स्वाहा जुषाणानि सवांसि सवनान्याज्यस्य यन्तु स्वाहेति स्रुवेण हुत्वा मध्याद्धविर्धानयोः पूर्वस्या द्वार्युपविशति ।८[9]। देवेभ्यः प्रातर्यावभ्य इत्युक्तो हिंकृत्य मध्यमया वाचा प्रातरनुवाकमन्वाह ।९[10]। त्रीणि पदानि समस्य पङ्क्तीनामक्ष-रोह्वाभ्यां प्रणुयात् ।१०[11]। आपोरेवतीमनूच्य ॥४॥

आग्नेयं गायत्रं क्रतुम् ।१[12]। उपप्रयन्तो अध्वरम्[1]। अग्निमीळे पुरोहितम्[2]। अग्निं दूतं वृणीमहे[3]। अग्नं म लेति दश[4]। जुषस्व सप्रथस्तमम्[5]। अभि त्वा गोतमा गिरा[6]। अग्निर्होता पुरोहितः[7]। दूतं वः[8]। अग्ने मृळ[9]। अर्चन्तस्त्वा[10]। अग्निं स्तोमेन[11]। उपसद्याय[12]। इमे विप्रस्य[13]। समिधाग्निम्[14]। अग्निं हिन्वन्तु[15]। प्राग्नये वाचम्[16]। स्वमग्ने यज्ञानामिति षड्विंशतिः ।१[17]। अथानुष्टुभम् ।२[18]। तोते अग्न श्लोका[19]। होताजनिष्ट[20]। त्वं हि क्षैतवदिति नव[21]। अग्ने कदा त आनुषगिति पञ्च ।३[22]। अथ त्रैष्टुभम् ।४[23]। ममच्च यदिति पञ्च[24]। यो मर्त्येष्विति त्रीणि[25]। प्र वो देवमिति पञ्च सूक्तानि[26]। अग्ने बृहन्निति च सप्त[27]। अगन्म महा ।५[28]। अथ बार्हतम् ।६[29]। एना वः[30]। प्र वो यह्वम्[31]। अग्ने विवस्वदिति द्वादश[32]। सखायस्त्वेत्यष्टौ[33]।

अदर्शीति चतस्रः ।[34] समिद्धश्चिदिति तिस्रः ।[35] अयमग्निः सुवीर्यस्य ।[36] ७ । अथौष्णिहम् ।[37] ८ । त्वामग्ने मनीषिणः ।[38] ईळिष्वा हि ।[39] । पुरु त्वा ।[40] ९ । अथ जागतम् ।[41] १० । वेदिषद इति सप्त ।[42] एति प्र होता ।[43] यज्ञेन वर्धत ।[44] जनस्य गोपाः ।[45] ११ । अथ पाङ्क्तम् ।[46] १२ । अग्निं तं मन्ये ।[47] १३ ॥ ४ ॥

अथोषस्यं[1] गायत्रम् ।[2] १ । कस्त उष इति तिस्रः ।[3] प्रति ष्या सूनरी ।[4] २ । अथानुष्टुभम् ।[5] ३ । उषो भद्रेभिः ।[6] ४ । अथ त्रैष्टुभम् ।[7] ५ । उषो रुरुच इति चत्वारि ।[8] ६ । अथ बार्हतम् ।[9] ७ । प्रत्यु अदर्शि ।[10] सह वामेन ।[11] ८ । अथौष्णिहम् ।[12] ९ । उषस्तच्चित्रमिति तिस्रः ।[13] १० अथ जागतम् ।[14] ११ । एता उ त्या इति चतस्रः ।[15] १२ । अथ पाङ्क्तम् ।[16] १३ । महे नः ।[17] १४ ॥ ५ ॥

अथाश्विनं[1] गायत्रम् ।[2] १ । अश्विना यज्वरीरिष इति तिस्रः ।[3] प्रातर्युजेति चतस्रः ।[4] आश्विनावश्वावत्येति तिस्रः ।[5] एषो उषाः ।[6] गोमदू ष्विति द्वे ।[7] दूरादिहेवेति षट्त्रिंशत् ।[8] उदीराथाम् ।[9] आ मे हवम् ।[10] २ । अथानुष्टुभम् ।[11] ३ । आ नो विश्वाभिरूतिभिः ।[12] यदद्य स्थः परावतीति सूक्ते ।[13] ४ । अथ त्रैष्टुभम् ।[14] ५ । आ भातीति सूक्ते ।[15] नासत्याभ्यामिति त्रीणि ।[16] वसू रुद्रेति तिस्रः ।[17] युवो रजांसीति सूक्ते ।[18] तं युञ्जाथामिति सूक्ते ।[19] ग्रावाणेव ।[20] धेनुः प्रत्नस्य ।[21] क उ श्रवदिति सूक्ते ।[22] स्तुषे नरेति सूक्ते परिहाप्य पञ्चपदाम् ।[23] आ वां रथो रोदसी बद्बधान इति पञ्च सूक्तानि ।[24] ६ । अथ बार्हतम् ।[25] ७ । इमा उ वां दिविष्टयः ।[26] अयं वां मधुमत्तम इति प्रथमा तृतीया पञ्चमी च ।[27] ८ । अथौष्णिहम् ।[28] ९ । युवोरु षू रथ-

मिति पञ्च ।[29]१०। अथ जागतम् ।[30]११। त्रिश्विनो अद्य[31]। ईलेधा-
वीयम्[32]। घोषां च सपुत्राम् ।[33]१२। अथ पाङ्क्तम् ।[34]१३। प्रति
प्रियतममिति ।[35]१४। उत्तमया परिधायोत्सृज्य वाचम्[36]। अया वाज-
मिति जपति ।[37]१५। इति माहमः प्रातरनुवाकः ।[38]१६। छन्दो
ऽनन्तरेण वा प्रतिपत्समारोहणीयानां चैतस्य समाम्नायस्य चौणि
पद्दिमानि ।[39]१७। ऊर्ध्वं वा शस्त्राध्यायाकामौ ।[40]१८। पाङ्क्तानि
नान्तरियात् ।[41]१९। पुरोदयादुपांशु होष्यन्तीति स कालः परि-
धानस्य ।[42]२०। आन्तर्यामाद्वाग्यमनम् ।[43]२१। ॥६॥

अप इष्य होतरित्युक्तः प्र देवत्रेति द्वादशीं परिधाप्य ।१। नवा-
नुष्टुभैकादशीमाऊताबसु ह्रयमाणायाम् ।२। आवत्तासु दशमीन् ।३।
प्रति यदाप इति दृश्यमानासु ।४। समन्या इति समायतीषु ।५।
आपो न देवीरिति होतृचमसे ऽवनीयमानासु ।६। आ धेनव
इत्यायतीषु सर्वासुक्ता प्रणवेनावस्यति ।७। अध्वर्यवेरपा३ इत्यध्वर्युं
पृच्छति ।८। उतेव नमनुरिति प्रत्याह ।९। प्रत्युक्तो निगदं तास्व-
ध्वर्यवाधावेन्द्राय सोममूर्जस्वन्तं पयस्वन्तं मधुमन्तं वृष्टिवनिं वसुमते
रुद्रवत आदित्यवत ऋभुमते विभुमते वाजवते बृहस्पतिमते विश्व-
देव्यावते ।

यस्य पीत्वा मद इन्द्रो वृत्राणि जङ्घनत् ।
प्र स जन्यानि तारिषः ॥[10]

अन्वय इत्यर्धर्चमनूच्य[11]। * उपोत्थायाध्वर्युमन्वाख्योत्तरामधर्धा-

* Comm. उपविशतीति सूत्रच्छेदः ।

मनूच्य ।[12] उपोत्तमां च सूक्तस्य ।[13] उत्तमया परिधाय ।[14] पर्यावृत्योपविशति ।[15] १० । ॥७॥

प्राणं मे पाहि प्राणं मे जिन्व स्वाहा त्वा सुभव सूर्यायेत्युपांशुं हूयमानमनुप्राणिति ।१। अपानं मे पाह्यपानं मे जिन्व स्वाहा त्वा सुभव सूर्यायेत्यन्तर्याममन्ववानिति ।२। उत्तरेणाहवनीयं बहिष्पवमानेन स्तुवते ।३। दक्षिणतो ब्रह्मा मैत्रावरुणश्चोपविश्य ।४। ब्रह्मन्स्तोष्यामः प्रशास्तरित्युक्तौ ।५। आयुष्मत्य ऋचो मा गात तनूपाः साम्नः स्तुत देवस्य सवितुः प्रसव इति जपित्वा ।६। ओं स्तुतेति ।७। प्रसवः सर्वेषां स्तोत्राणाम् ।८। असतो मा सद्गमय तमसो मा ज्योतिर्गमयान्मृत्योर्मामृतं गमयेति यजमानः पवमानानुपसरिष्यन् ।९। श्येनो ऽसि पत्वा गायत्रच्छन्दा अनु त्वारभे स्वस्ति मा संपारयास्य यज्ञस्योदृचमिति स्तुते बहिष्पवमाने ।१०। सुपर्णो ऽसि पत्वा त्रिष्टुप्छन्दा इति माध्यन्दिने ।११। सघासि पत्वा जगच्छन्दा इत्यार्भवे ।१२। समान उदर्कः ।१३। उपहूता देवा अस्य सोमस्य पवमानस्य विचक्षणस्य भक्ष उप मां देवा ह्वयन्तामस्य सोमस्य पवमानस्य विचक्षणस्य भक्षे मनसा त्वा भक्षयामि वाचा त्वा भक्षयामि प्राणेन त्वा भक्षयामि चक्षुषा त्वा भक्षयामि श्रोत्रेण त्वा भक्षयामीति स्तुते बहिष्पवमाने होता ।१४। ॥८॥

आग्नेयः सवनीयः ।१। ऐन्द्राग्नो वा ।२। ऐकादशिना वा ।३। एकयूप ऐकादशिनेष्वावर्तते परिव्ययणीया रशनाष्टधक्कात्विस्वि ।४। नानायूपेषु ।५। अग्निष्ठे परिव्ययणीयामुक्त्वा नवसु सप्तसप्राह ।६। एकादशे उत्तरेण परिव्ययणीयां प्रगाथं च याम्यो नर इति च

सूक्तशेषमन्वाह ।७। उत्तमयोपशयमनुमन्त्रयते ।८। पूर्वेद्युरच्छिन्नेष्व-परिवीयमाणेषु पूर्वया परिदध्यात् ।९। संततमर्थौ वार्धर्चेनैव काङ्क्षेत् ।१०। समानजातीया अनुमसियात् ।११। यथोत्तमे तथोदेन ।१२। पशुदेवतामावाह्य वनस्पतिं च ।[13] इन्द्रं वसुमन्तमावहेन्द्रं रुद्रवन्तमावहेन्द्रमादित्यवन्तमृभुमन्तं विभुमन्तं वाजवन्तं बृहस्पतिमन्तं विश्वदेव्यावन्तमावहेति सवनदेवताः ।१३[14]। नान्येषु निगमस्थानेषु[15] निगच्छन्ति ।१४। खनसाके वा ।१५[16]। अध्वर्यू संस्थाप्य सवराड्पूर्वेण प्रस्तताञ्जली जुहोति ।१६[17]। जुष्टो वाचो भूयासं जुष्टो वाचस्पतेर्देवि वाग्यत्ते वाचो मधुमत्तमं तस्मिन्नो अद्य धात्स्वाहा सरस्वत्या इति पूर्वाम् ।१७[18]। तूष्णीमुत्तराम् ।१८[19]। ॥८॥

अग्ने नयेति तिस्रो भुवो यज्ञस्य प्र वः शुक्राय प्र कारव इत्याग्नेयस्य ।१। आ नो दिवो बृहतः पर्वतादा सरस्वती देवयन्तः सरस्वत्यभि नः पावी रवी कन्या प्र क्षोदसेमा जुह्वाना इति सारस्वतस्य ।२। त्वं सोम चिकितस्त्वमिमा ओषधीः सोमो धेनुं या ते धामानि दिव्यपाल्हं युसु या ते धामानि हविषेयेति सौम्यस्य ।३। पूषेमा आशाः प्रपथे पथां पथस्पथः शुक्रं ते यास्ते पूषन्पूषा सुवस्थुरिति पौष्णस्य ।४। आ दैव्या वेधसं बृहस्पतिः समजयत्स वि शुचिः स सुष्टुभा स ऋक्वता स आ नो योनिमिति बार्हस्पत्यस्य ।५। विश्वे अद्य मरुतो विश्व ऊती यं देवासो ऽवथ विश्वे देवाः शृणुत ये के च ज्मा ते हि यज्ञेषु यज्ञियास ऊमाः स्तीर्णं बर्हिषीति वैश्वदेवस्य ।६। इन्द्रं नर इन्द्रो राजेन्द्र क्रतुं न आ नो विश्वाभिरूतिभिः सजोषा आ ते शुष्मो वृषभ इत्यैन्द्रस्य ।७। गोम-

दधावहुये नरः शुची वो ऽरा हवेद्या वः शर्म यूयमस्मानिति मारु-
तस्य ।८। उभा वामा वृत्रहणा ता योधिष्टं शुचिं नु गीर्भिर्विप्रः प्र
चर्षणिभ्य इत्यैन्द्राग्नस्य ।९। आ नो देवः सविता त्रायमाण आ देवो
यातु सविता यज्ञैर्वाममद्य ये ते पन्था अस्मभ्यं तद्दिव इति सावि-
त्रस्य ।१०। अस्तभ्नाद् द्यां तत्त्वा याम्यव ते हेल एवा वन्दस्वेमां
धियं शिक्षमाणस्योदुत्तमं वरुणेति वारुणस्य ।११। इत्येकादशिना-
नाम् ।१२। ये चैवंदेवताः पशवः ।१३। ॥१०॥

इन्द्रा नु पूषणेत्यैन्द्रापौष्णस्य ।१। सोमापूषणेति सौमापौष्णस्य
।२। सं वां कर्मणेत्यैन्द्रावैष्णवस्य ।३। नासत्याभ्यामित्याश्विनस्य ।४।
विष्णोर्नु कमिति वैष्णवस्य ।५। रात्रीति रात्र्याः ।६। भूरिं द्वे इति
द्यावापृथिवीयस्य ।७। अमीयन्त इति तिस्रः स वावृधे दिव्यं सुपर्णं

यस्य व्रते पशवो यन्ति सर्वे यस्य व्रतमुपतिष्ठन्त आपः ।
यस्य व्रते पुष्टिपतिर्निविष्टस्तं सरस्वन्तमवसे हुवेम ॥

इति सारस्वतः ।८। य इमा विश्वा भुवनानीति वैश्वकर्मणस्य चतुर्थीं
परिहाप्य ।९। आ ते पितरिति रौद्रस्य ।१०। अयं रुद्रेभिरिति
वाग्देवत्यस्य ।११। तिस्रस्तिस्रः पूर्वाः पुरोनुवाक्या वपायाः पुरो-
डाशस्य पशोस्तिस्रस्तिस्र उत्तरा याज्याः ।१२। नैके पशुपुरोडाशं
सवनीयस्य ।१३। कर्म तु न्यायः ।१४। सावित्रवाग्देवत्यौ दीपांशू ।१५।
आवर्तते पशुगणे मनोता ।१६। परिव्ययणीयादि वपान्तं प्रातःसवने
पशुकर्म कृत्वा निष्क्रम्य तथैवोपस्पृश्य चात्वाले ।१७। ॥११॥

धिष्ण्यानुपस्थाय सदः प्रसर्पन्ति ।१। अग्रेण हविर्धाने तिष्ठन्त-
स्तानीक्षमाणाः ।२। संरालसि कृशानो रौद्रेणानीकेन पाहि मा अग्ने

पिपृहि मा नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीरित्याहवनीयम्।३। रौद्रा-
दिरुदर्कः।४। अनुदर्को वा।५। अपिजो ऽसि दुवस्वानिति मथि-
त्वानुप्रहृतम्।६। परिषद्यो ऽसि पवमान इत्यास्तावम्।७। प्रतक्वासि
नभस्वानिति चात्वालम्।८। कव्यो ऽसि हव्यसूदन इति शामित्रम्
।९। समुद्रो ऽसि विश्वभर इत्युत्करम्।१०। दक्षिणाहुतो विभूरसि
प्रवाहण इत्याग्नीध्रम्।११। प्रपत्स्यमानाः सदश्चोपर्यभिमृशन्ति द्वि-
स्तूपमसि मा मा संताप्सीरिति।१२। ऋतस्य द्वारौ मा मा संताप्त-
मिति द्वार्यौ संमृश्य [13] उत्तरेणाग्नीध्रीयं धिष्ण्यं गच्छन्ति ये प्रत्यञ्चो
धिष्ण्यानतिक्रामन्ति।[14]१३। मलिम्लुचो ऽसि सगर इत्यासादमच्छा-
वाकस्य।[15]१४। वह्निरसि हव्यवाहन इति होतुर्धिष्ण्यम्।[16]१५। श्वात्रो
ऽसि प्रचेता इति मैत्रावरुणस्य।[17]१६। तुथो ऽसि विश्ववेदा इति
ब्राह्मणाच्छंसिनः।[18]१७। उशिगसि कविरसीति पोतुः।[19]१८। अवस्यु-
रसि दुवस्वानिति नेष्टुः।[20]१९। अंहारिरसि बम्भारिरित्यच्छावाकस्य
।[21]२०। शुन्ध्युरसि मार्जालीय इत्यवेक्ष्य मार्जालीयम्।[22]२१। शुन्ध्यु-
रस्युपमथ्य इति ब्रह्मसदनम्।[23]२२। ऋतधामासि स्वर्ज्योतिरित्यौ-
दुम्बरीम्।[24]२३। समुद्रो ऽसि विश्वव्यचा इति सदो ऽनुवीक्ष्य।[25]२४।
अजो ऽस्येकपादिति शालामुखीयम्।[26]२५। अहिरसि बुध्न्य इति
प्राजहितम्।[27]२६। अन्नदास्त्वन्नपतिरिति व्रतश्रपणम्।[28]२७। ॥१२॥

अग्नयः सगराः सगराः स्थ सगरेण नाम्ना रौद्रेणानीकेन पात
माग्नयः पिपृत मा नमो वो अस्तु मा मा हिंसिष्टेति सर्वान्।१।
अध्वनो अधिपतिरसि स्वस्ति नो ऽद्यास्मिन्देवयाने पथि स्तादि-
त्यादित्यमुपस्थाय[2] मैत्रावरुणप्रभृतय उदञ्चो ऽच्छावाकं परिहाप्य

पूर्वया द्वारा सदः प्रसर्पन्ति ।२।[3] विश्वे देवा अनु मा प्रसर्पतेन्द्र निधातु शरणं यत इन्द्र भयामहे सदसस्पतिमद्भुतमिति जपन्तो[4] ऽग्रेणोत्तरेण सर्वान्धिष्ण्यानगच्छन्ति ।३। दक्षिणधिष्ण्योदक्षिणधिष्ण्यः पूर्वो[5] गत्वा स्वस्वस्य धिष्ण्यस्य पश्चादुपविशन्ति ।४।[6] उत्तरेण सदो गत्वा सद्मापरया द्वारा सदः प्रपद्य दक्षिणेन मैत्रावरुणं गत्वा यथायतनमासते ।५।[7] माध्यन्दिने सवने ऽपरया द्वारा निःसर्पन्ति ।६।[8] अन्तरेण होतुर्मैत्रावरुणस्य च धिष्ण्यावधिष्ण्यानां निर्गमयितसंचरः ।७।[9] उत्तरेण सर्वं धिष्ण्यं धिष्ण्यवताम् ।८।[10] पश्चार्धेनाग्नीध्रीय-स्योदञ्चः ।९।[11] मार्जालीयस्य वा दक्षिणा ।१०।[12] यथावर्तमानास्तु प्रत्यायन्ति ।११।[13] ऊर्ध्वं प्रातःसवनात्समस्तोपस्थानप्रभृतिना प्रस-र्पन्ति ।१२।[14] आदित्योपस्थानं रात्रिपर्यायेष्वाग्निमे च न विद्यते ॥ विद्यते ।१३।[15] ॥१२॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे षष्ठो ऽध्यायः समाप्तः ।

ओम् ।

प्रस्थाय पुरोडाशैः सवनीयैश्चरन्ति ।१। धानावन्तमिति पुरोऽनुवाक्या ।२। होता यक्षदिन्द्रं हरिवाँ इत्यनुसवनं प्रैषो यथासमाम्नातम् ।३। यथासवनं विसारयति ।४। तेनैव यजत्युद्धृत्य होतायक्षं होतर्यजं च ।५। अग्ने जुषस्व नो हविरिति स्विष्टकृतः पुरोऽनुवाक्या ।६। होता यक्षदग्निं पुरोडाशानामित्यनुसवनं प्रैषः ।७। हविरग्ने वीहीति च याज्या ।८। ॥१॥

ऐन्द्रवायवमैत्रावरुणाश्विनस्य द्विदेवत्याः ।१। वायवा याहि दर्शतेन्द्रवायू इम इत्यैन्द्रवायवस्य पुरोऽनुवाक्ये ।२। होता यक्षद्वायुं होता यक्षदिन्द्रवायू इति प्रैषौ ।३। अयं पिब मतेना न इति याज्ये ।४। अयं वां मित्रावरुणेति मैत्रावरुणस्य पुरोनुवाक्या ।५। होता यक्षन्मित्रावरुणेति प्रैषः ।६। गृणाना जमदग्निनेति याज्या ।७। प्रातर्युजेत्याश्विनस्य पुरोनुवाक्या ।८। होता यक्षदश्विनेति प्रैषः ।९। वाद्धधानेति याज्या ।१०। अनवानं द्विदेवत्यानां पुरोनुवाक्याः प्रैषांश्चाह ।११। तथा यजति ।१२। ऐन्द्रवायवस्य नानाप्रणवे पुरोनुवाक्ये ।१३। याज्ये नानावषट्कारे ।१४। सकृत्पुरस्ताज्जपो ये यजामहो ऽनुमन्त्रणस्य ।१५। ॥२॥

एतु वसुः पुरूवसुरित्यैन्द्रवायवं प्रतिप्रस्थातोरौ दक्षिणे निधायान-पिधानमनवेक्षणं च द्विदेवत्यानामा शेषस्यावनयनात् ।१। एतु

वषड्विदद्वसुरिति मैत्रावरुणं प्रतिगृह्य दक्षिणेनैन्द्रवायवं हृत्वा दक्षिणतः पश्चान्निदधाति ।२। ऐतु वसुः संयद्वसुरित्याश्विनं प्रतिगृह्य दक्षिणेन पूर्वौ हृत्वोत्तरतः पश्चान्निदधाति ।३। सोमस्याग्ने वीहीत्यनुवषट्कारः सर्वासु सोमयाज्यासु द्विदेवत्यर्तुयाजान्परिहाप्यादित्यग्रहसावित्रग्रहौ पात्नीवतं च ।४। उपांशु वा पात्नीवतस्य ।५। ॥३॥

उन्नीयमानेभ्य इत्युक्त आ त्वा वहन्तु हरय इत्युन्नीयमानसूक्तम् ।१। होता यक्षदिन्द्रं प्रातः प्रातःसावस्येति प्रैषः ।२। इदं ते सोम्यं मध्विति यजति ।३। वृषभं त्वा वृषभाः प्रतीच्छ इति होतृचमसं प्रतीक्ष्य वयोधसं त्वा वयोधाः प्रतिगृह्णामीति प्रतिगृह्येरः सम्मर्शयति द्विदेवत्यांश्च ।४। पुनरुन्नीतानां होत्रका यजन्ति ।५। मित्रं वयमिति मैत्रावरुणः ।६। इन्द्र त्वा वृषभमिति ब्राह्मणाच्छंसी ।७। मरुतो यस्येति पोता ।८। अग्ने पत्नीरिति नेष्टा ।९। उक्षान्नायेत्याग्नीध्रः ।१०। अथाग्नीदित्युक्ते ऽपान्नित्याग्नीध्रः ।११। स भद्रमकर्यो नः सोमं पाययिष्यतीति होता ।१२। सोमं भक्षयिष्यन्तो याज्ञिकैर्नामधेयैरमा उपह्वयस्वेति कर्तारो ऽन्योन्यमिन्नुपहवमिच्छन्ते ।१३। वषट्कर्ता प्रथमो भक्षयति ।१४। प्रतिभक्षितं द्विदेवत्यशेषं नाराशंसवन्तो च इडायां होतृचमसे ऽवनयति कृते त्वा भक्षितमवनयाम्यूर्जस्वन्तं देवेभ्य आदुग्धं मह्यमिति ।१५। द्विरैन्द्रवायवशेषस्यावनयनं तथाभ्यावर्तते मन्त्रः ।१६। अनवसर्जनं च द्विदेवत्यानामा शेषस्यावनयनात् ।१७। ॥४॥

इह वसुः पुरूवसुरित्यैन्द्रवायवमध्वर्यवे प्रातहोपहूतौ वायुरिन्द्रवायू सह प्राणेन सह वर्चसा तयोरहमुपहूतः सह प्राणेन सह वर्च-

सेति भक्षयित्वा प्रग्रहणमन्त्रेण पुनः प्रगृह्य भक्षमन्त्रेण पुनर्भक्षयति ।१। इह वसुर्विदद्वसुरिति मैत्रावरुणं प्रगृह्य ।२। उपहूतौ मित्रावरुणौ सह चक्षुषा सह वर्चसा तयोरहमुपहूतः सह चक्षुषा सह वर्चसेति भक्षयित्वा ।३। आशिषं प्रदक्षिणं शिरः पर्याहृत्यावेक्ष्य प्रतिपर्याहृत्यावेक्ष्य ।४। इह वसुः संयद्वसुरित्याश्विनं प्रगृह्य ।५। उपहूतौ देवावश्विनौ सह श्रोत्रेण सह वर्चसा तयोरहमुपहूतः सह श्रोत्रेण सह वर्चसेति भक्षयित्वा ।६। उपस्थ्नेळामुपह्वयते ।७। उपोद्यच्छन्ति चमसान् ।८। होतृचमसमन्वारभते ।९। असंस्पर्शनं सर्वेषामुल्लेपेन सोमस्य ।१०। उपहूय प्रस्थितान्भक्षयन्ति ।११। तेजसे त्वा ब्रह्मवर्चसाय भक्षयामीति भक्षमन्त्रः प्रातःसवने ।१२। ओजसे त्वेन्द्रियाय भक्षयामीति माध्यन्दिने ।१३। प्रजायै त्वा पुष्ट्यै भक्षयामीति तृतीयसवने ।१४। शं नो भव हृद इत्युरोऽभिमर्शं भक्षयित्वा ।१५। सव्ये पाणौ चमसमाकृत्वा दक्षिणेनाप्याययन्ति ।१६। आ प्यायस्व समेतु त इत्याप्यायनी प्रातःसवने ।१७। सं ते पयांसीत्युत्तरयोः ।१८। प्रस्थितानाप्याययन्ति ।१९। आग्नेये मरुत्वतीये च ।२०। आज्यप्रउगयोर्नाराशंसा निष्केवल्यमरुत्वतीययोर्वैश्वदेवे च ।२१। देवो ऽसि नराशंसो यत्ते मेधः स्वर्ज्योतिस्तस्य त ऊमैः पितृभिर्भक्षितस्योपहूतस्योपहूतो भक्षयामीति भक्षमन्त्रः प्रातःसवने नाराशंसानाम् ।२२। ऊर्वैरिति माध्यन्दिने विकारः ।२३। काव्यैरिति तृतीयसवने ।२४। ॥५॥

अच्छावाकः सौदेत्युक्तो[1]* ऽग्रेण सद उत्तरेण स्रुतिमुपविश्य[2]

---

* Comm. अथवा अच्छावाकः । एतावत्सूत्रमधिकारार्थम् ।

पुरोलाशं प्रतिग्रहीष्य[3]न्नच्छावाक वदस्वेत्युक्तो[4] ऽच्छा वो अग्निमवस इति तिस्रो ऽन्वाह । १[5] । प्रणवान्निगदम् । २[6] । यजमान होतरध्वर्यो ऽग्नी-द्ब्रह्मन्पोतर्नेष्टरुन्नेतरुपवक्तरिषयध्वमूर्जयध्वं नि वो जामयो जिहतां न्यजामयो नि सपत्ना यामनि बाधितासो जेषथाभीत्वरी जेषथा-भीत्वर्याः अवद इन्द्रः शृणवद्वो अग्निः प्रस्थायेन्द्राग्निभ्यां सोमं वोचतोपो अस्मान्ब्राह्मणान्ब्राह्मणा ह्वयध्वमिति । ३[7] । उपहवमयं ब्राह्मण इच्छते ऽच्छावाको वेत्यध्वर्युराह तं होतरुपह्वयस्वेति । ४[8] । तं होतोपह्वयते । ५[9] । प्रत्येता वामा सूक्तायं सुन्वन्यजमानो अग्र-भीदुत प्रतिहोतोपवक्त उत नो गाव उपहूता उतोपहूत इत्युप-हास्यमानः । ६[10] । उत नो गाव उपहूता इत्यातो ऽनुपहास्यमानः । ७[11] । अनुपहूतो ऽच्छावाको निवर्तध्वमिति सूक्तस्य यावच्छक्नुया-त्तावदनुद्रवेत् । ८[12] । होता वा प्रतिकामिनमच्छावाकं प्रत्युपह्वय । ९[13] । ॥६॥

उन्नीयमानायेत्युक्तः प्रत्यस्मै पिपीषत इत्यच्छावाकः सूक्तमन्वाह । १ । मात्सर्यावभिरिति यजति । २ । भक्षिताप्यायितं चमसमध्वर्यवे प्रदाय दक्षिणादुदपरया द्वारा सदः प्रपद्य स्वस्य धिष्ण्यस्य पश्चा-दुपविश्य पुरोलाशं प्राश्नाति । ३ । पूर्वं प्रसर्पयेदच्छावाकीयां कुर्यात्स्वेन विसंस्थितसंचरेण निष्क्रम्याच्छावाकस्य बहिष्कर्म कृत्वा स्वकर्म कुरुते । ४ । स्वे तु होता धिष्ण्ये । ५ । विकल्पो होत्रकाणां याज्यासु । ६ । प्रातःसवने[7] ऽनवानन्तो यजन्त्यर्धर्चशो वा । ७ । अव[8] प्रतयन्ति । ८[9] । ऊर्ध्वं चोपासनेभ्यः । ९[10] । ॥७॥

अथर्तुयाजैश्चरन्ति । १ । होता यक्षदिन्द्रं होत्रादित्यृतुप्रैषैरनवानं

प्रेष्यति ।२। तथा यजति ।३। येन प्रेष्यति स याज्योद्धृत्य होतायतनमभीयजं च ।४। मैधातिथ्यो वेन्द्र सोमं पिब ऋतुनेति ।५। योयः प्रैषान्ते श्रूयते स स यजति ।६। होतरेतद्यजेत्यध्वर्युराह ।७। गृहपतिश्च ।८। तयोर्यजति ।९। ययायथकृतं भक्षयन्ति ।१०। द्विरन्ततो होता ।११। लिम्पेद्द्विर्वैव जिघेदच्च द्विदेवत्येषु चेति ।१२। ॥८॥

आज्यं शंसिष्यन्पिता मातरिश्वाच्छिद्रा पदोऽग्निगथीयानुतचि-पत्सोमो नीथविन्नीथानि नेषद्बृहस्पतिरुक्थामदानि शंसिषदिति जपित्वा शोंसावो३ इत्याहावः सर्वत्रादौ प्रातःसवने तेनाहूयोपांशु तूष्णींशंसम् ।१। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरित्यवसायेन्द्रो ज्योतिर्ज्योति-रिन्द्र इत्यवसाय सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्य इत्यवसाय पच्छो ऽवस-न्पुरोरुचम् ।२। अग्निर्देवेद्धः । अग्निर्मन्विद्धः । अग्निः सुषमित् । होता देववृतः । होता मनुवृतः । प्रणीर्यज्ञानाम् । रथीरध्वरा-णाम् । अतूर्तो होता । तूर्णिर्हव्यवाट् । आ देवो देवान्वक्षत् । यक्षदग्निर्देवो देवान् । सो अध्वरा करति जातवेदा३ प्र वो देवा-येत्याज्यम् ।३। तस्य प्रथममर्धर्चं पच्छो ऽनवानम् ।४। मरुत्वतीय-वैश्वदेवयोश्च ।५। सूक्तमेवं प्रस्ताह्वयोत्तमया परिधायोक्थवीर्यं जपति भा विभा उषाः स्वर्ज्योतिः श्लोकाय श्लोक्यमश्रावीति ।६। उक्थ्यमा इत्यध्वर्युराह सर्वासु शस्त्रयाज्यासु ।७। अग्न इन्द्रश्चेति यजति ।८। ॥९॥

आज्ये भक्षिते स्तुवते ।१। स्तोत्रवतां ब्रह्मणामेवेति प्राहो-त्तमात्प्रतीहारादूर्ध्वमाहूय शंसन्ति ।२। प्रउगे ऽन्तरेण माधुच्छन्द-

यांस्तृचानृचो ध्वंसयन्ति ताः पुरोरुच इत्याचक्षते ।३। तासां पुरस्तादाहावः ।४। परिधानीयार्थे च ।५। षट्पदा वैश्वदेवी ।६। तस्यां द्वाभ्यांद्वाभ्यामवसाय द्वाभ्यां प्रणौति ।७। सारस्वत्यां विकल्पः । अर्धर्चेश्च वा । नित्यस्त्वाहावः ।८।

वायुरग्रेगा यज्ञप्रीः साकं गन्मनसा यज्ञम् ।
शिवो नियुद्भिः शिवाभिः ॥

इति यज्ञच्छन्दा वायवा याहि दर्शतेति तिसृणां त्रिः प्रथमाम् ।९।

हिरण्यवर्तनी नरा देवा पती अभिद्यवे ।
वायुश्चेन्द्रश्च सुमखौ ॥

इन्द्रवायू इम इति तिस्रः ।१०।

काव्ययोराजानेषु क्रत्वा दक्षस्य दुरोणे ।
रिशादसा सधस्थ आ ॥

मित्रं हुव इति तिस्रः ।११।

दैव्यावध्वर्यू आ गतं रथेन सूर्यत्वचा ।
मध्वा यज्ञं समञ्जाथे ॥

अश्विना यज्वरीरिष इति तिस्रः ।१२।

इन्द्र उक्थेभिर्मन्दिष्ठो वाजानां च वाजपतिः ।
हरिवान् सुतानां सखा ॥

इन्द्रा याहि चित्रभानो इति तिस्रः ।१३।

विश्वान्देवान्हवामहे ऽस्मिन्यज्ञे सजोषसः ।
त इमं यज्ञमागमन्देवासो दैव्या धिया ।
ये यज्ञस्य तनूकृतो विश्व आ सोमपीतये ।

श्रोमासश्चर्षणीधृत इति तिस्रः ।१४।

वाचामहं देवीं वाचमस्मिन्यज्ञे सुपेशसम्।

सरस्वतीं हवामहे॥

पावका नः सरस्वतीति तिसृणामुत्तमया परिधायोक्थ्यवीर्यं जपति वाचं मे जिन्व। प्राणं मे तृम्प। चक्षुर्मे पाहि। श्रोत्रं मे ऽव। वर्णं मे यच्छ। तन्वं मे पाहि। यशो मे धेहि। घोषाय त्वोक्थमवाचीति।१५। विश्वेभिः सोम्यं मध्विति यजति।१६।॥१०॥

द्वचाः स्तोत्रियानुरूपाः प्रगाथान्परिहाप्य ।१। आ नो मित्रावरुणा नो गन्तमिति स्तोत्रियानुरूपौ मैत्रावरुणस्य ।२। प्र वो मित्रायेत्युक्थमुखम्।३। प्र मित्रयोरिति नवानामुत्तमया परिधायोप नः सुतमा गतमिति यजति।४।॥११॥

आ याहि सुषुमेति ब्राह्मणाच्छंसिनः स्तोत्रियानुरूपौ।१। शेषः सूक्तस्योक्थमुखमुत्तमे परिहाप्य।२। इन्द्र त्वा वृषभम्।३। उद्वेदभीति तिसृणामुत्तमया परिधायेन्द्रक्रतुविदमिति यजति।४।॥१२॥

इन्द्राग्नी आ गतं सुतमित्यच्छावाकस्य स्तोत्रियानुरूपौ।१। शेषः सूक्तस्योक्थमुखम्।२। इहेन्द्राग्नी उप ह्वय इति पच।३। इयं वामस्य मन्मन इति नवानामुत्तमया परिधायेन्द्राग्नी आ गतं सुतमिति यजति।४।॥१३॥

मित्रं वयमिन्द्रमिद्गाथिन इन्द्र अग्नेति स्तोत्रिया बृहत्पृष्ठस्य।१। रायन्तरमच्छावाकः स्तोत्रियमनुरूपं कुरुते।२। अनुरूपमुवयमुखम्।३। चतुराशाशा होत्रकाः।४। होता चातिरिक्तोक्थेषु।५। स्तोत्रियानुरूपाभ्यां यथानन्तरमनुरूपात्परिधानीयायै च।६। अनुरूपा-

दनन्तरः प्रगायन्तस्मादूर्ध्वं पञ्चमं मध्यन्दिने ।७। उत्तरमुखास्तृतीयां रात्रौ ।८। यदाध्वर्युराह प्रशास्तः प्रसुहीत्यों सर्पतेति प्रशास्ता आह ।९। दक्षिणावृतो ऽपरया द्वारा निःसर्पन्त्युत्तरेणौदुम्बरीं दक्षिणेन सद्मा ।१०। अग्रेण शालामुदञ्चः ।११। माध्यन्दिनाय सवनाय यथानिःसृप्तं प्रसृप्य यथास्वमुपविशन्ति ।१२। ॥१४॥

आदौ माध्यन्दिनस्य सवनस्य राजानमभिषुण्वन्ति ।१। प्रावस्तत्पूर्वया द्वारा हविर्धाने प्रपद्योत्तरस्य हविर्धानस्य दक्षिणं चक्रमग्रेण दक्षिणा तिष्ठन्त्यासीनोपनहनेन सुखं परिवेष्ट्य ग्रावघोषं शुल्वमप्रेषितो ऽभिष्टौत्यमन्त्रमर्धर्चशो ऽनवानं वा ।२। अभि त्वा देव सवितर्युञ्जते मन उत युञ्जते धिय आ तू न इन्द्र क्षुमन्तमा नो भर दक्षिणेनोप क्रमस्वा भर ।३। आ प्यायस्व समेतु त इत्याप्यायितवतीनां तिसृणां प्रथमामभिष्टुत्यार्धर्चस्य द्वे ।४। द्वितीयामभिष्टुत्यार्धर्चस्य द्वे ।५। तृतीयामभिष्टुत्यार्धर्चस्यैकाम् ।६। सृजन्ति त्वा दश क्षिप एतमु त्यं दश क्षिप एतं सृजन्ति मर्ज्यमिति सृष्टवतीरभिष्टुत्य ।७। आ कलशा अनूषता कलशेषु धावति परि प्र सोम ते रस इति कलशवतीरभिष्टुत्य ।८। आप्यायितवतीप्रभृत्येवं विहृतो द्वितीयो ऽपि सवः । षष्ठीप्रभृतयः पञ्चार्धर्चस्य ।९। एवं विहृतस्तृतीयो ऽपि सवः । तिस्रो ऽर्धर्चस्यैकादशीप्रभृतयः ।१०। यस्मिन्सवे छन्दश्छन्दं कुर्युस्तद्वदन्तीति तत्र ।११। षष्ठीं प्रथमे ।१२। वितते पवित्रे पवित्रं त इति द्वे [13] वि यत्पवित्रमित्येका [14] ।१३। प्रास्य धाराः प्र धारा अस्य प्र ते धारा इति प्रवत्सु धारासु [15] ।१४। यद्येषु स्तूयमानेषु यः कामयेत पावमानीनाम् [16] ।१५। इन्द्रायेन्दो मरुत्वत इति तिस्रो निध-

च्छति ।१६।[17] उत्तमे षष्ठे गृहीते ऽर्बुदस्योत्तमया परिधायादा-योष्णीषमुत्सृज्यते ।१७।[18] सत्त्राहीनानां त्वन्त्ये ऽहनि ।१८। अर्बुदं वा ग्रावृमभिष्टुयात् ।१९।[19] ॥१५॥

माध्यन्दिनेन स्तुते पवमानेन दधिघर्मेण चरन्ति यदि प्रवर्ग्य-वान् ।१। होतर्वदस्वेत्युक्त उत्तिष्ठताव पश्यतेति प्रथमामभिष्टौति ।२। श्रातं हविरित्युक्ते द्वितीयां स्वमास्य ।३। दधिघर्मस्य यजेत्युक्त-स्तृतीयया यजति ।४। अनवानमेकैकां सप्रणवामभिष्टौति ।५। तया यजति ।६। दधिघर्मस्याग्ने वीहीत्यनुवषट्कारः ।७।

मयि त्यदिन्द्रियं बृहन्मयि दक्षो मयि क्रतुः ।
घर्मस्त्रिशुग्विरोचत आकूत्या मनसा सह ।
विराजा ज्योतिषा सह तस्य दोहमशीमहि ।

इति भक्षमन्त्रः ।८। पशुपुरोडाशेन चरित्वातः पुरोडाशैः सवनी-यैश्चरन्ति ।९। ॥१६॥

माध्यन्दिनस्य सवनस्येति पुरोनुवाक्या ।१। माध्यन्दिने सवन इति स्विष्टकृतः ।२। अभावि देवमित्युन्नीयमानसूक्तम् ।३। होता यक्षदिन्द्रं माध्यन्दिनस्य सवनस्येति प्रैषः ।४। पिबा सोममभि यमुग्रेति यजति ।५। द्वितीया मैत्रावरुणस्य ।६। तृतीया ब्राह्मणा-च्छंसिनः ।७। अर्वाङेहीति पोतुः ।८। तवायं सोम इति नेष्टुः ।९। इन्द्राय सोमाः प्रदिवो विदाना इत्यच्छावाकस्य ।१०। आ-पूर्णो अस्येत्याग्नीध्रस्य ।११। न द्विदेवत्यर्तुयाजा उत्तरयोः सवनयोः ।१२। न बहिष्कर्माच्छावाकस्य ।१३। समानमन्यत्प्रातःसवनेन ।१४। इलामुपहूय प्रस्थितान्भक्षयित्वा ।१५। एष दक्षिणाकालः ।१६।

द्वादशं शतं गवां दद्यात् ।१७। एकविंशतिप्रभृति वा यथोपपादम् ।१८। ॥१७॥

अग्नये त्वा मह्यं वरुणो ददातु सो ऽमृतत्वमशीय। आयुर्दात्र एधि मयो मह्यं प्रतिग्रहीत्र इति हिरण्यं प्रतिगृह्णाति ।१। रुद्राय त्वा मह्यं वरुणो ददातु सो ऽमृतत्वमशीय। गौर्दात्र एधि मयो मह्यं प्रतिग्रहीत्र इति गाः ।२। बृहस्पतये त्वा मह्यं वरुणो ददातु सो ऽमृतत्वमशीय। त्वग्दात्र एधि मयो मह्यं प्रतिग्रहीत्र इति वासः ।३। यमाय त्वा मह्यं वरुणो ददातु सो ऽमृतत्वमशीय। हयो दात्र एधि मयो मह्यं प्रतिग्रहीत्र इत्येकशफम् ।४। प्रजापतये त्वा मह्यं वरुणो ददातु सो ऽमृतत्वमशीय। प्राणो दात्र एधि मयो मह्यं प्रतिग्रहीत्र इत्यन्यत् ।५। ओमिति वा सर्वम् ।६। को ऽदात्कस्मा अदादित्यनुमन्त्रयते प्राचि ।७। उपस्थमशीतरत् ।८।

अभ्रद्राता मधुमतीर्देवत्रा गच्छत प्रदातारमा विशत

इति दत्त्वा जपति ।९। ॥१८॥

इन्द्राय मरुत्वत इत्युक्तः ।१। इन्द्र मरुत्व इति पुरोनुवाक्या ।२। होता यक्षदिन्द्रं मरुत्वन्तमिति प्रैषः ।३। मत्स्वा पा इन्द्र सगण इति यजति ।४। तं भक्षयित्वा मरुत्वतीयं शंसति ।५। अध्वर्यो शोंसावो३ इत्याह्वानः शस्त्रादौ माध्यन्दिने सवने ।६। प्रातःसवनिको ऽन्त्यास्तम् ।७। आ त्वा रथं यथोतय इति प्रतिपदं तृचं शस्त्वाहाव ।८। इदं वसो सुतमन्ध इत्यनुचरं तृचं शस्त्वाहाव ।९। इन्द्र नेदीय एदिहीतीन्द्रनिहवं प्रगाथं शस्त्वाहाव ।१०। प्र नूनं ब्रह्मणस्पतिरिति ब्राह्मणस्पत्यं प्रगाथं शस्त्वाहाव ।११। अग्नि-

मैतैत्येका शस्त्वाह्वय ।१२। त्वं सोम क्रतुभिरित्येका शस्त्वाह्वय ।१३। पिन्वन्त्यप इत्येका शस्त्वाह्वय ।१४। जनिष्ठा उग्र इति षट्कृत्वस्त्वाह्वय निविदम् ।१५। महानस्मिन्प्रथमः प्रतिगरः ।१६। एकया भूयसीः शस्त्वा विषमर्चानाम् ।१७। मध्ये समर्चानाम् ।१८। एकां शस्त्वा द्वचानाम् ।१९। सूक्तविच्छेदावन्त्ये ।२०। प्रथमे त्वाहावः ।२१। उत्तमाः परिशिष्य तृतीयसवने ।२२। विपतं पच्छो निविदः शंसति ।२३। उत्तमे प्रणवः पदे ।२४। सूक्तशेषं शस्त्वाह्वयोत्तमया परिधायो[25]क्थवीर्यं जपित्वा ये त्वाहिहत्य इति यजति ।[26]२५। ॥१९॥

रथन्तरं पृष्ठं निष्केवल्यस्य ।१। बृहद्वा ।२। अभि त्वा शूराभि त्वा पूर्वपीतय इति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ रथन्तरस्य ।३। त्वामिद्धि हवामहे त्वं ह्येहि चेरव इति बृहतः ।४। यद्वावानेति धाय्या ।५। पिबा सुतस्य रसिन इति प्रगाथो रथन्तरस्य ।६। उभयं शृणवदिति बृहतः ।७। इन्द्रस्य नु वीर्याणीति रथन्तरपृष्ठे ।८। तमु ष्टुहीति बृहत्पृष्ठे ।९। नितरां परिधानीयां शंसेत् ।१०। उक्थवीर्यं जपित्वा[11] पिबा सोममिन्द्र मन्दतु त्वेति यजति ।[12]११। ॥२०॥

उभयसाम्नि ।१। रथन्तरपृष्ठे[1] यः सूक्तात्पूर्वः प्रगाथस्तमुद्धृत्य बृहतो योनिं शंसति ।२। बृहत्पृष्ठे रथन्तरस्य ।३। ऊर्ध्वं सामप्रगाथादुत्तरासु संस्थासु ।४। एतयोन्यनुशंसनमित्याचक्षते ।५। बृहद्रथन्तरयोरेवानुशंसेदिति ह स्माह कौषीतकिः ।६। परिमितशस्त्रः मारुतो ऽग्निष्टोमस्तस्मात्प्रगाथमुद्धरति ।७। स्तोत्रियायाहावो ऽनुरूपाय धाय्यायै प्रगाथाय सूक्ताय निविदे परिधानीयायै च ।८। अन्यो निविद्धरो वरो वा ।९। ॥२१॥

वामदेव्यं मैत्रावरुणस्य ।१। कया नश्चित्रः कया त्वं न ऊत्येति स्तोत्रियानुरूपौ ।२। कस्तमिन्द्रेति सामप्रगाथः ।३। सद्यो ह जातः ।४। एवा त्वामिन्द्र वज्रिन्नत्र ।५। उग्रन्नु सु ण इति यजति ।६। ॥२२॥

नौधसं ब्राह्मणाच्छंसिनो रथन्तरपृष्ठे ।१। श्यैतं बृहत्पृष्ठे ।२। तं वो दस्मं तत्त्वा यामि सुवीर्यमिति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ नौधसस्य ।३। अभि प्र वः प्र सु श्रुतमिति श्यैतस्य ।४। उदु त्ये मधुमत्तमा इति सामप्रगाथः ।५। इन्द्रः पूर्भिदिति नौधसे ।६। असावि सोमः पुरुहूतेति श्यैते ।७। उदु ब्रह्माणीति समानम् ।८। ऋजीषी वज्रीति यजति ।९। ॥२३॥

कालेयमच्छावाकस्य ।१। तरोभिर्वस्तरणिरित्सिषासतीति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ ।२। उदिन्न्वस्य रिच्यत इति सामप्रगाथः ।३। भूय इद्वावृधे ।४। इमामू षु ।५। पिबा वर्धस्वेति यजति ।६। ॥२४॥

सत्त्रेषु ।१। प्रायेणायथासमाम्नातम् ।२। बृहती पूर्वा ककुबा सतोबृहत्युत्तरा तं प्रगाथ इत्याचक्षते ।३। बार्हतो बृहत्यौ पूर्वस्याम् ।४। काकुभः ककुभि ।५। बृहतीं मध्योत्तमं पादं प्रत्यादायो[6]त्तरस्याः प्रथमेनावसाय[7] द्वितीयेन प्रणुत्य[8] तं प्रत्यादाय तृतीयेनावसायो[9]त्तमेन प्रणौति ।६।[10] तास्तिस्रो भवन्ति बृहती पूर्वोत्तरे ककुभौ ।७।[11] बृहद्रथन्तरयोः ।८।[12] होत्रकाणां च यत्रैते पृष्ठे प्रगाथस्थे ।९।[13] सर्वत्र यथाप्रज्ञीयस्य ।१०।[14] इन्द्रनिहवब्राह्मणस्पत्यानां च ।११।[15] अतो ऽन्यत्र बार्हतानाम् ।१२।[16] बृहतीं

शस्त्रोत्तमं पादं द्विः प्रत्यादायावसायार्धर्चेनोत्तरस्याः प्रणव्य[18] द्वितीयं पादं द्विः प्रत्यादायावसायोत्तमेनार्धर्चेन प्रणौति ।१३। तास्तिस्रो बृहत्यः ।१४। उत्तमं ककुभः प्रत्यादत्ते ।१४। सतोबृहत्या द्वितीयम् ।१५। तास्तिस्रः ककुभः ।१६। स्तोत्रियत्वादनुरूपत्वाद्वा ॥ २५ ॥

एतं धर्मं प्रगाथा लभन्ते ।१७। इन्द्रनिहवो स्तोत्रियः ।१। ब्राह्मणस्पत्याश्च ।२। द्वाभ्यामवसायद्वाभ्यामवसायैकेन प्रणौति पङ्क्तीनाम् ।३। पञ्चस्त्रिष्टुब्जगतीनामक्षरपङ्क्तीनां द्विपदानां च ।४। सप्रणवो द्वितीयश्च चतुर्थश्च ।५। यास्तु षट्पदास्त्रिष्टुभो याये जगते वा यत्र पुनःपदं स्यात्तो तत्र समस्येत पदेन पुनःपदस्य विप्रयोगो ऽस्ति ।६। उत्तमावपुनःपदे ।७। द्वाभ्यामवसायद्वाभ्यामवसाय द्वाभ्यां प्रणौति षट्पदानां पुनःपदानाम् ।८। द्वाभ्यामवसायापुनःपदानामेकेन प्रणौति द्वाभ्यामवसायैकेन ।९। अष्टाक्षरस्तु प्रणवनीयः ।१०। एकेनावसाय सप्तपदानां द्वाभ्यां प्रणौति द्वाभ्यामवसाय द्वाभ्याम् ।११। प्रथमेषु रात्रिपर्यायेषु गायत्राणां स्तोत्रियानुरूपाणां प्रथमान्यादानान्यश्नन्ति ।१२। मध्यमान्मध्यमेषु ।१३। उत्तमानुत्तमेषु ।१४। अर्धर्चशो वा प्रातःसवनम् ।१५। स्तोत्रियानुरूपांश्च प्रगाथान्परिहाप्य ।१६। ॥ २६ ॥

द्विपदा गायत्री ।१। उष्णिक् ।२। पुरउष्णिक् ।३। ककुप् ।४। विराट् च पूर्वा ।५। चतुष्पदोत्तरा विराट् ।६। बृहती ।७। सतोबृहती ।८। जगती ।९। अनुष्टुप् ।१०। त्रिष्टुप् च ।११। पञ्च पङ्क्तिः ।१२। षट्प्रभृत्यतिच्छन्दसाम् ।१३। स हि गर्भो न

मारुतमित्यष्टौ ।१४। द्वौ द्विपदायाः ।१५। ते ऽष्टाक्षराः प्रायेण ।१६। द्वादशाक्षरा जगत्याः ।१७। तृतीयौ चोष्णिग्बृहत्योः ।१८। सतोबृहत्याश्च प्रथमतृतीयौ ।१९। मध्यमः ककुभः ।२०। प्रथमः पुरउष्णिहः ।२१। एकादशाक्षरास्त्रिष्टुब्विराजोः ।२२। उत्तरस्या दशाक्षराः ।२३। नामक्षरपङ्क्तिरित्यप्याचक्षते ।२४। पञ्चभिः पञ्चाक्षरैः पदपङ्क्तिः ।२५। षळष्टाक्षरा जगत्याः ।२६। एकेन द्वाभ्यामित्यूनके निचृत् ।२७। अतिरिक्ते भुरिक् ।२८। संपाद्यपादभागे-नाहार्यस्त्वर्चः संमितास्तस्य पादभागेन संपन्नाः ।२९। गायत्र्युष्णि-गावनुष्टुब्बृहत्यौ पङ्क्तिश्च त्रिष्टुब्जगत्यावित्यानुपूर्व्यं छन्दसां चतुर्विंशत्य-क्षरादीनां चतुरुत्तराणां चतुरुत्तराणाम् ।३०। ॥२७॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे सप्तमो ऽध्यायः समाप्तः ।

ओम्

यथा मध्यन्दिनायैवमूर्ध्वं मध्यन्दिनात्प्रसर्पन्ति ।१। आदौ तृतीयसवनस्यादित्यग्रहेण चरन्ति ।२। आदित्येभ्य इत्युक्तः ।३। आदित्यानामवसेति पुरोनुवाक्या ।४। होता यक्षदादित्यानिति प्रैषः ।५। आदित्यासो अदितिरिति यजति ।६। नाकृतिमन्वीक्षते न भक्षयति ।७। सावित्रग्रहे च ।८। आर्भवेण स्तुते पवमानेन मनोतादीत्यान्तं पशुकर्म कृत्वातः पुरोळाशैः सवनीयैश्चरन्ति ।९। ॥१॥

तृतीये धानाः सवन इति पुरोनुवाक्या ।१। अग्ने तृतीये सवन इति स्विष्टकृतः ।२। इहोप यातेत्युन्नीयमानसूक्तम् ।३। होता यक्षदिन्द्रं तृतीयस्य सवनस्येति प्रैषः ।४। इन्द्र ऋभुभिर्वाजवद्भिरिति यजति ।५। इन्द्रावरुणा सुतपाविति मैत्रावरुणः ।६। इन्द्रश्च सोममिति ब्राह्मणाच्छंसी ।७। आ वो वहन्त्विति पोता ।८। अमेव न इति नेष्टा ।९। इन्द्राविष्णू पिबतमित्यच्छावाकः ।१०। इमं स्तोममित्याग्नीध्रः ।११। समानमन्यत्प्रातःसवनेन ।१२। इळामुपह्वय प्राशित्रामभक्षयित्वा[13] पुरोळाशस्य परिवापमिश्रस्य नाराशंसानां सन्नानां यथाचमसं दक्षिणतस्त्रींस्त्रीन्पिण्डानुपास्यन्त्यत्र पितरो मादयध्वं यथाभागं पितर आवृषायध्वमिति पिण्डेपिण्डे ।१३[14]। ॥२॥

देवाय सवित्र इत्युक्तः ।१। अभूद्देव इति पुरोनुवाक्या ।२। होता यक्षद्देवं सवितारमिति प्रैषः ।३।

दमूना देवः सविता वरेण्यो दधद्रत्नं दक्षपितृभ्य आयूंषि ।

पिबात्सोममममदन्नेनमिष्टयः परिज्मा चिद्रमते अस्य धर्मणि ॥
इति यजति ।४। अध्वर्यो शोशोंसावो ३ इत्याहावः शस्त्रादौ तृतीयसवने सोक्थ्ये ।५। प्रातःसवनिको ऽन्तःशस्त्रम् ।६। पौल-षिप्रस्तौ च ।७। तत्सवितुर्वृणीमहे ऽद्या नो देव सवितरिति तृचौ प्रतिपदनुचरौ वैश्वदेवस्य ।८। अभूद्देव इति सावित्रम् ।९।

एकया च दशभिश्च स्वभूते द्वाभ्यामिष्टये विंशती च ।
तिसृभिश्च वहसे त्रिंशता च नियुद्भिर्वायविह ता वि मुञ्च ।१०।

प्र द्यावा यज्ञैः पृथिवी ऋतावृधेति द्यावापृथिवीयम् ।११। महा-नाम्निप्रतिगरः ।१२। सुरूपकृत्नुमित्येका ।१३। तत्सवथमित्या-र्भवम् ।१४। अयं वेनो येभ्यो मातैवा पिब इत्येकपातिन्यः ।१५। आ नो भद्रा इति वैश्वदेवस्योत्तमे शिष्ट्वा निविदम् ।१६। परि-धानीयोत्तमा ।१७। पच्छो द्विरर्धर्चशस्तृतीयम् ।१८। उक्थवीर्यं जपित्वा विश्वे देवाः शृणुतेममिति यजति ।१९। ॥३॥

घृतस्य यजेत्युक्तो घृतं मिमिक्ष इत्युपांशु यजति ।१। सौम्यस्य यजेत्युक्तस्त्वं सोम पितृभिरिति यजति ।२। घृतस्य यजेत्युक्त[3]

उरु विष्णो वि क्रमस्वोरु क्षयाय नस्कृधि ।
घृतं घृतयोने पिब प्र प्र यज्ञपतिं तिर ॥

इत्युपांशु यजति ।३[4]। विकल्पः परोष्णिहायाम् ।४[5]। सौम्यं होता-वेक्षताङ्गुलिभ्यां सर्पिरुपस्पृशति ।५[6]। चक्षुष्पा अग्ने चक्षुर्मे पाहीति चक्षुषी विमार्ष्टि ।६[7]। ॥४॥

अग्नीत्पात्नीवतस्य यजेत्युक्त ऐभिरग्ने सरथमित्युपांशु यजति ।१। अभक्षयित्वा पात्रमादाय पूर्वया द्वारा सदः प्रपद्य ।२। उत्तरतो

नेष्टारमुपोपविश्य । ३ । उपस्थे वा । ४ । नेष्टरुपकृयस्वेत्युक्ता । ५ । भक्षयित्वोपस्पृश्य । ६ । यथेतं मत्वेत्य । ७ । ॥ ५ ॥

यज्ञायज्ञीयं स्तोत्रमाग्निमारुतस्य । १ । वैश्वानराय पृथुपाजस इति वैश्वानरीयम् । २ । आ ते पितरित्येका । ३ । प्रत्वक्षस इति मारुतम् । ४ । यज्ञा यज्ञा वो अग्नये देवो वो द्रविणोदा इति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ यज्ञायज्ञीयस्य । ५ । प्र तव्यसीमिति जातवेदसीयम् । ६ । आपोहिष्ठीयास्तिस्रः । ७ । उत नोऽहिर्बुध्न्यः शृणोत्वित्येका । ८ । देवानां पत्नीरिति द्वे । ९ । राकामहमिति द्वे । १० । अविदद्दक्षमित्यचरपङ्क्त्यस्तिस्रः । ११ । उदीरतामिति पैत्र्यस्तिस्रः । १२ । इमं यम मातरी कव्यैरङ्गिरोभिरिति याम्यः । १३ । स्वादुष्किलीयास्तिस्रः । १४ । महानाम्न्यः प्रतिगरः । १५ । ययोरोजसा विष्णोर्नु कं तन्तुं तन्वन्नित्येकपातिन्यः । १६ । एवा न इन्द्रो मघवेति परिधायोपयजाय[17] अर्पयित्वा[18] मरुद्भिः ग्नाभिरग्निरिति यजति । १७[19] । ॥ ६ ॥

प्रथमां निविन्मारुतीयस्य । १ । द्वितीया निष्केवल्यस्य । २ । तृतीयाग्मारुतयो वैश्वदेवाग्निमारुतयोः । ३ । उत्तमा पोतुरग्नेः । ४ । यावन्ति सूक्तानि तावती निविदः । ५ । सूक्तस्यासूक्तस्योद्धारः पुरस्तात् । ६ । निविदोनिविदस्त । ७ । एकैकस्याश्चैकपातिन्याः । ८ । परिधानीयार्थे च । ९ । वैश्वदेवे प्रतिपदनुचरयोः । १० । आग्निमारुते स्तोत्रियानुरूपयोः । ११ । आपोहिष्ठीयानाम् । १२ । देवानां पत्नीनाम् । १३ । राकायाश्च । १४ । अचरपङ्क्तीनाम् । १५ । पैत्रीणाम् । १६ । याम्यानाम् । १७ । स्वादुष्किलीयानां च । १८ । विघर्त

शस्त्रं वैश्वदेवस्य ।१९। अथयमाग्निमारुतस्यापोहिष्ठीयाः परिधाप्य ।२०। अपु सोमान्सादयित्वानुयाजादि संस्थान्तं पशुकर्म कृत्वा ॥७॥

हारियोजनेन चरन्ति ।११। तिष्ठा सु कमिति पुरोनुवाक्या ।१। धानाः सोमानामिन्द्रेति प्रैषः ।२। युनज्मि त इति याज्या ।३। धानाः सोमानामग्ने वीहीत्यनुवषट्कारः ।४। सोमस्याग्न इति वा ।५। अपु धूतस्य देव सोम ते मतिविदो नृभि ष्टुतस्तोत्रस्य शस्तोक्थस्येष्टयजुषो यो ऽश्वसनिर्गोसनिर्भक्षस्तस्य त उपहूतस्योपहूतो भक्षयामीति प्राणभक्षान्भक्षयित्वा धाना आदधते ।६। भूयिष्ठा होता लिप्सेत ।७। येन प्रातःसवने प्रसर्पन्ति तेन निःसर्पन्ति ।८। यथा . इ त्यदस्व इति धिष्ण्यान्समीक्ष्याग्नीध्रीयमुत्तरेणाहवनीय-मायन्ति ।९। भूर्भुवः स्वः स्वाहा स त्वं नो अग्ने ऽवमस्त्वं नो अग्ने वरुणस्य तदस्तु मित्रावरुणेत्याग्नीध्रीये प्रायश्चित्ताहुतीर्जुह्वति ।१०। आपुर मा मा प्रजया पशुभिः पूरयतेत्याहवनीयस्य भस्मान्ते धाना न्युप्य ॥८॥

पश्चपद्य शकलानादधते ।११। आत्मकृतस्यैनसो ऽवयजनमसि मनुष्यकृतस्यैनसो ऽवयजनमसि पितृकृतस्यैनसो ऽवयजनमसि देवकृतस्यैनसो ऽवयजनमसि यच्चाहमेनो विद्वांश्चकार यच्चाविद्वांस्तस्य सर्वस्यावयजनमसीति ।२। सव्यावृत उत्तरेणाहवनीयमपु सोमान्न्यायावभृथं पश्चादुपोपविश्य पवित्रमन्तर्धाय चेष्टयन्ते[2]

समापो अद्भिरग्मत समोषधयो रसेन ।

सं रेवतीर्जगतीभिः पृच्यन्तां सं मधुमतीर्मधुमतीभिः पृच्यन्ता-मिति ।[3]। समुपहूताः स्म इति ।[4]। अपु धूतस्य देव सोम ते

मतिविदो यो ऽयमनिर्गामनिर्भक्षस्तस्य त उपहूतस्योपहूतो भक्षयामीति प्राणभक्षान्भक्षयित्वा ।४। अच्छायं वो ययोरोजसेति प्राचीर्निनीयोदीचीर्वा ।५। समुद्रं व इत्यभिमन्त्र्य ।६। अग्नेर्देवीया-भियतस्त्वभिहरो ऽभिमृश्य ।७। समानं प्राणसंमर्शनं मुखविमार्जनं च ।८। दक्षिणावृत आग्नीध्रीये दधि प्राश्य यथा दधिभक्षम् ।९। पत्नीसंयाजान्संस्थाप्य हुतेषु समिष्टयजुःषु ॥ ९ ॥

अवभृथमवैति ।१०।

पुनर्मामैत्विन्द्रियं पुनरात्मा द्रविणं ब्राह्मणं च ।
पुनरग्नयो धिष्ण्यासो यथा स्थानं धारयन्तामिहैव ॥

इति यजमानो धिष्ण्यान्समीक्ष्यानूबन्ध्यायां वा संस्थितायामृत्विजः समीक्षेत

उभा कवी युवाना सत्यादा धर्मणा
सत्यस्य धर्मणस्पती वि सख्यानि सृजामहै ॥

इति ।१। उरुं हि राजेत्यनुसंयन् ।२। सर्वे साम्नो निधनमुपयन्ति ।३। नमो वरुणायाभिष्ठितो वरुणस्य पाश इत्यप्सु पादमवधाय ।४। ॥१०॥

वारुणीष्टिः ।१। पौर्णमासीविकारः ।२। अप्स्वग्ने ऽप्सु मे सोम इति वाप्सुमन्तौ ।३। तिष्ठन्यजति ।४। उदुत्तमं वरुणाव ते हेळः ।५। स त्वं नो अग्ने ऽवमस्त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वानित्यग्नीवरुणावादिशति ।६। न निगदमाह ।७। ब्रूयाद्वा ।८। अपबर्हिषः प्रयाजानुयाजान्यजति ।९। प्रयाजादिरनुयाजान्ता ।१०। स्विष्टकृदन्ता वा ।११। आज्यभागौ वा परिहाप्यानुयाजौ च ।१२।

यत्र स्त्रियावकुरुतं येनापास्पृशतं सुराम्
येना द्यामभ्यषिञ्चतं येनेमां पृथिवीं महीम्
यद्वां तदश्विना यशस्तेन मामभिषिञ्चतम् ।

इति हैताभ्युक्ते ।१३।

उपेक्षितेन चक्षुषा गृहाग्परैमि मानुषः ।

इत्यागच्छन्नप्रमानः ।१४।

इहैव सहस्रदक्षिणो ऽपि पूषा नि षीदतु ।

इत्युपविश्याहवनीये[15] समिधावादधाति देवानां समिदसीति पूर्वां तूष्णीमुत्तराम् ।१५।[16] तूष्णीं पत्नी गार्हपत्ये ।१६।[17] ॥१२॥

प्रायणीयवदुदयनीया व्याख्याता ।१। विपर्यासो याज्यापुरोनुवाक्यानां स्विष्टकृतः परिहाप्य ।२। पथ्यां स्वस्तिं चतुर्थीं यजति ।३। तृतीयं सवितारम् ।४। मैत्रावरुणी च वशानूबन्ध्या ।५। पयस्या वा ।६। आ नो मित्रावरुणा तत् सु वां मित्रावरुणा नो मित्रावरुणेति पुरोनुवाक्याः ।७। युवं वस्त्राणि यद्बंहिष्ठं प्र बाहवेति याज्याः ।८। दीक्षणीयाप्रभृत्यानूबन्ध्यायाः संस्थानात् वेदे पत्नीं वाचयति न स्तृणाति ।९। अनूबन्ध्यायां वाचयित्वापिणामौभीयं धिष्ण्यं स्तृणाति ।१०। मापो मौषधीर्हिंसीः ऽङ्गसि यं द्विष्मस्ते शुग्गच्छतु ।

धाम्नोधाम्नो राजंस्ततो वरुण नो मुञ्च ।

यदापो अघ्न्या इति वरुणेति शपामहे ततो वरुण नो मुञ्च ॥

इति चदयम्नुलसुपस्थाय[11] सुमित्रिया न आप ओषधयः सन्त्वित्युपस्पृश्य[12] दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तु यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म

इति दक्षिणा निरूढवन्ति ।११।[13] आज्यभागप्रभृति वा पयसा ।१२।[14] अमावास्याविकारः ।१३।[15] अनिगदेनाग्ना ।१४।[16] ॥१२॥

उदङ्ङुदवसाय वैष्णव्यर्चा पूर्णाहुतिं हुत्वोदवसानीयया यजति ।१। आग्नेयीष्टिः ।२। पौर्णमासीविकारः ।३। याः पुनराधेये ता हविषः स्विष्टकृतः ।४। पञ्चकपाले पौनराधेयिकीष्टिः ।५। संस्थितायां सायमग्निहोत्रं जुहोति ।६। ॥१३॥

मन्द्रया वाचा प्रातःसवनम् ।१। उच्चैस्तरामाच्छावाकगम् ।२। मध्यमया माध्यन्दिनम् ।३। उच्चैस्तरां मरुत्वतीयान्निष्केवल्यम् ।४। उत्तमया तृतीयसवनम् ।५। उच्चैस्तरां वैश्वदेवादाग्निमारुतम् ।६। उत्तमया वा माध्यन्दिनम् ।७। मन्द्रया तृतीयसवनम् ।८। मध्यमया वा ।९। ॥१४॥

यस्मै प्रेष्यत्या तत्रापवर्गाद्वाचं यच्छति ।१। आहावप्रभृति चानुवषट्कारात् ।२। प्रातरनुवाके ब्रह्मा ।३। भक्षयित्वा वा सोमप्रसवात् ।४। प्रसवप्रभृति चानुवषट्कारात् ।५। अतिप्रैषान्तं सुत्या वसतीवरीणां परिहरणात् ।६। यत्ते द्रप्सः स्कन्दति द्रप्सवत्स्कन्देति विप्रुषां होमः पुरस्तात्पवमानानाम् ।७। सर्पतस्त्वानुसर्पति ।८। मैत्रावरुणस्य ।९। अग्निचित्यायां धाग्नौ प्रणीयमानेऽप्रतिरथं जपति ।१०।

विश्वा आशा दक्षिणसत्सर्वान्देवानयाडिह ।
स्वाहाकृतस्य घर्मस्य मध्वः पिबतमश्विना ॥

इति महावीरमनुमंत्रयन् ।११।

अश्विना घर्मं पातं हार्द्वानमहर्दिवाभिरूतिभिः ।

तन्वायिने नमो द्यावापृथिवीभ्याम्॥

इति वषट्कृते।१२।

अपातामश्विना घर्ममनु द्यावापृथिवी अमंसाताम्।

इहैव रातयः सन्तु॥

इत्यनुवषट्कृते।१३। समाम्नमनिर्दिष्टम्।१४। इति सोमे ब्रह्म-कर्म।१५। ॥१५॥

इन्द्रो मरुत्वान्सोमस्य पिबतु। मरुत्स्तोत्रो मरुद्गणः। मरुद्वृधो मरुत्सखा। य इमेमं देवा अन्वमदन्। अमूर्च्छं वृत्रतूर्ये। अन्वहत्ये गविष्टौ। अर्चन्तं गुह्या पदा। परमस्यां परावति। वधीद्वृत्रं सृज-दपः। मरुतामोजसा सह। आर्दीं ब्रह्माणि वर्धयन्। अनाधृष्टा-न्योजसा। कृण्वन्देवेभ्यो दुवः। मरुद्भिः सखिभिः सह। इन्द्रो मरुत्वाँ इह श्रवदिह सोमस्य पिबतु। प्रेमां देवो देवहूतिमवतु देव्या धिया। प्रेदं ब्रह्म प्रेदं क्षत्रम्। प्रेमं सुन्वन्तं यजमानमवतु। चित्रश्चित्राभिरूतिभिः। श्रवद्ब्रह्माण्यावसा गमत्।१। अथोक्थवी-र्यम्।२। रूपमनुरूपं प्रतिरूपं सुरूपमिहेपेयो भद्रमाद्रवते लोक्यमजायीन्द्रायेति।३। ॥१६॥

इन्द्रो देवः सोमं पिबतु। एकजानां वीरतमः। भूरिजानां तवस्तमः। हर्योः स्थाता। पृश्नेः प्रेता। वज्रस्य भर्ता। पुरां भेत्ता। पुरां दर्मा। अपां नेता। सत्वनां नेता। निजघ्निर्दूरेश्रवाः। उप-मातिकृद्मनावान्। इहोअन्देवो बभूवान्। इन्द्रो देव इह श्रवदिह सोमं पिबतु। प्रेमां देव इति समानम्।१। अथोक्थवीर्यम्।२। संराळसि स्वराळसि विराळसि राजास्यभिभूरस्यभिभूयास्म वयं यं द्विष्मो ऽपद्रवते लोक्यमजायीन्द्रायेति।३। ॥१७॥

सविता देवः सोमस्य मत्सत्। हिरण्यपाणिः सुजिह्वः। सुबाहुः स्वङ्गुरिः। त्रिरहन्सत्यसवनः। यः प्रासुवद्वसुधिती। उभे जोष्ट्री सवीमनि। श्रेष्ठं सावित्रमासुवम्। दोग्ध्रीं धेनुम्। वोढारमनड्वाहम्। आशुं सप्तिम्। जिष्णुं रथेष्ठाम्। पुरंधिं योषाम्। सभेयं युवानम्। सविता देवः परमीवां साविषत्पराघशंसम्। इह श्रवदिह सोमस्य मत्सत्। प्रेमां देव इति समानम्।१।॥१८॥

द्यावापृथिवी सोमस्य मत्सताम्। पिता च माता च। धेनुश्च ऋषभश्च। धन्या च धिषणा च। सुरेताश्च सुदुघा च। शंभूश्च मयोभूश्च। ऊर्जस्वती च पयस्वती च। द्यावापृथिवी इह श्रुतामिह सोमस्य मत्सताम्। प्रेमां देवी देवहूतिमवतां देव्या धिया। प्रेदं ब्रह्म प्रेदं क्षत्रम्। प्रेमं सुन्वन्तं यजमानमवताम्। चित्रे चित्राभिरूतिभिः। श्रुतां ब्रह्माण्यावसा गताम्।१।॥१९॥

ऋभवो देवाः सोमस्य मत्सन्। विष्टी स्वपसः। कर्मणा सुहस्ताः। धन्या धनिष्ठाः। शम्या शमिष्ठाः। शच्या शचिष्ठाः। ये धेनुं विश्वजुवं विश्वरूपामतक्षन्। अनडुह्येनुमभवद्विश्वरूपी। अयुधस्य कनीना मदन्तः। अयुञ्जत हरी अयुर्देवा उप। संवत्सरे स्वपसो यज्ञियं भागमायन्। ऋभवो देवा इह श्रवन्निह सोमस्य मत्सन्। प्रेमां देवा देवहूतिमवन्तु देव्या धिया। प्रेदं ब्रह्म प्रेदं क्षत्रम्। प्रेमं सुन्वन्तं यजमानमवन्तु। चित्राश्चित्राभिरूतिभिः। श्रवन्ब्रह्माण्यावसा गमन्।१।॥२०॥

विश्वे देवाः सोमस्य मत्सन्। विश्वे वैश्वानराः। महि महान्तः। पक्वान्ना नेमतियीवानः। आस्क्राः पचतवाहसः। ये द्यां च पृथिवीं

घातम्नुः । अपश्च स्वश्च । ब्रह्म च क्षत्रं च । बर्हिश्च वेदिं च । यज्ञं चोरु चान्तरिक्षम् । वातात्मानो अग्निदूताः । ये स्थ त्रय एकादशासः । त्रयश्च त्रिंशच्च । त्रयश्च त्री च शता । त्रयश्च त्री च सहस्रा । तावन्त उदरणे । तावन्तो निवेशने । तावतीः पत्नीः । तावतीर्ग्नाः । तावन्तो ऽभिपाचः । तावन्तो रातिषाचः । अतो वा देवा भूयांस स्थ । मा वो देवा अविशसा मा विशसायुरा ऋषि । विश्वे देवा इह श्रवन्निह सोमस्य मत्सन् । प्रेमां देवा इति समानम् ।१। अथोक्थ्यवीर्यम् ।२। भूतमसि भविष्यदसि विभूतमसि प्रभूतमसि सदसि चक्षुरस्योजो ऽसि भद्रमसि श्रुतायै त्वावाचीन्द्रायोक्थ्यं देवेभ्यः ।३। ॥२१॥

अग्निर्वैश्वानरः सोमस्य मत्सत् । विश्वेषां देवानाम् समित् । अजस्रं दैव्यं ज्योतिः । यो विड्भ्यो मानुषीभ्यो दीदेत् । ऋधु पूर्वासु दिद्युतानः । अजर उषसामनीके । आ यो द्यां भात्या पृथिवीम् । ओर्वन्तरिक्षम् । ज्योतिषा यज्ञियाय शर्म यंसत् । अग्निर्वैश्वानर इह श्रवदिह सोमस्य मत्सत् । प्रेमां देव इति समानम् ।१। ॥२२॥

मरुतो देवाः सोमस्य मत्सन् । सुष्टुभः स्वर्काः । अर्कस्तुभो बृहद्वयसः । नभस्था वर्पनिर्णिजः । त्वेषासः पृश्निमातरः । शुभ्रा हिरण्यखादयः । तवसो भन्ददिष्टयः । शूरा अनाधृष्टरथाः । मरुतो देवा इह श्रवन्निह सोमस्य मत्सन् । प्रेमां देवा इति समानम् ।१। ॥२३॥

अग्निर्जातवेदाः सोमस्य मत्सत् । स्वनीकश्चित्रभानुः । अप्रो-

पिप्रान् गृहपतिः । तिरस्तमांसि दर्शतः । घृताहवन ईड्यः । बहुल-वर्मास्तृतयज्वा । प्रतीत्या शत्रूञ्जेतापराजितः । अग्ने जातवेदो ऽभि द्युम्नमभि सह आयच्छस्व । स्तुभो ऽस्तुभः । समेद्धारमंहसः पाहि । अग्निर्जातवेदा इह श्रवदिह सोमस्य मत्सत् । प्रेमां देव इति समानम् ।१। अयोक्थ्यवीर्यम् ।२। तेजो ऽसि ध्रुष्टिरसि विष्टि-रसि प्रष्टिरसि विष्टिरसि धरुणमसि धर्मासि धर्यो ऽन्यामुत्यै त्वावाचीन्त्राघोषथं देवेभ्यः ।३। ॥२४॥

अस्य मदे जरितरिन्द्रः सोमस्य मत्सत् । अस्य मदे जरितरिन्द्रो ऽहिमहन् । अस्य मदे जरितरिन्द्रो वृत्रमहन् । अस्य मदे जरितरिन्द्र उद्यामस्तभ्नादप्रथयत्पृथिवीम् । अस्य मदे जरितरिन्द्रो व्यन्तरिक्ष-मतिरदा सूर्यं दिव्यैरयत् । अस्य मदे जरितरिन्द्र उदार्यं वर्णमसि-रदव दासं वर्णमहन् । अस्य मदे जरितरिन्द्रो ऽपिन्वदपितो ऽजिन्व-दजुवः । अस्य मदे जरितरिन्द्र च्यावाँ इव पस्पृणतः पर्वतान्प्र-कुपिताँ अरम्णात् । अस्य मदे जरितरिन्द्रो ऽपां वेगमैरयत् । अस्य मदे जरितरिन्द्र इह अवदुप गिरि ष्ठात् । अस्य मदे जरितरिन्द्र इह श्रवदिह सोमस्य मत्सत् । प्रेमां देव इति समानम् ।१। अयोक्थ्यवीर्यम् ।२। दोहोभ्यां दोहो मधस्य विष्टपं स्वर्गो ननू-र्मोक इति नाक इति ।३। ॥२५॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे ऽष्टमो ऽध्यायः समाप्तः ।

पूर्वार्धः समाप्तः ।

ओम् ।

व्याख्यातो ऽग्निष्टोमः प्रकृतिर्द्वादशाहैकाहानां च ।१। तस्य विकारं व्याख्यास्यामः ।२। श्रूयमाणं प्राकृतं नामधेयमन्यस्मिन्द्रव्ये प्रकृतिं निवर्तयति ।३। प्रतिषेधः ।४। अर्थः ।५। परिसंख्या ।६। उपजनो वा ।७। आग्निमारुतादूर्ध्वमागमाच्छस्त्राणामुत्कर्षो भवति ।८। एकागमादूर्ध्वमुक्थ्येभ्यः षोडशी ।९। द्व्यागमादूर्ध्वं षोडशिनो ऽतिरात्रः ।१०। अन्तरेणाग्निमारुतमनुयाजांश्चैतेषां स्थानम् ।११। ॥१॥

षाडह्नं मैत्रावरुणस्य ।१। प्रष्ठू षु ब्रवाणीति स्तोत्रियानुरूपौ ।२। चर्षणीधृतमस्तभ्नाद्द्यामिति तृचौ ।३। इन्द्रावरुणा युवमध्वराय नः ।४। आ वां राजानौ ।५। इन्द्रावरुणा मधुमत्तमस्येति यजति ।६। ॥२॥

सौभरं ब्राह्मणाच्छंसिनः ।१। वयमु त्वामपूर्व्य यो न इदमिदमिति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ ।२। प्र मंहिष्ठाय यो अद्रिभिदिति तृचौ ।३। अस्तेव सु प्रतरमित्युत्तमामुद्धृत्योद्प्रुत इति मस्त्वा[6] या पूर्वमुद्धृता तया परिधाय बृहस्पते युवमिन्द्रश्चेति यजति ।४।[6] ॥३॥

नार्मेधमच्छावाकस्य ।१। अधा हीन्द्रेति स्तोत्रियानुरूपौ ।२। ऋतुर्जनित्री ।३। विष्णोर्नु कम् ।४। प्र वः पान्तमन्धसः ।५।

सं वो कर्मणा ।६। इन्द्राविष्णू मदपती मदानामिति यजति ।७। ॥४॥

षोळशिने स्तोष्यमाणेषु[1]*

यस्माज्जातो न परो अन्यो अस्ति य आ बभूव भुवनानि विश्वा ।

प्रजापतिः प्रजया संरराणस्त्रीणि ज्योतींषि सचते स षोळशी ॥

इति यजमानः षोळशिग्रहमुपतिष्ठेत ।१[2]।

इन्द्र जुषस्व प्र वहा याहि शूर हरिह ।

पिबा सुतस्य मतिर्न मध्वश्चकानश्चारुर्मदाय ॥

इन्द्र जठरं नव्यं न पृणस्व मधोर्दिवो न ।

अस्य सुतस्य स्वर्णोप त्वा मदाः सुवाचो अगुः ॥

इन्द्रस्तुराषाण्मित्रो न जघान वृत्रं यतिर्न ।

बिभेद वलं भृगुर्न ससाहे शत्रून्मदे सोमस्य ॥

इति स्तोत्रियं शस्त्वा ।२[3]। त्वावतः पुरूवसो इत्येका ।३[4]। आ त्वा वहन्तु हरयः स्वादोरित्थेति गायत्रं तृचं पाङ्क्तं च विहरति ।४[5]। प्रथमेन गायत्रेण पादेन प्रथमं पाङ्क्तं पादं संधायावस्यति ।५[6]। द्वितीयेन गायत्रेण द्वितीयं संधाय प्रणौति ।६[7]। तृतीयेन गायत्रेण तृतीयं संधायावस्यति ।७[8]। द्वौ पङ्क्तेः परिशिष्टौ ताभ्यां प्रणौति ।८[9]। इन्द्राय साम गायता मन्द्रैरिन्द्र हरिभिरित्यौष्णिहं तृचं बार्हतं च विहरति ।९[10]। प्रथमेनौष्णिहेन पादेन प्रथमं बार्हतं पादं संधायावस्यति ।१०[11]। द्वितीयेनौष्णिहेन द्वितीयं संधाय प्रणौति

---

* षोळशिग्रहमुपतिष्ठेतेति सूत्रच्छेदः Comm.

।११।[12] अष्टाक्षरमौष्णिहस्य पादस्याष्टाक्षरं बार्हतस्य ताभ्यामवस्यति ।१२।[13] चतुरक्षरे शिष्टे ते समस्योत्तमं बार्हतं पादं संधाय प्रणौति ।१३।[14] ॥ ५ ॥

आ धूर्ष्वस्मै-इति द्विपदां च विंशत्यक्षरां त्रिष्टुभं च विहरति ।१। प्रथमेन द्वैपदेन पञ्चाक्षरेण प्रथमं त्रैष्टुभं पादं संधायावस्यति ।२। द्वितीयेन पञ्चाक्षरेण द्वितीयं संधाय प्रणौति ।३। तृतीयेन पञ्चाक्षरेण तृतीयं संधायावस्यति ।४। चतुर्थेन पञ्चाक्षरेण चतुर्थं संधाय प्रणौति ।५।

एष ब्रह्मा य ऋत्विय इन्द्रो नाम श्रुतो गृणे ।
वि स्रुतयो यथा पथ इन्द्र त्वद्यन्ति रातयः ।
त्वामिच्छवसस्पते यन्ति गिरो न संयतः ।

प्र ते महे इति द्वैपदं तृचं जागतं च विहरति ।६। प्रथमेन द्वैपदेन चतुरक्षरेण प्रथमं जागतं पादं संधायावस्यति ।७। द्वितीयेन चतुरक्षरेण द्वितीयं संधाय प्रणौति ।८। तृतीयेन चतुरक्षरेण तृतीयं संधायावस्यति ।९। चतुर्थेन चतुरक्षरेण चतुर्थं संधाय प्रणौति ।१०। इन्द्रो दधीच इति तिसृणां गायत्रीणां द्वाभ्यामवसाय पादाभ्यां द्वाभ्यां प्रणौति द्वाभ्यामवसाय द्वाभ्याम् ।११। उत्तमेन गायत्रेण पादेन प्रोष्ठवं पुरोरथमित्येतस्याः पादं संधायावस्यति ।१२। द्वाभ्यां प्रणौति[13] द्वाभ्यामवसाय[14] द्वाभ्याम् ।१३।[15] प्र प्र वस्त्रिष्टुभमिति सूक्तम् ।१४।[16] आ यस्मिन्नित्येका ।१५।[17] यो व्यतीँरिति निष्केवल्यस्योत्तमां परिशिष्य निविदम् ।१६।[18] स्तोत्रिये चानुरूपे निविदे परिधानीयायै च ।१७।[19] उदप्लुतमिति

परिधायोक्थवीर्यं[20] जपित्वापाः[21] पूर्वीमिति यजति ।१८।[22] एतस्मिन्स्तोत्रिये चत्वारिंशत्संपदानुष्टुभः ।१९।[23] विक्रियमाणे यथासमाम्नातम् ।२०।[24]

इन्द्रस्य संराड्वरुणश्च राजा तौ ते भक्षं चक्रतुरग्र एतम् ।

तयोरहं भक्षमनुभक्षयामि वाग्देवी जुषाणा सोमस्य तृप्यतु ॥

इति सर्वे भक्षयन्ति ।२१।[25] ॥ ६ ॥

पान्तमा वो अन्धस इति स्तोत्रियानुरूपौ होतुः प्रथमेषु रात्रिपर्यायेषु ।१। न प्रथमस्य प्रथममासेचयात ।२। शेषः सूक्तस्योक्थमुखम् ।३। अभि त्वं मेषमिति जागतम् ।४। अध्वर्यवो भरतेन्द्रायेति यजति ।५। ॥ ७ ॥

प्र व इन्द्राय मादनं प्रहतानीति मैत्रावरुणस्य ।१। सुरूपकृत्नुमित्युक्थमुखम् ।२। त्वं सु मेषमिति जागतस्य नवमीं पञ्चमीं चोद्धृत्य चतुर्दशीं पूर्वां शस्त्वा त्रयोदश्या परिधाय पाता सुतमिन्द्रो अस्तु सोमं हन्ता वृत्रमिति यजति ।३। ॥ ८ ॥

वयमु त्वा तदिदर्था वयमु त्वा दिवा सुत इति ब्राह्मणाच्छंसिनः ।१। इन्द्र त्वा वृषभमित्युक्थमुखम् ।२। वार्त्रहत्याय शवस इति षोडशमामुद्धृत्य ।३। न्यू षु वाचमिति जागतम् ।४। हुवे मद इन्द्र इति यजति ।५। ॥ ९ ॥

इन्द्राय मद्वने सुतमिन्द्रमिद्गाथिनो बृहदित्यच्छावाकस्य ।१। शेषः सूक्तस्योक्थमुखम् ।२। मा नो अस्मिन्निति जागतम् ।३। इदं त्यत्पात्रमिति यजति ।४। ॥ १० ॥

अयं त इन्द्र सोमो ऽयं ते मानुषे जन इति स्तोत्रियानुरूपौ

होतुर्मध्यमेषु रात्रिपर्यायेषु ।१। उद्घेदभीत्युक्थमुखमुत्तमामुद्धृत्य ।२। अहं भुवमिति जागतम् ।३। अपाय्यस्येति यजति ।४। ॥११॥

आ तू न इन्द्र क्षुमन्तमा तू न इन्द्र वृत्रहन्निति मैत्रावरुणस्य ।१। एन्द्र सानसिमित्युक्थमुखम् ।२। प्र वः सतामिति जागतम् ।३। अस्य मदे पुरु वर्पांसीति यजति ।४। ॥१२॥

अभि त्वा वृषभाभि प्र गोपतिमिति ब्राह्मणाच्छंसिनः ।१। आ तू न इन्द्र मद्र्यगित्युक्थमुखम् ।२। तदस्मै नव्यमिति जागतम् ।३। यस्ते रथ इति यजति ।४। ॥१३॥

इदं वसो सुतमिन्द्रेहि मत्सीत्यच्छावाकस्य ।१। शेषः स्वकमुक्थमुखम् ।२। अजातशत्रुमिति जागतस्योत्तमामुद्धृत्योपवसथ इति परिधायेदं ते पात्रं सनवित्तमिन्द्रेति यजति ।३। ॥१४॥

इदं ह्यन्वोजसा महाँ इन्द्रो य ओजसेति स्तोत्रियानुरूपौ होतुरुत्तमेषु रात्रिपर्यायेषु ।१। शेषः स्वकमुक्थमुखमुत्तमामिव उद्धृत्य ।२। विश्वजित इति जागतम् ।३। तिष्ठा हरी इति यजति ।४। ॥१५॥

आ त्वेता नि षीदता मघवा गहीति मैत्रावरुणस्य ।१। यस्य संस्थ इति स्वकोक्थमुखम् ।२। अहं दां गृणत इति जागतम् ।३। प्र घा न्वस्येति यजति ।४। ॥१६॥

योगेयोगे युञ्जन्ति ब्रध्नमिति ब्राह्मणाच्छंसिनः ।१। शेषः स्वकमुक्थमुखम् ।२। इमां ते धियमिति जागतस्योत्तमामुद्धृत्य[5] सदस्येदं पश्यतेति परिधाय[4] प्रो द्रोण इति यजति ।३। ॥१७॥

इन्द्रः सुतेषु सोमेष्विन्द्रं वर्धन्तीत्यच्छावाकस्य ।१। उत्तमाभि

चतुरचराण्यभ्यस्यन्ति ।२। उप नः सुतमा गहि सोमभिन्द्रेत्युक्थमुखम् ।३। प्र वो मह इति जागतम् ।४। मोर्या पौतिमिति यजति ।५। ॥१८॥

अथाच्छावाकस्याहीनिक्याः ।१। पन्यंपन्यमित्सोतारः पन्य इदुप गायतेति स्तोत्रियानुरूपौ प्रथमे ।२। आ त्वा विशन्त्विन्दव आ त्वा विशन्त्वाशव इत्युत्तमे ।३। संस्थाप्य रात्रिपर्यायान् [4] ॥१९॥

आश्विनाय स्तोष्यमाणेषु अक्ताक्षौ जुहोति ।१। समया वाचा शंसेत् ।२। उत्तरोत्तरिण्या वा ।३। यः प्रातरनुवाकस्तदाश्विनम् ।४। तस्य विकारं व्याख्यास्यामः ।५। यथाछन्दसं शस्त्रम् ।६। बार्हतीनां प्रतिपदां प्रथमंप्रथमं प्रगाथं पुनरादायं ककुप्कारम् ।७। अग्निर्होता गृहपतिरिति प्रतिपदापोरेवतीसुद्धृत्य ।८। चतुर्दश गायत्राद्धरति ।९। आनुष्टुभाद्वे ।१०। त्रैष्टुभात्सप्तदश शतम् ।११। नित्यानि काक्षीवतान्यागस्त्यानि च ।१२। प्रथमं तु काक्षीवतं शस्त्वा काराधद्वोत्रिया नव ।१३। ऊर्ध्वमागस्त्येभ्यस्त्रियतं सुपर्णम् ।१४। अभ्यासो आश्विनीनां तावत् ।१५। समिद्धश्चिदिति तिस्र उद्धरति ।१६। अयं वां मधुमत्तम इत्यष्टौ यथास्थानम् ।१७। एकादशीष्विन्द्रात् ।१८। तथाग्नेयाज्जागतात् ।१९। उत्तमेन पाङ्क्तेन पादेनोदयं काङ्क्षेत् ।२०। उदिते सौर्याणि ।२१। उदु त्यं जातवेदसमिति नव ।२२। चित्रं देवानाम् ।२३। नमो मित्रस्य ।२४। इन्द्र क्रतुमिति प्रगाथः ।२५। मही द्यौरिति तिस्रः ।२६।

विश्वस्य देवी मृचयस्य जन्मनो न या रोषाति न ग्रभ

इति द्विपदा ।[27]२६। बृहस्पते अति यदर्यो अर्हादिति परिदधाति ।[28]२७। प्रतिपदे चाहावः परिधानीयायै च ।[29]२८। तत्संपदा बृहतीसहस्रं संपद्यते ।[30]२९। इमे सोमासस्तिरोअह्न्यास इति पुरोनुवाक्या ।[31]३०। होता यक्षदश्विना सोमानां तिरोअह्न्यानामिति प्रैषः ।[32]३१। उभा पिबतं प्र वामंधांसीत्यर्धर्चे संधायार्धर्चेन वषट्करोति ।[33]३२। विराजैवेति कौषीतकिः ।[34]३३। अश्विना वायुनेति वा ।[35]३४। ॥ २० ॥

त्रिवृद्बहिष्पवमानः ।१। अग्निष्टोम च ।२। पञ्चादितः पञ्चदशानि ।३। रात्रिश्च ।४। पञ्च सप्तदशानि ।५। षडेकविंशानि ।६। इति ज्योतिषः स्तोमाः ।७। एत एवाभिप्लवस्य ।८। ॥ २१ ॥

अग्निं तु चेष्यमाणस्यादीक्षितस्येष्टिः ।१। अग्नये ब्रह्मण्वते ऽग्नये क्षत्रवते ऽग्नये क्षत्रभृते ।२। पौर्णमासीविकारः ।३। ब्रह्म प्रजावदा भर ब्रह्म च ते जातवेद इत्यग्नये ब्रह्मण्वते ।४। अर्षन्तस्त्वासाकमग्ने अध्वरमग्ने द्युम्नेन सदस्व हव्येत्युत्तरयोः ।५। बह्वीनां चेष्यमाणानां संनिवपनीया ।६। एकस्योखासंभरणीया ।७। ॥ २२ ॥

प्राजापत्यश्च पशुबन्धः ।१। वायव्यो वा ।२। अग्नये वा कामाय ।३। पुरुषो ऽश्वो ऽविको गौरश्च इति पञ्च पशवः ।४। अजो वा तूपरः ।५। प्राजापत्ये चैके वायव्यं पशुपुरोळाशं कुर्वन्ति ।६। प्राजापत्यं वायव्ये ।७। वैश्वानरीयमाग्नेये ।८। हिरण्यगर्भ इति पुरोनुवाक्याभिप्तम उत्तरा याज्याः प्राजापत्यस्य ।९। उपांशु ।१०। एकया च गाये नु कुविदङ्गेति पुरोनुवाक्याः पीवोअन्नाम याभिर्यासि प्र वायुमच्छेति वायव्यस्य ।११। आ ते वत्सो मनो

यमत्तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमाग्निः परेषु धामस्विति पुरोनुवाक्या वयं ते अद्यारिम तमीळे च लेत्याग्नेयस्य ।११। बहुवत्पशुनिगमाः पशुस् क्रियमाणेषु पृथिवीं शरीराणीत्यातः ।१२। एकवदत ऊर्ध्वम् ।१४। ॥२३॥

चिहविंश दीक्षणीया ।१। आग्नावैष्णवो वैश्वानरीय आदित्ये-भ्यश्च ।२। त्यासु चचित्यान्धारयन्तः ।३। पञ्चहविर्वा ।४। अदितये चतुर्थः पञ्चमः सरस्वत्यै ।५। पञ्चहविर्वानिष्ट्या ।६। आग्नेयैन्द्रौ वैश्वदेवबार्हस्पत्यौ वैष्णवश्च ।७। शुचिमर्कैस्तं ग्मासः ।८। चितिभ्यः प्रणीयमानाभ्य इत्युक्त[9] पुरीष्यासः प्रो त्ये अग्नयो ऽग्निषु विश्वेभिरग्ने अग्निभिरग्ने विश्वेभिरग्निभिरित्युपांश्वनुब्रुवन्पश्चा-दनुसमेति ।९।[10] ॥२४॥

संचिते परिश्रुते[1] ऽन्युक्थमनुशंसेत्युक्तमित्यस्य पश्चादुपविश्याज्ये-धमृषाणीं सस्तोनानाहृय सजपेनानुशंसति ।१।[2] वैश्वानरायेत्युक्तः पुरो-नुवाक्यामनूच्य याज्यया यजति[3] प्रयाजानुयाजान्वा परिहाप्य ।२।[4] ॥२५॥

अग्नीषोमीयस्य पशुपुरोळाशमन्वञ्चि देवसूवो हवींषि ।१। अग्नये गृहपतये सोमाय वनस्पतये सवित्रे सत्यप्रसवाय रुद्राय पशुपतये बृहस्पतये वाचस्पतय इन्द्राय ज्येष्ठाय मित्राय सत्याय वरुणाय धर्मपतये ।२। अग्निर्होता गृहपतिर्हव्यवाळग्निरा विश्वदेवं म प्रमिय इन्द्रं वयं महाधन उरुं नः ।३। सवप्रदाहवींषि म ।४। ॥२६॥

अग्नये वामन्तिकाय गायत्राय त्रिवृते राथन्तरायेन्द्राय वैश्याय

इति द्विपदा ।२६। दृश्यते श्रति यदर्घा अर्घादिति परिदधाति ।२७। प्रतिपदे चाहावः परिधानीयायै च ।२८। तस्यां पदा वृह-तीसहस्रं संपद्यते ।२९। इमे सोमामशिरोऽग्न्याय इति पुरोनु-वाक्या ।३०। होता यक्षदश्विना सोमानां शिरोऽग्न्यानामिति प्रैषः ।३१। उभा पिबतं प्र वामन्धांसीत्यर्धर्चां संधायार्धर्चेन वषट्करोति ।३२। विराजैवेति कौषीतकिः ।३३। अश्विना वायुनेति वा ।३४। ॥ २० ॥

चिवृद्दहिष्पवमानः ।१। सन्धिवाम च ।२। पञ्चादितः पञ्च-दशानि ।३। राचिश्च ।४। पञ्च सप्तदशानि ।५। पञ्चैकविंशानि ।६। इति ज्योतिषः स्तोमाः ।७। एत एवाभिप्लवस्य ।८। ॥ २१ ॥

अग्निं तु चेष्यमाणस्यादीक्षितस्येष्टिः ।१। अग्नये ब्रह्मण्वते ऽग्नये क्षत्रवते ऽग्नये क्षत्रभृते ।२। पौर्णमासीविकारः ।३। ब्रह्म प्रजावदा भर ब्रह्म च ते जातवेद इत्यग्रये ब्रह्मण्वते ।४। अर्चन्तस्त्वामा-कमग्ने अध्वरमग्ने द्युम्नेन स्वदक्ष इत्येतयुत्तरयोः ।५। वक्ष्यतां चेष्य-माणानां संनिवपनीया ।६। एकस्योखासंभरणीया ।७। ॥ २२ ॥

प्राजापत्यश्च पशुबन्धः ।१। वायव्यो वा ।२। कामाय वा कामाय ।३। पुरुषो ऽश्वो ऽविरजो गौरश्च इति पञ्च पशवः ।४। अजो वा तूपरः ।५। प्राजापत्ये चैके वायव्यं पशुपुरोडाशं कुर्वन्ति ।६। प्राजापत्यं वायव्ये ।७। वैश्वानरीयमाग्नेये ।८। हिरण्यगर्भ इति पुरोनुवाक्याभिस्त्र उत्तरा याज्याः प्राजापत्यस्य ।९। उपांशु ।१०। एकया च दशभिश्च स्वभूते द्वाभ्यामिष्टये विंशती चेति...

यमत्तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमाग्निः परेषु धामस्विति पुरोनुवाक्या वयं ते अद्याग्राम तमीले च लेत्याग्नेयस्य ।११। बहुवत्पशुनिगमाः पञ्चसु क्रियमाणेषु पृथिवीं शरीराणीत्यातः ।१२। एकवदत ऊर्ध्वम् ।१४। ॥२३॥

चित्वविश्व दीक्षणीया ।१। आग्नावैष्णवो वैश्वानरीय आदित्येभ्यश्च ।२। त्यान्नु क्षत्रियान्धारयन्त: ।३। पञ्चहविर्वा ।४। अदितये चतुर्थः पञ्चमः सरस्वत्यै ।५। पञ्चहविर्वानित्या ।६। आग्नेयैन्द्रौ वैश्वदेवबार्हस्पत्यौ वैष्णवश्च ।७। शुचिमर्कैस्तं शम्यास: ।८। चितिभ्यः प्रणीयमानाभ्य इत्युक्तः[9] पुरीष्यास: प्रो त्ये अग्नयो ऽग्निषु विश्वेभिरग्ने अग्निभिरग्ने विश्वेभिरग्निभिरित्युपांश्वनुब्रुवन्पद्यादनुयनेति ।९[10]। ॥२४॥

संचिते परिश्रुते[1] ऽस्त्युक्थमनुशंसेत्युक्तायित्यस्य पश्चादुपविश्याज्येयसूर्ष्णीं शंसनेनानाहूय सजपेनानुशंसति ।१[2]। वैश्वानरायेत्युक्तः पुरोनुवाक्यामनूच्य याज्यया यजति[3] प्रयाजानुयाजान्वा परिहाप्य ।२[4]। ॥२५॥

अग्नीषोमीयस्य पशुपुरोळाशमन्वञ्चि देवसूभ्यो हवींषि ।१। अग्नये गृहपतये सोमाय वनस्पतये सवित्रे सत्यप्रसवाय रुद्राय पशुपतये बृहस्पतये वाचस्पतय इन्द्राय ज्येष्ठाय मित्राय सत्याय वरुणाय धर्मपतये ।२। अग्निर्होता गृहपतिर्हव्यवाळग्निरा विश्वदेवं न प्रमिय इन्द्रं वयं महाधन उरुं नः ।३। सर्वपृष्ठाहवींषि च ।४। ॥२६॥

अग्नये वासन्तिकाय गायत्राय त्रिवृते राथन्तरायेन्द्राय पैष्माय

त्रैष्टुभाय पञ्चदशाय बार्हताय विश्वेभ्यो देवेभ्यो वार्षिकेभ्यो जागतेभ्यः सप्तदशेभ्यो वैरूपेभ्यो मित्रावरुणाभ्यां शारदाभ्यामानुष्टुभाभ्यामेकविंशाभ्यां वैराजाभ्यां बृहस्पतये हैमन्तिकाय पाङ्क्ताय त्रिणवाय शाक्वराय सवित्रे शैशिरायातिच्छन्दसाय त्रयस्त्रिंशाय रैवतायानुमतये ऽग्नये वैश्वानराय कायादितये विष्णुपत्न्यै ।१। अर्वन्त्स्वास्माकमग्ने अध्वरस्थेन यो म याद्वा बृहस्पते शुपस्वैवा पिबे ऽमागदो वाममद्य

अन्वद्य नो अनुमतिर्यज्ञं देवेषु मन्यताम् ।
अग्निश्च हव्यवाहनो भवतं दाशुषे मयः ॥
अन्विदनुमते त्वं मन्यासै शं च नस्कृधि ।
क्रत्वे दक्षाय नो हिनु प्र ण आयूंषि तारिषः ॥

इति ।२। न पशुतन्त्रे हवींषि चोदनामानि निगमास्त्वभान्ते ।३। यथा संस्थाप्यानूबन्ध्यायास्त्वाष्ट्रेण पशुनोपांशु पत्नीशाले चरन्ति ।४। पर्यग्निकृतमुत्सृजन्ति न संस्थापयन्ति ।५। आज्येन वा पशुधर्मणा संस्थापयन्ति ।६। पिवस्वतः प्रथमभाजम् ।७। ॥२७॥

देविकाहवींषि चाप्यधि पशुपुरोडाशम् ।१। अनुमत्यै कुह्वै राकासिनीवालीभ्यां धात्रे ।२।

कुहूमहं सुवृतं विद्मनापसमस्मिन्यज्ञे सुहवां जोहवीमि ।
सा नो ददातु श्रवणं पितॄणां तस्यै ते देवि हविषा विधेम ॥
कुहूर्देवानाममृतस्य पत्नी हव्या नो अस्य हविषः शृणोतु ।
सं दाशुषे किरतु भूरि वामं रायस्पोषं चिकितुषे ददातु ॥
धाता ददातु दाशुषे प्राचीं जीवातुमक्षिताम् ।

वयं देवस्य धीमहि सुमतिं सत्यधर्मणः ॥

धाता प्रजाया उत राय ईशे धातेदं विश्वं भुवनं जजान।

धाता पुत्रं यजमानाय दाता तस्मा उ हव्यं घृतवज्जुहोत॥

इति।३। देवीभ्यश्च हवींषि।४। अङ्ग्य ओषधीभ्यो गोभ्य उपचे रायचे सूर्यायै दिवे पृथिव्यै वाचे गवे।५। आपो हि ष्ठा यो वो वृतास्वः।६। या ओषधीः पूर्वा जाता विश्वाः।७। यूयं गावो न ता ऊर्वा।८। प्रति त्या सूनरी यत्या सत्येभिः।९। रात्री व्यख्यत्।

ये ते रात्रि नृचक्षसो युक्तासो नवतिर्नव।

अशीतिः सन्त्वष्टा उतो ते सप्त सप्ततिः॥।१०।

द्वे ते सुकिंशुकं।११। एन्द्र याहि हरिभिः सखे विष्णो।१२। स्योना पृथिवि बलित्था पर्वतानां।१३। देवीं वाचं यद्वाग्वदन्ती।१४। माता रुद्राणां वचोविदम।१५। दिशां वाजेष्टीः।१६। अग्नय इन्द्राय मित्रावरुणाभ्यां बृहस्पतये विश्वेभ्यो देवेभ्यो विष्णवे।१७। संस्थितायां चोदवसानीयायां मैत्रावरुण्या पयस्यया नानिष्ट्वाग्निचित्मिथुनं चरेचरेत्।१८। ॥ २८॥

इति शाङ्खायनसूत्रे नवमोऽध्यायः समाप्तः।

ओम्।

ग्रुद्गुपचम्याष्टम्यां द्वादशाहाय दीक्षन्ते।१। द्वादश दीक्षाः।२। द्वादशोपसदः।३। सुत्यान्यहानि द्वादश।४। अतिरात्रः सुत्यानां प्रथमं चोत्तमं च।५। मध्ये दशरात्रः।६। पृष्ठ्यः षडहः।७। त्रयश्छन्दोमाः।८। दशममहः।९। अयं यज्ञ इति याज्या हारियोजनस्य।१०। अननुवषट्कृत एवासंप्रेषितो मैत्रावरुणः परा याहि मघवन्नित्यनूच्य आयेदस्तमिति वेह मद एव मघवन्नित्यतिप्रैषमाह द्वितीयप्रभृतिषु।११। प्रायणीये वा यथासमाम्नातम्।१२। श्वः सुत्या वामिंद्राग्नी तां वां प्रब्रवीमि विश्वेभ्यो देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः सोम्येभ्यः सोमपेभ्यो ब्रह्मण्याचं यस्केत्याग्नीध्रः स्वस्य धिष्ण्यस्य पश्चादुपविश्य।१३। नित्यमेतत्प्रागुत्तमादह्नः।१४। पत्नीसंयाजान्तता।१५। आश्विषामनिर्वचनम्।१६। नामधेयाग्रहणं च।१७। प्रायणीयोदयनीययोः सारस्वतः।१८। माधुच्छन्दसे वा।१९। द्विरात्रप्रभृतिष्वहःसंघातेषु यत्र होताश्विनं शंसेत्तत्र मैत्रावरुणः प्रातरनुवाकमनुब्रूयात्।२०।॥१॥

त्रिवृत्स्तोमं रथन्तरपृष्ठमग्निष्टोमः प्रथमं दाशरात्रिकम्।१। उप प्रयन्तो अध्वरमित्याज्यं सूक्ते प्र वो देवायेति ससूक्ते।२। माधुच्छन्दसः प्रउगः।३। आ यात्विन्द्रो ऽवस इति मरुत्वतीयम्।४। आ न इन्द्रो दूरादिति निष्केवल्यम्।५। अग्ने वर्चस्विन्वर्चस्वी त्वं देवेष्वसि वर्चस्व्यहं मनुष्येषु भूयासमित्यातिग्राह्यं भक्षयति।६। युञ्जते मन

इहेह वो हयो न विद्वानित्युत्तमे वा परिधाप्येति वैश्वदेवे विकारः।७। पञ्चजनीया परिधानीया सर्वत्र वैश्वदेवस्य।८। प्र शर्धायेत्याग्नि-मारुते।९। सप्रात ऊर्ध्वमुक्थ्यानि।१०। षोलशन्तं चतुर्थम्।११।॥२॥

पञ्चदशस्तोमं बृहत्पृष्ठं द्वितीयं।१। अग्निं दूतं वृणीमह इत्याज्यं व्यूल्हे।२। त्वं हि क्षैतवदिति समूल्हे सर्वत्रोत्तमां परिधाप्य।३। गार्त्समदः प्रउगः।४। वायो ये ते सहस्रिण इति द्वे तीव्राः सोमास आ गहीत्येका[5] शुक्रस्याद्येत्येकोभा देवा दिविस्पृशेति द्वे[6] अयं वां मित्रावरुणेति चत्वारि तृचान्युत[7] स्या नः सरस्वती घोरेति प्रउग-तृचानि।५।[8] विश्वानरस्य व इन्द्र इन्द्रसोमपा इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ।६।[9] उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इति ब्राह्मणस्पत्यः प्रगाथः।७।[10] इन्द्र सोमं सोमपत इति मरुत्वतीयम्।८।[11] या त ऊतिरिति निष्केवल्यम्।९।[12] इन्द्रौजस्विन्नोजस्वी त्वं देवेष्वसोजस्व्यहं मनुष्येषु भूयासमित्यतिपाद्यं भक्षयति।१०।[13] विश्वो देवस्येति वैश्वदेवस्य प्रतिपत्।११।[14] अस्य हि स्वयशस्तरमित्युत्तरे।१२।[15] आ विश्वदेवमित्य-नुचरः।१३।[16] तद्देवस्य ते हि द्यावापृथिवी यज्ञस्य व इति वैश्वदेवे विकारः।१४।[17] वृष्णस्य वृष्णो वृष्णे शर्धाय नू चित्सहोजा इत्याग्नि-मारुते।१५।[18] ॥३॥

सप्तदशस्तोमं वैरूपपृष्ठं तृतीयम्।१। सुष्वा हि देवहूतमानि-त्याज्यं व्यूल्हे।२। त्वमग्ने वसूनिति समूल्हे सर्वत्रोत्तमां परिधाप्य।३। औष्णिह आत्रेयः प्रउगः।४। वायवा याहि वीतय इत्येका[5] वायो याहि शिवेति द्वे इन्द्रश्च वायवेषां सुतानामिति द्वे[6] अयं सोमश्च-मू सुत इत्येका मित्रे वरुणे[8] अश्विनावेह गच्छतमा याह्यद्रिभिः[10]

सजूर्विश्वेभिर्देवेभिर्हत नः प्रियेति प्रउगशस्त्राणि।[11] ५।[12] तं तमिद्वस इन्द्रस्य सोमा इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ।[13] ६। प्रैतु ब्रह्मणस्पतिरिति ब्राह्मणस्पत्यः प्रगाथः।[14] ७। अयमेति मरुत्वतीयम्।[15] ८। यद्याव इन्द्र यदिन्द्र यावत इति वैरूपस्य स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ।[16] ९। इन्द्र त्रिधातुमिति सामप्रगाथः।[17] १०। अहं भुवं यो जात इति निष्केवल्यम्।[18] ११। सूर्यं भ्राजस्विन्भ्राजस्वी त्वं देवेष्वसि भ्राजस्व्यहं मनुष्येषु भूयासमित्युत्तिष्ठन्नं भक्षयति।[19] १२। अभि त्वा देवेत्यनुचरः।[20] १३। उदु ष्य देवः सविता हिरण्यया घृतवती भुवनानामिति इत्थावन्तो जातः परावत इति वैश्वदेवे विकारः।[21] १४। वैश्वानराय धिषणां धारावराऽस्त्वमग्ने प्रथमो अङ्गिरा ऋषिरित्याग्निमारुते।[22] १५। ॥४॥

एकविंशस्तोमे वैराजपृष्ठं चतुर्थम्।१। आग्निं न स्ववृक्तिभिरित्याज्यं सूक्तं[2] अग्निं नर इति समूळ्हे।[3] २। आनुष्टुभः प्रउगः।[4] ३। वायो शुक्रो अयामि त इत्येका[5] वि हि होत्रा इति द्वे[6] इन्द्रश्च वायवेषां सोमानां यच्चिकेतो गो विश्वाभिरूतिभिर्[8] त्वा गिरो[10] उपत्यमित्येका[11] यूयं हि ष्ठेति द्वे[12] इयमददादिति प्रउगशस्त्राणि।[13] ४। प्र णो देवीति समूळ्हे।[14] ५। तं त्वा यज्ञेभिरिति प्रतिपन्मरुत्वतीयस्य।[15] ६। ये त्र्यचस्य प्रथमस्य त उत्तरस्यानुचराः समाह्णस्त्याः।[16] ७। अधीन्द्र मिन्द्र[17] मरुत्व इमं नु मायिनमिति इत्थाविति[18] मरुत्वतीयम्।[19] ८। पिबा सोममिन्द्र मन्दतु त्वेति वैराजस्य स्तोत्रियानुरूपौ न्यूङ्खम्।[20] ९। मध्यमस्य पादस्य द्वितीयसप्तमयोरक्षरयोर्दिव्यूर्वं हिङ्कारमित्यानुष्टुभः।[21] १०। यं तो३ ओ३ सुवाव इर्यो३ ओ३ याद्रि-

रिति ।[22]११। द्वितीये ऽक्षरे द्वादशकृत्व एकैकं दीर्घं ह्रस्वांस्त्रींस्त्री-नन्तरेणेति वैराजः ।[23]१२। यं नो सुषावेति ।[24]१३। द्वितीयचतुर्थयो-रुत्तरयोः प्रतिगरस्यानुष्टुभः प्रतिन्यूङ्खाः ।[25]१४। द्वितीये वैराजः ।[26]१५। ओथामो३ ओ३ मोदामो३ ओ३ इवेति ।[27]१६। ओथामो मोदैवेति ।[28]१७। इन्द्रमिद्देवतातय इति सामप्रगाथः ।[29]१८। तुभ्येदिमेति तिसृणां पूर्वयोर्न्यूङ्खाः ।[30]१९। कुह श्रुतो यभस्य ते त्यमु वः सत्रासाहमिति तिस्र इति निष्केवल्यम् ।[31]२०। द्वितीयादह्नः प्रतिपत् ।[32]२१। हिरण्य-पाणिमित्यनुचरः ।[33]२२। आ देवो यातु सविता सुरत्नः प्र द्यावा यज्ञैः पृथिवी नमोभिः प्र ऋभुभ्यः प्र शुक्रैतु देवीति वैश्वदेवे विकारः ।[34]२३। प्र सम्राजः क ईं व्यक्ता उवे वः शुचेत्मानमित्याग्नि-मारुते ।[35]२४। ॥५॥

त्रिणवस्तोमं शाकरपृष्ठं षष्ठमहः ।१। इममू ष्विति नवर्चमाज्यं थूल्हे[2] ऽग्निं नं मन्य इति समूल्हे ।[3]२। तस्य प्रथमार्धे पदमवगृह्य पदमवगृह्य द्वे अवराध्येकेन प्रणौति ।[4]३। पङ्क्तिशंसं परः ।[5]४। बार्हतः प्रउगः ।[6]५। आ नो यज्ञं दिविस्पृशमिति द्वे आ नो वायवित्येका[7] वां सहस्रमिति तिस्र[8] अधगित्येति द्वे प्र मित्रायेत्येकेना[9] उ वां दिविष्टय[10] आ नो विश्वा सुहव्यो[11] देवं देवं वो ऽवसे देवं देवमभि-[12]ष्टमदद्दादिति प्रउगतृचानि ।[13]६। उत स्या नः सरस्वती घोरेति समूल्हे ।[14]७। यत्पाञ्चजन्ययेति मरुत्वतीयस्य प्रतिपत् ।[15]८। इत्था हि सोम इन्मदे ऽवितासि मरुत्वाँ इन्द्र वृषभो ऽयं ह येनेति तिस्र इति मरु-त्वतीयम् ।[16]९। महानाम्न्यः स्तोत्रियः ।[17]१०। यथा तिस्रो ऽनुष्टुभस्त्र्यैकैका ।[18]११। उत्तमायाः पङ्क्तिरुत्तमा ।[19]१२। उत्तमार्धे च पञ्च

पदानि पङ्क्तः पुरीषमित्याचक्षते तन्निविच्छंसम्।१३।[20] प्रत्यस्मै पिपी-
षते यो रयिवो रयिंतमस्त्वमु वो अप्रहणमिति त्र्यस्तृचा अस्मा
अस्मा इति दशम्येवा ह्यसि वीरयुरिति वा यो ऽनुरूपः।१४।[21]
यदिन्द्र नाहुषीष्वेति सामप्रगाथः।१५।[22] इन्द्रो मदाय प्रेदं ब्रह्मा-
भुरेकस्तमिन्द्रं वाजयामसीति तिस्र इति निष्केवल्यम्।१६।[23] तत्सवितुर्व-
रेण्यमित्यनुचरः।१७।[24] उदु ष्य देवः सविता दमूना इति तिस्रो
मही द्यावापृथिवी इति चतस्र ऋभुर्विभ्वा को नु वां मित्रावरुणौ
प्र शंतमेति वा वैश्वदेवे विकारः।१८।[25] हविष्पान्तं वपुर्म्यग्निर्होता
गृहपतिरिति तिस्र इत्याग्निमारुते।१९।[26] मूर्धानमस्मा रुद्राय इममू
ष्विति नवेति समूल्हे।२०।[27] ॥६॥

त्रयस्त्रिंशस्तोमं रैवतपृष्ठं षष्ठम्।१। नित्याभिर्याज्याभिः पारु-
च्छेपीः संधाय यजन्ति।२। आ त्वा जुव आ वां धिय इत्यैन्द्रवा-
यवस्य पुरोनुवाक्ये।३। स्तीर्णं बर्हिरा वां रथ इति याज्ये।४।
सुषुमेति मैत्रावरुणस्य पुरोनुवाक्योत्तरा याज्या।५। युवां स्तोमे-
भिरित्याश्विनस्य पुरोनुवाक्योत्तरा याज्या।६। हुपमिन्द्र तां वां
धेनुं विश्वेषु हि त्वा मो षु वो अस्मदा यज्ञः पत्नीस्ता नो रायश्चिति
नेष्टुर्द्विपदा त्रिष्टुप्चाग्निं होतारं दध्यङ् हेति प्रातःसवने प्रस्थितानां
यजन्ति।७। तुभ्यं हिन्वान इति शुक्रयोरेकैकोर्ध्वमृतुप्रैषेभ्यः।८।
स्वयं यजतो ऽध्वर्युर्गृहपतिश्च।९। चित्यस्य पश्चादुपविश्याध्वर्युः
शालामुखीयस्य गृहपतिः।१०। पिबा सोममिन्द्र सुवानमिन्द्राय
हि द्यौस्त्वया वयं मघवन्पाहि न इन्द्र नू इत्था ते ऽवमंह इन्द्र
वनोति हि सुन्वन्निति माध्यन्दिने[11] विकारः।११। उत माता

इहद्दिवेति नेष्टुस्तृतीयसवने ।१२। अनवानन्तो यजन्ति ।१३। ऐका-
हिकीभिर्वा ।१४। ॥७॥

अयं जायतेत्याज्यम् ।१। आतिच्छन्दसः प्रउगः ।२। सोषं
यद्दिरा[3] वां रथो[4] ऽयं मित्राय[5] युवां स्तोमेभिर्देवयन्त[6] इन्द्रेत्येका[7] ऽव-
र्मंह इन्द्रेति द्वे[8] ओ षु णो अग्न[9] इयमददादिति प्रउगरूपाणि ।[10]३।
उत नः प्रियेति समूल्हो ।[11]४। स पूर्व्य इति प्रतिपन्मरुत्वतीयस्य ।[12]५।
यं त्वं रथं स यो वृषा मरुत्वाँ इन्द्र मीढ्व इति तिस्र इति मरुत्व-
तीयम् ।[13]६। रेवतीर्नो रेवाँ इद्रेवत इति रैवतस्य स्तोत्रियानुरूपौ
।[14]७। मा चिदन्यद्विति मामप्रगाथः ।[15]८। एन्द्र याह्युप न प्र घा न्वस्योप
म्रो हरिभिरिति तिस्र इति निष्केवल्यम् ।[16]९। अभि त्यं देवमिति
प्रतिपद्वैश्वदेवस्य ।[17]१०। तस्याः षोडशाक्षरेण विरम्याष्टादशाक्षरेण
प्रणुत्य पञ्चदशाक्षरेणावसाय पञ्चदशाक्षरेण ।[18]११। अस्य हि स्वय-
शस्तरमित्युत्तरे ।[19]१२। तृतीयादक्षरो ऽनुचरः ।[20]१३। उदु ष्य देवः
सविता सवाय[21] कतरा पूर्वा[22] किमु श्रेष्ठ[23] इदमित्येतत्सूक्ते परि-
शिष्य ये यज्ञेनेति सूक्ता परिशिष्टे शंसतीति वैश्वदेवे विकारः
।[24]१४। अश्वस्य कृष्णं[25] प्रयज्यव[26] इमं स्तोममित्याग्निमारुते ।[27]१५।
मध्यमात्प्रभृत्याग्निष्कैवल्यमरुत्वतीययोरुत्तमांस्तृचानसमूल्ह उद्धरति ।
[28]१६। स्वस्ति नो मिमीतामिति च तिस्रो ऽन्ते वैश्वदेवानां
करोति ।[29]१७। ततं म इत्याभवं चतुर्थस्य ।[30]१८। प्र यन्तु वाजा
इति च तिस्रो ऽन्ते मारुतस्य ।[31]१९। वसुं न चित्रमहसमिति
जातवेदसीयम् ।[32]२०। परोक्षपृष्ठस्य बृहद्रथन्तरपृष्ठस्योपाश्वपृष्ठस्या-
पक्षपृष्ठस्य मनुपृष्ठस्य छन्दोहद्सोमस्य च छन्दोगयज्ञेन सोचिया-

नुरूपान्सामप्रगाथांय । २१[33] । समानमन्यसमूल्हेन । २२[34] । तथा विश्वजिति । २३[35] । ॥ ८ ॥

चतुर्विंशस्तोमं बृहत्पृष्ठमुभयसाम सप्तमम् । १ । प्र वः शुक्रायेत्याज्यम् । २ । त्रैष्टुभः प्रउगः । ३ । प्र वीरया[4] ते मर्येनोदा[5] वज्रं[6] गोमता[7] नो देव[8] प्र वो यज्ञेषु[9] प्र वोद्देवेति प्रउगतृचानि । ४[10] । ते त्र्यहस्य प्रथमस्य प्रतिपदनुचराः सब्राह्मणस्यास्ते छन्दोमेषु स्वरसामस्वभिप्लवे च । ५[11] । प्रथमादेव प्रथमस्याछान्दोमिकस्य । ६[12] । द्वितीयाद्द्वितीयस्य । ७[13] । तृतीयात्तृतीयस्य । ८[14] । एवं त्र्यहस्य पूर्वस्याभिप्लविकस्य । ९[15] । एवमुत्तरस्य । १०[16] । एवं स्वरसाम्नाम् । ११[17] । कया शुभा त्वं सुमेषमिति मरुत्वतीयम् । १२[18] । तमु ष्टुह्यभि त्वं मेषमिति निष्केवल्यम् । १३[19] । न कण्वरथन्तरस्य योनिमनुशंसेत् । १४[20] । ये प्रथमयोरह्नोः प्रतिपदनुचरा वैश्वदेवस्य ते छन्दोमेष्वभिप्लवे च । १५[21] । तत्सवितुर्वरेण्यं प्रेता यज्ञस्यायं देवायेति तृचानुशंसतीति पद्वा यदि वनवा वहीमानशुश्रवणोऽथ इति तिस्र इति वैश्वदेवे विकारः । १६[22] । वैश्वानरो न ऊतये ।

वैश्वानरो न आ गमदिमं यज्ञं सजूरुप ।
अग्निरुक्थेन वाहसा ॥
वैश्वानरो अङ्गिरसां स्तोमं यज्ञं ■ जोशनत् ।
ऐषु द्युम्नं स्वर्यमत् ॥

प्र यदस्त्रिष्टुभमिति पञ्चदश नव वाचंनन्त्वेत्याग्निमारुते । १७[23] । ॥ ९ ॥

चतुश्चत्वारिंशस्तोमं रथन्तरपृष्ठमष्टमम् । १ । अग्निं वो देवमित्याज्यम् । २ । त्रैष्टुभः प्रउगः । ३ । कुविदङ्गेति प्रथमाद्दतीये[4] आ

वायो भूषेति चैका[5] यावत्तर:[6] प्रति वां सूर उदिते[7]ऽप खसुरेयं बोम:[9] प्र ब्रह्माण[10] उत स्या नः सरस्वती जुषाणेति प्रउगशस्त्राणि । [11]४ । महाँ इन्द्रो नृवदिमा उ त्वा पुरुतमस्य का स्य वीर इति सर्वत्र चतस्र उत्तमाः परिहाप्य महश्चित्त्वमस्य द्यावापृथिवी इति मरुत्वतीयम् । [12]५ । त्वं महाँ इन्द्र तुभ्यं इत्थं महाँ इन्द्र यो द्यापूर्व्या तां सु ते कीर्तिमिमां ते धियमिति निष्केवल्यम् । [13]६ । हिरण्यपाणिमूतय इति चतस्रो[14] मही द्यौर्युवाना पितरेति तथो[15] देवानामिदिमा[16] नु कं[17] विश्वे देवा ऋतावृध इति तिस्र इति वैश्वदेवे विकारः । [18]७ ।

वैश्वानरो अजीजनदग्निर्नो नव्यसीं मतिम् ।
क्ष्मया वधान ओजसा ॥
त्वया पावक दीदिद्यग्ने वैश्वानर द्युमत् ।
जमदग्निभिराहुतः ॥

ऋतावानं वैश्वानरं[19] कद्रु नूनं कधप्रियो[20] दूतं वो विश्ववेदसमित्याग्निमारुते । [21]८ । ॥१०॥

अष्टाचत्वारिंशस्तोमं बृहत्पृष्ठं नवमम् ।१। अगन्म महा वोमस्य मा तवसमित्याज्यम् ।२। पूर्वं वा ।३। त्रैष्टुभः प्रउगः ।४। आ वायो भूषेति प्रथमातृतीये चोत्तमा च[5] द्वितीयाचतुर्थ्यौ पार्वन्तो न श्रवस इति च[6] दिवि क्षयन्ता[7] विश्ववारैर्[8] नर[9] ऊर्ध्वो अग्निः[10] प्र चोदमेति प्रउगशस्त्राणि । [11]५ । अयमेन्द्रो रथाय तिष्ठा हरी गायत्साम प्र मन्दिन इति मरुत्वतीयम् । [12]६ । आ सत्यो यातु मघवा, इदु श्रोनं य इन्द्र नत्त इन्द्रियमचं सुवं विश्वजित इति

निष्केवल्यम् । [13] ७ । अभि त्वा देव प्र वां महि द्यवी इति तृचा-[14] विन्द्र इष इत्येका ते नो रत्नानीति द्वे[15] अग्निरुक्थ इतिप्रभृति पञ्च मनोः सूक्तानि[16] ये त्रिंशतीत्युपोत्तमामुद्धृत्य[17] न हि वो अस्त्यर्भक इत्येका[18] उपमेति चतस्रो[19] बभ्रुरेक इति वा मनुप्र-वल्हौ[20] विश्वे देवास आ गतेति तृचं भारद्वाजमिति वैश्वदेवे विकारः । [21] ८ ।

दिवि पृष्टो अरोचताग्निर्वैश्वानरो बृहन् ।

ज्योतिषा बाधते तमः ॥

स विश्वं प्रति चाक्लृपदृतूनुत्सृजते वशी ।

यज्ञस्य वय उत्तिरन् ॥

अग्निः परेषु धामसु[22] मरुतो यस्याग्निर्होता पुरोहित[23] [24] इत्याग्निमारुते । [25] ९ । यानि त्र्यहस्य प्रथमस्य प्रातःसवनतृतीय-सवनानि तानि समूळ्हे छन्दोमानाम् । [26] १० । निष्केवल्यमरुत्व-तीययोश्च जागतान्युत्सृजति । [27] ११ । स यो वृषेति पञ्चदशोर्ध्वं कया-शुभीयात् । [28] १२ । यो जात इति तमुद्दीयात् । [29] १३ । इन्द्रद्वय-न्तरपृष्ठे द्विसूक्ताः सर्वे । [33] १४ । ॥११॥

अविवाक्यं चतुर्विंशस्तोमं द्वयमहः । १ । त्रयस्त्रिंशमग्निष्टोमसाम । २ । त्रिकं मानसम् । ३ । वामदेव्यस्य योनौ रथन्तरं पृष्ठम् । ४ । अप्रतिभायामन्यः स्वाध्यायम् । ५ । उद्धृत्यानुष्टुभमितरेषां छन्दसां संपदानुष्टुभां पञ्चदशं सहस्रमेकस्मिन्सवनीये । ६ । द्वात्रिंशतं गायत्र्यः । ७ । अग्निं नरः प्रति क्षा सुनर्या शुधेति तृचानुष्टुभां स्थाने । ८ । चतुर्विंशतिं त्रिष्टुभः । ९ । तथा जगत्यः । १० । पञ्चदश

प्रगाथान् ।११। श्रौष्णिहांश्च तृचान्पञ्चदश ।१२। पाङ्क्तानि च ।१३। अनुष्टुभां प्रातरनुवाकः पञ्चदशे शते ।१४। तृतीयाचतुर्थौ स्तोत्यानामुद्धृत्याभि प्रवन्तीति द्वे ।१५। अच्छा नः शीरशोचिषमिति तिस्रो ऽच्छा वो अग्निमवस इत्येतासां स्थाने ।१६। प्रति श्रुतायेति तिस्रः प्रत्यस्मै पिपीषत इत्येतासां स्थाने ।१७। ॥१२॥

अग्ने नमस्येत्याज्यम् ।१। तस्य प्रथमायां पञ्चाक्षरेण विगृह्य द्वाभ्यां पञ्चाक्षराभ्यामवसाय द्वाभ्यां प्रणौति ।२। माधुच्छन्दसः प्रउगः ।३। द्वाविंशतिं गायत्र्यः ।४। स्वजामो वारे पवमानो अव्यय इति यावत्सुतो याथाकाम्यम् ।५। उष्णिहश्चोशत्येवेकोष्णिहतावपश्यतीत्येतस्याः स्थाने ।६। त्रिकद्रुकीया प्रतिपन्मरुत्वतीयस्य ।७। तस्याः षोडशाक्षरेण विगृह्य षोडशाक्षरेण प्रणुत्य षोडशाक्षरेणावसाय षोडशाक्षरेण ।८। तुविशुष्मेत्युत्तरे ।९। इन्द्रविन्द्रायेति सूक्तात्पूर्वौ प्रगाथौ पिबन्त्यपीयया संशंसतीति मरुत्वतीयम् ।१०। वामदेव्यस्य स्तोत्रियानुरूपौ प्रस्तोर्ध्वं धाय्याया ऊर्ध्वं प्रगाथं स्तोत्रियानुरूपौ च ।११। सखाय आ शिषामहीति नव ।१२। आ धूर्ष्वस्मै वज्रमेक इति च द्विपदे ।१३। हैरण्यस्तूपीयं च ।१४। माध्यैरण्यस्तूपीयात्प्रगाथेन संशंसति ।१५। इति निष्केवल्यम् ।१६। षष्ठात्पतिपदनुचरौ वैश्वदेवस्य ।१७। पुरस्ताद्यानोभद्रीयात्पञ्चर्क्षीयमिति वैश्वदेवे विकारः ।१८। उरु विष्णवित्युद्धृत्य भवा मित्र इति यजति ।१९। अग्निं नर इत्यग्निष्टोमसामः स्तोत्रियानुरूपौ ।२०। आयं गौर्मंदी द्यौरिति स्तोत्रियानुरूपौ ।२१। तं प्रत्नथेति जयोद्य ।२२। यज्ञो मन्द्रवेति

परिधाय ।२२। प्रजापत इति यजति ।२३। उक्थ्वीराहावो व्याख्यातः ।२४। इति समूल्हे अतिरिक्तोक्थम् ।२५। पुरा पत्नी-संयाजेभ्यः संस्थाप्य वा गार्हपत्ये जुत्वा पूर्वया द्वारा सदः प्रपद्य स्वस्य धिष्ण्यस्य पश्चादुपविश्य मानसेन स्तुत आयं गौरिति सार्प-राज्ञीः पराङुपांश्वप्रस्तुवन् ।२६। अध्वर्योऽ३ इत्यामन्त्रितो होतर्थि होतरिति सर्वत्र प्रतिगृणीति ।२७। ओं होतस्तथा होतरित्याच-क्षाणे ऽनुगृणाति ।२८। ॥१३॥

अध्वर्योऽ३ इति दशहोतारं वदिष्यन् ।१। प्रजापतिरकाम-यत बहुः स्यां प्रजायेय सर्वं वेदमनुष्याद्यदिदं किंचेति [2] स एतं दशहोतारं यज्ञक्रतुमपश्यदग्निहोत्रम् ।[3]। इत्युक्त्वाथोपांशु ।[4]। चित्तिः स्रुक् [5] चित्तमाज्यम् [6] वाग्वेदिः [7] आधीतं बर्हिः [8] केतो अग्निः [9] विज्ञातमग्नीत् [10] वाचस्पतिर्होता [11] मन उपवक्ता [12] प्राणो हविः [13] सामाध्वर्युः [14] इति होतारः ।[15]। अथ यद्वः ।[16]। वाचस्पते हृदिधेनामन् [17] वाचस्पतिः सोममपाद्य अस्मासु नृम्णं [18] धाः ।[19]। इत्युपांशु ।[20]। तेन देवाम्मनुष्यानसुरानित्येतांस्त्रयानजन-यत्प्रजापतिः [21] स येवा वा एवंविदान्होता भवति [22] प्र वै स होता प्रजया पशुभिर्जायते [23] प्र ते यजमानाः प्रजया पशुभि-र्जायन्ते येषामेवंविदान्होता भवती[24]ति ।[25]। ॥१४॥

अध्वर्योऽ३ इति चतुर्होतारं वदिष्यन् ।१। ते दया एवान्वाहृत्ता आसन्देवाय मनुष्याय [2] पराञ्चो ह्यस्मादसुरा आसन्सो ऽकाम-यत वीरो मे जायेत येनेमानसुरानभिभवेयमिति [3] स एतं चतुर्होतारं यज्ञक्रतुमपश्यद्दर्शपूर्णमासौ ।[4]। इत्युक्त्वाथोपांशु ।[5]।

पृथिवी होता [6] द्यौरध्वर्युः [7] त्वष्टाग्नीत् [8] मित्र उपवक्ता [9] इति होतारः। [10] ४। अथ ग्रहः। [11] ५। वाचस्पते वाचो वीर्येण संभृततमेनाय-क्ष्यसे [12] यज्ञपतये वसु वार्यमासंस्करसे [13] वाचस्पतिः सोमं पिबतु [14] जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहा। [15] ६। इत्युपांशु। [16] ७। तेनेन्द्रं वीरमजनयन्तत एनानसुरानभ्यभवत्प्रजापतिः [17] स येषां वा एवंविद्वान्होता भवति [18] आ वै तस्य होतुर्वीरो जायते [19] आ तेषां यजमानानां वीरा जायन्ते [20] अभि वै स होता द्विषन्तं भ्रातृव्यं भवति [21] अभि ते यजमाना द्विषतो भ्रातृव्यान् भवन्ति येषामेवंविद्वान्होता भवतीति [22]। ८ [23]। ॥१५॥

अध्वर्यो इ इति पञ्चहोतारं वदिष्यन्। १। तस्मा इन्द्राय देवता ज्यैष्ठ्याय श्रैष्ठ्याय नातिष्ठन्त [2] स एतं पञ्चहोतारं यज्ञक्रतु-मपश्यत्तामुमाहरत्। [3] २। इत्युक्त्वाथोपांशु। [4] ३। अग्निर्होता [5] अश्विनावध्वर्यू [6] रुद्रो अग्नीत् [7] बृहस्पतिरुपवक्ता [8] इति होतारः। [9] ४। अथ ग्रहः। [10] ५। वाचस्पते अच्छिद्रया वाचाच्छिद्रया जुह्वा [11] दिवि देवा वृधन्होत्रामैरयस्व। [12] ६। इत्युपांशु। [13] ७। ततो वा इन्द्राय देवता ज्यैष्ठ्याय श्रैष्ठ्यायातिष्ठन्त [14] स येषां वा एवंविद्वान्होता भवति। तिष्ठते वै तस्मै होत्रे स्वाः श्रैष्ठ्याय [15] तिष्ठन्ते तेभ्यो यजमानेभ्यः स्वाः श्रैष्ठ्याय येषामेवंविद्वान्होता भवतीति [16]। ८ [17]। ॥१६॥

अध्वर्यो इ इति षड्ढोतारं वदिष्यन्। १। सो ऽकामयतान्नादः स्यामन्नपतिरिति [2] स एतं षड्ढोतारं यज्ञक्रतुमपश्यत्पशु-बन्धम्। [3] २। इत्युक्त्वाथोपांशु। [4] ३। सूर्यस्ते चक्षुः [5] वायुः प्राणः। अन्तरिक्षमात्मा [6] यज्ञो गात्राणि [7] द्यौः पृष्ठम् [8] पृथिवी शरी-

रम्[9] । इति होतारः[10] ।४। अथ यज्ञः[11] ।५। सोमः सोमस्य पिबतु शुक्रः शुक्रस्य पिबतु[12] । श्रातास्त इन्द्र सोमा वातापे हवनश्रुतः । [13]।६। इत्युपांशु[14] ।७। ततो वै सो ऽन्नादो ऽन्नपतिरासीत्[15] । स येषां वा एवंविद्वान्होता भवति[16] । अन्नादो वै स होतान्नपतिर्भवति[17] । अन्नादास्ते यजमाना अन्नपतयो भवन्ति येषामेवंविद्वान्होता भवती[18]ति[19] ।८। ॥१७॥

अध्वर्योश्च इति सप्तहोतारं वदिष्यन् ।१। ते देवा अकामयन्त कॢप्ताः कॢप्तेषु लोकेषु स्यामेति[2] । त एतं सप्तहोतारं यज्ञक्रतुमपश्यन्सौम्यमध्वरम् [3]।२। इत्युक्त्वाथोपांशु [4]।३। महाहविर्होता[5] । सत्यहविरध्वर्युः[6] । अचित्तपाजा अग्नीत्[7] । अचित्तमना उपवक्ता[8] । अनाधृष्यश्चाप्रतिधृष्यश्चाभिगरौ[9] । अयास्य उद्गाता[10] । इति होतारः [11]।४। अथ यज्ञः [12]।५। वाचस्पते विधेनामन्विधेम ते नाम[13] । विधेस्त्वमस्माकं नाम[14] । मा देवानां तन्तुश्छेदि मा मनुष्याणाम्[15] । सजूर्दिवा पृथिव्योपहूतः सोमस्य पिब स्वाहा [16]।६। इत्युपांशु [17]।७। ततो वै तेभ्यो ऽकल्पत[18] । ते देवाः कॢप्ताः कॢप्तेषु लोकेष्वासन्[19] । अथयद्य कॢप्ताः कॢप्तेषु[20] । स येषां वा एवंविद्वान्होता भवति[21] । कल्पते वै तस्मै होत्रे योगक्षेमः[21] । कल्पते तेभ्यो यजमानेभ्यो योगक्षेमः[22] । अभि वै स होता स्वर्गं लोकमश्नुते प्रत्यस्मिंल्लोके प्रतितिष्ठति[23] । अभि ते यजमानाः स्वर्गं लोकमश्नुवते प्रत्यस्मिंल्लोके प्रतितिष्ठन्ति येषामेवंविद्वान्होता भवती[24]ति [25]।८। ॥१८॥

तनूरतो वदति ।१। अध्वर्यो येषां वा अन्नादीं प्रजापतेस्तन्वं विद्वान्होता भवत्यन्नादो वै स होता भवत्यन्नादास्ते यज-

माना भवन्ति [2] अध्वर्यो येषां वा अवपत्नीं प्रजापतेस्त्वं विद्वान्होता भवत्यनपतिर्वै स होता भवत्यनपतयस्ते यजमाना भवन्ति [3] अध्वर्यो येषां वै भद्रां प्रजापतेस्त्वं विद्वान्होता भवति भद्रं वै तस्मै होत्रे भवति भद्रं तेभ्यो यजमानेभ्यो भवति [4] अध्वर्यो येषां वै कल्याणीं प्रजापतेस्त्वं विद्वान्होता भवति कल्याणं वै तस्मै होत्रे भवति कल्याणं तेभ्यो यजमानेभ्यो भवति [5] अध्वर्यो येषां वा अनिलयां प्रजापतेस्त्वं विद्वान्होता भवत्यनिलयो वै स होता भवत्यनिलयास्ते यजमाना भवन्ति [6] अध्वर्यो येषां वा अपभयां प्रजापतेस्त्वं विद्वान्होता भवत्यभयं वै तस्मै होत्रे भवत्यभयं तेभ्यो यजमानेभ्यो भवति [7] अध्वर्यो येषां वा अनाप्तां प्रजापतेस्त्वं विद्वान्होता भवत्यनाप्तो वै स होता भवत्यनाप्तास्ते यजमाना भवन्ति [8] अध्वर्यो येषां वा अनाप्यां प्रजापतेस्त्वं विद्वान्होता भवत्यनाप्यो वै स होता भवत्यनाप्यास्ते यजमाना भवन्ति [9] अध्वर्यो येषां वा अनाधृष्टां प्रजापतेस्त्वं विद्वान्होता भवत्यनाधृष्टो वै स होता भवत्यनाधृष्टास्ते यजमाना भवन्ति [10] अध्वर्यो येषां वा अनाधृष्यां प्रजापतेस्त्वं विद्वान्होता भवत्यनाधृष्यो वै स होता भवत्यनाधृष्यास्ते यजमाना भवन्ति [11] अध्वर्यो येषां वा अपूर्वां प्रजापतेस्त्वं विद्वान्होता भवति न वै तस्माद्धोतुरन्यः पूर्वो भवति न तेभ्यो यजमानेभ्यो ऽन्ये पूर्वे भवन्ति [12] अध्वर्यो येषां वा अभ्रातृव्यां प्रजापतेस्त्वं विद्वान्होता भवत्यभ्रातृव्यो वै स होता भवत्यभ्रातृव्यास्ते यजमाना भवन्ति येषामेवंविद्वान्होता भवती[13]ति । २[13] । ॥ १९ ॥

गृहपतिरतो गृहपतिवदनम् ।१। अध्वर्यो येषां वै गृहपति-
र्गृहपतिं विद्वान्गृहपतिर्भवति[2] राध्नोति वै स गृहपती राध्नुवन्ति
ते यजमानाः[3] । अध्वर्यो[4] येषां वा अपहतपाप्मानमेवंविद्वान्गृह-
पतिर्भवत्यप[5] वै स गृहपतिः पाप्मानं हते[6] ऽप ते यजमानाः
पाप्मानं घ्नते[7] येषामेवंविद्वान्गृहपतिर्भवती[8]ति ।२[9]। ॥२०॥

प्रजापत इति मनसा यजति ।१। मनसा वषट्करोति ।२।
मनसानुवषट्करोति ।३। मनसा भक्षः ।४। मनसैवोरोऽभिमर्श-
नम् ।५। औदुम्बरीमन्वारभन्ते ऽग्रेण धिष्ण्यानासीनाः ।६। पलाश-
शाखाभिर्ये मानिकामेयुः ।७। उत्तमौ पाली होता कुर्वीत ।८।
उत्तमो ऽसानीति ।९। अपिधाय सदसो द्वारौ शालायाश्चा-
ध्वर्युर्वाचमुपाकरोति । वाग्यताः संमीलयासत आ नक्षत्राणां दर्श-
नात् ।१०। नक्षत्रेषु दृश्यमानेषु मार्जालीयदेशे तच्चतुरिति नक्ष-
त्रेषु वाचं विसृजन्ते ।११। सर्वे सान्वो निधनमुपेत्योत्तरस्य हविर्धान-
स्याधो ऽक्षं सर्पन्ति ।१२। उत्तरस्योत्तरेण वा ।१३। पूर्व-
मिन्द्रापर्वतेत्यस्तवेलायां जपित्वापेण हविर्धाने समुपविश्य कामा-
न्ध्यायन्ते यत्कामा भवन्ति ।१४। ये बहुकामा भूर्भुवः स्वरित्ये-
तास्ते व्याहृतीर्जपेयुः ।१५। ते प्राञ्च उदञ्च उत्क्रम्य वाचं विसृजन्ते
वागैतु वागुपैतु वागुप मैतु वागिति ।१६। सुब्रह्मण्यामसीकं चित्रपा-
श्वभिव्याहृत्य वाचं विसृजन्ते ।१७। अत्र द्वादशाहः संतिष्ठते ।१८।
कालवादो वा कालवादो वा ।१९। ॥२१॥

इति शाङ्खायनसूत्रे दशमो ऽध्यायः समाप्तः ।

ओम् ।

व्याख्यातो द्वादशाहः प्रकृतिः सत्त्राहीनानाम् ।१। अयन-
लक्षणो विकारः ।२। द्विरात्रप्रभृतयो ऽहीना द्वादशाहपर्यन्ताः ।३।
द्वादशाहप्रभृतीनि सत्त्राणि ।४। अहीनेषु प्रायणीयो न विद्यते
।५। सत्त्रधर्माश्च ।६। ॥१॥

चतुर्विंशस्तोमं बृहत्पृष्ठमुभयसामाग्निष्टोम उक्थ्यं वा चतुर्विंश-
मित्याचक्षते ।१। होताजनिष्टेत्याज्यम् ।२। माधुच्छन्दसः प्रउगः
।३। कयाशुभीयं मरुत्वतीयम् ।४। अनुत्तमा न इति परिधा-
नीयोत्तराः पूर्वाः शस्त्वा यत्रास्मिन्धीयते निवित् ।५। तदिदासीयं
निष्केवल्यम् ।६। द्वितीयास्थानि द्यावापृथिवीये ।७। वैश्वदेवमारुते
च ।८। आर्भवं षष्ठात् ।९। वैश्वानरीयं तृतीयात् ।१०। यज्ञेन
वर्धतेति जातवेदसीयम् ।११। सामान्यतुक्थ्यः ।१२। यज्ञाय-
ज्ञीयस्य स्तोत्रियेणोक्थ्यस्तोत्रियान्व्याख्यास्य ।13। अनुरूपेणानुरूपान् ।14।
ऋचे मरुद्भिर्ऋक्वभिः पा इन्द्रावरुणाभ्यां मत्स्वेन्द्राबृहस्पतिभ्यामि-
न्द्राविष्णुभ्यां मजूरिति शस्त्वा परिदधाति ।१५। षष्ठान्तदुक्थ्य
एतया शस्त्वा यजेत् ।१६। ॥२॥

एकत्रिके तृचकॢप्तं शस्त्रम् ।१। यथास्तुतं स्तोत्रियान्छस्त्वा
तृचान्वा ।२। यथास्तोत्रियमनुरूपान्सामप्रगाथांश्च शस्त्वा ।४। पर्यासा-
नासुत्तमांसूचाप्येचकाः शंसन्ति ।५। निविद्धानानां होता ।६।
सर्वमन्यत्प्रकृत्या ।७। ॥३॥

अभिप्लवः षळहः पृष्ठ्यविकारः ।१। यानि त्र्यहस्य प्रथमस्या-ज्यानि समूळ्हे तानि पूर्वेषामाभिप्लविकानाम् ।२। रथन्तरं बृहदिति पृष्ठे विपर्यासम् ।३। ज्योतिरग्निष्टोमः प्रथममुत्तमं च ।४। चत्वा-र्युक्थ्यानि मध्ये ।५। गां द्वितीयं चतुर्थं च ।६। आयुस्तृतीयं पञ्चमं च ।७। इन्द्रो रथायेति मरुत्वतीयम् ।८। आ याह्यर्वा-ङिति निष्केवल्यम् ।९। कथा देवानामिति वैश्वदेवम् ।१०। पञ्चमे च ।[10]११। मारुतमेकाहात् ।[11]१२। एति प्र होतेति जात-वेदसीयम् ।[12]१३। समानमन्यत्प्रथमेनाह्ना ।[13]१४। ॥४॥

इमा उ त्वेति मरुत्वतीयं द्वितीयस्य ।१। सुत इत्त्वं निमिश्ल इति निष्केवल्यम् ।२। एकाहात्त्राविषम् ।३। ततं म इत्यार्भवम् ।४। पञ्चमे च ।५। देवान्हुव इति वैश्वदेवम् ।६। चतुर्विंशा-ज्जातवेदसीयम् ।७। समानमन्यद्द्वितीयेनाह्ना ।८। ॥५॥

औष्णिहो वैश्वमनसः प्रउगस्तृतीयस्य ।१। वायो याहि शिवा[2] वां सहस्रं[3] ना वां विश्वस्था[4] वां वाजिनः[5] सखाय आ शिषामहि[6] हो देवदिदितिरुत[7] नः प्रिये[8]ति प्रउगतृचानि ।[9]२। तिष्ठा हरी इति मरुत्वतीयम् ।[10]३। एकाहान्निष्केवल्यम् ।[11]४। घृतेन द्यावापृथिवी इति ऋचम् ।[12]५। षष्ठे च ।[13]६। एकाहादार्भवं वैश्वदेवं च ।[14]७। आ रुद्रासस्त्वामग्न[15] ऋतायव[16] इत्याग्निमारुतम् ।[17]८। ॥६॥

होताजनिष्टेत्याज्यं चतुर्थस्य ।१। मेधातिथः प्रउगः ।२। ये गायत्र्यस्ते. वायव्यैन्द्रवायवे । मेधातिथ्यस्तु पूर्वाः ।३। मित्रं वयं[4] प्रातर्युजा[5] ता वहन्त्वभि[6]रम · इति तृचानि ।[7]४। यानि त्र्यहस्योत्तरस्य मारुतानि समूळ्हे तान्युत्तरेषामाभिप्लविकानाम्

।[8] ५। एकाद्यान्मरुत्वतीयम् ।[9] ६। उग्रो जज्ञ इति निष्केवल्यम् ।[10] ७। द्वितीयात्सावित्रद्यावापृथिवीये ।[11] ८। आर्भवं तृतीयात् ।[12] ९। अग्निरिन्द्र इति वैश्वदेवम् ।[13] १०। यानि त्र्यहस्य पूर्वस्य वैश्वानरीयाणि तान्युत्तरस्य ।[14] ११। प्र ये शुम्भन्ते जनस्य गोपा इत्याग्निमारुतम् ।[15] १२। ॥ ७॥

अथ ओजिष्ठमित्याज्यं पञ्चमस्य[1] सर्वं चोत्तमां परिहाप्य ।[2] १। संहार्यः प्रउगः ।[3] २। अयं पिब तव वायो स त्वं नो देवेति तृचः[4] शतेना[5] आ नो मित्रावरुणा[6] ऽ नो[7] गोमन्तमतश्चिदिन्द्र णो[8] विश्वे देवा ऋतावृध इति तृचानि ।[9] ३। क स्य वीर इति मरुत्वतीयम् ।[10] ४। एतायामेति निष्केवल्यम् ।[11] ५। तृतीयात्सावित्रद्यावापृथिवीये ।[12] ६। प्र। वः स्पळक्रंस्वित्र दृष्किशोरित्याग्निमारुतम् ।[13] ७। ॥ ८॥

सखायः सं वः सम्यञ्चमित्याज्यं षष्ठस्य[1] सर्वं चोत्तमां परिहाप्य ।[2] १। संहार्यः प्रउगः ।[3] २। वायवा याहि दर्शत[4] रथेन पृथुपाजसा[5] यद्य सूर उदिते प्रति वां सूर उदित इति वा[6] पुरुप्रिया णा[7] उप नो हरिभिर्विश्वे[8] देवास आ गतेति भारद्वाज[9]मिति तृचानि ।[10] ३। महाँ इन्द्रो नृवदिति मरुत्वतीयम् ।[11] ४। यो जात इति निष्केवल्यम् ।[12] ५। द्वितीयात्सावित्रम् ।[13] ६। अयमस्तु त्य इति वैश्वदेवम् ।[14] ७। धारावरास्तमशो द्युभिरित्याग्निमारुतम् ।[15] ८। इन्द्र इष्योत वैश्वदेवं षष्ठस्याह्नो द्वितीये ऽभिप्लवे ।[16] ९। उपायानकेति तृतीये ।[17] १०। अग्निरिन्द्र इति चतुर्थे ।[18] ११। शं न इन्द्राग्नी इति वा ।[19] १२। प्रथमं वा पूर्वस्मिन्पटले द्वितीयमुत्तरे ।[20] १३। परावत इति पञ्चमे ।[21] १४। ॥ ९॥

अभिजित्सर्वस्तोम उभयसामा रथन्तरपृष्ठो बृहत्पृष्ठो वाग्निष्टोमः ।१। प्र वो देवाय यदाहिष्ठमित्याज्यम् ।२। उभौ माधुच्छन्दसगार्त्समदौ प्रउगौ ।३। माधुच्छन्दसानि पूर्वाणि तृचानि गार्त्समदान्युत्तराणि ।४। वैश्वदेवं वा गार्त्समदानाम् ।५। ऐकाहिकं वा प्रातःसवनम् ।६। इन्द्र पिब तुभ्यं सुतो मदायेत्यैकाहिकादूर्ध्वं मरुत्वतीयात् ।७। या त ऊतिरिति निष्केवल्यात् ।८। पूर्वे तु बृहत्पृष्ठे ।९। एकसूक्ते वा। पिबा सोममभि तमु ष्टुहीति। पूर्वस्योत्तमासु स्तुवन्ति ।१०। एकाहात्तृतीयसवनम् ।११। ॥१०॥

सप्तदशस्तोमाः स्वरसामानः ।१। रथन्तरं पृष्ठं प्रथमस्य बृहद्-द्वितीयस्योभयसामा तृतीयो रथन्तरपृष्ठः ।२। स्वरपृष्ठाः कौषीतकेः ।३। बृहद्रथन्तरे पवमानेषु ।४। अग्निष्टोमाः पैङ्गस्य ।५। उक्थ्याः कौषीतकेः ।६। आ यन्नैर्बृहद्यो ऽग्न ओजिष्ठमित्याज्यानि[7] सर्वस्तोमाः परिहाप्य ।[8]७। ये व्यहस्य प्रथमस्य ते प्रउगाः ।[9]८। क ई वीर इति प्रथमस्य स्वरसाम्नो मरुत्वतीयं कयाशुभीयं द्वितीयस्य गायत्साम्नेति तृतीयस्य ।[10]९। सामप्रगाथांश्च प्रस्त्वा कद्वतः प्रगाथाम् ।[11]१०। कं नव्य इति प्रथमे कदू न्वस्येति द्वितीय इमा उ त्वा पुरूवसो इति तृतीये बृहतश्च योनिः ।[12]११। यस्ते साधिष्ठ इत्युत्तमां परिहाप्यार्वायमिति च प्रथमे[13] गायन्ति त्वापादित उदु नश्चित्तम इति द्वितीये[14] इन्द्रं विश्वाः सं च त्वे जग्मुरिति तृतीये ।[15]१२। इति बृहद्रथन्तरपृष्ठानाम् ।[16]१३। यज्ञायज्ञा अपूर्व्येति स्तोत्रियः स्वरपृष्ठानाम् ।[17]१४। यदिन्द्र चित्र मेहनेति द्वे या इन्द्र भुज इति तृतीयानुरूपश्च

।१५। मत्स्यपायि ते मह इति वा द्वितीयस्य । प्रथमां तृतीयां करोति ।१६। मत्वि नो वसदस्य इति द्वे वयं घ त्वेति तृतीयानुरूपस्य ।१७। मत्स्वा पिपीषत इति वा तृतीयस्य । चतुर्थीं तृतीयां करोति ।१८। इममिन्द्र सुतं पिबेति द्वे क ईं वेदेति तृतीयानुरूपस्य ।१९। ॥११॥

यतो बृहतीकः स्तोत्रियः स्तामतो बृहतीको ऽनुरूपः कार्यः ।१। धाय्यां शस्त्वा कदतश्च रथन्तरस्य योनिं प्रथमे बृहतो द्वितीय उभयोस्तृतीये ।२। पूर्वां सर्वत्र रथन्तरस्य ।३। यमिन्द्र दधिष इति द्वे प्रथमे स्वरसि लेति द्वितीये द्याना त्वगो न वारण इति तृतीये ।४। इन्द्र तुभ्यमिन्मघवन्निति नवानां तिस्रस्तिस्रो ऽन्वहं पूर्वाणि च सूक्तानि ।५। तथानि वोक्षत्योभयानि सूक्तानि ।६। स्वरयोनिषु चोल्हयोः ।७। प्रागामृशुभास्तृचाद्वा प्रगाथेनं मंशंसति ।८। प्रथमात्पृष्ठात्तृतीयस्तवमामीति बृहद्रथन्तरपृष्ठानाम् ।९। प्रतिपदश्च स्वरपृष्ठानाम् ।१०। स्वरयोनीनां च ।११। अनुचरप्रभृति समूल्हान्मध्यमात्पृष्ठात् ।१२। उद्धृत्य तु वैश्वदेवानाम्मुत्तमानि सूक्तानि त्वर्षं न प्र वः पान्तं रघुमन्यवसं मलया कदित्येति करोति ।१३। अग्निरिन्द्र इति वा प्रथमे ।१४। प्र ये शुम्भन्त इति च मारुतम् ।१५। देवान्हुव इति द्वितीये ।१६। उषासानक्तेति तृतीये ।१७। ॥१२॥

एकविंशस्तोमं बृहत्पृष्ठं महादिवाकीर्त्यं वाग्निष्टोमो विषुवान् ।१। पुरादित्यस्यास्तमयात्संस्थाप्यः ।२। उदिते प्रातरनुवाकः ।३। यथाप्रकृति वा ।४। अग्निं मन्ये पितरमित्युदिते प्रतिपत्प्रातरनुवा-

कश्च ।५। शतं दशशतं विंशतिशतं वानुब्रूयात् ।६। वासिष्ठमाग्नी-सूक्तम् ।७। सौर्यः पशुरुपालम्भ्यः सवनीयस्य ।८। चित्रं देवानामिति पुरोनुवाक्यास्तिस्र उत्तरा याज्याः सौर्यस्य ।९। उपांशु ।१०। वसुद्राद्रूर्मिरित्याज्यम् ।११। त्रैष्टुभः प्रउगः ।१२। मध्य-माच्छन्दोमास्तोत्रीणि हृषानि प्रथमे चोत्तमं च ।१३। प्रथमास्तोत्रीणि ।१४। आश्विने तु भानुमती तृतीया ।१५। प्र मंहिष्ठाय मदनादिति वैश्वदेवम् ।१६। ऐकाहिकं वा प्रातःसवनम् ।१७। प्र वो देवाय त्वं हि चैत्रवदिति वा मरुत्वतीयम् ।१८। माधुच्छन्दसश्च ।१९। कया शुभा त्वं सुतेषं अभिष्टा जय इति मरुत्वतीयम् ।२०। आयन्त इव सूर्यमिति स्तोत्रियो ऽसयोनौ हरति ।२१। यद्याव इन्द्रेत्यनुरूपः ।२२। महादिवाकीर्त्यं वा ।२३। चित्रं देवानामिति स्तोत्रियो महादिवाकीर्त्यस्य ।२४। उत्तरे च ।२५। उत्सूर्यो बृहदर्चींष्यश्रेत इति तृतीयानुरूपस्य ।२६। बण्महानुदु त्यद्दर्शतमिति वा स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ ।२७। विभ्राड् बृहदिति वा स्तोत्रियो वि सूर्यो मध्य इत्यनुरूपः ।२८। विप्राहा ता सुमनस इति वा ।२९। बण्महानिति सामप्रगाथः ।३०। यः सत्राहा विचर्ष-णिरिति वा ।३१। रथन्तरस्य योनिं स्वयोनौ हरति ।३२। उभयोरसयोनौ ।३३। महादिवाकीर्त्यं च ।३४। ॥१३॥

षष्ठेने पवमाने सामगाः कुर्युः ।१। नाक्रियमाणयोः शंसेत् ।२। इन्द्रः किलेत्युत्स्यमुखीयाः ।३। शं नो भवत्र चक्षसेति महा-दिवाकीर्त्यं ।४। यौनेय इन्द्रेति तृचं स्वयोनौ हरति ।५। य एक इद्धव्य इत्यसयोनौ ।६। महादिवाकीर्त्यं च ।७। तमु ष्टुही-

त्युद्धृतस्ववृहद्रथन्तरे ।८। अभि त्वं मेषम् ।९। ऋतुर्जनित्रीयस्य नव शस्त्वा सर्वहरेवां निविदम् ।१०। आ सत्यो यातु ।११। विश्वजित इत्युत्तमां परिशिष्य ।१२। आह्वय दूरोहणं रोहति ।१३। हंसः शुचिषदिति पच्छो ऽर्धर्चशस्त्रिपच्छो ऽनवानं त्रिपच्छो ऽर्धर्चशः पच्छः ।१४। उत्तमासुपसंशस्य ।१५। एष प्र पूर्वीः ।१६। पतङ्गमक्तम् ।१७। भद्रं नः ।१८। इति वैश्यम् ।१९। अथ कौषीतकम् ।२०। समानमोक्थमुखीयायाः ।२१। ऋतुर्जनित्रीयमुद्धृतस्ववृहद्रथन्तरे ।२२। तस्यैवैकादश स्वयोनौ ।२३। नवान्यत्र ।२४। एन्द्र याहि हरिभिरिति पञ्चदशोद्धृत्य साम्नम् ।२५। अरोरेकादश शस्त्वा निविदम् ।२६। अभूरेक इति साम्नस्य स्थाने ।२७। तार्क्ष्यः पूर्वः पतङ्गात् ।२८। एकशतं निष्केवल्यम् ।२९। प्रथमात्स्वाविचम् ।३०। द्वितीयाद्यावापृथिवीयम् ।३१। यत्रादाभेवमाहते ।३२। देवान्हुव इति वैश्वदेवम् ।३३। तृतीयादैश्वानरीयम् ।३४। मूर्धानं मूर्धा दिव इत्यग्निष्टोमसाम्नः स्तोत्रियानुरूपौ ।३५। वेदिषद इति जातवेदसीयम् ।३६। आहृताः स्वरसामानः ।३७। ॥१४॥

विश्वजित्सर्वस्तोमः सर्वपृष्ठो बृहत्पृष्ठो वाग्निष्टोमः ।१। अग्निं नर इत्याज्यम् ।२। त्वं हि क्षैतवदिति बृहत्पृष्ठस्य ।३। माधुच्छन्दसः प्रउगः ।४। चतुर्विंशमाध्यन्दिनः ।५। वैराजस्य स्तोत्रियानुरूपौ शस्त्वा सर्वपृष्ठे प्रगाथं च रथन्तरस्य योनिं बृहतश्च ।६। अनुचरप्रभृति यथान्तृतीयसवनम् ।७। कथा देवानामिति वैश्वदेवं माध्निकस्य बृहत्पृष्ठस्य ।८। आनोभद्रीयमेकाहस्य ।९। सर्वपृष्ठे

विश्वजिति पुरस्तात्साहतस्य सूक्तस्य होतैतयामहतं शंसति ।२०। जगतीशंसमन्यूङ्खम् ।२१। पङ्क्तिशंसं वा न्यूङ्खम्।२२। अन्यूङ्खं वा ।२३। समग्रे यज्ञानामित्यग्निष्टोमसाम्नः स्तोत्रियानुरूपौ स्तोत्रियानुरूपौ ।२४। ॥१५॥

इति शाङ्खायनसूत्र एकादशो ऽध्यायः समाप्तः।

होत्रकाणाम्।१। प्रातःसवने कर्म।२। आ नो मित्रा-वरुणा मित्रं वयं मित्रं हुवे ऽयं वां मित्रावरुणा पुरूरुणा चित्प्रति वां सूर उदिते प्र वो मित्राय यदद्य सूर उदिते प्र मित्रयोरहा नः शतमिति स्तोत्रिया मैत्रावरुणस्य।३। आ याहि सुषुमेन्द्रमिद्गाथिन इन्द्रेण सं हीन्द्रो दधीच उत्तिष्ठन्नोजसा सह भिन्धि विश्वाः प्र सम्राजं चर्षणीनां तमिन्द्रं वाजयामसि महाँ इन्द्रो य ओजसा युञ्जन्ति ब्रध्नमिति ब्राह्मणाच्छंसिनः।४। इन्द्राग्नी आ गतं सुतमिन्द्रे अग्ना नमो बृहदियं वामस्य मन्मनस्ता हुवे ययोरिदमिन्द्राग्नी युवामिमे यज्ञस्य हि स्थ ऋत्विजेयं वामस्य मन्मनस्ता हुवे ययोरिदमिन्द्रे अग्ना नमो बृहत्तमीलिष्व ता हि शश्वन्त इति वाच्छावाकस्य।५।॥१॥

द्विरात्रप्रभृतिष्वहःसंघातेष्वनुरूपाः श्वःस्तोत्रियाः समानस्तोत्रि-येष्वपि।१। परे वा।२। नित्यांस्तृचानन्त्याच्छस्त्राणां पर्यास इत्याचक्षते।३। प्रति वां सूर उदित इति मैत्रावरुणस्य।४। काव्येभिरदाभ्येति स्तोत्रिये वा।५। सति श्वःस्तोत्रिये वा।६। उद्वेदभीति ब्राह्मणाच्छंसिनः।७। इन्द्राग्नी अवसेत्यच्छावाकस्य।८। अन्तरेणानुरूपं पर्यासं चावापस्थानम्।९। एकया द्वाभ्यां वा स्तोममतिशंसन्ति।१०। भूयसा विहृति।११। सर्वपृष्ठे च विश्वजिति।१२। एकया दशमे ऽहनि।१३। युवं दक्षमा नो बर्हीं रिशादसो यं रक्षन्ति कथा राधाम ऋजुनीती नो मा कस्मा अकृतकद्‌ मित्रो नो अत्यंहतिं महि वो महतां योमस्य मित्रावरुणा ते नः सन्तु युजः प्र यो वां मित्रावरुणा महि

श्रीणामित्येकपातिन्यः ।१४। काव्येभिरदाभ्या नो गन्तमिति तृचौ ।१५। सप्तचत्वारिंशन्मैत्रावरुण्यो गायत्र्यो दाशतयीषु तासां मैत्रावरुणः ।१६। चतुश्चत्वारिंशदैन्द्राणि गायत्राणि तेषां ब्राह्मणाच्छंसी ।१७। इहेन्द्राग्नी उप ह्वये तेषामिन्द्रवर्णेति पच्छः ।१८। अयं सोम चमू सुत इति द्वे ।१९। उप स्रक्वेष्वित्येका ।२०। युवेषां यज्ञमिति सप्त ।२१। षट्चत्वारिंशदैन्द्राग्न्यो गायत्र्यो दाशतयीषु तासामच्छावाकः ।२२। दशमादह्नः स्तोत्रिया विश्वजिति सर्वपृष्ठे ।२३। षष्ठस्याह्नः स्तोत्रियानुरूपाण्युत्तमेनरेषां पञ्चानां स्तोत्रियाञ्छंसन्ति ।२४। आद्यन्तानाद्यन्तस्तोमेषु ।२५। ऊर्ध्वमेकाहभूतस्य ।२६। पर्यासैः परिदधाति ।२७। ॥२॥

माध्यन्दिनेषु विकारः ।१। अन्यानि उक्थान्युत्तरयोः सवनयोः पर्यासा इत्याचक्षते ।२। द्विसूक्ता माध्यन्दिनाः ।३। चतुःसूक्तान्युक्थानि ।४। अप प्राच इति सदा मैत्रावरुणस्योक्थमुखीया ।५। अंसा मर्त्या यत्र इन्द्र इति द्वितीये ।६। युध्मस्य ते कथा महामिति तृतीये ।७। प्र वो महे महिवृधे भरध्वं यजामह इन्द्रमिति तृचौ ।८। सद्यो ह य न इन्द्रो दूरादा न आसादिति चतुर्थे ।९।[8] प्रो ष्वस्मा उभे यदिन्द्रेति तृचौ ।१०।[9] गर्भे नु सन्वा सुष्टुतिरिति पञ्चमे ।११।[10] इन्द्राय हि द्यौरिति उत्तमम् ।१२।[11] आ नः स्तुत उप वाजेभिरूत्या सत्यो यानिति षष्ठे ।१३।[12] तद्धीनसूक्तम् ।१४।[13] मध्यमे त्र्यहे द्वयाञ्चिहत्यानीत्याचक्षते ।१५।[14] षड्न्यान्स्तोत्रियानुरूपाभ्यां तृचेभ्यश्च तत्प्रदेशे प्रतीयेत ।१६।[15] चतुर्थपञ्चमयोरह्नोः सप्तं सर्वेषां तत्प्रथमे छन्दोमे ।१७।[16] चतुर्तीय-

पञ्चमयोस्तन्माध्यमे ।१८। यत्चतुर्थपञ्चयोस्तदुत्तमे ।१९। त्वं मही इन्द्र तुभ्यं हेति यत्र होतादीनसूक्तं शंसेत् ।२०। स्रे ह यत्पित-रथिन्न इन्द्रेत्येकविंशतिच्छन्दोमेषु पुरस्तात्पर्यासस्य ।२१। मा चिद्-न्यद्वि शंसत मा मेम मा अभिशोत्यस्य स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ दशमे ऽहनि ।२२। आ धूर्ष्वस्मा इति च द्विपदा ।२३। ॥ ३॥

कं नव्य इति ब्राह्मणाच्छंसिनो ऽनुरूपादनन्तरः प्रगाथः कदा-नैकाह्निकस्य स्थाने ।१। ब्रह्माण न इति चोक्थमुखीया ।२। उदु ब्रह्माणीति सदा पर्यासः ।३। वयं घ त्वा क ईं वेदेति स्तोत्रियानुरूपौ तृतीये ऽहनि ।४। प्रथमयोश्च च्छन्दोमयोः ।५। विपर्यस्तौ तु मध्यमे ।६। यदिन्द्र प्रागपागुदगिति वा स्तोत्रियानु-रूपौ प्रगाथौ ।७। अध्वर्यवो भरतेन्द्रायेत्येकादश तृतीये ।८। विश्वाः पृतना इति स्तोत्रियः ।९। तमिन्द्रं जोहवीमि मघवानि ते महे ऽस्मा अस्मा इत्यनुरूपः ।१०। कदा वसो स्तोत्रं यो बाधा विवाच इति तृचौ ।११। य एक इद्धव्य इति चतुर्थे ।१२। इन्द्रो मदाय मदेमदे हीति स्तोत्रियानुरूपौ ।१३। आ याहि कृणवाम यो न इन्द्राभित इति तृचौ ।१४। यस्तिग्मशृङ्ग इति पञ्चमे ।१५। सुरूपकृत्नुमिति स्तोत्रियानुरूपौ ।१६। त्वया वयं मघवन्निति तृचम् ।१७। अस्मा इदु प्र तवस इति षष्ठे ।१८। तद्धीनसूक्तम् ।१९। आयन्त इव सूर्यं अग्धू पु शचीपत इति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथा उत्तमे छन्दोमे ।२०। त्वं मही इन्द्र यो हेत्यहीनसूक्तस्य स्थाने ।२१। इन्द्रं स्तवेति च्छन्दोमेषु पुरस्तात्पर्यासस्य ।२२। उदु त्ये मधुमत्तमा उदिन्वस्य रिच्यत

इति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ दशमे ऽहनि ।२२। त्रिकद्रुकेषु मन्दिष इति वा स्तोत्रियः ।२३। उत्तमा च तमिन्द्रं जोहवीमि विश्वाः पृतना इत्यनुरूपः ।२४। रायस्काम इति च द्विपदा ।२५। ॥४॥

कदू न्वस्येत्यच्छावाकस्यानुरूपादनन्तरः प्रगाथः कदानैकाहिकस्य स्थाने ।१। उरुं न इति चोक्थ्यमुखीया ।२। अभि नष्टेवेति मदा पर्यासः।३। त्वामिदा वयमेनमिदा ह्य इति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ ।४। अपूर्व्या पुरुतमानीति द्वितीये ।५। तरणिरित्सिषासतीति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ ।६। य ओजिष्ठ इति तृतीये ।७। यो राजा नकिष्टमिति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ ।८। सचायोरिन्द्र इन्द्र सोममिमं पिबेति तृचौ ।९। सं च त्वे जग्मुरिति चतुर्थे ।१०। स्वादोरित्थेत्या हि सोम इति स्तोत्रियानुरूपौ ।११। यच्चिद्धि सत्याव यच्चं शतक्रतविति तृचौ ।१२। कदा भुवन् रथक्षयाणीति पञ्चमे ।१३। उभे यदिन्द्रेति स्तोत्रियानुरूपा ।१४। विदुष्टे अस्य वीर्यस्येति तिस्रः ।१५। शग्धदुक्षिणिति षष्ठे ।१६। तद्दीनसूक्तम् ।१७। नकिष्टं म ला इहन्त इति स्तोत्रियानुरूपौ प्रथमे छन्दोमे ।१८। उभयं शृणवदिति मध्यमे ।१९। यत इन्द्र भयामहे इत्युत्तमे ।२०। सर्वे प्रगाथाः ।२१। इच्छन्ति त्वेति च्छन्दोमेषु पुरस्तात्पर्यासस्य ।२२। अया वाजमिति च द्विपदा दशमे ऽहनि ।२३। ऐकाहिकं च पूर्वम् ।२४। ॥५॥

अन्तरेण प्रायणीयोदयनीयौ कद्वन्तौ चोक्थ्यमुखीयास्त्वाभिनष्टीयं च इहतीकारं च बार्हतानाम् ।१। अन्तरेणोक्थ्यमुखीयां

सूक्ते चावापत्यानम् ।२। पृष्ठ्याभ्यूकान्यभिप्लवे ।३। अहीनसूक्तानां स्थाने द्वितीयादह्नः सूक्तानि ।४। उत्तरं मैत्रावरुणस्य ।५। प्रथमात् च्यहात्स्वरसामसु ।६। चतुर्विंशे ऽभिजिति विषुवति इन्द्रस्तुते विश्वजिति महाव्रते च षष्ठात् ।७। विश्वजिति सर्वपृष्ठे ।८। महानाम्नीमां मैत्रावरुणः स्तोत्रियानुरूपौ समप्रगाथौ ।९। कद्वन्तं प्रगाथं वैरूपस्य ब्राह्मणाच्छंसी ।१०। रेवतीनामच्छावाकः ।११। वालखिल्या अविहृता मैत्रावरुणः षट् सूक्तानीन्द्रनिहवं परिधाप्या नो विश्वे सजोषस इति च प्रगाथम् ।१२। वृषाकपिमिन्द्रते कुन्तापमन्यूङ्खं ब्राह्मणाच्छंसी ।१३। द्यौर्न य इन्द्रेत्येवयामरुतः स्थाने विष्णुन्यङ्गमच्छावाकः ।१४। अभूरेक इति सामसूक्तं मैत्रावरुणस्य ।१५। यो जात इति ब्राह्मणाच्छंसिनः ।१६। प्र घा न्वस्येत्यच्छावाकस्य ।१७। सामसूक्तानि अहीनसूक्तानि अहैकाहिकीभिः परिदधति ।१८। एकाहभूतस्यैकाहिकान्यर्यामानूङ्खमहीनसूक्तेभ्यः ।१९। ॥ ६ ॥

उक्थ्येषु क्रियमाणेषु वालखिल्या वृषाकपिं विष्णुन्यङ्गमित्युद्धृत्य परिशेषान्माध्यन्दिनेषु शंसन्ति ।१। षष्ठादह्न उक्थानि ।२। अथ यदि षष्ठाह्निकं तृतीयसवनमसर्वपृष्ठे ऽहनि मन्येत स्याद्वितीयादह्न उक्थानि ।३। परोक्षपृष्ठे प्रतिशिल्पानि क्रियन्ते ।४। उद्धृत्य वाल॰खिल्या मैत्रावरुणः पिबा सुतस्य रसिन इत्यैन्द्राम्प्रगाथायाच्छस्त्वा ।५। वृषाकपिमुद्धृत्य ब्राह्मणाच्छंसीन्द्रो मदायेति पङ्क्तैरैन्द्रैः शंसति ।६। विष्णुन्यङ्गमेवाच्छावाकः ।७। इति परोक्षपृष्ठे ।८। ॥ ७ ॥

अथ विश्वजित्कल्पे ।१। ऐकाहिकाम्प्रगाथाच्छस्त्वा वालखिल्या वृषाकपिं विष्णुन्यङ्गं नाभानेदिष्ठं च सर्वशस्त्राच्या ।२। चतुर्थेचं

पश्चात्पदष्टम्भिः स्यादिदम्भिः प्रथमे न्यूङ्ख्येतो ३ श्रो ३ इति। ६।
तं शस्त्वा कुन्तापम्। ७। ॥ १३ ॥

इदं जना उप श्रुत नराशंस स्तविष्यते।
षष्टिं सहस्रा नवतिं च कौरम आ रुशमेषु दद्महे ॥ १ ॥
उष्ट्रा यस्य प्रवाहिणो वधूमन्तो द्विर्दश।
वर्ष्मा रथस्य नि जिहीडते दिव ईषमाणा उपस्पृशः ॥ २ ॥
एष इषाय मामहे शतं निष्कान्दश स्रजः।
त्रीणि शतान्यर्वतां सहस्रा दश गोनाम् ॥ ३ ॥
प्र रेभासो मनीषा वृषा गाव इवेरते।
अमोत पुत्रका एषाममोत गा इवासते ॥ ४ ॥
प्र रेभ धियं भरस्व गोविदं वसुविदम्।
देवत्रेमां वाचं श्रीणीहीषुर्नावीरस्तारम् ॥ ५ ॥ १ ॥ १४ ॥
वच्यस्व रेभ वच्यस्व वृक्षे न पक्वे शकुनः।
नष्टे जिह्वा चर्चरीति क्षुरो न भुरिजोरिव ॥ १ ॥
इन्द्रः कारुमबूबुधदुत्तिष्ठ वि चरा जनम्।
ममेदुग्रस्य चर्कृधि सर्व इत्ते पृणादरिः ॥ २ ॥
इह गावः प्र जायध्वमिहाश्वा इह पूरुषाः।
इहो सहस्रदक्षिणो ऽपि पूषा नि षीदति ॥ ३ ॥
नेमा इन्द्र गावो रिषन्मो आसां गोपती रिषत्।
मासाममित्रयुर्जन इन्द्र मा स्तेन ईशत ॥ ४ ॥
यदिन्द्रादो दाशराज्ञे ऽमानुषं वि गाहथाः।
विरूपः सर्वस्मा आसीत्सह यक्षाय कल्पते ॥ ५ ॥ २ ॥ १५ ॥

इह मदो३ इति वैराजन्तृचमुक्त्वा मदे मधोर्मदस्य मदिरस्य मदेवो३ ओ३ ओथा मोदैवेति प्रतिगृणाति ।११। ऋतुर्जनित्री ।१२। तमस्य द्यावापृथिवी ।१३। विष्णोर्नु कम् ।१४। प्र वः पान्तमन्धसः ।१५। छन्दोमेषु च ।१६। तिस्रस्तु प्रथमे ।१७। भवा मित्र इति द्वचाव पूर्वमुत्तरयोश्छन्दोमयोः ।१८। नू मर्तः परो मात्रयेत्युत्तमामुद्धृत्य षष्ठे ।१९। यदिन्द्र चित्र यदिन्द्र ते चतस्र इति स्तोत्रियानुरूपौ प्रथमे छन्दोमे ।२०। पुरां भिन्दुरिति मध्यमे। पूर्वस्तृचो ऽनुरूपस्तृतीया तु प्रथमा ।२१। गायन्ति त्वेत्युत्तमे ।२२। ॥२६॥

चतुर्विंशे शस्त्रं प्रथमाच्छन्दोमात्त्वैर्यात् ।१। यच्चतुर्णां द्वितीयप्रभृतीनां तच्चतुर्णामाभिप्लविकानाम् ।२। तृतीयप्रभृतिभ्यः स्वरसामसु ।३। अथ यदभिजिति विषुवत्ति बृहत्पृष्ठं विश्वजिति महाव्रतीयमहरित्युक्थ्यानि कुर्युर्यात्तुर्विंशिकान्युक्थानि ।४। अथ यदि पृष्ठ्याभिप्लवयोः प्रथमे ऽहनी दशममहरित्युक्थ्यानि कुर्युरैकाहिकान्युक्थानि ।५। उत्तममाभिप्लविकमुक्थं कुर्युर्यद्द्वितीयस्याह्नस्तृतीयसवनं तन्तृतीयसवनं तन्तृतीयसवनम् ।६। ॥२७॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे द्वादशो ऽध्यायः समाप्तः ।

ओम् ।

पूर्वकारिणश्छन्दोगा अध्वर्यवः ।१। ते चेदनुपदिष्टं कुर्युः ।२। एतावत्त्व स्तोत्रीयाणामानुपूर्व्यं हविषां दैवत उच्चैरुपांशुतायां चाध्वर्यु-मनुविदधीत ।३। सौत्रिये छन्दोगमहर्षियोगे स्तोमविकारे पृष्ठे संख्यायां च ।४। ते चेत्पादं वार्धर्चं वा विपर्यस्येयुरूनं वातिरिक्तं वा कुर्युर्न तदाद्रियेत ।५। यथास्थमेव विपर्यासमनुविदधीत ।६। स्तोत्रीयश्चेत्पादो विकर्षेण पूर्येत तस्य संख्याय द्वितीयं स्तोत्रीयम् ।७। ऊर्ध्वं तु स्वराक्षमानश्छन्दोमानानि व्यञ्जनानि लुप्येरन् ।८। ॥१॥

आनीते पशौ म्रुते अनुपाकृते अन्यमालभेतर्लिंगभ्यस्तं कारयेत् ।१। उपाकृते वेपमाने

यस्माद्भीषावेपिष्ठास्ततो नो अभयं कृधि ।

पशूनः सर्वान्गोपाय नमो रुद्राय मीढुषे ॥

स्वाहेति जुहोति ।२। यस्माद्भीषावाशिष्ठा इति वाश्यमाने ।३। यस्माद्भीषापलायिष्ठा इति पलायमाने ।४। यस्माद्भीषा न्यषद इत्युपविष्टे ।५। यस्माद्भीषा संज्ञासा इति म्रुते ।६। नष्टे म्रुते पलायिते वान्यं तद्रूपं तद्दैवत्यं पशुमालभेत ।७। म्रुतस्य वपां पुरोडाशमवदानानीतीतरस्य वपाद्वारेषूपकुर्यात् ।८। ॥२॥

प्रवृत्तेषु म्रुते प्रयाजेषु तेनैव संस्थाप्यम् ।१। अवदाने नष्टे

दुष्टे विमथिते वाज्यं प्रतिनिदध्यात् ।१। हृदयनाशे ऽन्यमालभेत ।२। यदि च कामयेतार्त्तिं विमथितार ऋच्छेयुरिति कुविदङ्ग यवमन्त इत्याग्नीध्रीये जुहुयात् ।३। अष्टापद्यां वपायामनूबन्ध्यायां गर्भस्य त्वचो वपारूपं कलीकरणानां फालीकरणान्ममं मति शामित्रे श्रपयित्वेतरस्य वषट्कारेषु शामित्र एव जुहुयात् ।५। ॥३॥

यूपे विरूढे ऽनपरूढे त्वाष्ट्रं बहुरूपमालभेत ।१। पिशङ्गरूपः सुभरो वयोधास्त्वन्नस्तुरीपमध पोषयित्नु देवस्त्वष्टः सविता विश्वरूप इति पुरोनुवाक्याः ।२। प्र सु महे सुशरणाय प्रथमभाजं देव त्वष्टर्यद्ध चारुत्वमानडिति याज्याः ।३। ॥४॥

समानविषये विहितयोः सुत्ययोरङ्गोः संनिपातमं संसव इत्याचक्षते ।१। पूर्वं प्रातरनुवाकमुपाकृत्य पूर्वं संस्थापयेयुः ।२। सुसमिद्धे जुहुयुः ।३। संवेशायोपवेशाय गायत्र्यै छन्दसे ऽभिभूत्यै स्वाहेति प्रातःसवने ।४। त्रिष्टुभे छन्दस इति माध्यन्दिने ।५। जगत्यै छन्दस इति तृतीयसवने ।६। अध्वर्युं स्वतमिच्छन्प्राजापत्याभिस्तिसृभिरध्वर्युः प्रातःसवने जुहुयात् ।७। होतारं होता माध्यन्दिने ।८। उद्गातारमुद्गाता तृतीयसवने ।९। ब्रह्माणं ब्रह्मानुसवनम् ।१०। यजमानं यजमानो ऽनुसवनम् ।११। सर्वान्स्वतानिच्छन्तः सर्वे ऽनुसवनम् ।१२। छन्दश्यन्तरे कुर्युः ।१३। आभीकमाभीवमभिनिधनमभीवर्तं च ।१४। कयाशुभीयं मरुत्वतीयम् ।१५। सजनीयं निष्केवल्यम् ।१६। विहव्यो वैश्वदेवम् ।१७। पूर्वेषु संस्थापयत्सूत्तरां संस्थां कुर्वीत ।१८। अतिरात्रं कुर्वाणेषु द्विरात्रम् ।१९। द्विरात्रं कुर्वाणेषु त्रिरात्रम् ।२०। तस्यां वा संस्थायां

भूयसीर्दक्षिणा दद्यात् । २१ । स्तवन्तो वा विहरन्ति वायुराकाशश्च । २२ । ॥ ५ ॥

क्रीते सोमे ऽपहृते ऽनतिपन्नकालमन्यमाहृत्याभिषुणुयात् । १ । सोमाहाराय सोमविक्रयिणे वा किंचिद्दद्यात् । २ । अनधिगम्यमाने पूतीकाङ्कृतपुष्पाण्यर्जुनानि सुयाज्याभिषुत्य[3] प्रतिदुहा प्रातःसवने श्रीणीयाच्छृतेन माध्यन्दिने दध्ना तृतीयसवने । ३ । एकां गां दक्षिणां दत्वावभृथादुदेत्य पुनर्दीक्षेत । ४ । तत्र क्रतुदक्षिणा दद्यात् । ५ । एतदेव । ६ । अभिदग्धे पञ्च वा दक्षिणा दद्यात् । ७ । ॥ ६ ॥

प्रातःसवनात्सोमे ऽतिरिक्ते । १ । अस्ति सोमो अयं सुत इति स्तोत्रियानुरूपौ होतुः । २ । ऐन्द्रावैष्णवीभिः स्तोममतिशंसेत् । ३ । ऐन्द्रावैष्णवी याज्या । ४ । इन्द्रमिद्देवतातय इन्द्रदेवा अवन्तु ॥ इति पद । ५ । उत्तमया परिधाय विष्णोः कर्माणि पश्यतेति यजति । ६ । ॥ ७ ॥

माध्यन्दिनादतिरिक्ते । १ । सप्रथानुद स्यद्यतमिति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ । २ । ऐन्द्रावैष्णवीभिः स्तोममतिशंसेत् । ३ । ऐन्द्रावैष्णवी याज्या । ४ । ॥ ८ ॥

तृतीयसवनादतिरिक्ते । १ । प्र तत्ते अद्य शिपिविष्ट प्र तद्विष्णुरिति स्तोत्रियानुरूपौ । २ । ऐन्द्रावैष्णवीभिः स्तोममतिशंसेत् । ३ । ऐन्द्रावैष्णवी याज्या । ४ । ॥ ९ ॥

आश्विनादतिरिक्ते । १ । आश्विनीभिः स्तोममतिशंसेत् । २ । आश्विनी याज्या । ३ । अप्रस्तुतं चेत्पर्यायैरभिषुच्येत पञ्चभिः स्तोमैर्होत्रकेभ्यः स्तुवते । ४ । ते स्तोत्रियानुरूपान्कल्पोक्थमुखानां जग-

णीनां च द्वे द्वे शंसेयुः ।५। नित्याः परिधानीयाः ।६। कृत्स्नैर्वा प्रथमैः पर्यायैः ।७। होत्रे वा प्रथमानां पर्यायाणाम् ।८। मैत्रावरुणाय ब्राह्मणाच्छंसिने च मध्यमानाम् ।९। अच्छावाकायोत्तमानाम् ।१०। त्रीण्याश्विनं षष्टिशतानि ।११। ॥१०॥

यदि दीक्षितः प्रमीयेत दग्ध्वास्थीन्युपनह्य पुत्रं भ्रातरं वा दीक्षयित्वा सह यजेरन् ।१[2]। अभिषुत्य वा राजानमगृहीत्वा पश्चाद्दक्षिणापरस्यां वेदिश्रोण्यामस्थिकुम्भं निधाय तस्मिन्देशे सार्पराज्ञीभिः पराचीभिः स्तुवते ।२[3]। मार्जालीयदेशे वा ।३[4]। त्रिः प्रसव्यं मार्जालीयं परियन्ति सव्यानूरूनपाघ्नानाः ।४[5]। सार्पराज्ञीहोता निगदेत् ।५[6]। अपरिमितं स्तोत्रम् ।६[7]। ऐन्द्रवायवाद्या ग्रहाः ।७[8]। संवत्सरे ऽस्थीनि याजयेयुः ।८[9]। स्तोत्रेस्तोत्रे ऽस्थिकुम्भमुपनिदधति ।९[10]। मार्जालीये भस्मान्निनयन्ति ।१०[11]। ॥११॥

कलशे दीर्णे[1] विधुं दद्राणमिति वषट्कारनिधनेन ब्राह्मणाच्छंसिने स्तुवते ।१[2]। पूर्वस्तृचो ऽनुरूपः ।२[3]। पात्रणि दीर्णे[4] इषस्य त्वा श्वधयादीयमाना इति घृतानेन मारुतेन ब्राह्मणाच्छंसिने स्तुवते ।३[5]। उत्तरो ऽनुरूपः ।४[6]। ऐन्द्रावैष्णवीभिः स्तोममतिशंसेत् ।५[7]। ऐन्द्रावैष्णवी याज्या ।६[8]। अभ्युन्नीतं नाराशंसं

कृताकृतस्य स्वपतं कृतस्य चाकृतस्य च ।
अकृतस्य कृतस्य चेन्द्राग्नी अस्य सोमस्य ॥

स्वाहेत्यन्तःपरिधि भस्मनि जुहोति ।७[9]। उपवाते नाराशंसे[10] यं जघन्यं यद्यं भक्षीयात्तस्य कृतस्याप्यकमवनयेत्प्रजापतये स्वाहेति ।८[11]। दुष्टं सोमं प्राजापत्याभिश्चतसृभिरध्वर्युरुत्तरार्धपूर्वार्ध उपरवे

ऽवनयेत् ।९।[12] क्षत्त्रं वेदमन्नमन्नाद्यमागमिति ध्यायन्नवशिष्टस्य भक्षयेदिन्दुरिन्द्रमवागात्तस्य त इन्दविन्द्रपीतस्योपहूतस्योपहूतो भक्षयामीति ।१०।[13] हिरण्यगर्भ इत्यभ्युपाकृते चमसे जुहुयात् ।११।[14] अवच्छाद्य च निर्हरेत् ।१२।[15] य ऋते चिदिति तृचेन महावीरं भिन्नमनुमन्त्र्य[16]

त्रयस्त्रिंशत्तन्तवो ये वितत्निरे य इमं यज्ञं स्वधया भजन्ते ।
तेषां छिन्नं समिमं दधामि स्वाहा घर्मो अप्येतु देवान् ॥
यज्ञस्य दोहो विततः पुरुत्रा सो अष्टधा दिवमन्वाततान ।
स यज्ञ धुक्ष्व महि मे प्रजायै रायस्पोषं विश्वमायुरशीय ॥

स्वाहेति चाहुती जुहोति ।१३।[17] ॥१२॥

यदि सत्त्राय दीक्षितो ऽथ साम्युत्तिष्ठेत्सोममपभज्य राजानं विश्वजितातिरात्रेण यजेत सर्वस्तोमेन सर्वपृष्ठेन सर्ववेदसदक्षिणेन ।१। आगूर्य वा ।२। ॥१३॥

आहिताग्नय इष्टप्रथमयज्ञा दीक्षिता गृहपतिमग्रतः सत्त्रमासीरन्होता मैत्रावरुणो ऽच्छावाको ग्रावस्तुद्ब्रह्मा ब्राह्मणाच्छंसी पोताग्नीध्र उद्गाता प्रस्तोता प्रतिहर्ता सुब्रह्मण्यो ऽध्वर्युः प्रतिप्रस्थाता नेष्टोन्नेता ।१। आर्त्विज्यस्याविप्रतिषेधेनाशक्ये यौगपद्ये ।२। दीक्षणानुपूर्व्येण सर्वेषां याजमानम् ।३। मुख्यः कुर्यात्परार्थानि ।४। कल्पविप्रतिषेधे भूयसां साधर्म्यम् ।५। कृतेषु दाक्षिणेषु दक्षिणापथेन कृष्णाजिनानि धून्वन्तो ऽध्वरहरित्यावजेयुरिदमहं मां कल्याण्यै कीर्त्यै स्वर्गाय लोकायामृतत्वाय दक्षिणां नयामीति ।६। उत्थाय चाग्निष्टोमः सहस्रदक्षिणः पृष्ठशमनीयः ।७। साधारणं हैके पृष्ठशम-

नीयम् ।८। द्वादशाहप्रभृतीन्या चत्वारिंशद्रात्रादेकोत्तराणि रात्रिसत्त्राणि तेषु नित्यः ।९। द्वादशाहो यैरहोभिर्विवर्धते तान्युदाहरिष्यामः ।१०। ॥२४॥

एकादशे महाव्रतमाहरन्ति ।१। सर्वस्तोमं वातिरात्रम् ।२। अन्तरेण पृष्ठ्यं छन्दोमांश्च ।३। त्र्यहार्थे गोआयुषी ।४। द्वितीयं तृतीयं चाभिप्लविके प्रतीयेतैतस्यां चोदनायाम् ।५। त्र्यहार्थे त्रीणि पूर्वाण्याभिप्लविकानि ।६। चतुरहार्थे महाव्रतचतुर्थानि ।७। पञ्चाहार्थे पञ्च ।८। षडहार्थे षट् ।९। सप्ताहार्थे महाव्रतसप्तमानि ।१०। एतेन न्यायेन तां तां संख्यां पूरयन्ति ।११। अन्तरेण प्रायणीयं पृष्ठ्यं चैतेषां स्थानम् ।१२। ऊर्ध्वं तु दशमादह्नो महाव्रतस्य स्थानम् ।१३। ॥२५॥

अथैतान्यपवदन्ति ।१। अभिप्लवो ऽभिजिद्विश्वजितौ चागन्तूनि विंशतिरात्रे ।२। अभिप्लवो ऽतिरात्रो द्वावभिप्लवावित्येकविंशतिरात्रः पूर्वः ।३। पृष्ठ्यः स्वरसामानो विषुवानावृत्ताः स्वरसामानस्त्रयस्त्रिंशारम्भणः पृष्ठ्य इत्युत्तरः ।४। पृष्ठ्यस्तोमः षळहः [5](*) त्रयस्त्रिंशमहरनिरुक्तम् ।[6] तस्य कण्वरथन्तरं माध्यन्दिने ।[7] त्रयस्त्रिंशं निरुक्तम् ।[8] त्रिणवम् ।[9] द्वे एकविंशे ।[10] त्रिणवम् ।[11] त्रयस्त्रिंशं निरुक्तम् ।[12] त्रयस्त्रिंशमहरनिरुक्तम् ।[13] त्रयस्त्रिंशारम्भणः पृष्ठ्यस्तोमः षळहः ।[14] त्रिवृदहरनिरुक्तम् ।[15] ज्योतिष्टोमो ऽग्निष्टोमः [16] इति चतुर्विंशतिरात्रः संसदामयनमित्याचक्षते ।[17]५। ॥२६॥

---

* Comm. इति चतुर्विंशतिरात्र- संसदामयनमित्याचक्षते । इति सूत्रच्छेदः । षडहप्रपञ्चे ।

पञ्चाभिप्लविकानि त्रिरुपेत्य विश्वजिदतिरात्र एष एव पञ्चाहो दशरात्र इति त्रयस्त्रिंशद्रात्रः ।१। चतुर्विंशमभिप्लवः पृष्ठ्यो नवाहो गोआयुषी दशरात्रो महाव्रतमिति सप्तत्रिंशद्रात्रः ।२। चतुर्विंशं त्रयो ऽभिप्लवाः [3]*) अभिजित्स्वरसामानो विषुवानावृत्ताः स्वरसामानो विश्वजिच्च [4] अभिजित्प्रभृति नवरात्र इत्याचक्षते [5] अभिप्लवो गोआयुषी दशरात्रो महाव्रतम् [6] इत्येकान्नपञ्चाशद्रात्रः [7] संवत्सरसंमितः ।[8]। ॥१७॥

अथैकषष्टिरात्रे ।१। अभितो नवरात्रं पृष्ठ्यौ ।२। तयोरावृत्त उत्तरः ।३। न्यायक्लृप्तः शतरात्रः ।४। अर्धपञ्चदशाभिप्लवा केषां प्रथमश्चाहो दशरात्रो महाव्रतमिति ।५। ॥१८॥

सप्तदश गवामयनस्य दीक्षाः ।१। द्वादश वा ।२। तैषस्यामावास्याया एकाह उपरिष्टाद्दीक्षेरन्माघस्य वा ।३। तेषां माघस्यामावास्यायामुपसदः फाल्गुनस्य वा ।४। द्वादश दीक्षाः कुर्वाणाश्चतुरहे पुरस्तात्पौर्णमास्या दीक्षेरन् ।५। तेषां ज्यैष्ठस्य पक्षान्त्यां प्रसवः ।६। प्रायणीयमतिरात्रमुपेत्य [7] चतुर्विंशं च [8] पृष्ठ्यषडहं चतुरो ऽभिप्लवानुपयन्ति ।[9]। स मासः ।[10]। तथा पुनः पञ्च मासानुपेत्य [11] पृष्ठ्यचतुर्थानभिप्लवानुपयन्ति ।[12] ९। नवरात्रं च ।[13] १०। ऊर्ध्वं विश्वजितः पृष्ठ्यारम्भणान्मासानुपयन्ति ।[14] ११। पृष्ठ्याभिप्लवौ षाण्मासमावर्तेते ।[15] १२। वैश्वदेवसूक्तानि चोत्तमानामभिप्लविकानाम् ।[16] १३। पृष्ठ्यमुपेत्य त्रीनभिप्लवान् ।१४। स मासः ।[17] १५। पृष्ठ्य-

* Comm. संवत्सरसंमित इति सूत्रान्तः । चपकारस्य म.स्मा क्रियते ।

मुपेत्य चतुरो ऽभिप्लवान्। तथायुक्तांश्चतुरो मासानुपेत्य [18] त्रीन-भिप्लवानुपयन्त्यायुषी दशरात्रं महाव्रतमतिरात्रं च ।१६।[19] इति गवामयनस्याहर्योगः ।१७।[20] तत्प्रकृतीनि संवत्सरसत्त्राणि ।१८।[21] तेषु विकारो ऽन्यत्र दशरात्रात् ।१९।[2] पृष्ठ्यस्याभिप्लवः स्थाने तदभिप्लवायनम् ।२०।[23] ॥१९॥

उत्सर्गिणामयने ।१। यानि पौर्णमासीभिः सुत्यान्यहानि संनिपतेयुस्तान्युत्सृजेरन् ।२। उभाभ्यां वा दर्शपूर्णमासाभ्याम् ।३। एकत्रिकं वा स्तोमं कुर्वीरन् ।४। एकैकां वा स्तोत्रियाणामुत्सृजेरन् ।५। शस्त्राणाम् ।६। यजुषां च ।७। अहरुत्सृजमानाः प्राजापत्येन तदहः पशुना यजेरन् ।८। षड्ढोता वा सवनीयः स्यात् ।९। तत्र पशुतन्त्रे हवींष्यन्वायातयन्ति ।१०। तेषां स धर्मो यः पशुतन्त्रे चोद्यमानानाम् ।११। परस्ताक्तः स्तोत्रियाननुरूपा-न्कुर्वीरन् ।१२। यथार्थमतिप्रैषः ।१३। उत्थाय च द्वादशाहमासीरन् ।१४। उभयीरुत्सृजमानाः संसदामयनम् ।१५। ॥ २० ॥

आदित्यानामयने ।१। त्रिवृत्पञ्चदशावभिप्लवस्तोमौ पूर्वस्मिन्पक्षे ।२। पञ्चदशत्रिवृता उत्तरस्मिन् ।३। मध्येपृष्ठ्याय मासाः ।४। षष्ठे मासि त्रीनभिप्लवानुपेत्य पृष्ठ्यमुपयन्ति नवरात्रं [illegible] ।५। अभिजितः स्थाने बृहस्पतिसवम् ।६। इन्द्रस्तोमं विश्वजितः ।७। पृष्ठ्यमुपेत्याभिप्लवं च [8] व्यूढच्छन्दसं दशरात्रं ।८।[9] त्रिवृत्स्तोममग्निष्टोमसंस्थम् ।९।[10] उद्भिद्बलभिदौ च ।१०।[11] मध्येपृष्ठ्यांश्चतुरो मासानुपेत्य [12] मध्येपृष्ठ्यावभिप्लवा उपयन्ति ।११।[13] गोआयुषी ।१२।[14] छन्दोमदशाहं च ।१३।[15] ॥२१॥

अङ्गिरसामयने ।१। त्रिवृदभिप्लवस्तोमः ।२। पृष्ठ्यारम्भणान्मासानुपयन्ति पूर्वस्मिन्पटले ।३। पृष्ठ्योदयानुत्तरस्मिन् ।४। आयुर्गाम् ।५। समानमन्यदादित्यानामयनेन ।६। ॥२२॥

दृतिवातवतोरयने ।१। पृष्ठ्यस्तोमानामेकैकेन मासम् ।२। महाव्रतं विषुवान् ।३। आवृत्तानां पृष्ठ्यस्तोमानामेकैकेन मासम् ।४। अतिरात्रावभितः ।५। अग्निष्टोमा मध्ये ।६। दशदशौ संवत्सरः ।७। द्वादशौ विषुवान्सर्पसत्त्रस्य ।८। ॥२३॥

मासं दीक्षाः कौण्डपायिनामयनस्य ।१। क्रीत्वा राजानमुपसद्योपसद उपेत्याग्निहोत्रेण मासम् ।२। दर्शपूर्णमासाभ्यां मासम् ।३। चातुर्मास्यपर्वणामेकैकेन मासम् ।४। त्रिवृत्प्रभृतीनां पञ्चानां पृष्ठ्यस्तोमानामेकैकेन मासम् ।५। अष्टादशाहं त्रयस्त्रिंशेन[6] दशरात्रं महाव्रतमतिरात्रं चेति ।६[7]। यो होता सोऽध्वर्युः स पोता ।७[8]। यो मैत्रावरुणः स ब्रह्मा स प्रतिहर्ता ।८[9]। य उद्गाता सोऽच्छावाकः स नेष्टा ।९[10]। यः प्रस्तोता स ब्राह्मणाच्छंसी स ग्रावस्तुत् ।१०[11]। यः प्रतिप्रस्थाता सोऽग्नीत् स उन्नेता ।११[12]। सुब्रह्मण्यः सुब्रह्मण्यः ।१२[13]। गृहपतिर्गृहपतिः ।१३[14]। देशकालसंनिकर्षेऽवेदेश्याप्रधानस्य वशं नयेत् ।१४[15]। यथादेशमितराणि ।१५[16]। एकाहः संघातमापद्यमानो लभेत तायमानरूपाणि ।१६[17]। सांघातिका ऐकाहीभवतो निवर्तेरन् ।१७[18]। अयंयज्ञीयातिप्रैषः सपुरोनुवाक्यः स्वःस्तोत्रिया होत्रकाणां कदन्त उक्थमुखीयाश्चाभिनष्टीयमिति तायमानरूपाणि ।१८[19]। गवामेवायनस्याचर्योगः ।१९[20]। ॥२४॥

चतुरो मासान्दीक्षाः ।१। चतुर उपसदः ।२। चतुरः सुत्य-

न्तीति । ३ । गवामयनस्य प्रथमोत्तमौ मासौ । ४ । अष्टाविंशिनौ च[6] विषुवांश्च । ५ । तत् क्षुल्लकतापश्चितमित्याचक्षते । ६[6] । ॥ २५ ॥

संवत्सरं दीक्षाः । १ । संवत्सरमुपसदः । २ । संवत्सरं सुन्वन्तीति । ३ । तत्तापश्चितमित्याचक्षते । ४ । ॥ २६ ॥

त्रीन्संवत्सरान्दीक्षाः । १ । त्रीनुपसदः । २ । त्रीन्सुन्वन्ति । ३ । इति महातापश्चितम् । ४ । अभ्यासो बहुसंवत्सरे गवामयनस्य । ५ । संहार्यान्वा परिहाप्य । ६ । अतिरात्रः सहस्रमहान्यतिरात्रो ऽग्नेः सहस्रसाध्यम् । ७ । ॥ २७ ॥

गवामयनं प्रथमः संवत्सरः । १ । अथादित्यानाम् । २ । अथाङ्गिरसाम् । ३ । त्रिसंवत्सरं प्रजातिकामानाम् । ४ । त्रिवृत्प्रभृतीनां चतुर्णां पृष्ठ्यस्तोमानामेकैकेन त्रींस्त्रीन्संवत्सरान्प्रजापतेर्द्वादशसंवत्सरम् । ५ । एतेषामेवैकैकेन नवनव शाक्त्यानां षट्त्रिंशत्संवत्सरम् । ६ । एतेषामेवैकैकेन पञ्चविंशतिःपञ्चविंशतिः साध्यानां शतसंवत्सरम् । ७ । एतेषामेवैकैकेन पञ्चपञ्च पञ्चाशतो विश्वसृजां सहस्रसंवत्सरम् । ८ । ॥ २८ ॥

सरस्वत्या विनशने दीक्षा सारस्वतानाम् । १ । क्रीत्वा राजानमुपनह्योपसद उपेत्य[2] । प्रायणीयमतिरात्रमुपेत्य[3] । इष्ट्वा सांनाय्येनाध्वर्युः शम्यां परास्य[4] । तत्र गार्हपत्यं निधाय[6] षट्त्रिंशत्प्रक्रमेष्वाहवनीयमभ्यादधाति । २[6] । चक्रीवत्सदः । ३[7] । तथाग्नीध्रम् । ४[8] । उलूखलबुध्नो यूपः । ५[9] । नोपरवान्खनन्ति । ६[10] । तमेतमापूर्यमाणपक्षमामावास्येन यन्ति । ७[11] । तेषां पौर्णमास्यां गौरवयो बृहत्सामा । ८[12] । तमेतमपक्षीयमाणपक्षं पौर्णमास्येन यन्ति । ९[13] । तेषाममा-

वास्यायामायुरुक्थ्यौ रथन्तरसामा ।[14]१०। प्रतीपं पूर्वेण पयसा यन्ति ।[15]११। अपोनप्त्रियं चरुं निरुप्य ।[16]१२। तदस्यानीकमग्निर्मद इत्यपोनप्त्रियस्य ।[17]१३। अप्यये दृषद्वत्याः ।[18]१४। सरस्वतीमपि यन्ति ।[19]१५। अत्र गोवृषभमप्युत्सृजन्ति ।[20]१६। यदा सहस्रं संपद्यते ऽथोत्थानम् ।[21]१७। सर्वेषु वोपहतेषु ।[22]१८। गृहपतौ वा मृते ।[23]१९। ज्ञातं वा प्लक्षं प्राप्याग्नये कामायेष्टिं निर्वपन्ति ।[24]२०। तस्यामश्वां च पौरुषीं च धेनुके दत्त्वा कारपचवं प्रति यमुनामवभृथमभ्यवयन्ति ।[25]२१। इति मित्रावरुणयोरयनम् ।[26]२२। अतिरात्रो ऽभिजिद्विश्वजितौ गोआयुषी इन्द्रक्रतू अतिरात्रः ।[27]२३। इतीन्द्राग्न्योः ।[28]२४। अतिरात्रो ज्योतिर्गौरायुर्विश्वजिदभिजिताविन्द्रक्रतू अतिरात्रः ।२५। इत्यर्यम्णः ।[29]२६। संवत्सरं ब्राह्मणस्य गा रक्षेत् ।[30]२७। संवत्सरं ध्यर्णो नैतंधये ऽग्निमिन्धीत ।[31]२८। संवत्सरे परीणह्याग्नीनाधाय दृषद्वत्या दक्षिणेन तीरेणाग्नेयेनाष्टाकपालेन शम्यापरासेशम्यापरासे यजमान एति ।[32]२९। त्रिः सर्वा प्रति यमुनामवभृथमभ्यवयन्ति ।[33]३०। इति दार्षद्वतम् ।[34]३१। अतिरात्रः सहस्रं त्रिवृतः संवत्सरा अतिरात्रः प्रजापतेः सहस्रसंवत्सरं सहस्रसंवत्सरम् ।[35]३२। ॥२९॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे त्रयोदशो ऽध्यायः समाप्तः ।

ओम् ।

एकाहेष्वहीनेषु च प्रकृतेर्विकारः ।१। यस्मिन्नहनि यदङ्गः प्रदि-
श्येत सवनं वा सहीयं तत् ।२। ऐकाहिकममादेशे ।३। ॥१॥

अग्न्याधेयेन ब्रह्मवर्चसकामो यजेत ।१। तस्याष्टाष्टास्तोत्राणि
।२। अष्टाक्षरा गायत्री ।३। तेजो ब्रह्मवर्चसं गायत्री ।४। रथ-
न्तरं पृष्ठम् ।५। ब्रह्म रथन्तरम् ।६। अग्निष्टोमो यज्ञः ।७। ब्रह्म
वा अग्निष्टोमः ।८। एतेन त्रिःसमृद्धेन ब्रह्मणा तेजो ब्रह्मवर्चसमा-
प्नोति ।९। दशकृत्वं शस्त्रम् ।१०। त्रिवृता अश्वमश्वं पानं खाद-
यन्ति तस्य सर्वत्वाप्त्यै ।११। चतुर्विंशतिर्दक्षिणा ।१२। चतुर्विंशतिर्वै
संवत्सरस्यार्धमासाः संवत्सरस्यैवाप्त्यै ।१३। तस्याग्नये पवमानाय पाव-
काय शुचय इति पशव उपालम्भ्याः सवनीयस्य ।१४। आदित्या
वशानूबन्ध्याया उपालम्भ्यैवंविधा ।१५। तद्यदेवं पशवो नियुक्ता
भवन्ति नेदग्न्याधेयादयानीति ।१६। तस्य प्रातः सवनीयाननु पुरो-
डाशानग्नये पवमानायाष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपति ।१७। माध्य-
न्दिनीयाननु पुरोडाशानग्नये पावकाय ।१८। तृतीयसवनीयाननु
पुरोडाशानग्नये शुचये ।१९। आवपनं वै सवनीयाः पुरो-
डाशाः [20] । आवपन एव तदावपति ।[21] २०। अथ यदादित्या वशानू-
बन्ध्याया उपालम्भ्या भवन्त्य[22]दितिं वा अग्न्याधेयं संतिष्ठते ।[23] २१।
या अग्न्याधेयस्य संस्था तामेव तद्यज्ञस्य संस्थां करोति ।[24] २२। ॥२॥

एवं पशवः पुरोडाशास्साम्नायात्यन्ते हविर्यज्ञेषु सोमेषु ।१।

तस्य शस्त्रम् । २ । यदाहिष्ठमिति तृचमाज्यम् । ३ । माधुच्छन्दसः प्रउगः । ४ । त्रयस्त्रयस्तृचा होत्रकाणां प्रातःसवने स्तोत्रियानुरूपौ पर्यासस्य । ५ । इन्द्र मरुत्व इह पाहि सोममिति तृचं मरुत्वतीयम् । ६ । नृणामु त्वा नृतमं गीर्भिरुक्थैरिति तृचं निष्केवल्यम् । ७ । अध्वर्यो वीर प्र महे सुतानामिति तृचं मैत्रावरुणस्योक्थमुखीयम् । ८ । पूर्वं ब्राह्मणाच्छंसिनः । ९ । उत्तरमच्छावाकस्य । १० । पर्यासानामुत्तमान् । ११ । उदु ष्य देवः सविता हिरण्यया [12] । घृतवती भुवनानाम् [13] । इन्द्र ऋभुभिर्वाजवद्भिः [14] । स्वस्ति नो मिमीताम् [15] । वैश्वानरं मनसा [16] । प्र यन्तु वाजाः [17] । समिद्धमग्निं समिधा गिरा गृण [18] इति 'तृचानि वैश्वदेवाग्निमारुतयोः सूक्तानां स्थाने । [19] १२ । तृचकॢप्तमित्येतस्यां चोदनायामेतच्छस्त्रं प्रतीयेत । [20] १३ । ऐकाहिकं वा तृचकॢप्तम् । [21] १४ । एतेनाग्निहोत्रौ व्याख्यातौ । [22] १५ । आग्नेयं पयः पूर्वस्मिन् । [23] १६ । सौर्यमुत्तरस्मिन् । [24] १७ । पशू च । [25] १८ । प्राजापत्या वशानूबन्ध्याया उपालम्भ्यैवंविधा । [26] १९ । ॥ ३ ॥

पुनराधेयेन तेजस्कामो यजेत । १ । तस्य पञ्चसुपञ्चसु स्तोत्राणि । २ । पञ्चपदा पङ्क्तिः । ३ । पाङ्क्तो वै यज्ञः । ४ । यज्ञस्यैवाप्त्यै । ५ । सर्वाग्नेयादग्निष्टुतः शस्त्रम् । ६ । ॥ ४ ॥

दर्शपूर्णमासावन्नाद्यकामस्य । १ । इलादधावाग्रयणः सोमेष्टिश्चाप्रवर्ग्यः । २ । दाक्षायणयज्ञाश्चत्वारः सर्वकामस्य । ३ । महायज्ञश्च । ४ । तस्मिंश्चातुर्मास्यहवींष्याम्नायात्यन्ते । ५ । पशवश्च पर्वदेवताभ्यः । ६ । एककपालदेवताभ्यश्चानूबन्ध्याया उपालभ्या एवंविधाः । ७ । अतिरात्रो यज्ञः । ८ । ॥ ५ ॥

प्रजापतिर्ह प्रजातिकामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यद्वैश्वदेवम्[1] तमाहरत्। तेनायजत[2] तेनेष्ट्वा प्राजायत[3] तेन प्रजातिकामो यजेत [4]।१। वैश्वदेवः पशुरुपालभ्यः सवनीयस्य [5]।२। द्यावापृथिवीया वशानूबन्ध्याया उपालभ्यैवंविधा [6]।३। त्रिवृतः प्रथमम् [7]।४। उपक्लृप्तं वा [8]।५। अवभृथादुदेत्योदयनीययेष्ट्वा शुनासीर्येष्ट्वा यजमान आस्ते ऽवरार्ध्यश्चतुरो मासानाग्नेय्याग्नावैष्णव्या वान्तरालेषु [9]।६। नैव तत्र दीक्षा [10]।७। ॥६॥

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत[1] ताः सृष्टा अप्रसूता वरुणस्य यवाञ्जक्षुः[2] ताः वरुणो वरुणपाशैः प्रत्यमुञ्चत्[3] ताः प्रजाः प्रजापतिं पितरमेत्योपाधावन्[4] उप तं यज्ञक्रतुं जानीहि येनेष्ट्वा वरुणपाशेभ्यः सर्वस्माच्च पाप्मनः संप्रमुच्येमहीति[5] तत एतं प्रजापतिश्चतुर्थे मासि द्विरात्रं यज्ञक्रतुमपश्यद्वरुणप्रघासम्[6] तमाहरत्। तेनायजत[7] तेनेष्ट्वा वरुणमप्रीणात्[8] स प्रीतो वरुणो वरुणपाशेभ्यः सर्वस्माच्च पाप्मनः प्रजाः प्रामुञ्चत्[9] प्र ह वा अस्य प्रजा वरुणपाशेभ्यः सर्वस्माच्च पाप्मनः संप्रमुच्यते य एवंविद्वान्वरुणप्रघासैर्यजते [10]।१। उक्थ्यौ भवतः [11]।२। वारुणः पशुरुपालभ्यः सवनीयस्य पूर्वस्मिन् [12]।३। मारुत उत्तरस्मिन् [13]।४। कायी वशानूबन्ध्याया उपालभ्यैवंविधा [14]।५। ॥७॥

ताः प्रजाः प्रजापतिमब्रुवन्कथं नु नो ऽन्नाद्यायाहर इति[1] तत एतं प्रजापतिश्चतुर्थे मासि त्रिरात्रं यज्ञक्रतुमपश्यत्साकमेधम्[2] तमाहरत्[3] तेनायजत[4] तेनेष्ट्वान्नाद्यमाप्नोत्[5] तेनान्नाद्यकामो यजेत [6]।१। अग्निष्टोम उक्थ्यो ऽतिरात्रः [7]।२। अग्नये ऽनीकवते प्रथमे

पशुरुपालभ्यः सवनीयस्य ।[8]३। मरुद्भ्यः सांतपनेभ्यो द्वितीये ।[9]४। माहेन्द्रस्तृतीये ।[10]५। वैश्वकर्मणो यथानूबन्ध्याया उपालम्भ्यैवंविधा ।[11]६। ऐकादशिनं यथा पूर्वं शस्तम् ।[12]७। पृष्ठ्यो वा विहृतः ।[13]८। विश्वजितो वा बृहत्पृष्ठात्तृतीये ऽहनि शस्तम् ।[14]९। सौत्रा-मण्यां च ।[15]१०। आयुष्कामयज्ञे महायज्ञे ।[16]११। विघृत्यभिभूत्योः ।[17]१२। स्वर्जिति ।[18]१३। इन्द्रवज्रे च ।[19]१४। ॥ ८॥

ताः प्रजाः प्रजापतिमनुवन्कस्थे नु नः प्रतिष्ठाया असृष्टा इति ।[1] तत एतं प्रजापतिर्यज्ञक्रतुमपश्यच्छुनासीरीयम् ।[2] तमाहरत् । तेनायजत ।[3] तेनेष्ट्वा प्रत्यतिष्ठत ।[4] तेन प्रतिष्ठाकामो यजेत ।[5]१। शुनासीरीयः पशुरुपालभ्यः सवनीयस्य ।[6]२। सौरी यथानूबन्ध्याया उपालम्भ्यैवंविधा ।[7]३। विंशतिं वैश्वदेवे ददाति ।[8]४। त्रिंशतं वरुण-प्रघासेषु ।[9]५। पञ्चाशतं साकमेधेषु ।[10]६। विंशतिं शुनासीरीये ।[11]७। तद्विंशतिशतम् ।[12]८। विंशतिशतं वा ऋतोरहानि ।[13]९। तदृतु-माप्नोति ।[14]१०। ऋतुना संवत्सरम् ।[15]११। ये च संवत्सरे कामाः ।[16]१२। ॥ ९॥

पशुमत्सु चातुर्मास्येषु ।१। पूर्वेद्युः पाशुकं कर्म ।२। अप-रेद्युर्वैश्वदेवः पशुः ।३। पशुपुरोडाशमनु चातुर्मास्यदेवता यथा-पर्व ।४। पाशुकः स्विष्टकृत् ।५। निगमस्थानवर्जम् ।६। यथास्थानं वाजिनम् ।७। हृदयशूलान्तं संतिष्ठते ।८। वारुणमारुतौ वरुण-प्रघासेषु ।९। उत्तरे यूपमुच्छ्रयन्ति ।१०। माहेन्द्रशुनासीरीया उत्तरयोः ।११। यथास्थाना इष्टयः ।१२। पित्र्या च ।१३। यथादैवतं वा पशवः ।१४। तद्व्याख्यातमैकादशिन्या ।१५। आग्नो-

कवतः सांतपनो गृहमेधीयः क्रौडिनो मैत्रश्च महाहविषि । १६ । पर्वणिपर्वणि वा संस्थित ऐन्द्राग्नः । १७ । समानमनन्यत् । १८ । अथ-वाप्येकपर्वण्येकपशौ चैन्द्राग्ने पराचि हवींषि । १९ । उपहृयेलां पित्र्या । २० । त्र्यम्बकादूर्ध्वमनुयाजप्रभृति । मनोतादिपशुना वा । २१ । सौमिकैः समानदक्षिणानि सर्वपशुभि । २२ । चातुर्मास्यपशुदक्षिणाः पाशुकानि । २३ । ॥ १० ॥

प्रत्यवरोहणीयः प्रतिष्ठाकामस्य । १ । संकल्पविहृतो ज्योतिष्टोमः । २ । पशुबन्धः पशुकामस्य । ३ । एकादशस्तोमः । ४ । एकादशा-क्षरा त्रिष्टुप् । ५ । त्रैष्टुभाः पशव । ६ । पशूनामेवाप्त्यै । ७ । पिबा सोममभि यमुग्र तर्द इत्यायासीय गव्यन्त इन्द्रमिति निविद्धाने । ८ । ऊर्वं गव्यं महि गृणान इन्द्रेत्यायासीय गव्यन्त इन्द्रमिति गोसवे तदेतस्याक्तो रूपम् । ९ । उद्भिद्वलभिदोर्गोसवे च । १० । ॥ ११ ॥

अथातः सौत्रामणः । १ । इन्द्रो ह्यायुष्कामस्तपस्तेपे [1] स तपस्-तप्तैतं यज्ञक्रतुमपश्यत्सौत्रामणम् [2] तमाहरत् [3] तेनायजत [4] तेनेष्ट्वा दीर्घायुत्वमगच्छत् [5] तमु ह भरद्वाजाय जीर्णाय प्रोवाच [6] अनेन वा अहमिष्ट्वा दीर्घायुत्वमगच्छमनेनापि त्वं यजेति [7] तेन ह भर-द्वाज इष्ट्वा सर्वायुत्वमगच्छत् [8] सर्वमायुरेति य एवं वेद य उ चैनेन यजते । २ [10] । तस्य रथन्तरं पृष्ठम् । ३ [11] । अग्निष्टोमो यज्ञः । ४ [12] । यथाश्रद्धं दक्षिणा । ५ [13] । तस्य त्रीणि त्रिवृन्ति स्तोत्राणि । ६ [14] । त्रीणि पञ्चदशानि । ७ [15] । त्रीणि सप्तदशानि । ८ [16] । त्रीण्येक-विंशानीति । ९ [17] । उत्तरोत्तरितायै । १० [18] । उत्तरोत्तरावद्दीर्घायुत्वम-श्नवामहा इति । ११ [19] । ॥ १२ ॥

तस्याश्विनो लोहो ऽजः सारस्वती मेषीति पशू उपालम्भ्यौ सवनीयस्य ।१। इन्द्राय सुत्राम्णे वशानूबन्ध्याया उपालम्भ्यैवंविधा ।२। तद्यदेवं पशवो नियुक्ता भवन्ति नेत्सौत्रामण्या अयानीति ।३। तस्य प्रातःसवनीयाननु पुरोलाशानाहुतो ऽग्निमुपसमाधाय सुराग्रहेण चरन्ति ।४। तृतीयसवनीयाननु पुरोलाशान्सावित्रं द्वादशकपालं पुरोलाशं निर्वपति ।५। ऐन्द्रमेकादशकपालम् ।६। वारुणं दशकपालम् ।७। आवपनं वै सवनीयाः पुरोलाशा आवपन एव तदावपति ।८। अथ यदिन्द्राय सुत्राम्णे वशानूबन्ध्याया उपालम्भ्या भवती[9]न्द्रं वा अनु सुत्रामाणं सौत्रामणी संतिष्ठते ।[10]९। यैव सौत्रामण्याः संस्था तामेव तद्यज्ञस्य संस्थां करोति ।[11]१०। तं हैके ऽतिरात्रं कुर्वन्ति ।[12]११। एकविंशस्तोमं बृहत्पृष्ठमुभयसामानम् ।[13]१२। तस्य यद्विश्वजितो बृहत्पृष्ठस्य शस्त्रं तच्छस्त्रम् ।[14]१३। अथ हविर्यज्ञाः सोमाः संतिष्ठन्ते ।[15]१४। ॥१३॥

देवा ह पशुकामाश्चतुरो मासान्व्रतं चरित्वैतमुद्भिदं यज्ञक्रतुमपश्यन् ।[1] तेनेष्ट्वा पशूनापुः ।[2] तेन पशुकामो यजेत ।[3] उद्भिदेष्ट्वा यदि मन्येत चिरान्मा पशव आगुरिति चतुरो मासान्व्रतं चरित्वा बलभिदा यजेत ।[4] क्षिप्रं हैनं पशव आयन्ति ।[5]१। ॥१४॥

गोसवेन पशुकामो यजेत ।१। षट्त्रिंशस्तोमेन ।२। षट्त्रिंशदक्षरा बृहती ।३। बार्हताः पशवः ।४। पशूनामेवाप्त्यै ।५। षट्त्रिंशत्सहस्रा दक्षिणा गोसवस्य ।६। अयुतं वा ।७। उक्थ्यो यज्ञः ।८। ॥१५॥

वाजपेयेन तेजस्कामो यजेत ।१। द्वादश दीक्षा द्वादशोपसदः

।२। मध्यमेनाङ्गुष्ठपर्वणौदुम्बरं चमसं मितं घृतस्य प्रतयेत् ।३। अयुजासु, क्षीरौदनं दीक्षासु ।४। सोमचमसो दक्षिणाभिमुखस्य ।५। ऋतं सत्यं वदन्तो भक्षयेयुः ।६। भूर्भुवः स्वरिति वा ।७। सगोत्राय वा ब्रह्मणे दद्यात् ।८। जनिष्ठा उग्रः सहसे तुराय कथा महामवृधत्कस्य होतुरिति निविद्धाने ।९। मन्दमान ऋतादधि प्रजाया ऋतस्य हि शुरुधः सन्ति पूर्वीरित्यृतवती तदेतस्याह्नो रूपम् ।१०। ॥१६॥

प्रजापतिरिमं लोकमीप्संस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यद्भूः। तेनेष्ट्वेमं लोकमाप्नोत्। तेनेमं लोकमीप्सन्यजेत ।१। ॥१७॥

प्रजापतिरन्तरिक्षलोकमीप्संस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यद्भुवः। तेनेष्ट्वान्तरिक्षलोकमाप्नोत्। तेनान्तरिक्षलोकमीप्सन्यजेत ।१। ॥१८॥

प्रजापतिरमुं लोकमीप्संस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यत्स्वः। तेनेष्ट्वामुं लोकमाप्नोत्। तेनामुं लोकमीप्सन्यजेत ।१। स्वरसामभ्यः शस्त्राणि यथास्तोमम् ।२। आनुष्टुभानि च ।३। ॥१९॥

सूर्यो ह तेजस्कामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यच्छुक्रस्तोमम्। तेनेष्ट्वा तेज आप्नोत्। तेन तेजस्कामो यजेत ।१। एकविंशतिः श्वेताश्वा दक्षिणा ।२। वैषुवतमहः ।३। ॥२०॥

तीव्रसवः प्रजया पशुभिस्तीव्रस्य बुभूषतः ।१।

अयं तीव्रस्तीव्रसुदिन्द्र सोमो रुचत्स्याय हरिवो अस्य पाहि।
मद्यं शिशानो जठरं पृणस्वानाधृष्यं वृषभं तुघमिन्द्रम् ॥

इति पुरस्तान्मरुत्वतीयस्य निविद्धानस्य ।२। तीव्रस्याभिवयस इति निष्केवल्ये ।३। ॥२१॥

ज्योतिः स्तुतस्तवः ।१। गौः स्वपतिस्तवः ।२। आयुर्ग्रामणीस्तवः ।३। संदंशानुलोमाविषुवन्तौ श्येनाजिरौ मत्यन्तकौ क्षुरपविग्री-वच्छिदौ मदः श्येनस्याभिचरणीयाः ।४। मन्युसूक्ते निविद्धाने लिङ्गकृप्ते ।५। यत्पृष्ठेनाभिचरेयुस्तत्पृष्ठः प्राकृतो ऽभिचर्यमाणस्य ।६। दृतौ इषद्वहसाम ।७। अभीवर्त इतरेषु ।८। शिखरैः सदश्छन्नं भवति ।९। कार्मुकाण्युपशेरते ।१०। बाणवन्त्तिरामीभम् ।११। धान्वनान्युपशेरते ।१२। शरमयं बर्हिः ।१३। बाधक इध्मः परिधयश्च ।१४। वैभीदको यूपः ।१५। उपतापिनीनां गवामाज्यम् ।१६। अनुस्तरण्या गोश्चर्माधिषवणम् ।१७। शवनभ्ये अधिषवणफलके ।१८। शवपस्यामापः संस्रुतास्वाभिवर्षतीवरीः गृह्णन्ति ।१९। उपोतपदया अधिन्यधन्वानो लोहितोष्णीषा असिबद्धाः प्रचरेयुः ।२०। न हैतं कश्चनेषीतेयत्को ऽद्वादशाहं जीवेत् ।२१। न ह वै तं कश्चन स्तृणुते य एतैः प्रत्यभिचरति ।२२। मदः पाप्मानं द्विषतश्चापजिघांसमानस्य ।२३। उपोत्तमास्य शस्त्राणामुत्सृज्यन्ते ।२४। उपमदः प्रजाकामस्य पशुकामस्य च ।२५। उपोत्तमास्य शस्त्राणामुपजायन्ते ।२६। ॥२२॥

देवासुराः समयतन्त ।1। ते देवा बृहस्पतिं पुरोहितमुपाधावन्नुप तं यज्ञक्रतुं जानीहि येनेष्ट्वासुरानभिभवेमहीति ।2। स एतमृषभं यज्ञक्रतुमपश्यत् ।3। तेनेष्ट्वासुरानभ्यभवन् ।4। तेन द्विषतो भ्रातृव्यानभिबुभूषन्यजेत ।5। पञ्चदशस्तोमस्य सप्तदशो माध्यन्दिनः पवमानस्तदस्य ऋषभरूपम् ।6। पिबा सोममभि यमुग्र तर्द इत्यस्य सूक्ते यो अभिभूत्योजा इति निविद्धाने ।7। यः क्षिप्रधन्वा ऋषभो

यो मतीनां गीर्भिर्वृधं वृषभं चर्षणीनामित्युपभवती तदेतस्याह्नो रूपम् ।[8]८। ॥२३॥

सूर्यो ह तेजस्कामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यद्व्योमानम् ।[1] तेनेष्ट्वा तेज आप्नोत् । तेन तेजस्कामो यजेत ।[2]२। सप्तदशस्तोमस्यैकविंश आर्भवः पवमानः ।[3]३। एकविंशो वा एष य एष तपति तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति ।[4]४। इमा उ त्वा पुरुतमस्येन्द्र स्तवेति निविद्धाने ।[5]५। सूर्येण वयुनवच्चकार स सूर्यः पर्यूरू वरांसीति सूर्याभिव्याहारे तदेतस्याह्नो रूपम् ।[6]६। ॥२४॥

वसिष्ठो ह्यन्नाद्यकामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यद्विराजम् ।[1] तेनेष्ट्वान्नाद्यमाप्नोत् ।[2] तेनान्नाद्यकामो यजेत ।[3]३। पञ्चदशौ पूर्वौ पवमानौ त्रिवृन्नीतराणि ।[4]४। स विराजमभिसंपद्यते ।[5]५। श्रीर्वै विराडन्नाद्यं श्रियो विराजो ऽन्नाद्यस्योपाप्त्यै ।[6]६। महश्चित्त्वमिन्द्र यत एतांस्त्वं राजेन्द्र ये च देवा इत्यक्षरवैराजे निविद्धाने तदेतस्याह्नो रूपम् ।[7]७। ॥२५॥

इन्द्रो ह स्वाराज्यकामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यत्स्वराजम् ।[1] तेनेष्ट्वा स्वाराज्यमाप्नोत् ।[2] तेन स्वाराज्यकामो यजेत ।[3]३। सप्तदशौ पूर्वौ पवमानौ त्रिवृन्नीतराणि ।[4]४। तावतस्तः स्तोत्रिया विराजमतियन्ति ।[5]५। ताभिः स्वाराज्यमाप्नोति ।[6]६। अक्षरवैराजे च ।[7]७। ॥२६॥

उशना ह काव्यो ऽसुराणां पुरोहित आस ।[1] स ह देवानामन्नमशित्वा परिदद्रे । स ईक्षत । कथं नु तेन यज्ञक्रतुना यजेयं येनेष्ट्वा पाप्मानमपहन्यामिति ।[2] स एतमुशनस्तोमं यज्ञक्रतुमपश्यत् ।[3] तेनेष्ट्वा पाप्मानमपाहत ।[4] तेन पाप्मानमपजिघांसमानो यजेत

।[5]१। उदरव्याधितश्च ।[6]२। त्रिवृत्प्रातःसवनम् ।[7]३। ब्रह्म वै त्रिवृत् ।४। त्रिवृतैव तद्ब्रह्मणा पुरस्तात्पाप्मानमपाहत ।[8]५। सदशो माध्यन्दिनः ।[9]६। सा विराट् ।७। विराजैव तन्मध्यतः पाप्मानमपाहत ।[10]८। त्रिवृत्तृतीयसवनम् ।[11]९। ब्रह्म वै त्रिवृत् ।१०। त्रिवृतैव तद्ब्रह्मणोपरिष्टात्पाप्मानमपाहत ।[12]११। अर्यमा द्यौर्न य इन्द्रेति निविद्धाने ।[13]१२। उशना यत्सहस्यैरयातं वरिवस्यन्नुशने काव्यायेत्यु-शनवती तद्देतस्याह्नो रूपम् ।[14]१३। ॥२७॥

स ऐक्षत। पाप्मानमपहत्य कथं नु तेन यज्ञक्रतुना यजेयं येनेष्ट्वान्नाद्यमाप्नुयामिति । स एतमुत्तरमुशनस्तोमं यज्ञक्रतुमपश्यत् [1]। तेनेष्ट्वान्नाद्यमाप्नोत् [2]। तेनान्नाद्यकामो यजेत ।[3]१। त्रिवृत्प्रातःसवनम् ।[4]२। ब्रह्म वै त्रिवृत् ।[5]३। सदशो माध्यन्दिनः ।[6]४। सा विराडन्नाद्यम् ।[7]५। त्रिवृत्तृतीयसवनम् ।[8]६। ब्रह्म वै त्रिवृत् ।[9]७। त्रिवृतैव तद्ब्रह्मणोभयतोऽन्नाद्यं परिगृह्यात्मन्नधत ।[10]८। तथो एवैतद्यजमानस्त्रिवृतैव तद्ब्रह्मणोभयतोऽन्नाद्यं परिगृह्यात्मन्धत्ते ।[11]९। उशनवती च ।[12]१०। त्रिविधश्चैवंस्तोमो ऽन्नाद्यकामस्य ।[13]११। भवद्वैराजे च ।[14]१२। सहस्रं शताश्वे दक्षिणा ।[15]१३। ॥२८॥

इन्द्राग्नी वै देवेभ्यः श्रैष्ठ्याय विवदेयाताम् [1]। ते देवा ऊचुः। यदि वा इमावेवं विवदिष्येते अभि नो ऽसुरा भविष्यन्ति [2]। उप तं यज्ञक्रतुं जानीम येनेनौ संशमयेमहीति [3]। त एतं यज्ञक्रतुमपश्यन्निन्द्राग्न्योः कुलायम् [4]। तेनैनौ समशमयन् ।[5]१। तेन ब्राह्मणस्य क्षत्रियस्य संयत्तेयानां यं पुरोधास्यमानः स्यात् ।[6]२। ब्रह्मक्षत्रे एव तत्सन्तौ संसृजेते ।[7]३। त्रिवृत्पञ्चदशौ स्तोमौ ।[8]४। अग्निर्वै त्रिवृ-

दिन्द्रः पञ्चदशः ।[9]५। इन्द्राग्नी एव तत्तन्वौ समसृजताम् ।[10]६। तिष्ठा हरी तसु शुद्धीति निविद्धाने ।[11]७। अग्नेः पिब जिह्वया सोममिन्द्राग्निर्न शुष्कं वनमिन्द्र हेतिरित्यैन्द्रे अग्निमती तदेतस्याह्नो रूपम् ।[12]८। ॥२९॥

मित्रावरुणयोर्वै वैराज्यमन्यतर ऐच्छत्स्वाराज्यमन्यतरः ।[1] तावेतं यज्ञक्रतुमपश्यतां विराट्स्वराजम् ।[2] तेनेष्ट्वा वैराज्यमन्यतर आप्नोत्स्वाराज्यमन्यतरः ।[3]१। अत्रवैराजे च ।[4]२। ॥३०॥

ज्येष्ठस्तोमः कनिष्ठकुलीनस्य ज्यैष्ठ्यं कामयमानस्य ।१। सप्तदशो बहिष्पवमानः ।२। एष वै स्तोमानां ज्येष्ठः ।३। तमेव तद्यज्ञमुखे युनक्ति ।४। जनिष्ठा उग्रः सहसे तुराय प्र व. सतां ज्येष्ठतमाय सुष्टुतिमिति ज्येष्ठाभिव्याहारे निविद्धाने तदेतस्याह्नो रूपम् ।५। ॥३१॥

देवासुराः समयतन्त । ते देवा बृहस्पतिं पुरोहितमुपाधावन् ।[1] उप तं यज्ञक्रतुं जानीहि येनेष्ट्वासुरा नान्वेयुरिति ।[2] स एतं दूराशं यज्ञक्रतुमपश्यत् ।[3] तेनेष्ट्वासुरा नान्वशायन् ।[4] ततो वै देवा अभवन्परासुराः ।[6] भवत्यात्मना परास्य द्वेष्यो य एवं वेद ।[6]१। अपरपक्षे गौरीविः पूर्वाह्णे ।[7]२। वाङ्मयी सायम् ।[8]३। त्रिषु दूराशं नवानवः ।[9]४। सौवर्णः शतवलो दक्षिणा पूर्वस्याम् ।[10]५। राजत उत्तरस्याम् ।[11]६। भारद्वाजं पृष्ठम् ।[12]७। तथा सूक्ते ।[13]८। स्तोत्रेस्तोत्रे स्तुते त्रिंशतंत्रिंशतं शतवलान्ददाति ।[14]९। यावद्वा यजमानो हिरण्यस्येच्छेत् ।[15]१०। ॥३२॥

इन्द्रो ह्यापचितिकामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यदपचितिम् । तेने-

त्स्वपचितिमाप्नोत्। तेनापचितिकामो यजेत ।१। चतुर्विंशौ पूर्वौ पवमानौ ।२। त्रिवृत्पञ्चदशान्याज्यानि ।३। सप्तदशैकविंशानि पृष्ठानि ।४। त्रिणव आर्भवः पवमानः ।५। एकविंशमग्निष्टोमसाम ।६। तस्य गायत्रीमभि प्रातःसवनं संतिष्ठते ।७। गायत्रच्छन्दसो वसवः [8] । तेनेन्द्रो वसुष्वपचितिमाश्नुत ।[9] ८। गायत्रच्छन्दसो ब्राह्मणाः । तेनायं ब्राह्मणेष्वपचितिमश्नुते [10] ९। त्रिष्टुभं माध्यन्दिनं सवनम् ।[11] १०। त्रिष्टुप्छन्दसो रुद्राः [12] । तेनेन्द्रो रुद्रेष्वपचितिमाश्नुत ।[13] ११। त्रिष्टुप्छन्दसः क्षत्रियाः [14] । तेनायं क्षत्रियेष्वपचितिमश्नुते ।[15] १२। जगतीं तृतीयसवनम् ।[16] १३। जगच्छन्दस आदित्याः [17] । तेनेन्द्र आदित्येष्वपचितिमाश्नुत ।[18] १४। जगच्छन्दसो विशः [19] । तेनायं विक्ष्वपचितिमश्नुते ।[20] १५। वाचाभ्याह वाचा शंसति वाचा यजति ।१६। वागनुष्टुप् ।[21] १७। अनुष्टुप्छन्दसो विश्वे देवाः [22] । तेनेन्द्रो विश्वेषु देवेष्वपचितिमाश्नुत ।[23] १८। अनुष्टुप्छन्दसः शूद्राः [24] । तेनायं शूद्रेष्वपचितिमश्नुते ।[25] १९। अश्वरथः खाङ्गकवचो वैयाघ्रपरिष्कन्द आर्तोपाषङ्गो द्वैपधन्वभिः श्यावाश्वो दक्षिणा ।[26] २०। अपचितिमता रूपेणापचितिमाप्नवानीति ।[27] २१। इन्द्र सोमं सोमपत इन्द्रं स्तवेति निविद्धाने इन्द्राभिव्याहारे। तदेतस्याह्नो रूपम् ।[28] २२। ॥३३॥

सूर्यो ह त्विषिकामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यत्त्विषिम्। तेनेष्ट्वा त्विषिमाप्नोत्। तेन त्विषिकामो यजेत ।१। अश्वरथः कांस्यकवचः श्वेताश्वो दक्षिणा ।२। त्विषिमता रूपेण त्विषिमाप्नवानीति ।३। सूर्याभिव्याहारे निविद्धाने [4] । तदेतस्याह्नो रूपम् ।[5] ४। ॥३४॥

वरुणो ह दृष्टिकामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यद्दृष्टिम्। तेनेष्ट्वा

वृष्टिमाप्नोत् । तेन वृष्टिकामो यजेत ।१। उद्वां चक्षुर्वरुण सुप्रतीकमिन्द्रावरुणा युवमध्वराय न इतीन्द्रावरुणाभिव्याहारे निविद्धाने । तदेतस्याह्नो रूपम् ।२। ॥२५॥

भानुमतो ह तेजस्कामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यदादित्यम् । तेनेष्ट्वा तेज आप्नोत् । तेन तेजस्कामो यजेत ।१। यं वै सूर्यं स्वर्भानुः स्वर्भानोरध यदित्यादित्याभिव्याहारे निविद्धाने । तदेतस्याह्नो रूपम् ।२। ॥२६॥

इन्द्राविष्णू ह स्वर्गकामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यत्स्वर्गम् । तेनेष्ट्वा स्वर्गमाप्नोत् । तेन स्वर्गकामो यजेत ।१। इन्द्राभिव्याहारे निविद्धाने । तदेतस्याह्नो रूपम् ।२। ॥२७॥

देवासुराः समयतन्त ।[1] ते देवा बृहस्पतिं पुरोहितमुपाधावन् ।[2] उप नौ यज्ञक्रतू जानीहि याभ्यामिष्ट्वासुरान्विनुद्याभिभवेमेति ।[3] स एतौ यज्ञक्रतू अपश्यद्विनुत्यभिभूती ।[4] तान्विनुत्तिना विनुद्याभिभूतिनाभ्यभवन् ।[5]१। तस्य विनुत्तेः यलूर्ध्वाः पृष्ठ्यस्तोमाः पलायन्ता विष्वञ्चः स्तोमाः ।२। विष्वञ्चो वै भूत्वा विनुदन्तीति ।३। तद्विनुत्ते रूपम् ।[6]४। अथाभिभूतेः यलूर्ध्वाः पृष्ठ्यस्तोमाः पलायन्ताः सम्यञ्चः स्तोमाः ।५। सम्यञ्चो वै भूत्वाभिभवन्तीति ।६। तदभिभूते रूपम् ।[7]७। यद्विश्वजितो पृष्ठ्यस्य तदेनयोः शस्त्रम् ।[8]८। ॥२८॥

राधिमरायावबाधकामस्य ।१। उत्तमौ छन्दोमौ समूल्हात् ।२। स्त्रीणां गवां सहस्रं दक्षिणे ददाति ।३। पुंसामुत्तरे ।४। तस्यां दीक्षोपसदः ।५। तयोरुदयनीया ।६। यमावनूचीनगर्भौ वा

संयजेयाताम् । ७ । विघनः पाप्मानं द्विषतश्चापजिघांसमानस्य । ८ । कयाशुभीयतद्विदासीये वा निविद्धाने । ९ । भ्रातृव्यं द्विषतश्चापजिघांसमानस्य । १० । ॥ ३९ ॥

आदित्याश्च ह वा अङ्गिरसश्चास्पर्धन्त ।[1] वयं पूर्वे स्वर्गं लोकमेष्याम इत्यादित्या वयमित्यङ्गिरसः ।[2] तेऽङ्गिरस आदित्येभ्यः प्रोचुः । श्वः सुत्या नो याजयत न इति । तेषां हाग्निर्दूत आस ।[3] त आदित्या ऊचुः । यदि वा एते पूर्वे यक्ष्यन्त्येते पूर्वे स्वर्गं लोकं गमिष्यन्ति ।[4] [अभि नोऽसुरा भविष्यन्ति ।][(5)]* उप तं यज्ञक्रतुं जानीम येन वयं पूर्वे यजेमहीति ।[5(6)] त एतं साद्यःक्रं यज्ञक्रतुमपश्यन् ।[6(7)] तेनेष्ट्वा पूर्वे स्वर्गं लोकमायन् ।[7(8)] तेन स्वर्गकामो यजेत । १[8(9)] । त्रिवृत्स्तोमः । २[9(10)] । रथन्तरं पृष्ठम् । ३[10(11)] । हृषकृतं प्रस्तम् । ४[11(12)] । अग्निष्टोमो यज्ञः । ५[12(13)] । यवोर्वरा वेदिः । ६[13(14)] । यवखल उत्तरवेदिः । ७[14(15)] । लाङ्गलेषा यूपः । ८[15(16)] । यवकलापिप्रयालम् । ९[16(17)] । ईजानस्य कुलादसतीवर्यः । १०[17(18)] । दृतिषु दधि वनीवाह्यन्ते । ११[18(19)] । ततो यस्यापिबद्देति तेन प्रचरन्ति । १२[19(20)] । अश्वरथः सोमप्रवाकः । १३[20(21)] । योजनेऽन्तः । १४[21(22)] । अश्वो दक्षिणा । १५[22(23)] । पूर्वाह्णे दीक्षणीया । १६[23(24)] । अभ्यर्थं कर्माणि वर्तन्ते । १७[24(25)] । अर्धलुप्तः प्रवर्ग्यः । १८[25(26)] । तिस्रः पराचीरुपसदः । १९[26(27)] । पुरोळाशोऽग्नीषोमीयः । २०[27(28)] । सवनीयकाले समानतन्त्राः पशवः । २१[28(29)] । आश्विनी वशानूबन्ध्यायाः स्थाने । २२[29(30)] । मैत्रावरुण्या वा पयस्यया यजेत । २३[30(31)] । अथो पूर्वप्रक्रान्तामन्वैच्छन् । २४[31(32)] । ॥ ४० ॥

* The words in brackets are given only in some MSS. of the text. They are explained in one MSS. of the Commentary and omitted in the other.

एषैवोत्तरस्य विधा ।१। स्तोमा एवान्यथा ।२। अष्टादशाः पवमानास्त्रिवृन्त्युत्तराणि ।३। स एष उक्थ्यः प्रत्याहृतः ।४। यो ऽग्निष्टोमे कामो य उक्थ्ये तयोरुभयोराप्त्यै ।५। गोधूमोर्वरा ।६। गोधूमखलः ।७। गोधूमकलापिचपालम् ।८। कुम्भ्या आपो वसतीवर्यः ।९। अश्वः सोमप्रवाकः ।१०। चैपदे ऽन्ततः ।११। वडवा दक्षिणा ।१२। ॥४१॥

एषैवोत्तरस्य विधा ।१। स्तोमा एवान्यथा ।२। चतुर्विंशाः पवमानास्त्रिवृन्त्युत्तराणि ।३। स एष वाजपेयः प्रत्याहृतः ।४। यः षोडशिनि कामो यो वाजपेये तयोरुभयोराप्त्यै ।५। यद्यस्य द्विषन्भ्रातृव्यो ऽनुक्रिया यजेत परिक्रिया यजेत। यदि परिक्रियोत्क्रिया ।६। एकत्रिकत्रिकैकाभ्यां ब्रह्मवर्चसकामो यजेत ।७। एकस्यां तिसृष्विति प्रथमस्य स्तोत्राणि भवन्ति ।८। तिसृष्वेकस्यामित्युत्तरस्य ।९। तावच्चतुर्विंशतिः स्तोत्रियाः ।१०। चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री ।११। तेजो ब्रह्मवर्चसं गायत्री ।१२। तदाभ्यां तेजो ब्रह्मवर्चसमाप्नोति ।१३। इषकृच्छ्रतस्तौ ।१४। अभिजिदभिजिगीषतः ।१५। विश्वजिद्विश्वं जिगीषतः ।१६। विश्वंश्यौ च तौ ।१७। अग्निष्टोमौ भूत्वान्योन्यस्मिन्प्रत्यतिष्ठताम् ।१८। उक्थ्यौ भूत्वान्योन्यस्मिन् ।१९। अतिरात्रौ भूत्वान्योन्यस्मिन् ।२०। ॥४२॥

इन्द्रो वै नृम्णं जिगीषंस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यन्नृजितम्। तेनेष्ट्वा नृमजयत्। तेन नृम्णं जिगीषन्यजेत ।१। ॥४३॥

इन्द्रो वै पृतनाजं जिगीषंस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यत्पृतनाजितम्। तेनेष्ट्वा पृतनाजमजयत्। तेन पृतनाजं जिगीषन्यजेत ।१। ॥४४॥

इन्द्रो वै सत्राजं जिगीषंस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यत्सत्राजितम्। तेनेष्ट्वा सत्राजमजयत्। तेन सत्राजं जिगीषन्यजेत ।१। प्रथमा-त्र्यहान्मध्यन्दिनेषु निविद्धानानि ।२। ॥४५॥

इन्द्रो वै धनं जिगीषंस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यद्धनजितम्। तेनेष्ट्वा धनमजयत्। तेन धनं जिगीषन्यजेत ।१। चतुर्विंशमहः ।२। ॥४६॥

इन्द्रो वै स्वर्जिगीषंस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यत्स्वर्जितम्। तेनेष्ट्वा स्वरजयत्। तेन स्वर्जिगीषन्यजेत ।१। उत्सन्नयज्ञ इव वा एष यत्स्वर्जित् ।२। ॥४७॥

इन्द्रो वै सर्वं जिगीषंस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यत्सर्वजितम्। तेनेष्ट्वा सर्वमजयत्। तेन सर्वं जिगीषन्यजेत ।१। महाव्रतीय-महः ।२। ॥४८॥

इन्द्रो वै सर्वमुज्जिगीषंस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यदुज्जितम्। तेनेष्ट्वा सर्वमुदजयत्। तेन सर्वमुज्जिगीषन्यजेत ।१। जनिष्ठा उग्रः सहसे तुराय नमु एहि यो अभिभूत्योजा इति निविद्धाने ।२। ध्वान्तात्प्रपित्वादुदयन्त गर्भा उत्तूर्वयाणं धृषता निनेथेत्युदितो नदे-तस्याह्नो रूपम् ।३। ॥४९॥

इन्द्रो वै त्रिशीर्षाणं त्वाष्ट्रमहनत्।[1] अरुन्मुखान्यतीन्सालावृकेभ्यः प्रायच्छत्।[2] तं सर्वाणि भूतान्यभ्याक्रोशन्।[3] स देवेभ्यः पार्श्वत इव चचार।[4] ते देवा ऊचुः। यदि वा अयमेव चरिष्यत्यभि नोऽसुरा भविष्यन्ति।[5] उप तं यज्ञक्रतुं जानीम येनैनमुपाह्वयेमहीति।[6] त एतमुपहव्यं यज्ञक्रतुमपश्यन्। तेनैनमुपाह्वयन्त।[7] तेनावरुद्धो राजा यजेत राष्ट्रमवजिगीषन्।[8] अह वैव गच्छति।[9] ।१। इमा उ त्वा

पुरुतमस्य कारोर्हव्यं वीर हव्या हवन्ते य एक इद्धव्यश्चर्षणीनामिति ऋतवती निविद्धाने ।[10] तदेतस्याह्नो रूपम् । २ ।[11] ॥ ५० ॥

तमभ्येवाक्रोशन्न[1]नहर्जाततया वैतत्पाप्मा वाचस्या ।[2] सो ऽग्नये सर्वाणि सवनानि प्रायच्छत् ।[3] तस्याग्निः सर्वामनहर्जाततां सर्वां पापीमलक्ष्मीं निरदहत् ।[4] स यो ऽनहर्जातः स्याद्यं वा पापी वागभिवदेत्सो ऽग्निष्टुता यजेत । तस्याग्निः सर्वामनहर्जाततां सर्वां पापीमलक्ष्मीं निर्दहति य एवं वेद[5] य उ चैनेन यजते । १ ।[6] * त्रिवृत्स्तोमेन त्रिष्टोमेन वा ब्रह्मवर्चसकामः । २ ।[7] चतुष्टोमेन प्रति-ष्ठाकामः । ३ ।[8] प्रातरनुवाकप्रभृति हारियोजनान्तं सर्वमाग्नेयम् । ४ ।[9] यथार्थमूहः । ५ ।[10] वचनात्तत्याप्यायः । ६ ।[11] अग्निं मन्ये पितरमिति प्रतिपत्प्रातरनुवाकस्य । ७ ।[12] लिङ्गेषूत्तरयोः क्रत्वोरग्निशब्दं कुर्वीत । ८ ।[13] प्र देववेत्युद्धृत्य सोमस्य मेति चतुर्दश । ९ ।[14] समोषधी-रित्यवनीयमानानाम् । १० ।[15] और्वभृगुवदिति तिस्रो ऽग्नय इत्युद्धृत्य । ११ ।[16] उपप्रयन्तात्तीणि ग्नेति प्रथमे उत्तमा चाग्निमन्थनीयानाम् । १२ ।[17] अग्ने जुषस्व नो हविरिति प्रथमा चतुर्थी पञ्चमी [illegible] प्रव-णीयानाम् । १३ ।[18] दूतं वो विश्ववेदसमिति द्विदेवत्यानाम् । १४ ।[19] ॥ ५१ ॥

अग्निमीळे पुरोहितमित्युन्नीयमानेभ्यः । १ । अग्निं दूतमिति सप्त प्रस्थितानाम् । २ । उत्तराश्चतस्रो ऽच्छावाकशस्त्रस्य स्थाने । ३ । अग्ने दिव इति याज्यान्यस्य । ४ । उप त्वा जामय ऐभिरग्ने कस्ते जामिर्न योरुपब्दिरग्निर्वृषाणोऽग्ने सुतस्याग्ने घृतमतायेति मउगद्वचानि

---

* The commentary from this Sūtra up to 14, 52, 3 is wanting in both MSS.

। ५। अग्ने विवेभिरग्निभिरिति यजति । ६ । कया शुभा कया ते अग्ने अङ्गिर इति स्तोत्रियानुरूपौ मैत्रावरुणस्य । ७ । विपर्यस्तौ तु माध्यन्दिने । ८ । अग्निर्होताग्रणीति ब्राह्मणाच्छंसिनः । ९ । अग्निर्मूर्धेत्यच्छावाकस्य । १० । अर्चन्तस्त्वेति मैत्रावरुणस्य । ११ । उत्तरं ब्राह्मणाच्छंसिनः । १२ । अग्ने घृतस्नायेति यच्छावाकस्य । १३ । उत्तमाभिर्यजन्ति । १४ । ॥ ५२ ॥

अग्निं वो देवमित्युन्नीयमानेभ्यः । १ । प्र वः शुक्रायेति स्तम्प्रस्थितानाम् । २ । उत्तरे मरुत्वतीयग्रहस्य । ३ । विश्वोविश्वो वस्त्वमग्ने यज्ञानामिति प्रतिपदनुचरौ मरुत्वतीयस्य । ४ । अग्न आ याह्यग्निभिः प्र वो यज्ञमिति प्रगाथौ । ५ । अग्निं न मा मथितं त्वमग्ने प्रथमो अङ्गिरा ऋषिरित्येकपातिनीनाम् । ६ । अग्ने स क्षेपदिति निविद्धानम् । ७ । उत्तमा याज्या । ८ । ॥ ५३ ॥

याहि नो अग्न एकया याहि नो अग्ने रक्षस इति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ निष्केवल्यस्य । १ । ॥ ते अग्ने हविष्मतीभिरिति धाय्या । २ । एना वो अग्निमिति प्रगाथः । ३ । यथा होतरिति निविद्धानम् । ४ । अग्निं नर इति याज्या । ५ । ॥ ५४ ॥

अग्निमग्निं वो अभिगुमग्ने जरितरिति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ ब्राह्मणाच्छंसिनः । १ । अच्छा नः शीरशोचिषमित्यच्छावाकस्य । २ । अग्ने विवस्वत्त्वमग्ने गृहपतिस्त्वमित्प्रथया इत्यनुपूर्वं प्रगाथाः । ३ । यजस्व होतरिति च सूक्तानि । ४ । उत्तमाभिर्यजन्ति । ५ । ॥ ५५ ॥

आगन्म महेत्यादित्यग्रहस्य पुरोनुवाक्योत्तरा याज्या । १ । ऊर्ध्व ऊ षु णो अध्वरस्य होतरिति नवोन्नीयमानेभ्यः । २ । उत्तरे

हारियोजनस्य ।३। त्वामग्न ऋतायव इति सप्त प्रस्थितानाम् ।४। एति प्र होतेति सावित्रग्रहस्य पुरोनुवाक्योत्तरा याज्या ।५। इयं ते नव्यस्यं न त्वेति प्रतिपदनुचरौ वैश्वदेवस्य ।६। त्वमग्ने द्रविणोदा इति तिस्रः सावित्रस्य ।७। आर्भवस्योत्तरास्तिस्रः ।८। घृतस्तो द्यावापृथिवीयस्य ।९। घनादितो वैश्वदेवस्य ।१०। अबोधि जार इति वायव्यायाः ।११। जुषस्व सप्रथस्तममिति सुरूपकृत्नोः ।१२। समिद्धो अग्निर्दिवीति तिस्र एकपातिनीनाम् ।१३। तदद्य वाच इति पञ्चजनीयायाः ।१४। यज्ञेन वर्धतेति याज्या ।१५। ॥ ५६ ॥

अभि प्रवन्तेति घृतस्य ।१। उत्तरा सौम्यस्य ।२। आ वो राजानमिति रौद्र्याः ।३। वस्वं न चित्रमहसमिति मारुतस्य ।४। आ नो यज्ञं दिविस्पृशमा नो वायवित्यग्निष्टोमपाक्तः स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ ।५। नित्यौ वा ।६। अप्स्वग्न इत्यापोऽधिष्ठीयानाम् ।७। तं देवा बुध्न इति वैश्वदेव्याः ।८। इममू षु वो अतिथिमुषर्बुधमिति चतस्रो देवानांपत्नीनां राकायाश्च ।९। ऊर्जो वः स्वधोत्मानमिति तिस्रो ऽध्वरपत्नीनाम् ।१०। विमूर्धानमिति तिस्रः पैत्रीणाम् ।११। कया ते अग्ने शुचयन्त आयोरिति तिस्रो यामीनाम् ।१२। मयोभूरीमिति तिस्रः स्वारुष्किलीयानाम् ।१३। उत्तरयोरुत्तरे ।१४। एवाग्निर्गोतमेभिरिति परिधानीया ।१५। यद्वेष्वविहतेषु तिष्ठा हरी नमु पृच्छीति निविद्धाने ।१६। अनड्वान्हिरण्यं वा दक्षिणा ।१७। एतद्धाग्नेयं रूपम् ।१८। उत्थाय चाग्निष्टोमः ।१९। आ ह वा एष सर्वाभ्यो देवताभ्यो वृश्चते यो ऽग्निचिता यजते ।२०। ॥ ५७ ॥

इन्द्रो ह बलकामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यदिन्द्रस्तुतम्। तेनेष्ट्वा बलमाप्नोत्। तेन बलकामो यजेत ।१। इन्द्राभिव्याहारे निविद्धाने तदेतस्याह्नो रूपम् ।२। ॥ ५८॥

सूर्यो ह तेजस्कामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यत्सूर्यस्तुतम्। तेनेष्ट्वा तेज आप्नोत्। तेन तेजस्कामो यजेत ।१। सूर्याभिव्याहारे निविद्धाने तदेतस्याह्नो रूपम् ।२। ॥ ५९॥

विश्वे ह देवाः प्रजातिकामास्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यन्वैश्वदेवस्तुतम्। तेनेष्ट्वा प्राजायन्त। तेन प्रजातिकामो यजेत ।१। इमा उ त्वा पुरुतमस्य तुभ्या मद इन्द्र इति निविद्धाने ।२। प्रोतये वरुणं मित्रमिन्द्रं मित्रो नो अत्र वरुणश्च पूषेति वैश्वदेवाभिव्याहारे तदेतस्याह्नो रूपम् ।३। ॥ ६०॥

गोतमो ह ब्रह्मवर्चसकामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यद्गोतमस्य चतुरुत्तरस्तोमम्। तेनेष्ट्वा ब्रह्मवर्चसमाप्नोत्। तेन ब्रह्मवर्चसकामो यजेत ।१। चतसृषु बहिष्पवमानः ।२। अष्टास्वष्टास्वाज्यानि ।३। द्वादशसु माध्यन्दिनः पवमानः ।४। षोडशसु षोडशसु पृष्ठानि ।५। विंशत्यामार्भवः पवमानः ।६। चतुर्विंशमग्निष्टोमसाम ।७। सामान्तरुक्थ्यः ।८। ॥ ६१॥

पञ्चशारदीयः ।१। मरुतो ह्यार्ये ऽनपिसोमपीथा आसुः। ते यचेन्द्रं मरुतः पुपुवुस्तदेनानिन्द्रः सोमपीथे ऽन्वाभेजे ।२। स यो ऽनपिसोमपीथः स्याद्यो वा मरुतां सलोकतां सायुज्यमीप्सेत् सो ऽनेन यजेत ।३। पञ्चोक्षाणः पञ्च शरदो मरुद्भ्यः प्रोक्षितान्यरन्ति। ते सवनीयस्योपालम्भ्याः ।४। ॥ ६२॥

ऋषिस्तोमाः ।१। गोतमो ह ब्रह्मवर्चसकामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञ-क्रतुमपश्यत् [2]। तेनेष्ट्वा ब्रह्मवर्चसमाप्नोत् [3]। तेन ब्रह्मवर्चसकामो यजेत ।२[4]। ॥६३॥

भरद्वाजो ह बलकामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यत् [1]। तेनेष्ट्वा बल-माप्नोत् [2]। तेन बलकामो यजेत ।१[3]। ॥६४॥

अत्रिर्ह प्रजातिकामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यत् [1]। तेनेष्ट्वा प्राजा-यत [2]। तेन प्रजातिकामो यजेत ।१[3]। ॥६५॥

वसिष्ठो ह्यन्नाद्यकामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यत् [1]। तेनेष्ट्वान्ना-द्यमाप्नोत् [2]। तेनान्नाद्यकामो यजेत ।१। ॥६६॥

जमदग्निर्ह पशुकामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यत् [1]। तेनेष्ट्वा पशू-नाप्नोत् [2]। तेन पशुकामो यजेत ।१[3]। ॥६७॥

प्रजापतिर्ह प्रजातिकामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यत् [1]। तेनेष्ट्वा *प्राजायत [2]। तेन प्रजातिकामो यजेत ।१[3]। ऋष्यावान्यनुपूर्वम्* ।२[4]। ॥६८॥

व्रात्यस्तोमाः ।१। वसवो ह स्वर्गकामास्तपस्तप्त्वैतान्यज्ञक्रतून-पश्यन्व्रात्यस्तोमान् [2]। तैरिष्ट्वा स्वर्गमापुः [3]। तैः स्वर्गकामो यजेत ।२[4]। ॥६९॥

मित्रावरुणयोरश्विनोर्वसूनां मरुतां विश्वेषां देवानाम् ।१। समूल्हात्पृष्ठ्याच्छ्रयम् ।२। ॥७०॥

उत्क्रान्तिरनिराधः ।१। इन्द्राविष्णू वै स्वर्गकामौ तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यतामुत्क्रान्तिम् [2]। तेनेष्ट्वा स्वर्गं लोकमुदाक्रामताम् [3]। तेन स्वर्गकामो यजेत ।२[4]। इमा उ त्वा पुरुतमस्य धीमेच इन्द्रेति निवि-

ह्वाने ।५। प्र पूषणं विष्णुमग्निं पुरन्धिं इत्यूर्जीविन्विष्णुना सचान इति विष्णुन्यङ्गे तदेतस्याङ्गो रूपम् ।६। ॥७१॥

मित्रावरुणयोरश्विनोर्वसूनां मरुतां साध्यानामाप्यानां विश्वसृजां भूतकृतां ज्येष्ठानां मध्यमानां कनिष्ठानां च ।१। चतुर्दशः स्तोमः ।२। विश्वचः सप्रतोदः धेनुधन्वा दक्षिणा ।३। एतेषां देवगणानां समूल्हाद्गराचाप्यस्तम् ।४। ॥७२॥

व्रात्यस्तोमानाम् ।१। नवानां नाकसदां च ।२। चपालमुख-तरसपुरोलाशयोरनिरुक्तमन्नभ्रमवत्तचममभूमिसत्तौषधिसत्त्वौदनसवनस्व-त्रिसवानां च ।३। ॥७३॥

प्रजापतिर्ह परमेष्ठी प्रतिष्ठाकामस्तपस्तप्त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यद्द्य-समदः ।१। तेनेष्ट्वा प्रत्यतिष्ठत ।२। तेन प्रतिष्ठाकामो यजेत ।३। ॥७४॥

ऋतुस्तोमाः ।१। ऋतवो ह स्वर्गकामास्तपस्तप्त्वैतान्यज्ञक्रतूनप-श्यन्षट् ।२। तैरिष्ट्वा स्वर्गमापुः ।३। तैः स्वर्गकामो यजेत ।४। ॥७५॥

मासस्तोमाः ।१। मासा ह्नाद्यकामास्तपस्तप्त्वैतान्यज्ञक्रतून-पश्यन्द्वादश ।२। तैरिष्ट्वान्नाद्यमापुः ।३। तैरन्नाद्यकामो यजेत ।४। ॥७६॥

अर्धमासस्तोमाः ।१। अर्धमासा ह्नाद्यकामास्तपस्तप्त्वैतान्यज्ञ-क्रतूनपश्यंश्चतुर्विंशतिम् ।३। तैरिष्ट्वान्नाद्यमापुः ।४। तैरन्नाद्यकामो यजेत ।५। ॥७७॥

नक्षत्रस्तोमाः ।१। नक्षत्राणि ह तेजस्कामानि तपस्तप्त्वैतान्यज्ञ-क्रतूनपश्यन्सप्तविंशतिम्। तैरिष्ट्वा तेज आपुः। तैस्तेजस्कामो यजेत ।२। ॥७८॥

अहोरात्रस्तोमाः ।१। अहोरात्रा ह्नाद्यकामास्तपस्तप्त्वैतान्यज्ञ-

कल्पनपञ्चसप्तविंशतिशतानि। तैरिष्ट्वाद्यमापुः [2] तैरन्नाद्यकामो यजेत। [3]। ॥७९॥

मुहूर्तस्तोमाः।१। मुहूर्ता ह्यन्नाद्यकामास्तपस्तप्तैतान्यश्नकल्पनपञ्चदश सहस्राण्यष्टौ च शतानि [2] तैरिष्ट्वाद्यमापुः [3] तैरन्नाद्यकामो यजेत। [4]। ॥८०॥

निमेषस्तोमाः।१। निमेषा ह्याचितिकामास्तपस्तप्तैतान्यश्नकल्पनपञ्चदशायुतान्यष्टौ च सहस्राणि। तैरिष्ट्वाचितिमापुः। तैराचितिकामो यजेत।२। ॥८१॥

ध्वंसिस्तोमाः।१। ध्वंसयो ह्यनन्तकामास्तपस्तप्तैतान्यश्नकल्पनपञ्चदश प्रयुतान्यष्टौ चायुतानि [2] तैरिष्ट्वानन्तमापुः [3] तैरनन्तकामो यजेत। [4]। ॥८२॥

दिशां स्तोमाः।१। दिशो ह्यनन्तकामास्तपस्तप्तैतान्यश्नकल्पनपर्यंसरतुः। तैरिष्ट्वानन्तमापुः। तैरनन्तकामो यजेत।२। ॥८३॥

अवान्तरदिशां स्तोमाः।१। अवान्तरदिशो ह्यनन्तकामास्तपस्तप्तैतान्यश्नकल्पनपर्यंसरतुः। तैरिष्ट्वानन्तमापुः। तैरनन्तकामो यजेत।२। न एते छन्दोमवत्पृष्ठाः स्युः।३। ऐकाहिकस्तुताः।४। कथाऽऽभीयतदिदाशौचे वा निविद्धाने।५। दिक्षु दिशां स्तोमा अवान्तरदिक्ष्ववान्तरदिशामवान्तरदिशाम्।६। ॥८४॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे चतुर्दशो ऽध्यायः समाप्तः।

ओम् ।

शरदि वाजपेयः ।१। अन्नाद्यकामस्य ।२। वाजेन यक्ष्यमाणः पुरस्तात्संवत्सरं पेयैर्यज्ञक्रतुभिर्यजते ।३। पानं वै पेयाः । अन्नं वाजः ।४। पानं वै पूर्वमथान्नम् ।५। तयोरुभयोराप्त्यै ।६। द्वादशाग्निष्टोमाः ।७। गोतमस्य वा चतुरुत्तरस्तोमो व्यत्यासं माह-तेन ।८। अपरिमितमेके ।९। इन्द्रो वै तेन यज्ञक्रतुनेष्ट्वा बृहस्पतिश्चान्नाद्यमापतुः ।१०। तेनान्नाद्यकामो यजेत ।११। अथो वै तेन वाजो लौक्य दृष्ट्वा सर्वान्कामानाप । तस्माद्वाजपेयः ।१२। अथोद्य दीक्षास्तिस्र उपसदः सुत्यं सप्तदशमहः ।१३। सप्तदशो वै प्रजापतिर्वाजपेयः ।१४। तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति ।१५। चतुरस्रो गोधूमचषालो बैल्वो यूपः सप्तदशारत्निः ।१६। सप्तदशो वै प्रजापतिर्वाजपेयः ।१७। तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति ।[17]१८। सप्तदशाग्नीषोमीयाः ।[18]१९। तेषां समानं चरणम् ।[19]२०। आग्नेय ऐन्द्राग्न ऐन्द्रो वृष्णिः । सारस्वती मेषी । मरुद्भ्य उक्षेभ्यो वशा पृश्निः पञ्चमी क्रतुपशूनाम् ।[20]२१। सप्तदश प्राजापत्याः श्यामास्तूपरा लप्सुदिन उपालम्भ्याः ।[21]२२। सवनीयानां तन्त्रं पर्यग्निकरणान्तम् ।[22]२३। ब्रह्मसामन्यालभ्यन्ते ।[23]२४। आध्वर्युरावर्तेत स्तोक्यास्व ।[24]२५। प्रास्मा अग्निं भरतीवध्यगोहमिति तन्त्रमुत्तमः प्रयाजः परिवाप्यौ च ।[25]२६। ऊर्ध्वं प्रदानं हारियोजनात् ।[26]२७। वनस्पतिप्रसृतीन्यङ्गान्युत्सृजेरन् ।[27]२८। इष्टेषु वानुयाजेषु ।[28]२९। स्वकाला

वा । ३०[29] । सप्तदशः स्तोमः । ३१[30] । वैराजमाज्यम् । ३२[31] । घृतस्तोमीयं वा । ३३[32] । माधुच्छन्दसः प्रउगः । ३४[33] । अन्नं वै विराट् । घृतमन्नम् । ३५[34] । रथो माधुच्छन्दसः प्रउगः । ३६[35] । अन्नेन तद्रसं दधाति । ३७[36] । ऐकाहिकं वा । ३८[37] । प्रतिष्ठा वा एकाहः । ३९ । प्रतिष्ठित्या एव । ४०[38] । ॥ १ ॥

त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिरं तुविशुष्म इत्यतिच्छन्दसा मरुत्वतीयं प्रतिपद्यते । १[1] । प्राजापत्यं वै छन्दो ऽतिच्छन्दाः । २ । प्रजापतिर्वाजपेयः । ३ । तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति । ४[2] । आ त्वा रथं यथोतय इत्येव प्रतिपद्येत । ५[3] । प्राजापत्यं वै छन्दो ऽनुष्टुप् । ६ । प्रजापतिर्वाजपेयः । ७ । तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति । ८[4] । कया शुभा सवयसः सनीळा इति मरुत्वतीयं । कदत्वयाशुभीयम् । ९ । को वै प्रजापतिर्वाजपेयः । १० । तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति । ११[5] । शार्ङ्गरावो मैवारः सप्तदशप्रगाथः । १२ । सप्तदशो वै प्रजापतिर्वाजपेयः । १३ । तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति । १४[6] । सो उत्तरेण निष्केवल्यमरुत्वतीये । इहस्पतिसवे च । १५[7] । तथाभिविध्यते प्राक् स्विष्टकृतः । १६[8] । तस्य प्रदाने स्विष्टकृदिलं च । १७[9] । तदिदास भुवनेषु ज्येष्ठमिति निष्केवल्यम् । १८[10] । यज्ञो वै भुवनेषु ज्येष्ठः । १९ । यज्ञ उ वै प्रजापतिर्वाजपेयः । २० । तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति । २१[11] । अमुचरप्रभृति षष्ठाकृतीयवनम् । २२[12] । प्राजापत्यं वै षष्ठमहः । २३ । प्रजापतिर्वाजपेयः । २४ । तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति । २५[13] । विषुवतो वा । २६[14] । रोहो वै विषुवान् । २७[15] । रोहो वाजपेयः । २८ । तदेनं स्वेन रूपेण

समर्धयति । १९ । [16] ऐकाहिकं वा । २० । प्रतिष्ठा वा एकाहः । २१ । प्रतिष्ठित्या एव । २२ । [17] ॥ २ ॥

तत्र पुरस्तादानोभद्रीयस्य मधुनाह्नौ विहरेदिति पैङ्ग्यम् । १ । इमं महे विदथ्यायोषसः पूर्वा इत्यृक्तः । २ । ते यदि त्रिचवतीष्वग्निष्टोमसाम कुर्युस्त्वं नश्चित्र ऊत्या यो विवस्वदिति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ । ३ । [4] ऊर्ध्वं षोडशिनो ऽतिरिक्तोक्थ्यम् । ४ । [5] प्र तत्ते अद्य शिपिविष्ट प्र तद्विष्णुरिति स्तोत्रियानुरूपौ । ५ । [6] ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुरस्तादिति द्वे । ६ ।

धीती वा ये अनयन्वाचो अग्रं मनसा वा ये ऽवदन्नृतानि ।
तृतीयेन ब्रह्मणा संविदानास्तुरीयेण मन्वत नाम धेनोः ॥ । ७ । [7]

येनस्तत्पयसदिति पञ्च । ८ । अयं वेन इति वा । ९ । तं प्रत्नथेति त्रयोदशानामुत्तमां परिशिष्याह्वय दूरोहणं यथा विषुवति । १० । उत्तमामुपसंशस्य[11] यज्ञो बभूवेति परिधाय प्रजापत इति यजति । ११ । [12] सप्तदश गवां शतानि ददाति । १२ । सप्तदश वाससाम् । १३ । सप्तदश यानानि युक्तानि रथान्हस्तिनो निष्कान्दुन्दुभीन् । १४ । [13] तानि सप्त सप्तदशानि भवन्ति । १५ । स आप्तो वाजपेयः । १६ । [14] वयसो वयसः सप्तदशसप्तदशेति कुरुवाजपेयः । १७ । [15] ॥ ३ ॥

वाजपेयेनेष्ट्वा बृहस्पतिसवः । १ । तेजस्कामस्य ब्रह्मवर्चसकामस्य च । २ । तेजो वै वाजपेयस्तेजो ब्रह्मवर्चसं बृहस्पतिसवः । ३ । तत्तेजसि ब्रह्मवर्चसे प्रतितिष्ठति । ४ । त्रिवृत्स्तोमः । ५ । रथन्तरं पृष्ठम् । ६ । दशक्लृप्तं शस्त्रम् । ७ । अग्निष्टोमो यज्ञः । ८ । यस्तस्तम्भेति चतस्रो ऽनुपूर्वं पुरस्तात्सूक्तानामेकैकां निष्केवल्यप्रभृतिषु । ९ । त्रय-

त्रिंशद्दक्षिणा । १० । अनुसवनमेकादशैकादश । ११ । अनूबन्ध्यस्य वपायां संस्थितायां वडवां ब्रह्मणेऽनुदिशम् । १२ । ॥ ४ ॥

प्रजापतिर्ह देवान्सृष्ट्वा तेभ्य एतदन्नपानं ससृज एतान्यज्ञान् ।[1] अग्निष्टोमं प्रथमम् ।[2] स एनान्नान्वभवत् ।[3] अथात्यग्निष्टोमम् ।[4] स एनान्नान्वभवत् ।[5] अथोक्थ्यम् ।[6] स एनान्नान्वभवत् ।[7] अथ षोडशिनम् ।[8] स एनान्नान्वभवत् ।[9] अथ वाजपेयम् ।[10] स एनान्नान्वभवत् ।[11] अथातिरात्रम् ।[12] स एनान्नान्वभवत् ।[13] अथाप्तोर्यामाणम् ।[14] स एना-नन्वभवत् । १ ।[15] तस्य त्रयस्त्रिंशत्स्तोत्राणि । २ ।[16] त्रयस्त्रिंशच्छस्त्राणि । ३ ।[17] त्रयस्त्रिंशदुक्थ्याऽऽहुतयः । ४ ।[18] त्रयस्त्रिंशद्वै सर्वे देवाः । ५ ।[19] तदेनान्स्तोत्रैः शस्त्रैरुक्थ्याहुतिभिरिति प्रत्येकं सर्वान्प्रीणाति । ६ ।[20] तस्य नव स्तोमाः । ७ ।[21] नव पृष्ठानि । ८ ।[22] षट् संस्थाः । ९ ।[23] परि-षद्येव तानि चतुर्विंशतिः । १० ।[24] चतुर्विंशतिर्वै संवत्सरस्यार्धमासाः । ११ । संवत्सरस्यैवाप्त्यै । १२ ।[25] आप्तो वै सतायं यामो यो देवांश्च संवत्सरं चानुभवतीति । तस्मादाप्तोर्यामः । १३ ।[26] ॥ ५ ॥

छन्दोमाः पवमानाः । १ । त्रिवृत्पञ्चदशौ सप्तदशैकविंशे चाज्यानि । २ । त्रिणवानि पृष्ठानि । ३ । त्रयस्त्रिंशमग्निष्टोमसाम । ४ । य आज्यानां स्तोमास्ते ऽतिरिक्तोक्थ्यानाम् । ५ । एतैर्वै प्रजापतिरुभयतो ऽग्निष्टोमस्तोमैः सर्वान्कामानुभयतः परिगृह्यात्मन्नधत्त । ६ । तथो एवैतद्यजमान एतैरेवोभयतो ऽग्निष्टोमस्तोमैः सर्वान्कामानुभयतः परिगृह्यात्मन्धत्ते । ७ । विश्वजितः सर्वपृष्ठस्याहीनं प्रातःसवनम् । ८ । ॥ ६ ॥

कयाशुभीयं चातुर्थाह्निके वैकाहिकान्पूर्वाणीति मरुत्वतीयम्

।१। बृहद्वैराजगर्भं होतुः पृष्ठं भवति रथन्तरं वा।२। वामदेव्यं शाक्वरगर्भं मैत्रावरुणस्य।३। श्यैतं वैरूपगर्भं ब्राह्मणाच्छंसिनो नौधसं वा।४। कालेयं रैवतगर्भमच्छावाकस्य।५। गर्भं पूर्वं शंसेदिति हैक आहुरथात्मानमिति।६। आत्मानं त्वेव पूर्वं शंसेत्।७। आत्मानं वा *अनु गर्भः।८। ऐकाहिकाञ्स्तोत्रियाञ्छस्त्वा विश्वजितः सर्वपृष्ठास्तोत्रि-*याञ्छंसन्ति।९। तथानुरूपान्।१०। सामप्रगाथांश्च।११। ॥७॥

तदिदासीयं चातुर्थाह्निके चैकाहिकापूर्वाणीति निष्केवल्यम्।१। यानि पाञ्चमाह्निकानि मध्यन्दिने मैत्रावरुणस्यैकाहिकाभ्यां पूर्वाणि।२। तार्तीयाह्निके ब्राह्मणाच्छंसिनः।३। अच्छावाकस्य षष्ठाह्निके।४। अनुचरप्रभृति षष्ठात्तृतीयसवनम्।५। आग्निमारुतादूर्ध्वमतिरिक्तोक्थ्यानि।६। अराबोध जरमाण इति स्तोत्रियानुरूपौ होतुः।७। त्यमु वः सत्रासाहमिति मैत्रावरुणस्य।८। यं ते दाना प्रपथत यदद्य कच्च वृत्रहन्निति ब्राह्मणाच्छंसिनः।९। तद्वो गाय स्तोत्रमिन्द्राय गायतेति वा।१०। इदं विष्णुरित्यच्छावाकस्य।११। उत्तरे च पूर्वा चानुरूपः।१२। एवो उषा दूरादिहेवो-दीराध्यामा मे स्तवमित्यनुपूर्वं भवन्ति।१३। आ भातीति होतुः।१४। उत्तरं मैत्रावरुणस्य।१५। आ गोमतेति ब्राह्मणाच्छंसिनः।१६। उत्तरमच्छावाकस्य।१७। क्षेत्रस्य पतिनेति त्रयाणां तिस्रः परिधानीयाः।१८। *शं नो देवः सविता त्रायमाण इत्यच्छावाकस्य*।१९। इमे सोमास इमे मन्द्रासो अत्या यातं नियुत आ नो गच्छतं हवनेति याज्याः।२०। पुराणसोकः सख्यं शिवं वामिति वानुपूर्वं चतस्रः।२१। ॥८॥

न्तरेण निष्केवल्यमरुत्वतीये ।६। तत्राभिषिच्यते प्राक् स्विष्टकृतः ।७। तस्याः प्रदानं स्विष्टकृदिडं च ।८। द्वितीयादहस्तृतीय-सवनम् ।९। तदुक्थ्यं संतिष्ठते ।१०।[10] पञ्चैव वा उक्थानि ।११। पशूनामेवास्मै ।१२।[11] यमयज्ञस्यम् ।१३।[12] क्रियते ऽवभृथकर्म । न स्नाति ।१४।[13] कृष्णाजिनस्य दक्षिणं पूर्वपादमुदके ऽवधाय प्रत्याहरन्ति वसनस्य वा दशाम् ।१५।[14] ॥१३॥

अथोत्तरं देवयजनमध्यवस्यति ।१। तत्संस्थायामिष्टिभिर्यजते ।२। दशभिर्दशरात्रम् ।३। अथ सवित्रे प्रसवित्रे [4] सवित्र आसवित्रे [5] सवित्रे सत्यप्रसवायेति ॥[6] सरस्वत्यै वाचे [7] त्वष्ट्रे रूपेभ्यः [8] पूष्णे पशुभ्यः [9] इन्द्रायास्मै [10] बृहस्पतये तेजसे [11] सोमाय राज्ञे [12] विष्णवे शिपिविष्टायेति ।४।[13] दशम्यां दशपेयः ।५।[14] अपि वैताभिर्दशभिर्देवताभिः प्रसर्पेयुर्वा भक्षयेयुर्वा ।६।[15] सवित्रे प्रसवित्रे प्रसर्पामीति वा[16] सवित्र आसवित्रे भक्षयामीति वा ।७।[17] येषामुभयतः श्रोत्रिया दशपुरुषं ते याजयेयुः ।८।[18] शतं ब्राह्मणाः सोमं भक्षयन्ति ।९।[19] दशदशैकैकं चमसम् ।१०।[20] तस्माद्दशपेयः ।११।[21] उत्थाय पञ्च-बिलयतः ।१२।[22] समाप्ते श्येनीपृषतीभ्यां पष्ठौहीभ्यां गर्भिणीभ्यामादित्या पूर्वा वैश्वदेवी वा मारुत्युत्तरा ।१३।[23] ॥१४॥

अथ सौत्रामणी ।१। आश्विनो लोहो ऽजः ।२। सारस्वती मेषी ।३। इन्द्राय सुत्राम्ण ऋषभः ।४। पर्यग्निकृतेषु सुरासोमेन चरन्ति ।५।

पवित्रेण पुनीहि मा शुक्रेण देव दीद्यत् ।
अग्ने क्रत्वा क्रतूंरभि ॥

इति सुरां स्रवन्तीमुपतिष्ठन्ते ।६। पितृदेवत्याभिर्वा ।७। युवं सुराममिति पुरोनुवाक्या ।८। होता यक्षदश्विना सरस्वतीमिन्द्रं सुत्रामाणमिति प्रैषः ।९। सर्वानेके विक्रान्तानामनन्ति ।१०। तदु तथा न कुर्यादासुरं तत् ।११। पुत्रमिवेति याज्या ।१२।

यमश्विना नमुचावासुरे ऽधि सरस्वत्यसुनोदिन्द्रियाय ।
इमं तं शुक्रं मधुमन्तमिन्दुं सोमं राजानमिह भक्षयामि ॥

इति भक्षमन्त्रः सुरायाः ।१३। ब्राह्मणं सुरापं परिक्रीणीयादिति भक्ष उपनीयते ।१४। ॥१५॥

अत ऊर्ध्वं केशवपनीयः ।१। वैधातव्युदवसानीया ।२। आग्नावैष्णव ऐन्द्रावैष्णवो वा ।३। व्युष्टिरतो द्विरात्रः ।४। अग्निष्टोमो ऽतिरात्रश्च ।५। वि वा एतस्मै ब्राह्मणायोच्छति यो वेदमनुब्रूते ।६। व्यु तस्मै क्षत्रियायोच्छति यो ऽभिषेकं प्राप्नोति ।७। अथैतेन क्षत्रस्य धृतिना यजते ।८। चतुष्टोमेन रथन्तरपृष्ठेनाग्निष्टोमेन ।९। तेनो ह त्रिष्टोमेन वृद्धद्युम्न आभिप्रतारिण ईजे ।१०। तमु ह ब्राह्मणो ऽनुव्याजहार [11]। न क्षत्रस्य धृतिनायष्ट इममेव प्रति समरं कुरवः कुरुक्षेत्राच्च्योष्यन्त इति ।[12]१२। तदु किल तथैवास यथैवैनं प्रोवाच ।[13]१२। तस्मात्तु चतुष्टोमेनैव यजेत ।[14]१३। प्रतिष्ठा वै यज्ञानां चतुष्टोमः ।१४। प्रतिष्ठित्या एव ।[15]१५। अयुतं दक्षिणा ।[16]१६। न ह वा एतस्माद्राष्ट्रान्न तस्मै श्रियो भुवते यो ऽयुतं ददाति ।१७। तदयुतस्यायुतत्वम् ।१८। शतं वा सहस्राणि ।१९। ॥१६॥

हरिश्चन्द्रो ह वैधस ऐक्ष्वाको राजापुत्र आस । तस्य ह शतं

जाया बभूवुः। तासु ह पुत्रं न लेभे। तस्य ह पर्वतनारदौ गृह ऊषतुः। स ह नारदं पप्रच्छ।

यन्विमं पुत्रमिच्छन्ति ये च जानन्ति ये च न।
किं स्वित्पुत्रेण विन्दते तन्नः प्रब्रूहि नारद॥ इति।

स एकया पृष्टो दशभिः प्रत्युवाच।

ऋणमस्मिन्संनयत्यमृतत्वं च विन्दते।
पिता पुत्रस्य जातस्य पश्येच्चेज्जीवतो मुखम्॥
यावन्तः पृथिव्यां भोगा यावन्तो जातवेदसि।
यावन्तो अप्सु प्राणिनां भूयान्पुत्रे पितुस्ततः॥
शश्वत्पुत्रेण पितरोऽत्यायन्बहुलं तमः।
आत्मा हि जज्ञ आत्मनः स इरावत्यतितारिणी॥
किं नु मलं किमजिनं किमु श्मश्रूणि किं तपः।
पुत्रं ब्रह्माण इच्छध्वं स वै लोकोऽवदावदः॥
अन्नं ह प्राणः शरणं ह वासो रूपं हिरण्यं पशवो विवाहाः।
सखा ह जाया कृपणं ह दुहिता ज्योतिर्ह पुत्रः परमे व्योमन्॥
पतिर्जायां प्रविशति गर्भो भूत्वा स मातरम्।
तस्यां पुनर्नवो भूत्वा दशमे मासि जायते॥
तज्जाया जाया भवति यदस्यां जायते पुनः।
आभूतिरेषाभूतिर्बीजमेतन्निधीयते॥
देवाश्चैतामृषयश्च तेजः समभरन्महत्।
देवा मनुष्यानब्रुवन्नेषा वो जननी पुनः॥
एष पन्था विततो देवयानो येनाक्रमन्ते पुत्रिणो [ये] विशोकाः।

तं पश्यन्ति पशवो वयांसि त[स्मा]त्ते मात्रापि मिथुनं चरन्ति ॥
नापुत्रस्य लोको ऽस्तीति तत्सर्वे पशवो विदुः ।
तस्मात्तु पुत्रो मातरं स्वसारं चाधिरोहति ॥इति॥ ॥ १७॥

स होवाच । स वै मे ब्रूहि यथा मे पुत्रो जायेतेति । तं होवाच । वरुणं राजानमुपधाव पुत्रो मे जायतां तेन त्वा यजा इति । तथेति । स वरुणं राजानमुपससार । पुत्रो मे जायतां तेन त्वा यजा इति । तथेति । तस्य ह पुत्रो जज्ञे रोहितो नाम । तं वरुण उवाच । अजनि वै ते पुत्रो यजस्व मानेनेति । स होवाच । यदा वै पशुर्निर्दशो भवत्यथ स मेध्यो भवति निर्दशो न्वस्त्वथ त्वा यजा इति । तथेति । स ह निर्दश आस । तं होवाच । निर्दशो वा अभूद्यजस्व मानेनेति । स होवाच । यदा वै पशोर्दन्ता जायन्ते ऽथ स मेध्यो भवति दन्ता न्वस्य जायन्तामथ त्वा यजा इति । तथेति । तस्य ह दन्ता जज्ञिरे । तं होवाच । अज्ञत वा अस्य दन्ता यजस्व मानेनेति । स होवाच । यदा वै पशोर्दन्ताः पद्यन्ते ऽथ स मेध्यो भवति दन्ता न्वस्य पद्यन्तामथ त्वा यजा इति । तथेति । तस्य ह दन्ताः पेदिरे । तं होवाच । अपत्सत वा अस्य दन्ता यजस्व मानेनेति । स होवाच । यदा वै पशोर्दन्ताः पुनर्जायन्ते ऽथ स मेध्यो भवति दन्ता न्वस्य पुनर्जायन्तामथ त्वा यजा इति । तथेति । तस्य ह दन्ताः पुनर्जज्ञिरे । तं होवाच । अज्ञत वा अस्य पुनर्दन्ता यजस्व मानेनेति । स होवाच । यदा वै क्षत्रियः संनाहं प्राप्नोत्यथ स मेध्यो भवति संनाहं नु प्राप्नोत्वथ त्वा यजा इति । तथेति । स ह संनाहं प्राप । तं होवाच ।

प्रापदे मेनाहं यजस्व मानेनेति। स तथेत्युक्त्वा पुत्रमामन्त्रयां चक्रे। ततायं वै मह्यं त्वामददादुन्त त्वयाहमिमं यजा इति। स नेत्युक्त्वा धनुरादायारण्यमुपातस्थौ। स संवत्सरमरण्ये चचार। अथ हैक्ष्वाकं राजानं वरुणो जग्राह। तस्य होदरं जज्ञे। तदु ह रोहितः शुश्राव। सो ऽरण्याद्ग्राममेयाय। तमिन्द्रः पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच। ॥१८॥

नाना श्रान्ताय श्रीरस्तीति रोहित शुश्रुम।

पापो नृषद्वरो जन इन्द्र इच्चरतः सखा॥

चरैव रोहितेति चरैवेति वै मा ब्राह्मणो ऽवोचदिति। स द्वितीयं संवत्सरमरण्ये चचार। सो ऽरण्याद्ग्राममेयाय। तमिन्द्रः पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच।

आस्ते भग आसीनस्योर्ध्वस्तिष्ठति तिष्ठतः।

शेते निपद्यमानस्य चराति चरतो भगः॥

चरैव रोहितेति चरैवेति वै मा ब्राह्मणो ऽवोचदिति। स तृतीयं संवत्सरमरण्ये चचार। सो ऽरण्याद्ग्राममेयाय। तमिन्द्रः पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच

कलिः शयानः पुरुषः संजिहानस्तु द्वापरः।

उत्तिष्ठंस्त्रेता भवति कृतं संपद्यते चरन्॥

चरैव रोहितेति चरैवेति वै मा ब्राह्मणो ऽवोचदिति। स चतुर्थं संवत्सरमरण्ये चचार। सो ऽरण्याद्ग्राममेयाय। तमिन्द्रः पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच।

पुष्पिण्यौ चरतो जङ्घे भूष्णुरात्मा फलेग्रहिः।

शेरते [ऽस्य] सर्वे पाप्मानः श्रमेण प्रपथे हताः ॥

चरैव रोहितेति चरैवेति वै मा ब्राह्मणो ऽवोचदिति । स पञ्चमं संवत्सरमरण्ये चचार । सो ऽरण्याद्ग्राममेयाय । तमिन्द्रः पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच ।

चरन्वै मधु विन्दति चरन्स्वादुमुदुम्बरम् ।
सूर्यस्य पश्य श्रमणं यो न तन्द्रयते चरन् ॥

चरैव रोहितेति चरैवेति वै मा ब्राह्मणो ऽवोचदिति । स षष्ठं संवत्सरमरण्ये चचार । सो ऽरण्याद्ग्राममेयाय । तमिन्द्रः पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच ।

चरन्वै मधु विन्दत्यपचिन्वन्मधूपकम् ।
उत्तिष्ठन्विन्दते श्रियं न निपत्किंचनावति ॥

चरैव रोहितेति चरैवेति वै मा ब्राह्मणो ऽवोचदिति । स सप्तमं संवत्सरमरण्ये चचार । सो ऽजीगर्तं सौयवसिमृषिमशनायापरीतं पुत्रं भक्षमाणमरण्यमुपेयाय ॥ १८ ॥

तस्य ह त्रयः पुत्रा आसुः शुनःपुच्छः शुनःशेपः शुनोलाङ्गूल इति । तं होवाच । ऋषे हन्ताहमेषामेकेनात्मानं निष्क्रीणा अहं ते गवां शतं ददानीति । स ज्येष्ठं निगृह्णान उवाच । न इममिति । नो एवेममिति कनिष्ठं माता । तौ मध्यमे संपादयां चक्रतुः शुनःशेपे । तस्य ह शतं दत्त्वा तमादाय सो ऽरण्याद्ग्राममेयाय । पितरमेत्योवाच । तत हन्ताहमनेनात्मानं निष्क्रीणा इति । स तथेत्युक्त्वा वरुणं राजानमामन्त्रयां चक्रे । अनेन त्वा यजा इति । तथेति । श्रेयान्वै ब्राह्मणः क्षत्रियादिति । तस्मा

स होवाच शुनःशेपः।

अद्राक्षुस्त्वा शासहस्तं न यच्छूद्रेष्वलिप्सत।
गवां त्रीणि शतानि त्वमवृणीथा मदङ्गिरः॥ इति।

तं होवाचाजीगर्तः सौयवसिः।

तद्वै मा तात तपति पापं कर्म मया कृतम्।
तदहं निह्नुवे तुभ्यं प्रतियन्तु शता गवाम्॥ इति।

स होवाच शुनःशेपः।

यः सकृत्पापकं कुर्यात्कुर्यादेनस्ततो ऽपरम्।
नापगाः शौद्रान्न्यायादसंधेयं त्वया कृतम्॥ इति।

असंधेयमिति वा अवोचदिति ह विश्वामित्र उपपपाद॥ २४॥

भीम एव सौयवसिः शासेन विशिशासिषत्।
अस्थान्मैतस्य पुत्रो भूर्ममैवोपेहि पुत्रताम्॥ इति।

स होवाच शुनःशेपः।

स वै यथा नो ज्ञपया राजपुत्र तथा वद।
यथैवाङ्गिरसः सन्नुपेयां तव पुत्रताम्॥ इति।

तं होवाच विश्वामित्रः।

ज्येष्ठो मे त्वं पुत्राणां स्यास्तव श्रेष्ठा प्रजा स्यात्।
उपेया दैवं मे दायं तेन वै त्वोपमन्त्रये॥ इति।

स होवाच शुनःशेपः।

संजानानेषु वै ब्रूयात् सौहार्दाय मे श्रियै।
यथाहं भरतर्षभोपेयां तव पुत्रताम्॥ इति।

अथ ह विश्वामित्रः पुत्रानामन्त्रयां चक्रे॥ २५॥

मधुच्छन्दाः प्रशृणोतन ऋषभो रेणुरष्टकः ।
ये के च भ्रातरः स्थ अस्मै ज्यैष्ठ्याय तिष्ठध्वम् ॥ इति ।

तस्य हैकशतं पुत्रा आसुः । पञ्चाशदेव ज्यायांसो मधुच्छन्दसः पञ्चाशत्कनीयांसः । तद्ये ज्यायांसो न ते कुशलं मेनिरे । ताननुव्याजहार । अन्तं वः प्रजा भक्षीष्टेति । त एते । अन्ध्राः पुण्ड्राः शबरा मूचीपा इति । उदञ्चो बहुदस्यवो वैश्वामित्रा दस्यूनां भूयिष्ठा इत्युदाहरन्ति । अथ ये मधुच्छन्दःप्रभृतयः कनीयांसस्ते कुशलं मेनिरे । स ह जगौ मधुच्छन्दाः ।

यं नः पिता संजानीते तस्मिंस्तिष्ठामहे वयम् ।
पुरस्तात्सर्वे कुर्महे त्वामन्वञ्चो वयं स्मसि ॥ इति ।

अथ ह विश्वामित्रः प्रतीतः पुत्रांस्तुष्टाव ॥ २६ ॥

ते वै पुत्राः पशुमन्तः प्रजावन्तो भविष्यथ ।
ये मानं मे ऽनुगृह्णन्तो वीरवन्तमकर्त मा ॥
पुरएत्रा वीरवन्तो देवरातेन गाथिनाः ।
सर्वे राध्यास्थ पुत्रा एष वः सद्विवाचनः ॥
एष वः कुशिका वीरो देवरातस्तमन्वित ।
युष्मांश्च दायं म उपेता विद्यां यामु च विद्मसि ॥
ते सम्यञ्चो वैश्वामित्राः सर्वे साकं सरातयः ।
देवराताय तस्थिरे ज्यैष्ठ्ये श्रैष्ठ्ये च गाथिनाः ॥
अधीयत देवरातो रिक्थयोरुभयोरृषिः ।
जह्नूनां चाधितस्थिरे दैवे वेदे च गाथिनाः ॥

तदेतत्कौनःशेपमाख्यानं परःशतगाथमपरिमितम् । तद्धोताभि-

ओम् ।

प्रजापतिरकामयत । सर्वान्कामानाप्नुयां सर्वा व्यष्टीर्व्यश्नुवीयेति [1] स एतं त्रिरात्रं यज्ञक्रतुमपश्यदश्वमेधम् [2] तमाहरत् [3] तेनायजत [4] तेनेष्ट्वा सर्वान्कामानाप्नोत्सर्वा व्यष्टीर्व्याश्नुत [5] तथो एवैतद्यजमानो यदश्वमेधेन यजते सर्वान्कामानाप्नोति सर्वा व्यष्टीर्व्यश्नुते । [6] १ । महर्त्विग्भ्यो निर्वपति चतुरः पात्रानञ्जलीन्प्रसृतांश्च । [7] २ । द्वादशविधम् । [8] ३ । द्वादश वै मासाः संवत्सरः । ४ । संवत्सरस्यैवाप्त्यै । [9] ५ । अथाक्ता अध्वर्युर्निष्कं प्रतिमुञ्चति । [10] ६ । सायमाहुतौ हुतायां जघनेन गार्हपत्यमुदङ्ङासीनया सह संविशति । [11] ७ । अन्तरोरू असंवर्तमानः शयीत । [12] ८ । अनेन तपसेमं स्वस्तिसंवत्सरं समश्नवामहा इति । [13] ९ । तं प्रातराहुतौ हुतायां ददाति । [14] १० । अथाग्नेयमष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपति । [15] ११ । अग्निर्वै देवानां मुखं मुखत एव तद्देवान्प्रीणाति । [16] १२ । अथ पूष्णे पथिकृते चरुं निर्वपति । [17] १३ । पूषा वै पथीनामधिपः । स्वस्त्ययनमेव तदश्वाय करोति । [18] १४ । सर्वरूपमश्वं जवेन संपन्नं संवत्सरायोत्सृजन्ति सर्वकामिसमन्यत्रानह्मचर्यात् । [19] १५ । शतं राजपुत्राः कवचिनो राजन्या निषङ्गिणः सूतग्रामणीनां पुत्रा उपवीतिनः क्षत्रसंग्रहीतॄणां पुत्रा दण्डिनो ऽनावर्तयन्तो ऽश्वं रक्षन्ति । [20] १६ । अथ सवित्रे प्रसवित्रे सवित्र आसवित्रे सवित्रे सत्यप्रसवायेति संवत्सरं हवींषि । [21] १७ ।

सविता वै प्रसविता स म इमं यज्ञं प्रसुवा इति ।२२। सविता वा आसविता स म इमं यज्ञमासुवा इति ।२३। सविता वै सत्यप्रसवः स म इमं यज्ञं सत्येन प्रसवेन प्रसुवा इति ।२४। य इमा विश्वा जातान्या देवो यातु सविता सुरत्नो विश्वानि देव सवितः स घा नो देवः सविता विश्वदेवं म प्रमिये ।२५। होता च पारिप्लवमाचष्टे ।२६। अध्वर्यो इत्यामन्त्रितो होयि होतरिति सर्वत्र प्रतिगृणोति ।२७। ओं होतस्तथा होतरित्याख्याने ऽनुरूपाणि ।२८। अथाध्वर्युर्वीणागणगिनः संप्रेष्यति पुराणैरेनं पुण्यकृद्भी राजभिः संगायतेति ।२९। ॥ २ ॥

मनुर्वैवस्वत इति प्रथमे ।१। तस्य मनुष्या विशस्त इम आसत इति[2] गृहमेधिन उपदिशति ।२। ऋचोवेदो वेदः सो ऽयमिति सूक्तं निगदेत् ।३। यमो वैवस्वत इति द्वितीये ।४। तस्य पितरो विशस्त इम आसत इति स्थविरानुपदिशति ।५। यजुर्वेदो वेदः सो ऽयमिति याजुषमनुवाकं निगदेत् ।६। वरुण आदित्य इति तृतीये ।७। तस्य गन्धर्वा विशस्त इम आसत इति युवः शोभनानुपदिशति ।८। अथर्ववेदो वेदः सो ऽयमिति भेषजं निगदेत् ।९। सोमो वैष्णव इति चतुर्थे ।१०। तस्याप्सरसो विशस्ता इमा आसत इति युवतीः शोभना उपदिशति ।११। आङ्गिरसो वेदो वेदः सो ऽयमिति घोरं निगदेत् ।१२। अर्बुदः काद्रवेय इति पञ्चमे ।१३। तस्य सर्पा विशस्त इम आसत इति सर्पान्सर्पविदो वोपदिशति ।१४। सर्पविद्या वेदः सो ऽयमिति सर्पविद्यां निगदेत् ।१५। कुबेरो वैश्रवण इति षष्ठे ।१६। तस्य रक्षांसि विशस्तानी-

मान्यासत इति सेलगान्पापकृतो वोपदिशति ।[18]१७। रक्षोविद्या वेदः सोऽयमिति रक्षोविद्यां निगदेत् ।[19]१८। असितो धान्वन इति सप्तमे ।[20]१९। तस्यासुरा विशस्त इम आसत इति कुसीदिन उपदिशति ।[21]२०। असुरविद्या वेदः सोऽयमिति मायां काञ्चित्कुर्यात् ।[22]२१। मत्स्यः सांमद इत्यष्टमे ।[23]२२। तस्योदकचरा विशस्त इम आसत इति मत्स्यांश्च मत्स्यविदो वोपदिशति ।[24]२३। इतिहासवेदो वेदः सोऽयमितीतिहासमाचक्षीत ।[25]२४। तार्क्ष्यो वैपश्यत इति नवमे ।[26]२५। तस्य वयांसि विशस्तानीमान्यासत इति वयांसि ब्रह्मचारिणो वोपदिशति ।[27]२६। पुराणवेदो वेदः सोऽयमिति पुराणमाचक्षीत ।[28]२७। धर्म इन्द्र इति दशमे ।[29]२८। तस्य देवा विशस्त इम आसत इति यूनोऽप्रतिग्राहकाञ्छ्रोत्रियानुपदिशति ।[30]२९। सामवेदो वेदः सोऽयमिति साम गायात् ।[31]३०। सर्वान्वेदानाचष्टे ।[32]३१। सर्वाणि राज्यानि ।[33]३२। सर्वा विशः ।[34]३३। सर्वं वा अश्वमेधः ।३४। सर्वेण सर्वमाप्नवानीति ।[35]३५। तद्यत्पुनःपुनः परिप्लवते तस्मात्पारिप्लवम् ।[36]३६। ॥ २ ॥

एकविंशतिर्यूपा एकविंशत्यरत्नयः ।१। अष्टौ बैल्वा दश खादिराः ।२। पैतुद्रवा उपस्थावानौ ।३। राज्जुदालोऽग्निष्ठः ।४। एकविंशतिरग्नीषोमीयाः ।५। तेषां समानं चरणम् ।६। गोतमस्य चतुरुत्तरस्तोमः सुत्यानां प्रथममहः ।७। तेनेमं लोकमाप्नोति ।८। एकविंशस्तोमं द्वितीयम् ।९। एकविंशो वा एष य एष तपति । तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति ।१०। एतस्मादश्वो निस्तष्टः ।११। तदेतदृचाभ्युदितम् ।

सूरादश्वं वसवो निरतष्टेति ।१२।

अश्वो गोमृगो ऽजस्तूपरस्ते प्राजापत्याः ।१३। गौरो गवयः शरभ उष्ट्रो मायुः किंपुरुष इत्यनुसरणाः ।१४। पञ्चविंशतिरेकविंशतिरेकविंशतिरेकविंशतये चातुर्मास्यदेवताभ्यः ।१५। एता वै सर्वा देवता यच्चातुर्मास्यदेवताः ।१६। सर्वासामेव देवतानां प्रीत्यै ।१७। हुतं हुतमश्वमास्तवमवघ्रापयन्ति ।१८। सुगव्यं न इत्यवजिघ्रति यजमानं वाचयेत् ।१९। अश्वेन यूपं तिष्ठन्तं यदक्रन्द इत्येकादशभिरभ्यवाभिः ।२०। समिद्धो अञ्जन्नित्याप्रियः ।२१। अग्निरो ह इति परिश्रिय्य मा नो मित्र इति सूक्तम् ।२२। उत्तमे चोत्तरस्यामृणुवन् ।२३। चतुस्त्रिंशदिति पुरस्तादध्रीगोः ।२४। अथास्याधोपस्तृणन्ति वासो ऽधीवासं हिरण्यमिति ।२५। तदेतदृचाभ्युदितम् ।

यदश्वाय वास उपस्तृणन्त्यधीवासं या हिरण्यान्यस्मा इति ।२६।

अथाश्वं मेध्यमालभन्ते ।२७। पर्यग्न्याश्वहनारण्यान् ।२८। पूष्णो ललाटे ।२९। तदेतदृचाभ्युदितम् ।

अजा पूष्णः प्रथमो भाग एतीति ।३०।

ऐन्द्रापौष्णः श्यामो नाभ्याम् ।३१। तदेतदृचाभ्युदितम् ।

इन्द्रापूष्णोः प्रियमप्येति पाथ इति ।३२।

संज्ञप्याय महिषीमुपनिपातयन्ति ।३३। तावधीवासेन संप्रोर्णुवते ।३४। तौ यजमानो ऽभिमेथति ।३५।

उत्सक्थ्योरव गुदं धेहि समञ्जिमा भर ।
यः स्त्रीणां जीवभोजनः ॥ इति ।३६।

तं न कश्चन प्रत्यभिमेथति ।३७। ॥३॥

माता च ते पिता च ते ऽग्रे वृक्षस्य क्रीडतः ।
प्र तिलामीति ते पिता गभे मुष्टिमतंसयत् ॥

इत्येनां होताभिमेथति ।१।

ऊर्ध्वामेनामुच्छ्रयताद्गिरौ भारं हरन्निव ।
अथास्यै मध्यमेजतु शीते वाते पुनन्निव ॥

इति ब्रह्मा वावाताम् ।२। यद्धरिणो यवमत्ति न पुष्टं बहु मन्यते ।
यद्धरिणो यवमत्ति न पुष्टं बहु मन्यते ।
शूद्रा यदर्यजारा न पोषाय धनायति ॥

इत्यध्वर्युः पालागलीम् ।४। अश्वपालानां समानजातीयाः शतंशत-
मनुचर्यस्ताः प्रत्यभिमेथन्ति ।५।

पिपस्रत इव ते मनो होतर्मा त्वं वदो बहु ।

ऊर्ध्वमेनं । यद्देवासो ललामगुं । शूद्रो यदर्यजायाः पतिरिति
प्रत्यभिमेथने विकारः ।६। वदसि ब्रह्मवद्यम् ।७। होताध्वर्युं
पृच्छति । द्वितीयया प्रत्याह । तृतीयया पृच्छति । चतुर्थ्या
प्रत्याह ।८[7]। ॥४॥

किं स्वित्सूर्यसमं ज्योतिः किं समुद्रसमं सरः ।
कः स्वित्पृथिव्यै वर्षीयान्कस्य मात्रा न विद्यते ॥ ।१[1]।
ब्रह्म सूर्यसमं ज्योतिर्द्यौः समुद्रसमं सरः ।
इन्द्रः पृथिव्यै वर्षीयान्गोस्तु मात्रा न विद्यते ॥ ।२[2]।
कः स्विदेकाकी चरति क उ स्विज्जायते पुनः ।
किं स्विद्धिमस्य भेषजं किं स्विदावपनं महत् ॥३[3]॥

सूर्य एकाकी चरति चन्द्रमा जायते पुनः ।

अग्निर्हिमस्य भेषजं भूमिरावपनं महत् ॥ ४ ॥ इति ।४।

ब्रह्मोद्गातारं पृच्छति । द्वितीयया प्रत्याह । तृतीयया पृच्छति ।

चतुर्थ्या प्रत्याह ।५। ॥ ५ ॥

पृच्छामि त्वा चितये देवसख यदि त्वमत्र मनसा जगन्थ ।

केषु विष्णुस्त्रिषु पदेष्वितः केषु विश्वं भुवनमा विवेश ॥ १ ॥

अपि तेषु त्रिषु पदेष्वस्मि येषु विश्वं भुवनमा विवेश ।

सद्यः पर्येमि पृथिवीमुत द्यामेकेनाङ्गेन दिवो अस्य पृष्ठम् ॥ २ ॥

केष्वन्तः पुरुष आ विवेश कान्यन्तः पुरुषे अर्पितानि ।

एतद्ब्रह्मन्नुप वल्हामसि त्वा किं स्विन्नः प्रतिवोचास्यत्र ॥ ३ ॥

पञ्चस्वन्तः पुरुष आ विवेश तान्यन्तः पुरुषे अर्पितानि ।

एतत्त्वात्र प्रति मन्वानो अस्मि न मायया भवस्युत्तरो मत् ॥४॥ इति ।४।

पृच्छामि त्वा परमन्तं पृथिव्या इति यजमानं पृच्छति ।५। उत्त-रया प्रत्याह ।६। ॥ ६ ॥

सुभूः स्वयंभूः प्रथमोऽन्तर्महत्यर्णवे ।

दधे ह गर्भमृत्वियं यतो जातः प्रजापतिः ॥

इति महिम्नः पुरोनुवाक्या ।१। होता यक्षत्प्रजापतिमिति प्रैषः ।२।

प्रजापते न त्वदिति याज्या ।३। प्राजापत्यस्य वपया चरित्वा तद-न्यया वपा जुहुयुरिति हैक आहुः । प्रजापतिं वा अन्वन्या देव-तास्तदेना यथायथं प्रीणातीति ।४। ऐन्द्राग्नस्य वा ।५। वैश्व-देवस्य वा ।६। किमुत त्वरेरन्निति ह स्माहैन्द्रोतः शौनकः ।७।

नाना नानादेवताभिः प्रचरेयुः ।८। सहसह समानदेवताभि-

रव्यवस्थाभिः ।९। नाना व्यवस्थाभिः ।१०। तदेना यथायथं प्रीणातीति ।११। उत्तरस्य महिम्नो याज्यापुरोनुवाक्ये विपर्यस्येत् ।१२। उभे ऐकाहिकं च पाङ्क्तं याज्ये संधयेत् ।१३। य ऐकाहिके च पाङ्क्ते याज्ये कामस्तयोरुभयोराप्त्यै ।१४। उभावैकाहिकं च बार्हतं च प्रउगौ संप्रवयेत् ।१५। य ऐकाहिके च बार्हते च प्रउगे कामस्तयोरुभयोराप्त्यै ।१६। ॥७॥

महानाम्न्यः पृष्ठं भवन्ति ।१। सर्वं वै तद्यन्महानाम्न्यः ।२। सर्वमश्वमेधः ।३। सर्वेण सर्वमाप्नवानीति ।४। यानि पाञ्चमाह्निकानि निष्केवल्यमरुत्वतीययोः सूक्तानि तानि पूर्वाणि शस्त्वैकाहिकयोर्निविद्धो दधाति ।[5]५। प्रतिष्ठा वा एकाहः ।६। प्रतिष्ठित्या एव ।[6]७। सहस्रं वा माध्यन्दिने ।[7]८। छन्दश्छन्दश्चत्वारिंशतं चत्वारिंशतं मरुत्वतीये ।[8]९। ते द्वे अशीतिशते ।[9]१०। सप्तविंशतिशतानि निष्केवल्ये ।[10]११। तत्सहस्रम् ।[11]१२। सर्वं वै तत्सहस्रम् ।[12]१३। सर्वमश्वमेधः ।[13]१४। सर्वेण सर्वमाप्नवानीति ।[14]१५। यानि पाष्ठमाह्निकानि वैश्वदेवाग्निमारुतयोः सूक्तानि तानि पूर्वाणि शस्त्वैकाहिकेषु निविद्धो दधाति ।[15]१६। प्रतिष्ठा वा एकाहः ।१७। प्रतिष्ठित्या एव ।[16]१८। उक्थ्यं संतिष्ठते ।[17]१९। तेनान्तरिक्षलोकमाप्नोति ।[18]२०। सर्वस्तोमोऽतिरात्र उत्तममहः ।[19]२१। सर्वं वै सर्वस्तोमोऽतिरात्रः ।[20]२२। सर्वमश्वमेधः ।[21]२३। सर्वेण सर्वमाप्नवानीति ।[22]२४। तेनामुं लोकमाप्नोति ।[23]२५। द्वितीयादाभिशविकाष्कृतम् ।[24]२६। एतेन हैन्द्रोतः शौनको जनमेजयं पारिक्षितं याजयां चकार ।[25]२७। तदुतैषापि यज्ञगाथा गीयते ।[28]२८। ॥८॥

आसन्दीवति धान्यादं रुक्मिणं हरितस्रजम् ।
अबध्नादश्वं सारङ्गं देवेभ्यो जनमेजयः ॥ इति ।१।

एते एव पूर्वे अहनी । ज्योतिरतिरात्रस्तेनोग्रसेनम् ।२। गोष्टोमेन भीमसेनम् ।३। आयुष्टोमेन श्रुतसेनम् ।४। सर्वे पारिक्षितीयाः ।५। तदु हैषापि यज्ञगाथा गीयते ।६।

पारिक्षिता यजमाना अश्वमेधैः परोवरम् ।
अजह्रुः पापकं कर्म पुण्याः पुण्येन कर्मणा ॥ इति ।७।

अभिजित्तेन ह ऋषभो याज्ञतुर ईजे ।८। तदु हैषापि यज्ञगाथा गीयते ।९।

ऋषभे ऽश्वेन यजति पुरा याज्ञतुरे नृपे ।
अमाद्यदिन्द्रः सोमेन ब्राह्मणाश्चेप्सितैर्धनैः ॥ इति ।१०।

विश्वजित्तेन ह पर आह्णार ईजे वैदेहः ।११। तदु हैषापि यज्ञगाथा गीयते ।१२।

आह्णारस्य परस्यादो ऽश्वं मेध्यमबध्नत ।
हिरण्यनाभः कौसल्यो दिशः पूर्णा अमंहत ॥ इति ।१३।

महाव्रतमतिरात्रस्तेन ह मरुत्त आविक्षित ईजे ।१४। तदु हैषापि यज्ञगाथा गीयते ।१५।

मरुतः परिवेष्टारो मरुत्तस्यावसन्गृहे ।
आविक्षितस्याग्निः क्षत्ता विश्वे देवाः सभासदः ॥ इति ।१६।

यतो हास्य तद्देवताः सभासदो बभूवुः ।१७। प्राची दिग्घोतुः ।१८। दक्षिणा ब्रह्मणः ।१९। प्रतीच्यध्वर्योः ।२०। उदीच्युद्गातुः ।२१। यदन्यद्भूमेः पुरुषेभ्यश्चाब्राह्मणानां स्वम् ।२२। अथैव होत-

काण्वम् ।२३। मध्ये तु यजेत ।२४। पञ्चपशुर्विंशाख्यूपः ।२५। संवत्सरमृतुपशवः ।२६। आग्नेया वसन्ते ।२७। ऐन्द्रा ग्रीष्मे ।२८। मारुताः पार्जन्या वा वर्षासु ।२९। मैत्रावरुणाः शरदि ।३०। बार्हस्पत्या हेमन्ते ।३१। ऐन्द्रावैष्णवाः शिशिरे ।३२। ॥८॥

प्रजापतिरश्वमेधेनेष्ट्वा पुरुषमेधमपश्यत् [1] तस्य यदनाप्तमश्वमेधेनासीत्तत्सर्वं पुरुषमेधेनाप्नोत् [2] तथो एवैतद्यजमानो यत्पुरुषमेधेन यजते यदस्यानाप्तमश्वमेधेन भवति तत्सर्वं पुरुषमेधेनाप्नोति ।१।[3] सर्वमाश्वमेधिकम् ।२।[4] उपजनश्च ।३।[5] अथाग्नये कामाय दात्रे पथिकृत इति हवींषि ।४।[6] अग्निर्वै कामो देवानामीश्वरः ।५। सर्वेषामेव देवानां प्रीत्यै ।६।[7] अग्निर्वै दाता स एवास्मै यज्ञं ददाति ।७।[8] अग्निर्वै पथिकृत्स एवैनं पुनर्यज्ञपथमपिपादयति ।८।[9] ब्राह्मणं क्षत्रियं वा सहस्रेण प्रजाश्वेनावक्रीय संवत्सरायोत्सृजन्ति[10] सर्वकामिनमन्यथा ब्रह्मचर्यात् ।९। तथा पैत्रानुरक्षन्ति ।१०।[11] अथानुमतये पथ्यायै स्वस्तये अदितय इति संवत्सरं हवींषि ।११।[12] सावित्रैर्विपर्यासम् ।१२।[13] पारिप्लवीयैर्नाराशंसानि ।१३।[14] अनुमत्यानुमतो ऽनेन यज्ञेन यजा इति ।१४।[15] वाग्वै पथ्या स्वस्तिः स्वस्त्ययनमेव तद्धि यजमानाय करोति ।१५।[16] इयं वा अदितिः प्रतिष्ठा वा अदितिरस्यामेवैनं सदर्दीनायामन्ततः प्रतिष्ठापयन्ति ।१६।[17] ॥१०॥

शौनःशेपं प्रथमम् ।१। यथा शुनःशेप आजीगर्तिर्यूपे नियुक्तो मुमुचे ।२। प्रथमे च सूक्ते निगदेत् ।३। काक्षीवतं द्वितीयम् ।४। यथा कक्षीवानौशिजः स्वनये भावयव्ये सनिं ससान ।५।

उत्तमे च सूक्ते निगदेत् ।६। श्यावाश्वं तृतीयम् ।७। यथा श्यावाश्व आर्चनानसो वैददश्वौ सनिं ससान ।८। के ष्ठा नर इति च सूक्तम् ।९। भारद्वाजं चतुर्थम् ।१०। यथा भरद्वाजो बृबौ तक्षिण प्रस्तोके च सार्ञ्जये सनिं ससान ।११। अधि बृबुः प्रस्तोक इति चतस्रः ।१२। वासिष्ठं पञ्चमम् ।१३। यथा वसिष्ठः सुदासः पैजवनस्य पुरोहितो बभूव ।१४। द्वे नप्तुरिति च सूक्तम् ।१५। मैधातिथं षष्ठम् ।१६। यथासङ्गः प्लायोगिः स्त्री सती पुमान्बभूव ।१७। स्तुहिस्तुहीति च सूक्तम् ।१८। वात्सं सप्तमम् ।१९। यथा वत्सः काण्वस्तिरिन्दिरे पारशव्ये सनिं ससान ।२०। शतमहं तिरिन्दिर इति च सूक्तम् ।२१। वाशमष्टमम् ।२२। यथा वशो ऽश्व्यः पृथुश्रवसि कानीते सनिं ससान ।२३। आ स एतु य ईवदेति च सूक्तम् ।२४। प्रास्कण्वं नवमम् ।२५। यथा प्रस्कण्वः पृषध्रे मेध्ये मातरिश्वनि सनिं ससान ।२६। भूरीदिन्द्रस्येति च सूक्ते ।२७। नाभानेदिष्ठं दशमम् ।२८। यथा नाभानेदिष्ठो मानवो ऽङ्गिरःसु सनिं ससान ।२९। ये यज्ञेनेति च सूक्तम् ।३०। नाराशंसानि भवन्ति ।३१। पुरुषो वै नाराशंसः ।३२। तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति ।३३। ॥११॥

पञ्चविंशतिर्यूपाः ।१। पञ्चविंशत्यरत्नयः ।२। दश बैल्वा द्वादश खादिराः ।३। पैतुद्रवा उपस्थावानौ ।४। राज्जुदालो वा सारलो ऽग्निष्ठः ।५। पञ्चविंशतिरग्नीषोमीयाः ।६। तेषां समानं चरणम् ।७। आश्वमेधिकानां सुत्यानां प्रथमे चोत्तमे च ।८। पञ्चविंशस्तोमं द्वितीयम् ।९। पञ्चविंशो वै पुरुषः ।१०। तदेनं स्वेन

रूपेण समर्धयति ।११। पुरुषो गौरश्वो ऽजस्तूपरश्च प्राजापत्याः ।१२। गौरो गवयः शरभ उष्ट्रो मायुः किंपुरुष इत्यनुस्तरणाः ।१३। पशवश्च पञ्चविंशतिःपञ्चविंशतिः पञ्चविंशतये चातुर्मास्य-देवताभ्यः ।१४। एता वै सर्वा देवता यच्चातुर्मास्यदेवताः ।१५। सर्वासामेव देवतानां प्रीत्यै ।१६। अलंकृतं पुरुषमाक्षवमवघ्रायो-दीरतामवर इत्येकादशभिरप्रणवाभिः ।१७। अग्निर्मृत्युरित्याभिषः ।१८। मैनमग्न इत्यभिगो तथैव ।१९। अथ पुरुषायोपस्तृणन्ति क्षौमं तार्प्यमारुणमाजिनमिति ।२०। संज्ञप्तं यामेन साम्नोद्गातो-पतिष्ठते ।२१। ॥१२॥

पुरुषेण नारायणेन होता ।१। अथ हैनमुल्लिज उपतिष्ठन्ते परेयिवांसमिति द्वाभ्यांद्वाभ्यां होता ब्रह्मोद्गाताध्वर्युः ।२। अथ यजमानं भिषज्यन्ति ।३। उत देवा अवहितं मुञ्चामि त्वा हविषा जीवनाय कमक्षीभ्यां ते नासिकाभ्यां वात आ वातु भेषजमित्यनुपूर्वं सूक्तैः ।४। प्र तार्यायुरिति नैर्ऋतीनामेकैकया ।५। तिसृभि-स्तिसृभिः प्रतातीयानाम् ।६। संज्ञप्ताय महिषीमुपनिपातयन्ति ।७। तावधीवासेन संप्रोर्णुवते ।८। तौ तथैव यजमानो ऽभिमे-थति ।९। परियत्ता अप्रपाणा यो ऽनाक्रान्तो ॥ वेद्ये यस्य रोमशमित्यभिमेथिन्यः ।१०। उत्तराभिरुत्तराभिः प्रत्यभिमेथन्ति ।११। पूर्वयाध्वर्युः ।१२। उदीर्ष्व नार्युदीर्ष्वातः पतिवत्युदीर्ष्वातो विश्वावसो ऽग्नन्वतीत्युत्थापिन्यः ।१३। अनो न्वसुनीते यन्ते यमं यथा युगमिति दधिक्राव्णमन्वयते ।१४। ब्रह्मानुवाचयति ।१५। सदसि ब्रह्मवद्यम् ।१६। गावो यवमिति होताध्वर्यु पृच्छति ।[17] द्वितो-

थया प्रत्याह[18]। तृतीयया पृच्छति[19]। चतुर्थ्या प्रत्याह।१७।[20] द्वे स्रुती अशृणवं पितॄणामिति ब्रह्मोद्गातारं पृच्छति। द्वितीयया प्रत्याह[21]। एकान्तरया पृच्छति[22]। उत्तरया प्रत्याह।१८।[23] ॥१३॥

आश्वमेधिकमाख्यात्।१। उभे ऐकाहिकं च माहाव्रतिकं चाज्ये संशंसेत्।२। य ऐकाहिके च माहाव्रतिके चाज्ये कामस्तयोरुभयोराप्त्यै।३। उभावैकाहिकं च माहाव्रतिकं च प्रउगौ संप्रवयेत्।४। य ऐकाहिके च माहाव्रतिके च प्रउगे कामस्तयोरुभयोराप्त्यै।५। महाव्रतान्माध्यन्दिनः।६। राजनं पृष्ठं भवति।७। एतद्वै पुरुषविधं साम यद्राजनम्। तदेनं स्वेन साम्ना समर्धयति।८। अनुचरप्रभृति पञ्चाश्वगीयवत्तमम्।९। नाराशंसं वै पञ्चमहः।१०। पुरुषो वै नाराशंसः।११। तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति।१२। महादिवाकीर्त्यमग्निष्टोमसाम भवति।१३। एतद्वै पुरुषविधं साम यन्महादिवाकीर्त्यम्। तदेनं स्वेन साम्ना समर्धयति।१४। षोलशमन्तं संतिष्ठते।१५। षोलशकलो वै पुरुषः। तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति।१६। पृष्ठ्यस्य पञ्चमं चतुर्थमहः।१७। षट्पुरुषं च दीयते।१८। द्वापञ्चविंशात्स्यूपः।१९। द्वादशर्तुपश्वः।२०। ॥१४॥

ब्रह्म स्वयंभु तपो ऽतप्यत[1]। तत्तपस्तप्त्वैक्षत। न वै तपस्यानन्त्यमस्ति हन्त सर्वेषु भूतेष्वात्मानं जुहवानीति[2]। तत्सर्वेषु भूतेष्वात्मानं कृत्वा सर्वाणि भूतानि सर्वमेधे जुहवां चकार[3]। ततो वै तत्सर्वेषां भूतानां श्रैष्ठ्यं स्वाराज्यमाधिपत्यं पर्यैत्[4]। तथो एवैतद्यजमानो यस्सर्वमेधेन यजते सर्वेषु भूतेष्वात्मानं कृत्वा सर्वाणि

भूतानि सर्वमेधे जुहुवां करोति ।[5] ततो वै स सर्वेषां भूतानां श्रैष्ठ्यं स्वाराज्यमाधिपत्यं पर्यैति ।१।[6] पौरुषमेधिकं पुरस्तात्कर्म ।२।[7] अग्निष्टुदिन्द्रस्तुद्वैश्वदेवस्तुत्सूर्यस्तुत्यश्वमालभन्ते ।३।[8] पौरुषमेधिकं पञ्चममहः ।४।[9] तत्र पुरुषमालभन्ते ।५।[10] वाजपेयः षष्ठम् ।६।[11] आप्तोर्यामः सप्तमम् ।७।[12] तत्र सर्वान्मेधानालभन्ते ये के च प्राणिनः ।८।[13] वपा वपावतां जुह्वति ।९।[14] त्वचो ऽवपाकानाम् ।१०।[15] संस्थमेोषधिवनस्पतीनां प्रकिरन्ति ।११।[16] त्रिणवत्रयस्त्रिंशे अष्टमनवमे अहनी ।१२।[17] विश्वजित्सर्वस्तोमः सर्वपृष्ठो ऽतिरात्र उत्तमः ।१३।[18] सर्वं वै विश्वजित्सर्वस्तोमः सर्वपृष्ठो ऽतिरात्रः ।१४। सर्वं सर्वमेधः ।१५। सर्वेण सर्वमाप्नवानीति ।१६।[19] विंशतिपञ्चविंशाखयूपः ।१७।[20] चतुर्विंशतिश्चतुर्विंशतिर्ऋतुपशवः ।१८।[21] अथ सर्वमेधः संतिष्ठते ।१९।[22] सभूमि च दीयते ।२०।[23] ॥१५॥

गार्हपत्ये ऽधरारणिमनुप्रहृत्य ।[1] आहवनीय उत्तरारणिम् ।[2] आत्मन्यग्नी समारोप्य ।[3] अरण्यं प्रव्रजेत् *) ।१।[4] विश्वकर्मा ह भौवनो ऽन्नत ईजे ।२।[5] तं ह भूमिरुवाच[6]

न मा मर्त्यः कश्चन दातुमर्हति विश्वकर्मन्भौवन मां दिदासिथ ।
उप मङ्क्ष्ये ऽहं सलिलस्य मध्ये मृषैव ते संगरः कश्यपाय ॥

इति ।३।[7] तां कश्यप उज्जहार ।४।[8] ॥१६॥

वाजपेये ब्रह्मौदुम्बरं रथचक्रमारोहति[1] देवस्याहं सवितुः सवे सत्यसवस्य बृहस्पतेरुत्तमं नाकं रोहेयमिति ।१।[2] इन्द्रस्येति क्षत्रिये

---

* Comm. अरण्यं प्रव्रजेदिति सूत्रान्तः

यया प्रत्याह [18]। तृतीयया पृच्छति [19]। चतुर्थ्या प्रत्याह ।[20]१७। द्वे स्तुतो अग्रुत्स्वं पितॄणामिति ब्रह्मोद्गातारं पृच्छति। द्वितीयया प्रत्याह [21]। एकान्तरया पृच्छति [22]। उत्तरया प्रत्याह ।[23]१८। ॥१३॥

आश्वमेधिकमाज्यम् ।१। उभे ऐकाहिकं च माहाव्रतिकं चाज्ये संशंसेत् ।२। य ऐकाहिके च माहाव्रतिके चाज्ये कामस्तयोरुभयोराप्त्यै ।३। उभावैकाहिकं च माहाव्रतिकं च प्रउगौ संप्रवचेत् ।४। य ऐकाहिके च माहाव्रतिके च प्रउगे कामस्तयोरुभयोराप्त्यै ।५। महाव्रतान्माध्यन्दिनः ।६। राजनं पृष्ठं भवति ।७। एतद्वै पुरुषविधं साम यद्राजनम्। तदेनं स्वेन साम्ना समर्धयति ।८। अनुचरप्रभृति षष्ठात्तृतीयसवनम् ।९। नाराशंसं वै षष्ठमहः ।१०। पुरुषो वै नाराशंसः ।११। तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति ।१२। महादिवाकीर्त्यमग्निष्टोमसाम भवति ।१३। एतद्वै पुरुषविधं साम यन्महादिवाकीर्त्यम्। तदेनं स्वेन साम्ना समर्धयति ।१४। षोलश्यन्तं संतिष्ठते ।१५। षोलशकलो वै पुरुषः। तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति ।१६। पृष्ठ्यस्य पञ्चमं चतुर्थमहः ।१७। अश्वपुरुषं च दीयते ।१८। दशपञ्चविंशाश्वयूपः ।१९। द्वादश-द्वादशर्तुपशवः ।२०। ॥१४॥

ब्रह्म स्वयंभु तपो ऽतप्यत [1]। तत्तपस्तप्त्वैक्षत। न वै तपस्यामन्यमस्ति हन्त सर्वेषु भूतेष्वात्मानं जुहवानीति [2]। तत्सर्वेषु भूतेष्वात्मानं हुत्वा सर्वाणि भूतानि सर्वमेधे जुह्वां चकार [3]। ततो वै तत्सर्वेषां भूतानां श्रैष्ठ्यं स्वाराज्यमाधिपत्यं पर्यैत् [4]। तथो एवैवं यजमानो यत्सर्वमेधेन यजते सर्वेषु भूतेष्वात्मानं हुत्वा सर्वाणि

भूतानि सर्वमेधे जुहवां करोति ।[5] ततो वै स सर्वेषां भूतानां श्रैष्ठ्यं स्वाराज्यमाधिपत्यं पर्यैति ।१।[6] पौरुषमेधिकं पुरस्तात्कर्म ।२।[7] अग्निष्टुदिन्द्रस्तुद्वैश्वदेवस्तुत्सूर्यस्तुत्यश्वमालभन्ते ।३।[8] पौरुषमेधिकं पञ्चममहः ।४।[9] तत्र पुरुषमालभन्ते ।५।[10] वाजपेयः षष्ठम् ।६।[11] आप्तोर्यामः सप्तमम् ।७।[12] तत्र सर्वान्मेधानालभन्ते ये के च प्राणिनः ।८।[13] वपा वपावतां जुह्वति ।९।[14] त्वचो ऽवपाकानाम् ।१०।[15] संवृश्चमोषधिवनस्पतीनां प्रकिरन्ति ।११।[16] त्रिणवत्रयस्त्रिंशौ अष्टम-नवमे अहनी ।१२।[17] विश्वजित्सर्वस्तोमः सर्वपृष्ठो ऽतिरात्र उत्तम-महः ।१३।[18] सर्वं वै विश्वजित्सर्वस्तोमः सर्वपृष्ठो ऽतिरात्रः ।१४। सर्वं सर्वमेधः ।१५। सर्वेण सर्वमाप्नवानीति ।१६।[19] विंशतिपञ्चविं-शाखयूपः ।१७।[20] चतुर्विंशतिश्चतुर्विंशतिर्ऋतुपशवः ।१८।[21] अथ सर्व-मेधः संतिष्ठते ।१९।[22] सहभूमि च दीयते ।२०।[23] ॥१५॥

गार्हपत्ये ऽधरारणिमनुप्रहृत्य ।[1] आहवनीय उत्तरारणिम् ।[2] आत्म-न्यग्नी समारोप्य ।[3] अरण्यं प्रव्रजेत् *) ।१।[4] विश्वकर्मा ह भौवनो ऽन्तत ईजे ।२।[5] तं ह भूमिरुवाच[6]

न मा मर्त्यः कश्चन दातुमर्हति विश्वकर्मन्भौवन मां दिदासिथ ।
उप मङ्क्ष्ये ऽहं सलिलस्य मध्ये मृषैव ते संगरः कश्यपाय ॥

इति ।३।[7] तां कश्यप उज्जहार ।४।[8] ॥१६॥

वाजपेये ब्रह्मौदुम्बरं रथचक्रमारोहति[1] वाजस्याहं सवितुः सवे सत्यसवस्य बृहस्पतेरुत्तमं नाकं रोहेयमिति ।१।[2] इन्द्रस्येति क्षत्रियो

* Comm. अरण्यं प्रव्रजेदिति सूत्रशेषः

यजमाने ।२[3]। मरुतामिति वैश्ये ।३[4]। तस्मिन्नुपविश्याविद्धे रथचक्रे ऽसंप्रेषितस्त्रिः साम गायति ।४[5]। अपि वा जपेत्त्रिः ।५[6]।

आविर्मर्या आ वाजं वाजिनो अग्मन् ।
देवस्य सवितुः सवे स्वर्गं अर्वन्तो जयत ॥

इति च ।६[7]। तेनैव मन्त्रेण प्रत्यवरोहति ।७[8]। अरुहमिति प्रत्यवरोहणे विकारः ।८[9]। हिरण्मयेन पात्रेण मधुग्रहस्य प्राणभक्षं भक्षयित्वोपयच्छते पात्रम् ।९[10]। दिवमयं यजमानो रोहति स्वर्गमयं यजमानो रोहतीति वा ।१०[11]। यूपं रोहन्तमूषपुटैरर्पयन्ति ।११[12]। ॥१७।

राजसूये ऽभिषिक्तो यजमानो ब्रह्मन्निति पञ्चकृत्वो ब्रह्माणमामन्त्रयते ।१। त्वं ब्रह्मासीत्येवं सर्वत्र प्रतिगृणाति ।२। सवितासि सत्यप्रसव इति प्रथमे ।३। इन्द्रो ऽसि विश्वौजा इति द्वितीये ।४। वरुणो ऽसि धर्मपतिरिति तृतीये ।५। रुद्रो ऽसि सुशेव इति चतुर्थे ।६। त्वं ब्रह्मासीत्येव पञ्चमे ।७। मनसाक्षी हिरण्मयौ प्रवृत्तौ ददाति ।८। तौ मनसा प्रतिगृह्णाति ।९। अश्वमेध ऋत्विजो रशना धारयन्तो ऽग्नं हृदयोः संप्रविन्दिशेः स्थापयन्ति ।१०। अनेनाश्वमेधेन मेध्येन राजेष्ट्वा विजयतामब्रह्मण्युजिताया इति ।११। यदि चैनं यजमानेन पृष्ठे ऽभिमर्षयेयुरहं च त्वं चेति जपेत् ।१२। संस्थिते मध्यमे ऽहन्याहवनीयमभितो दिक्षु प्रासादान्निमिन्वन्ति ।१३। तानुपरिष्टान्निव्याधैः प्राकारैः परिघ्नन्ति ।१४। सर्वौषधिमृत्विजो रात्रौ जुह्वति ।१५। प्रातरनुवाकवेलायां प्रत्यवरोहन्ति ।१६। परिकर्मिण आरोहन्ति । ते जुहुत्योदयात् ।१७। अथाचेयं सहस्रेणावक्रीय यः शुक्लः पिङ्गाक्षो

वलिनस्तिलकावलो विक्लिधः खण्डो बण्डः खलतिस्तमादाय नदीं यन्ति ।१८। अथैनमुदके ऽभिप्रगाह्य यदास्योदकं मुखमाक्रन्देतायास्या अध्वर्युर्मूर्धन्यभ्यतेदनिं जुहोति भ्रूणहत्यायै स्वाहेति ।१९। अथ तं निःषेधन्ति ।२०। निःषिद्धपाप्मानो ऽपपाप्मा भवन्तीति ।२१। ॥१८॥

अथात एकोत्तरा अहीनाः ।१। यदेकविधं तदेकरात्रेणाप्नोति ।२। ॥१९॥

अथ यद्द्विविधं तद्द्विरात्रेण ।१। द्वे वा अहोरात्रे द्वे द्यावापृथिवी द्वे इमे प्रतिष्ठे। तद्यत्किं च द्विविधमधिदैवतमध्यात्मं तत्सर्वमेतेनाप्नोति ।२। अथाह्नो ऽहःसंघातो दशरात्रमधिकुर्वीत ।३। आदितो ऽवच्छेदः ।४। अत्ययस्यातिरात्रभावः ।५। अन्वहं दक्षिणा ।६। अदीक्षिता दीक्षितं याजयन्ति ।७। मासापवर्गा अहीनाः ।८। सुत्यमतिहाये दीक्षा विवर्धयेयुः ।९। नासंवत्सरदीक्षिताय महाव्रतं शंसेत् ।१०। नासंवत्सरभृतोखाय ।११। नित्यमाग्निष्टोमिकं प्रथममहः स्यादिति हैक आहुः ।१२। मुख्यो वा एष यज्ञक्रतुर्यदग्निष्टोमः ।१३। यज्ञमुखस्यानवरार्ध्यै ।१४। संपातौ तु मित्रिद्धाने ।१५। ततं मे यज्ञेन वर्धतेत्यार्भवमातयेदभीये द्वितीयस्य ।१६। त्रिरात्रे च ।१७। अभिजिद्विश्वजितौ ।१८। चतुर्विंशमहाव्रते ।१९। गोआयुषी वा ।२०। यद्द्विविधं तद्द्विरात्रेणाप्नोति ।२१। ॥२०॥

अथ यत्त्रिविधं तत्त्रिरात्रेण ।१। त्रयो वा इमे लोकास्त्रीणि ज्योतींषि त्रिषवणो यज्ञः। तद्यत्किं च त्रिविधमधिदैवतमध्यात्मं

तत्सर्वमेतेनाप्नोति । १ । त्रिवृत्पञ्चदशसप्तदशाः स्तोमाः प्रथमस्याह्नः । २ । पञ्चदशसप्तदशैकविंशा द्वितीयस्य । ४ । षोडशं त्र्यहस्य [illegible] । ५ । एकविंशाप्तदशस्तृतीयस्य । ६ । अग्निष्टोमः प्रथममहः । ७ । उक्थ्यं द्वितीयम् । ८ । अतिरात्रस्तृतीयम् । ९ । रथन्तरं पृष्ठं प्रथमस्य । १० । वामदेव्यं द्वितीयस्य । ११ । बृहत्तृतीयस्य । १२ । अयं वै लोको रथन्तरम् । १३ । अन्तरिक्षलोको वामदेव्यम् । १४ । असौ लोको बृहत् । १५ । एतेषामेव लोकानामाप्त्यै । १६ । बहूच्छन्दांस्यपि । १७ । मध्यमाच्छन्दोमादिष्टुभः प्रउगो द्वितीयस्याह्नः । १८ । अयनेति मरुत्तीयम् । १९ । यद्द्वितीयस्याह्नो मरुत्तीयं तत्तृतीये ऽहनि करोति । २० । तदिमांल्लोकानभिमोमिथः करोति तस्मादिमे लोका अन्योऽन्यमभिमुखन्तीति । २१ । अहनी वा विपर्यस्येत् । २२ । कस्मिन्निति साकमश्वाभ्यो निष्केवल्यस्य । २३ । सो षु त्वा धावतेमेति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ मैत्रावरुणस्योद्धृत्य द्विपदाम् । २४ । कं नव्य इति कद्वान् । २५ । द्वितीयादह्नः सूक्तं । २६ । अस्तावि मन्मोभयं शृणवदिति ब्राह्मणाच्छंसिनः । २७ । कदू न्वस्येति कद्वान् । २८ । आयन्त इव सूर्यं प्रभ्रू षु प्रदीपय इत्यच्छावाकस्य । २९ । यदिन्द्र प्रागपागुदगिति कद्वान् । ३० । कथाग्नीयतद्दिश्वीये वा निविद्धाने द्वितीयस्य । ३१ । अनुचरप्रभृति पशान्तृतीयसवनम् । ३२ । ॥ २१ ॥

एषो न्वै चतुस्तोमत्रिवृो येन प्रजापतिरयजत । १ । एतमेव गर्गत्रिरात्र इत्याचक्षते । २ । द्वितीयो ऽपरत्रिरात्रः । ३ । मध्यमे ऽहन्यश्वमालभन्ते । ४ । अभिगावयस्तोमीयम् । ५ । तृतीयमहा-

न्दोमः पवमानः ।६। पराकश्चतुर्थः ।७। पृष्ठ्यस्तोमैस्त्रिष्टोमानि त्रीणि ।८। एष ह पराकः ।९। एतेनाश्मात्नोकामजिगांसन्यजेत ।१०। प्रतिष्ठाकामस्य दैपराक इत्याङ्गः ।११। या ह्येका जगती ते द्वे गायत्र्यौ ।१२। अयं लोको गायत्र्यस्तदस्मिंलोके प्रतितिष्ठति प्रतिष्ठायामप्रच्युत्याम् ।१३। ज्योतिर्गौरायुरिति कुसुरुविन्दुत्रिरात्रः ।१४। त्रीणि शतानि प्रथमे ऽहन्ददाति ।१५। त्रयस्त्रिंशतं पञ्च कलाः ।१६। एवं द्वितीय एवं तृतीये ।१७। तत्कला सहस्रतम्या गोः परिशिष्यते ।१८। तामन्यया गवा निष्क्रीयामाग्नुवीत ।१९। अमाकार्यैत्याङ्गर्यजमानस्यैव संभृत्या इति ।२०। यायन्तीनां प्रथमोपसमेता स्यादित्याङ्गः ।२१। तदप्रच्युत्यै रूपम् ।२२। या संतिष्ठन्तीनां प्रथमोपविशेता स्यादित्याङ्गः ।२३। तत्प्रतिष्ठायै रूपम् ।२४। यायन्तीना सा स्यादित्याङ्गः ।२५। तत्प्रजात्यै रूपम् ।२६। या सत्तमा सा स्यादित्याङ्गः ।२७। सप्तनामाकरवा इति ।२८। सर्ववेदत्रिरात्रे त्रिशुक्रियो ब्रह्मा यत्रो-भयतःश्रोत्रियात्रिपुरुषम् ।२९। यत्रिविधं तत्त्रिरात्रेणाप्नोति।३०। ॥२३॥

अथ यच्चतुर्विधं तच्चतूरात्रेण ।१। चतुष्पया वै पशवः ।२। अथो चतुष्पादाः ।३। तद्यत्किं च चतुर्विधमधिदैवतमध्यात्मं तत्सर्वमेनेनाप्नोति ।४। त्रिवृत्प्रथममहः पञ्चदशं द्वितीयं सप्तदशं तृतीयमेकविंशं चतुर्थम् ।५। ते वा एते चत्वारः स्तोमा नानावीर्या यज्ञक्रतवस्तेन ह्यास्य चत्वारो वीरा नानावीर्याः प्रजायामाजायन्ते य एवं वेद ।६। एषो न्वै जमदग्नेश्चतूरात्रः ।७। अथैवान्ये-

स्तुवीरः ।८। त्रिवृत्प्रथमस्याह्नः प्रातःसवनं पञ्चदशो माध्यन्दिनः सप्तदशं तृतीयसवनम् ।९। पञ्चदशं द्वितीयस्याह्नः प्रातःसवनं सप्तदशो माध्यन्दिन एकविंशं तृतीयसवनम् ।१०। सप्तदशं तृतीयस्याह्नः प्रातःसवनमेकविंशो माध्यन्दिनस्त्रिणवं तृतीयसवनम् ।११। एकविंशं चतुर्थस्याह्नः प्रातःसवनं त्रिणवो माध्यन्दिनस्त्रयस्त्रिंशं तृतीयसवनम् ।१२। ते वा एकैकं स्तोममुत्सृजन्तो यन्त्येकैकं प्रजनयन्तः ।१३। तेन ह्यस्य चत्वारो वीरा नानावीर्याः प्रजाया- माजायन्ते । वीरो हि स्तोमः ।१४। तस्य प्रत्नम् ।१५। रथ- न्तरं पृष्ठं प्रथमस्य ।१६। सजनीयं निष्केवल्यम् ।१७। कया- शुभीयतदिदासीये वा निविद्धाने द्वितीयस्य ।१८। तृतीये वैरूप- पृष्ठे वैराजात्तृतीयसवनम् ।१९। चतुर्थे वैराजपृष्ठे वैरूपात्तृतीय- सवनम् ।२०। प्राकृतो वातिरात्रः ।२१। तं वैश्वानर इत्याचक्षते ।२२। अभिजिदाभिप्लविकानां चतुर्थः ।२३। विश्वजिदितरेषाम् ।२४। वैश्वानरो महाव्रतं वा ।२५। यच्चतुर्विधं तच्चतूरात्रे- णाप्नोति ।२६। ॥२२॥

अथ यत्पञ्चविधं तत्पञ्चरात्रेण ।१। पञ्चपदा पङ्क्तिः पाङ्क्तो वै यज्ञस्तद्यत्किं च पञ्चविधमधिदैवतमध्यात्मं तत्सर्वमनेनाप्नोति ।२। त्रिवृत्प्रथममहः पञ्चदशं द्वितीयमेकविंशं तृतीयं सप्तदशं चतुर्थं चतुष्टोमो ऽतिरात्र उत्तममहः ।३। तदा इदमासामेव रूपेण ।४। इयमेव त्रिवृतो रूपेण ।५। इयं पञ्चदशस्य ।६। इयमेक- विंशस्य ।७। इयं सप्तदशस्य ।८। अयं चतुष्टोमस्यातिरात्रस्य ।९। तद्यदेकविंशस्तोमानां वर्षिष्ठस्तस्मादिश्मासां वर्षिष्ठा ।१०। अथ

यश्चतुष्टोमो ऽतिरात्र उत्तममहस्तमाद्यमङ्गुष्ठः सर्वा अङ्गुलीः प्रत्येति ।११। तस्य शस्त्रम् ।१२। अहश्चतुर्थमाभिप्लविकम् ।१३। पञ्चमस्य च द्वे सवने षष्ठात्पृष्ठ्यस्य पञ्चमे तृतीयसवनम् ।१४। पञ्च वाभिप्लविकानि ।१५। उत्तमात्पञ्चमे तृतीयसवनम् ।१६। अभिजिदाभिप्लविकानां चतुर्थः ।१७। विश्वजिदितरेषाम् ।१८। वैश्वानरस्य महाव्रतं वा ।१९। उभयोर्वाभिजिच्चतुर्थो विश्वजि-त्पञ्चमः ।२०। यत्पञ्चविधं तत्पञ्चरात्रेणाप्नोति ।२१। ॥२४॥

अथ यत्षड्विधं तत्षड्रात्रेण ।१। षड्वा ऋतवः षट्स्तोमा-स्तद्यत्किं च षड्विधमधिदैवतमध्यात्मं तत्सर्वमेतेनाप्नोति ।२। अहो ऽभिजिद्विश्वजितौ वैश्वानरस्य महाव्रतं वा ।३। अनन्तरं वाभि-जितो महाव्रतम् ।४। विश्वजित्षष्ठः ।५। प्रथमो ऽभिप्लवो वा ।६। यत्षड्विधं तत्षड्रात्रेणाप्नोति ।७। ॥२५॥

अथ यत्सप्तविधं तत्सप्तरात्रेण ।१। सप्त प्राणाः सप्त च्छन्दांसि तद्यत्किं च सप्तविधमधिदैवतमध्यात्मं तत्सर्वमेतेनाप्नोति ।२। अहो ऽभिजिद्विश्वजितौ महाव्रतं वैश्वानरस्य ।३। अथ संवत्सरस्य प्रवल्हः ।४। प्राकृतो ऽग्निष्टोमश्चतुर्विंशमभिजिदिषुवान्विश्वजिन्महाव्रतं वैश्वा-नरस्य ।५। एषो वै सप्तर्षीणां सप्तरात्रः ।६। एतमेव जनक-सप्तरात्र इत्याचक्षते ।७। अभिजिदाभिप्लविकानां सप्तमः ।८। विश्वजिदितरेषाम् ।९। वैश्वानरो महाव्रतं वा ।१०। यत्सप्तविधं तत्सप्तरात्रेणाप्नोति ।११। ॥२६॥

अथ यदष्टविधं तदष्टरात्रेण ।१। अष्टौ वसवो ऽष्टाक्षरा गायत्री तद्यत्किं चाष्टविधमधिदैवतमध्यात्मं तत्सर्वमेतेनाप्नोति ।२। अभि-

जिदाभिप्लविकानां सप्तमः । ३ । विश्वजिदितरेषाम् । ४ । वैश्वा-
नरस्य सद्यामतं वा । ५ । उभयोर्वाभिजित्सप्तमो विश्वजिदष्टमः । ६ ।
यदष्टविधं तदष्टरात्रेणाप्नोति । ७ । ॥ २७ ॥

अथ यन्नवविधं तन्नवरात्रेण । १ । चतस्रो दिशश्चतस्रो ऽवान्तर-
दिश ऊर्ध्वयं नवमी दिङ् नवाक्षरा बृहती तद्यत्किं च नवविध-
मधिदैवतमध्यात्मं तत्सर्वमेतेनाप्नोति । २ । पञ्चाहो ऽभिजिद्विश्वजितौ
वैश्वानरस्य सद्यामतं वानन्तरं चाभिजितो सद्यामतं विश्वजिन्नवमः
। ३ । ज्योतिरग्निष्टोमो गौरुक्षस्य आयुरतिरात्रस्त्रिवृतैतमुपयन्ति
सत्त्रीपिशङ्ग इत्याचक्षते । ४ । यन्नवविधं तन्नवरात्रेणाप्नोति । ५ ।
॥ २८ ॥

अथ यद्दशविधं तद्दशरात्रेण । १ । दशाक्षरा विराडन्नं विराट्
तद्यत्किं च दशविधमधिदैवतमध्यात्मं तत्सर्वमेतेनाप्नोति । २[1] । अध्यर्धो
ऽभिप्लवो ऽत्र चाग्निष्टोमाः । ३[2] । दशरात्रः संस्थाविकृतः । ४[3] ।
वैश्वानरस्य । ५[4] । एतेन ह जलो जातूकर्ण्य इष्ट्वा त्रयाणां मित्र-
स्थानां पुरोधां प्राप काशिवैदेहयोः कौसल्यस्य च । ६[5] । तस्य ह
तच्छ्वेतकेतुः श्रियमभिध्याय पितरमभ्यूहे पलित यज्ञकामान्याम्बा
ऽपि श्रिया यशसा समर्धयितुं वेत्थ नो आत्मानमिति । ७[6] । तं
होवाच । मा मैवं पुत्र वोचो यज्ञक्रतुरेव मे विज्ञातो ऽभूत्[7] तमे-
वैतत्तत्रके ब्रह्मबन्धौ व्यजिज्ञासिषि । ८[8] । तदु किल तथैवास[9] यथै-
वैनं प्रोवाच । ९[10] । स एष पुरोधाकामस्य यज्ञः । १०[11] । स पुरोधा-
माप्नोति य एवं वेद । ११[12] । चतुष्टोमावायुमूर्द्धानस्त्रिककुदः प्रथमम्
। १२[13] । अथ महात्रिककुदस्य । १३[14] । छन्दोमत्रिककुदस्य । १४[15] ।

अग्निष्टुदिन्द्रस्तुद्वैश्वदेवस्तुत्पृष्ठ्यो वैश्वानरश्च ।१५।[16] पलहेः ऽभिजिद्वि-श्वजितौ महाव्रतं वैश्वानरश्च ।१६।[17] प्राकृतो ऽग्निष्टोमो नवमो ऽष्टमो वा विश्वजिद्दशमः ।१७।[18] यद्दशविधं तद्दशरात्रेणाप्नोति ।१८।[19] ॥२९॥

अथ यदेकादशविधं तदेकादशरात्रेण ।१। एकादशाक्षरा त्रिष्टुप् त्रैष्टुभाः पशवस्तदार्त्स्निं यैकादशविधमधिदैवतमध्यात्मं तत्सर्वमनेनाप्नोति ।२। पृथुलच्छन्दा दशरात्रः ।३। सामूळ्हिको वा ।४। वैश्वानरश्च ।५। छन्दश्च्यन्तरपृष्ठो वा ।६। विश्वजिदेकादशः ।७। तं पौण्डरीक इत्याचक्षते ।८। अयुतं हविषा ।९। अश्वसहस्रमेकादशमित्येके ।१०। षष्ठो द्वादशाहः ।११। त एते पुरस्तादग्निष्टोमा उपरिष्टादतिरात्रा उत्तरोत्तरिण एकोत्तरा अहीनाः ।१२। उत्तरोत्तरिणीमेव तत्कृत्यं विराजमन्नाद्यमाप्नोति य एवं वेद य एवं वेद ।१३। ॥३०॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे षोडशो ऽध्यायः समाप्तः ।

ओम् ।

अथातो महाव्रतस्य ।१। पुरस्तादेव कतिपयाहेन होता प्रेङ्खफलकमुत्पाटयति ।२। तिष्ठत एवोदुम्बरस्य ।३। पुरस्तादादित्यस्योदयनतः ।४। यदि पुरस्तान्न विद्येताथाप्युत्तरतः ।५। यदि दक्षिणतः ।६। पश्चाद्वा स्यात् ।७। मूले छेदयित्वा प्राङ्वोदङ्वा तिष्ठन्नुत्पाद्य यद्यनुदुम्बरः स्यात् ।८। अपि द्वे वा त्रीणि वा फलकानि संदध्युः ।९। तद्बाहुमात्रं प्रागायतं ।१०। अरत्निमात्रं तिर्यक् ।११। अतष्टम् ।१२। प्रक्षालितम् ।१३। तचतुर्धान्तेषु वितर्दयति ।१४। यद्येतस्य वै वोदुम्बरस्यान्यस्य वा विशाख्यौ छेदयन्ति ।१५। परःपुरुषे ।१६। वंशं च ।१७। यद्युदुम्बरो न विद्येत यो ऽन्यो वृक्षः फलग्रहिष्णुः कल्याणाभिव्याहारो वा स्यात्तस्यैतदुपकल्पयेत् ।१८। ॥१॥

अथ मौञ्ज्यौ रज्जू कारयन्ति ।१। दृढे ।२। त्रिगुणे ।३। परोद्व्यायामे ।४। एतावद्धोतारमभितः ।५। औदुम्बरीमासन्दीमुद्गात्रे संघ्नन्ति ।६। तस्यै प्रादेशमात्राः पादा भवन्ति ।७। अरत्निमात्राणि शीर्षण्यानूच्यानि ।८। तां संस्य[9] मौञ्जीभिः रज्ज्वाभिर्विवयन्ति द्विगुणाभिः प्रसलविसृष्टाभिः ।९[10]। ॥२॥

अथैतां वीणां शततन्त्रीमुपकल्पयन्ति ।१। तस्याः पालाशी छदा भवति ।२। औदुम्बरो दण्डः ।३। अपि वौदुम्बरी छदा

पालाशो दण्डः ।४। तामानडुहेन सर्वरोहितेन चर्मणा बाह्यतो-लोमाभिपीव्यन्ति ।५। तस्यै मूले दण्डं दशधातिविध्यन्ति ।६। तद्दंशदा रज्जूः प्रवयन्ति ।७। ता अग्रे नाना बध्नन्ति ।८। दण्ड-समासा वीणा शततन्त्री भवति ।९। वेतसशाखा सपलाशा वादि-न्युपक्लृप्ता भवति ।१०। स्वयंनता वा परेषीका ।११। घाटकर्करी-रवघटरिकाः काण्डवीणाः पिच्छोरा इति पत्न्य उपकल्पयन्ति ।१२। अपमुखेन पिच्छोरां वादयेत् ।१३। वादनेन काण्डवीणाम् ।१४। तां घाटरीत्याचक्षते ।१५। यां घाटरीं मृदु वादयेत्सा रातिः स्यात् ।१६। द्विपर्व जनयेत् ।१७। ॥२॥

चतुरो दुन्दुभीनध्वर्युः खननानुपकल्पयति ।१। पूर्वस्यै द्वार्या अभितो द्वारबाहू बहिःसदः सन्धौ खननावाखनयति ।२। अपरस्यै द्वार्या अभितो द्वारबाहू अन्तःसदः सन्धौ खननावाखनयति ।३। यदि षट् दक्षिणार्धे सदस एकमुत्तरार्धे[4] एकम् ।४। मुञ्जानां च कुशानां च कूर्चमध्वर्यवे संस्कुर्वन्ति ।५। तस्मिंस्तिष्ठ-न्नेत्यार्गणानि ।६। अथेतरे दीक्षिताः प्रतिपुरुषं कसीः कुर्वते[7] यथा प्रादेशमात्रेणोपरि भूमेः स्युः ।७। अथ या मार्जालीये पर्येष्यन्त्यो भवन्ति ताभ्यः प्रत्येकं सवाक्कलशानुपकल्पयन्ति ।८। ॥४॥

अथैतमश्वरथमुपकल्पयन्ति विततवरूथम् ।१। धनुश्च त्रींश्चे-षून् ।२। राजानं वा राजमात्रं वाजेरस्तारम् ।३। यदि राजा वा राजमात्रो वा न विद्येत यं एतां श्रियं विद्यात्स एतत्कुर्यात् ।४। उत्तरेणाग्नीध्रं प्राञ्चो प्रेङ्खे स्तूपे विभिन्दन्त्याखेणाय ।५।

सदिलमंवर्तं चोत्करं वा चर्मणाभिवितन्वन्ति ।६। तत्र सप्तमेणाति-
निधेत् ।७। अथैनमाग्नीध्रं बर्हिर्ष्ववटं खनन्ति ।८। तमेतमवे-
यालम्भ्यस्य ऋषभस्य चर्मणा प्राचीनग्रीवेणोदीचीनग्रीवेण चोत्कर-
तोतोक्याभिधीयन्ति ।९। तं तथैव व्याहूतेन काले भूमिदुन्दुभि-
माघ्नन्ति ।१०। ॥५॥

अथ शूद्रार्यौ स्त्रीपुमांसौ बद्धवसनौ दस्युकल्पयन्ति ।१।
तदेतत्पुराणमुत्सन्नं न कार्यमेतत्सिग्मसुपक्रमे ।२। संस्थिते दशमे-
ऽहनि सदोहविर्धानानि समूहन्ति ।३। आग्नीध्रं पत्नीशालं च
।४। अथ नवैः कुशैर्वेदिमुपस्तृणन्ति ।५। कतिपयान्कुशभारानभि-
दधति प्रातर्दंषीभ्यः ।६। ॥६॥

अथ अपराह्णे अहानायात प्रातरनुवाकमुपाकुर्वन्ति ।१। यथा
परिषद्दकमनुब्रूयात् ।२। तस्य नवविंशः स्तोमः ।३। राजनं
पृष्ठम् ।४। अग्निष्टोमो यज्ञः ।५। अथैते परिषद्वीया भवन्ति
त्रिवृत्पञ्चदशः सप्तदश एकविंश इति ।६। ऐन्द्राग्नो वैकारद्मिनामौ
वैनः पशवीयः ।७। ऐन्द्रस्य ऋषभः प्राजापत्यश्चाज उपालम्भ्यौ ।८।
त्रिवत्स ऐन्द्रः ।९। उपांशु प्राजापत्यः ।१०। ते अथ वपासु
हुतासु संप्रसर्पन्ति सदेतमेव भित्त्वं बहिर्वेदि प्रचात्स्वान्तरेण चात्वालो-
त्करौ तीर्थं तेन प्रपद्योत्तरेणाग्नीध्रीयं धिष्ण्यं पर्याहृत्य पूर्वया
द्वारा सदः प्रपद्यापरेणोत्तरेण होतुर्धिष्ण्यं प्राङुपनिदधति ।११।
एवमेव यस्ययस्य बहिर्वेदि भवति यथा संस्थः संप्रसर्पणे भवति
तथाहत्योपरत उपनिदधाति ।१२। तत्र त्रैष्टुभं प्रातःसवनं स्या-
दिति पैङ्ग्यं ऋक्तनयहारीयम् ।१३। ॥७॥

विश्वोविश्वो वो अतिथिमित्याज्यम् ।१। अहरहः प्रातःसवने अग्निं नरो दीधितिभिररण्योरित्येतत्पञ्चविंशत्यृचमुपसंशंसति ।२। तदिदास्तम् ।३। त्रैष्टुभः प्रउगः ।४। कुविदङ्ग नमसा ये वृधास इति वायव्यं [6] पैन्द्रवायवं च ।[6] ५। मैत्रावरुणं च यथा विपुरुति ।[7] ६। क उ श्रवत्कतमो यज्ञियानामित्याश्विनम् ।[8] ७। कथा महामवृधत्कस्य होतुरित्यैन्द्रम् ।[9] ८। यो वन्राता ससवः सो अक्तेति वैश्वदेवम् ।[10] ९। उत स्या नः सरस्वती जुषाणेति सारस्वतम् ।[11] १०। स दशकृतः ।[12] ११। तस्य पक्षः शस्तम् ।[13] १२। ऐकाहिकं वा प्रातःसवनम् ।[14] १३। क्लृप्तं प्रातःसवनम् ।[15] १४। ॥८॥

अथातो माध्यन्दिनं सवनम् ।१। आ त्वा रथं यथोतय इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपत् ।२। इदं वसो सुतमन्ध इत्यनुचरः ।३। एष एव नित्य एकाहानाम् ।४। अयमु ते अरिमः शाभिषेण इति सूक्तं पूर्वं शस्त्वा महाँ इन्द्रो नृवदा चर्षणिप्रा इत्येतस्मिंस्त्रैष्टुभे निविदं दधाति ।५। उभे सूक्ते पच्छः संशंसेत् ।६। इति न्वा उ मरुत्वतीयम् ।७। ॥९॥

अथातो निष्क्रमणम् ।१। संस्थिते प्रातःसवने प्रेङ्खावटौ खानयेदिति सा स्थितिः ।२। अग्रे मरुत्वतीय इति पैङ्ग्यम् ।३। जघनेन खं त्रिपद्यं पदं च चतुरङ्गुलं च प्रमाय [4] तत्पश्चादुदीचीनाग्रं फलकं निधाया[5]यतश्चतुरङ्गुले उपधाय [6] अवियुतरङ्गुलाभ्यां लेखे लेखयित्वा प्रेङ्खावटौ खानयेद्दक्षिणं पूर्वमथोत्तरम् ।[7] ४। प्राचौ वेदश्चौ वोत्किरा उत्किरन्ति ।[8] ५। तद्विशाख्यावधायोदीचीनाग्रं वंशमभ्यादधाति ।[9] ६। औम्ब्या होता मिमीते ।[10] ७। यदि ह्रस्वः

।११। उप प्रतिहारम्माह्वाने ऽनुरमति ।१२। प्रतिहृत आह्वयते ।१३। अध्वर्यो शोंसावो ३ इत्युच्चैराह्वय यथाख्य वाक् सर्वा ऽन्या यावो ऽभिवदेत् ।१४। उच्चैराह्वय निरुपांशु विहृत्योपांशु तूष्णीं-शंसं। तस्यानख्यातः ।१५। ॥१७॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे सप्तदशो ऽध्यायः समाप्तः।

ओम् ।

उपैराह्वय निरुपांशु शंसत्य ।१। ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुरस्तादियं पित्रे राष्ट्र्येत्यग्रे विश्वे देवा मम शृण्वन्तु यज्ञिया इत्येतास्तिस्र एकपद्यावर्धर्चशस्ता उपांश्वप्रणवश्च ।२। अथात्मने वाचमुत्सृजति ।३। तद्विदास भुवनेषु ज्येष्ठमिति सौत्रियस्तृचः ।४। तदेतन्नवर्चम् ।५। वनेन वा यो न्यधायि चाकन्नित्यष्टौ ।६। आ प्रगा याको अरुणः सुपर्ण इति दशम् ।७। यो अद्धाज्ज्योतिषि ज्योतिरन्तरेतस्याम गुह्यं पुरुष्टुगिदं त एकं पर ऊ त एकमिति तिस्र एकपातिन्यः ।८। शाक्वर्योविंशतिः ।९। त्रिःप्रस्तया प्रथमया सह पञ्चविंशतिः ।१०। स एष आत्मा पञ्चविंशः ।११। तं नदेनोपसृष्टं शंसति ।१२। नदं व ओदतीनामिति ।१३। त्रैष्टुभानि पूर्वाणि पदानि नदस्योत्तराणि ।१४। प्रथमेन त्रैष्टुभेन पदेन प्रथमं नदस्य पदमुपसंधायावस्यति ।१५। द्वितीयेन त्रैष्टुभेन द्वितीयं संधाय प्रणौति ।१६। तृतीयेन त्रैष्टुभेन तृतीयं संधायावस्यति ।१७। चतुर्थेन त्रैष्टुभेन चतुर्थं संधाय प्रणौति ।१८। एवं विहृतां प्रथमां त्रिः शंसति ।१९। पराचीरुत्तराः ।२०। एवं विहृता एव या तृतीया सूक्तस्य तस्या उत्तरमर्धर्चमुत्सृजति नदस्य चोत्तरम् ।२१। तौ पुरस्ताद्द्विपदानां शंसति ।२२। आत्मानं प्रस्ताय सूददोहसं शंसति। ता अस्य सूददोहस इति नामधेयम् ।२३। ॥१॥

।११। उप प्रतिहारमाहावे ऽनुरमति ।१२। प्रतिहृत आक्रयते ।१३। अध्वर्यो शौंसावो ३ इत्युच्चैराहूय यथास्य वाक् सर्वा अन्या वाचो ऽभिवदेत् ।१४। उच्चैराहूय विरूपाक्षं हिंकृत्योपांशु तूष्णीं-शंसं। लयानसाम्नातः ।१५। ॥१७॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे सप्तदशो ऽध्यायः समाप्तः।

ओम् ।

उद्दीराह्णय विरूपाङ्ग हिंसत्य ।१। ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुर
स्तादियं पित्रे राष्ट्र्येत्यग्रे विश्वे देवा मम शृण्वन्तु यज्ञिया इत्ये-
तासित्र प्रवल्हृप्यौ शंसत्या उपांश्वप्रणवप्रपच्छः ।२। अथात्मने
वाचमुत्सृजति ।३। तदिदास भुवनेषु ज्येष्ठमिति सोऽनियतस्तृचः ।४।
सदेशान्नवर्चम् ।५। वनेम वा यो न्यधायि चाकन्नित्यष्टौ ।६। शाक्वमा
शाको अरुणः सुपर्ण इति तृचम् ।७। यो अद्धाज्ज्योतिषि ज्योति-
रन्तर्मंहस्सनाम गुह्यं पुरूस्पृगिदं त एकं पर ऊ त एकमिति तिस्र
एकपातिन्यः ।८। तासां योर्विंशतिः ।९। त्रिःशस्तया प्रथमया सह
पञ्चविंशतिः ।१०। स एष आत्मा पञ्चविंशः ।११। तं महदेवो-
पहवं शंसति ।१२। महद्व श्रोदतीनामिति ।१३। चैष्टुभानि
पूर्वाणि पदानि महस्योत्तराणि ।१४। प्रथमेन चैष्टुभेन पदेन
प्रथमं महस्य पदमुपसंधायावस्यति ।१५। द्वितीयेन चैष्टुभेन द्वितीयं
संधाय प्रणौति ।१६। तृतीयेन चैष्टुभेन तृतीयं संधायावस्यति
।१७। चतुर्थेन चैष्टुभेन चतुर्थं संधाय प्रणौति ।१८। एवं विहृतां
प्रथमां त्रिः शंसति ।१९। पराचीरुत्तराः ।२०। एवं विहृता
एव या तृतीया सूक्तस्य तस्या उत्तरमर्धर्चमुत्सृजति महस्य चोत्त-
रम् ।२१। तौ पुरस्ताद्द्विपदानां शंसति ।२२। आत्मानं शस्त्वा
सूददोहसं शंसति । ता अस्य सूददोहस इति तामर्धर्चशः ।२३। ॥१॥

सुत्सृजतीन्द्रं स्वाय इन्द्रा इति ।३। तमभि प्र गायतेति चत्वारि ।४। सखाय आ शिषामहीति नव ।५। य एक इदिद्‌यत आ याह्यद्रिभिः सुतमिति द्वे तृचे ।६। तानि षट्त्रिंशत्तृचानि ।७। ॥१२॥

अथ चतुःशतं गायत्रीः शंसति ।१। नकिरिन्द्र त्वदुत्तर इति षट् ।२। दिवश्चिदा दुहितरमिति चतुर्दश ।३। आ तू न इन्द्र वृत्रहन्नित्येकविंशतिः ।४। आ व इन्द्रं क्रिविं यथा यदिन्द्राहं यथा त्वमिति पञ्चदशर्चं ।५। प्र सम्राजं चर्षणीनामुत्त्वा मन्दन्तु स्तोमा इति द्वादशर्चे ।६। आ प्र द्रव परावत इति नव ।७। इति चतुःशतं गायत्रीः ।८। वयमु त्वामपूर्व्येत्यष्टौ काकुभाः प्रगाथाः ।९। इन्द्राय साम गायतेति सर्वम् ।१०। तदर्धर्चशः शस्त्वा सूददो-हसम् ।११। ॥१३॥

अथैतं वशमर्धर्चशः शंसति ।१। त्वावतः पुरूवसो इति ।२। तस्य चतुर्दशी जगती तां पच्छः ।३। अष्टैकविंशी द्वाविंशी चतु-र्विंशी च पङ्क्तयस्ताः पङ्क्तिशंसम् ।४। शतं दाशे बल्बूथ इति पञ्च-पदा तस्यै त्रीणि पदानि समस्यावसानाभ्यां प्रणुयात् ।५। चतुर्-दशी च त्रिंशत्तमी च द्विपदे ते पच्छः शस्त्वाथ सूददोहसम् ।६। अथैतौ विहृतावर्धर्चावथ सूददोहसम् ।७। सा तत एवोत्सृज्यते ।८। अत्र चतुर्विंशतिशतः शस्ता भवति ।९। ॥१४॥

अथैता द्विपदाः शंसति ।१। इमा नु कं भुवना सीषधामेति पञ्च ।२। आ याहि वनसा सहेति चतस्रः ।३। एष ब्रह्मा य ऋत्विय इति तिस्रः ।४।

प्र व इन्द्राय वृत्रहन्तमाय विप्रा गाथं गायत यज्जुजोषति ।
अर्चन्त्यर्कं मरुतः स्वर्का आ स्तोभति श्रुतो युवा स इन्द्रः ।
उपप्रक्षे मधुमति क्षियन्तः पुष्येम रयिं धीमहे त इन्द्र ।
विद्मतोदाधन्विद्मतो न आ भर यं त्वा शचिष्ठमीमहे ।
स सुप्रणीती नृतमः स्वराळसि मंहिष्ठो वाजसातये ।
त्वं हि राधसस्पत एक ईशिषे सनादमृक्त ओजसा ।

इति षट् ।५। आ धूर्ष्वस्मै वज्रमेतो अपा वाजं देवहितं सनेमेति ।६। ता एकविंशतिर्द्विपदास्ताः पच्छः ।७। ॥१५॥

अथैतदैन्द्राग्नं सूक्तं गायत्रीशंसं शंसतीन्द्राग्नी युवं सु न इति ।१। तस्य द्वितीया सप्तपदा तस्या अनुष्टुभं पूर्वां करोति शंसं गायत्रीमुत्तराम् ।२। त्रिष्टुबुत्तमा तां पच्छः ।३। ॥१६॥

अथैतदावपनं शंसति ।१। तुभ्येदमिन्द्र परि षिच्यते मधित्येका ।२। विश्वजिते धनजिते स्वर्जित इति षट् ।३। ताः पच्छः ।४। स्वादोरित्था विषूवत इति पाङ्क्तं तृचं तत्पङ्क्तिशंसम् ।५। प्र वो महे महिवृधे भरध्वमिति वैराजं तृचं तदर्धर्चशः ।६। प्रत्यस्मै पिपीषत इत्यानुष्टुभं तृचं तदर्धर्चशः ।७। ॥१७॥

अथैतमानुष्टुभं समाम्नायं शंसति ।१। एहि स्तोमाँ अभि स्वरेति नव ।२। इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्नित्यष्टौ ।३। अमावि सोम इन्द्र त इति षट् ।४। आ मन्द्रे गन्तु मत्सर इति चतस्रः ।४। मन्द्रि नो वयस्य इति पञ्च ।५। यस्ते साधिष्ठो अवस इति सप्त ।६। उरोष्ट इन्द्र राधस इति द्वे ।७। यदिन्द्र चित्र मेहनेति चतस्रः ।८। यो रयिवो रयिंतम इति षट् ।९। एन्द्र याहि हरिभिरिति

पञ्चदश ।१०। स प्रत्नथा कविवृध इति तृचम् ११। यज्ञायज्ञा अपूर्व्येति द्वे ।१२। आ त्वा गिरो रथीरिवेति सर्वम् ।१३। प्राव इत्था सत्रा अभीति सर्वम् ।१४। तदर्धर्चशः ।१५। ॥१८॥

अथैतं त्रिष्टुप्कृतं शंसति ।१। हैरण्यस्तूपीयं च ।२। यातऊतीयं च ।३। सजनीयं च ।४। अध्वर्यवो भरतेन्द्राय सोममिति च ।५। आ यात्विन्द्रोऽवस उपन इह स्तुतः सधमादस्तु शूरः इति ... ।६। नृणामु त्वा नृतमं गीर्भिरुक्थैरिति तृचम् ।७। आ सत्यो यातु मघवाँ ऋजीषीति सर्वम् ।८। योनिष्ट इन्द्र सदने अकारीन्दु ब्रह्माणीति सूक्ते ।९। तत्र पुरस्तादुदुग्रश्नीयस्य पदानुषङ्गाञ्छंसति यो व्रतैरक्षाण्यदितेरखिलेत्ये प्रथमाया अर्धर्चमुक्त्वोपरमति ।१०। ॥१९॥

अथ प्रथमायै तृतीयेन पदेन द्वितीयायै प्रथमं पदमुपसंधाय प्रणौति ।१। अथ प्रथमाया उत्तमेन पदेन द्वितीयायै द्वितीयं पदमुपसंधायावस्यति ।२। अथ द्वितीयायै तृतीयेन पदेनोत्तमायै प्रथमं पदमुपसंधाय प्रणौति ।३। अथ द्वितीयाया उत्तमेन पदेनोत्तमायै द्वितीयं पदमुपसंधायावस्यति ।४। अथार्धर्चशः परिशिष्टेन प्रणौति ।५। अथो उदुग्रश्नीयस्योत्तमां परिशिष्याह्वयते ।६। त्रिःप्रथमया परिदधाति ।७। परिधायोक्थवीर्यं जपत्येकाह्निकं पूर्वं माध्यन्दिनिकमुत्तरं महदसि यशो ऽसि भर्गो ऽसि भोगो ऽसि भुञ्जदसि मम भोगाय भवेति ।८। ॥२०॥

तदेतत्सम्पत्त्यायां यददोऽसि यावच्छस्त्रमुपसर्गन्या संख्यायमानायामृते तूष्णींशंसं बृहतीसहस्रं संपद्यते ।१। त्रिरेवाह्वयते

।२। स्तोत्रिये निविदं परिधानीयायै ।३। समानौ याज्या ।४। अननुवषट्कृत एव प्रेङ्खं अश्नन्ति ।५। मयर्हमेवाथन्तं प्राङुपावरोहति ।६। प्रत्यक् प्रेङ्खफलकमपोहति ।७। परामृशन्नहं जपति अभिमं प्रश्रयं प्राजैयं तमन्वशानीति ।८। अध्वर्यं उपहवमिष्ट्वा भक्षयत्योजसे त्वेति ।९। वैश्वकर्मणो ऽतियाज्ञः ।१०। तस्य भक्ष उप मा यन्तु मज्जयः सनीडा उप मा जनुरुप मा मनीषा प्रियामयं तन्वं पश्यमानो मयि रमो देवानामोजसे त्वेति ।११। अथ समस्वाम्भक्षयन्ति देवो ऽसि नराशंस इति ।१२। क्लृप्तं माध्यन्दिनं सवनम् ।१३। ॥२१॥

अथातस्तृतीयसवनम् ।१। तत्सवितुर्वृणीमहे ऽद्या नो देव सवितरिति तृचौ प्रतिपदनुचरौ वैश्वदेवस्य ।२। एव एव नित्य एकाह्नातानः ।३। तद्देवस्य सवितुर्वार्यं महदिति सावित्रम् ।४। ते हि द्यावापृथिवी विश्वशम्भुवेति द्यावापृथिवीयम् ।५। किमु श्रेष्ठः किं यविष्ठो न आजगन्नित्यार्भवम् ।६। अस्य वामस्य पलितस्य होतुरिति सलिलं वैश्वदेवं तस्याः समुद्रा अधि वि क्षरन्ति समानमेतदुदकमित्येते अर्धर्चशः शंसति पच्छ इतराः ।७। तच्छस्त्वानोभद्रीये निविदं दधाति ।८। पञ्चजनीया परिधानीया ।९। इति न्वा उ वैश्वदेवम् ।१०। ॥२२॥

अथात आग्निमारुतम् ।१। वैश्वानराय पृथुपाजसे विप इति वैश्वानरीयम् ।२। प्रयज्यवो मरुतो भ्राजदृष्टय इति मारुतम् ।३। ▪ यदि यज्ञायज्ञीयमग्निष्टोमसाम कुर्युस्तौ[4] स्तोत्रियानुरूपौ ।[5]४। तयोर्दिष्टं शस्त्रम् ।[6]५। यद्यु वा इलांदमयं[7] तव श्रवो

वय इति स्तोत्रियस्तृचो ऽत एवोत्तरः सूक्तानुरूपः ।[8]६। यद्यु सर्व-
स्मिन् पलर्चे भुवीरन्नाग्निं न सन्नृक्तिभिरित्येतस्य यत्नुरूपं कुर्वीत
।[9]७। अर्धर्चशः शस्तम् ।[10]८। यद्यु वा अतिच्छन्दःसु कुर्युरग्निं
होतारं मन्ये दास्वन्तमिति स्तोत्रियस्तृचो ऽत एवोत्तरः सूक्तानुरूपः
।[12]९। या सप्तमी सूक्तस्य तां तृतीयां करोति सो ऽनुरूपः ।[13]१०।
अयं जायत मनुषो धरीमणीति वा स्तोत्रियस्तृचो ऽत एवोत्तरः
सूक्तानुरूपः ।[14]११। विचहुरं शस्तम् ।[15]१२। नाच यज्ञायज्ञीयस्य
योनिमनुशंसेत् ।[16]१३। अक्तिया मदपुये धायि दर्शतमिति जातवेद-
सीयम् ।[17]१४। इत्याग्निमारुतसूक्तानि ।[18]१५। इत्येतस्याह्नः सूक्तानि
।[19]१६। तदग्निष्टोमः संतिष्ठते ।[20]१७। अथाप्येतां रात्रीम् ।[21]१८। ॥ २२ ॥

अथ प्रातरुदयनीयमतिरात्रमुपयन्ति ।१। य एवासौ प्रायणीयः
स उदयनीयः ।२। तस्य सर्वाङ्करस्तात्संबाध्य प्रेष्यति मैत्रावरुणः
।३। ते प्रथममार्षं दीक्षितवसनानि वा वसते ।४। तानि नव-
राचाय निदधति ।५। उत्तमाय च मासाय ।६। अथेतराण्या-
मानजिनानि वार्द्रवसनानि वा वसते ।७। तस्मिन्हि संस्थित कर्माणि
क्रियन्ते ।८। न परस्मा अह्नो वसतीवरीर्गृह्णन्ति ।९। नातिप्रे-
षमाह ।१०। जुह्वति समिष्टयजूंषि ।११। यन्त्यवभृथम् ।१२।
क्रियते ऽवभृथकर्म ।१३। ते यदि यज्ञागारैर्भोक्ष्यमाणा भवन्त्या-
दधत एव मह्वामिग्रम् ।१४। यद्यु धक्ष्यन्तो ऽग्नैव स्यात् ।१५।
प्रज्ञातो ऽवभृथः ।१६। प्रज्ञातोदयनीया ।१७। प्रज्ञातानूबन्ध्या
।१८। तस्यै वपायां संस्थितायां दक्षिणार्धपरार्धाद्वेदेः किंचित्परि-
श्रित्य तस्मिन्नुपविश्य केशश्मश्रूणि वापयन्ति ।१९। सर्वाणि च

रोमाणि नखानि निकृन्तयन्ते ।२०। स्नान्ति । २१ । अलंकुर्वन्ति । २२ । उष्णीषाण्यपर्यस्यन्त्या केशानां संजननात् । २३ । परिश्रेषमनूबन्ध्यायै संस्थापयन्ति । २४ । हृदयशूलान्ता संतिष्ठते ।२५। तस्यां संस्थितायां यथासंप्रकीर्णमग्नीन्समारोप्य[26]ान्तरेण चात्वालोत्करा उपनिष्क्रामन्ति । २६[27] । उत्तरत उद्धतावोक्षिते ऽग्न्यायतनानि हत्वा [28] गोमयेनोपलिप्य [29] मथित्वाग्नीन्विहृत्य [30] मथीताः प्रणीय पूर्णाहुतीर्जुहुत्वा [31] पृथगुदवसानीयाभिर्यजन्ते य आहिताग्नयो भवन्ति । २७[32]। अथ ये ऽनाहिताग्नयो गृहपतिमेव ॥ उपासते । २८[33]। स काममेव पृष्ठशमनीयेन यजेत । २९[34] । कामं न यजेत । ३०[35] । यदि तु यजेतैत एवास्य दक्षिणा ऋत्विजः स्युः । ३१[36] । तेभ्यस्तद्वाऽयद्देयं स्यात् । ३२[37]। अथ संवत्सरः संतिष्ठते । ३३[38]। अथातो होत्राणामेव मीमांसा । तस्यातस्तस्यातः । ३४[39] । ॥ २४ ॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे ऽष्टादशो ऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रं समाप्तम् ॥

I. MANUSCRIPTS OF THE TEXT.

I and II. Two MSS. belonging to the Bodleyan Library. Hall 8 (see Aufrecht, Catalogus 495A). Adhyāya I—VIII on 73 leaves. Adhy. IX—XVI on 85 leaves. 10 lines on each page. Samvat 1724. They are very correctly written in large and beautiful Devanāgari characters, but not quite free from mistakes. (Marked with A.)

III and IV. Two MSS. belonging to the India Office Library, No. 1734. Adhyāya I—VIII. 108 leaves. Samvat 1730 No. 1712. Adhyāya IX—XVIII. 136 leaves. Samvat 1732. The second MS. is not very correct, especially in its last part (Adhyāya XVII—XVIII) full of errors of the copyist. (B.)

V and VI. Two MSS. of the Royal Library at Berlin. Orient. Quart 551 and 552. Adhyāya I—VIII. IX—XVI. 90 and 95 leaves. 7 resp. 9 lines on each page. Very good and on the whole trustworthy. They have both been corrected by different hands. In No. 551 leaf 67 is followed by leaf 78, but the text is complete. (C.)

VII and VIII. Two MSS. of the Royal Library at Berlin, Bound in one volume. Orient. fol. 632. Adh. I—VIII. 108 leaves, 7 lines on each page. Samvat 1735. Adh. IX—XVI. 136 leaves. 7 lines. Samvat 1736. Leaf 70. 71 of the first part are missing (69 ending with VI, 1, 26 चयन, 72 beginning with VI, 4, 1 चग्निते. Very correct and beautifully written. (D.)

IX A MS. of the Royal Library at Berlin. Chambers I (see Weber, Verzeichniss der Sanskrithandschriften, page 23), 55 leaves. Contains Adh. IX. X. XI, and breaks off in the middle of XII, 26. (E)

X. A MS. of the Deccan College Library. No. 91 of 1869-70, (see Gough, papers relating to the collection and preservation of the Records of Ancient Sanskrit Litt. page 67). Contains Adh. I—XVI. Saṃvat 1565. 1566. A very good MS., which has evidently been corrected by three different hands, one of which has sometimes been unsuccessful in its emendations. For the use of this MS. I am indebted to K. M. Chatfield, Esq, Director of Public Instruction, who at my request kindly sent it to me through Dr Rost. (G.)

XI and XII. Two MSS. belonging to Queen's College, Benares. Adh. I—VIII. Saṃvat 1682. Adh. IX—XVI. Saṃvat 1642. In the second part the leaves 11—18 are missing, but the text is complete; leaf 10 ends with दृषद् वैति प्रातः स० (X, 7, 7), leaf 18 begins with रथ इति पार्श्वे (X, 7, 4). Therefore we may suppose, that parts of different MSS. have been put together in order to make up for a deficiency. Notwithstanding it is a very good MS. (Bs.)

XIII. A MS. belonging to Professor Thibaut, Benares. Adh. I—VIII. Saṃvat 1567. Leaf 44 (IV, 16, 5—IV, 18, 5) is missing; leaves 18 52 are wrongly numbered, but contain the right text. (Th.)

For the use of the two last mentioned MSS. my thanks are due to Professor Thibaut, who made them over to me most liberally through the hands of Dr. Rost.

XIV. A copy of a Sanscrit MS. belonging to the Government collection in deposit with the Asiatic Society of Bengal. Number of Original 1247 Saṃvat 1762. Adh. XVII—XVIII. I owe the copy of this MS. to the kindness of Dr. Hoernle. (K.)

The above are the MSS., upon which the text of my edition has principally been based. Three more MSS have been in my hands, but I have not considered it worth while to collate them. One belongs to the Royal Bavarian Court

and State Library (See Haug, Verzeichniss No 36). It contains the eighteen Adhyāyas, but is quite modern and so carelessly written, that its collation would have been a mere waste of time. (F.) Another MS. of the same library (Haug, Verzeichniss No. 33) contains Adh. I—VIII and breaks off abruptly with the word ॰भागः (VIII, 24). Undated, but apparently not older than two hundred years. I have collated Adh. I and III, but did not find anything which might have made further examination advisable. (H) The third MS. belongs to the Royal Library of Berlin. Chambers 4. After having looked through the first Adh. I did not think it necessary to continue its collation. (F.)

Besides these MSS. of the text I have sometimes made use of the readings, which are shown by Varadattasuta Ānartīya, the commentator on the Śāṅkhāyana Śrauta Sūtra. Of this work the following MSS. have been at my disposal:

I. A MS. belonging to Queen's College, Benares and kindly lent to me by Professor Thibaut. It consists of two parts; the first contains Adh I—IV on 110, the second Adh. V—VIII on 70 leaves. Saṃvat 1652. It is very carelessly written and its various readings admit of doubt in most cases. (Comm. Bs.)

II. A MS. kindly lent to me by Professor Max Muller. Contains Adh. IX to XVI, 29 and breaks off in the beginning of XVI, 30. 160 leaves. In spite of its correct outward appearance it is so full of mistakes, that its various readings deserve but little notice. (Comm. MM.) Many of its leaves in the first Third have become so dark, that they can be read only with difficulty

III. A MS. of the Royal Library at Berlin Chambers 448. (See Weber, Verzeichniss, page 27.) Adh. I—VIII. Very well written and, although not without errors, much more trustworthy than I. (Comm. Ch.)

IV. A MS. of the Royal Library at Berlin. Chambers 646 + 449*a* in one volume. This MS. consists, according to my opinion, of about four or *more* different scanty manuscripts, which have been put together as supplementary parts of one and the same work. Differing from what Professor Weber remarks I believe the following to be written by the same hand:

first hand: leaf 1—148. 193—198.
second hand: leaf 149. 150 (four lines only)—151. 207 ff. (?)
third hand: leaf 152—163.
fourth hand: leaf 164—171. 172—192.

These are the four different handwritings, which I think must at least be recognised. To the fragmentary state of the single parts of this MS. points also the remark, which is written on the margin of leaf 172*a* मत्तापयवस्वयायो पुस्तिका-पावादि कलिखलानि ।। (Comm. Ch.)

As to the mutual relationship of this MS. and Comm. MM. I may remark, that the original, from which the different parts of the last mentioned volume have been copied, seems to have been the source also of Comm. MM. This may be inferred from some mistakes to be found in Comm. Ch. and in Comm. MM. and from the fact, that the commentary on XIV, 51, 3 resp. 4 to 53, 1 and on XV, 1-2-3 is missing in both. Only in one point I have noticed a greater discrepancy between them. The commentary on XV, 12-13 as given in Comm. MM. is different from that, which is exhibited in Comm. Ch. *viz*:

Comm. MM.

XV, 13, 1 *Sûtra*. अथ सोमौ क्रीणन्ति दशपेयस्य [च] ।
Comm. द्वौ सोमौ क्रीणन्ति । एकस्य क्रीतस्य विभागो यथान्यायं । दशपेयस्य विभागो यथान्यायं । दशपेयस्य चाभिषेचनीयस्य चेति सम्बन्धात् ।

Sūtra : तन्त्रमानित्यापर्वन्तम् ।

Comm. वेमानयवी पात्या पवरश्वसा । उभयोरपि कुर्वन्ति तन्त्रम्

Sūtra : ऊर्ध्वं चावभृथात्

Comm. यजेत

Comm. Ch.

Sūtra : अप सोमौ श्रौषन्ति ।

Comm. एककाले सोमौ श्रौषन्ति ।

Sūtra : दर्शपेयश्च तन्त्रमानित्यापर्वन्तमूर्ध्वं चावभृथात् ।

Comm. उभयोरेकत्वेन ।

Supposing, that these discrepancies are not caused by the bad state of one of the MSS., I am inclined to think, that Comm. MM. contains the genuine Comm. of Varadatta-(suta), as it is written by one and the same hand and betrays in spite of its numerous mistakes, a more homogeneous character than Comm. Ch., which is, as we have seen above, a mere collection of MSS.

V. A MS. belonging to the Royal Library at Berlin. Chambers 440b. See Weber, Verzeichniss 28; 6 leaves; written by two different hands. It contains the Comm. from XIV, 84, 4 to XV, 3, 15, which is missing in II and IV. (Comm. Ch.)

VI. A MS. belonging to the Royal Library at Berlin. Chambers 450. Contains the comm. of an unnamed author on Adh. XVII and XVIII. It is a good manuscript and has often proved useful in settling the Sūtra text (Comm. Ch.)

Such have been the materials, which have been placed at my disposal for an edition of the commentary. Considering the faultiness of some and deficiencies of others I thought it better, instead of giving the commentary immediately after the Sūtra, to which it belongs, to postpone its edition, until further materials should be brought to light. All efforts made in this respect, have, however, as yet been unsuccessful

and it was not before Professor Peterson's important discoveries made in the Royal Library at Alwar, that I heard of other copies of this book. Whether they will become accessible to me, I cannot say, but hope for the sake of those, who wish to study this S'rauta Sūtra and stand in need of a guide through the great difficulties, with which its study is beset, that they will at least become procurable for copying and provide me with better readings for the edition of extracts which I propose to give of this if not excellent yet almost indispensable commentary.

ADHYAYA I.

1, 7 A B D F G (orig.) Th H, and Comm. प्राचीनावीती, C (*orig.*) प्रचीनावीती; Bs (*somewhat defective in the beginning, the missing passage being replaced by sec. h.*) प्राचीवीती; corr. in प्राचीनावीती; corr. again in प्राचीनावीती.

1, 12 H F उपचारः

1, 18 C प्रादक्ष्यानि.

1, 15 all MSS. आचीनंभार्य, which is probably a mistake arising from a mere phonetic spelling. Comm. आचीन उपविष्टः। न्यायशब्द उक्तः*। प्राङ्मुखं यज्ञोपवीती भूत्वा। तदुपविष्टेन कर्तव्यम्. Nārāyana's Paddhati: आचीन उपविश्य अग्नेर्दक्षिणतः कुर्यात्. cf. Comm. on 1, 8, 8 : आचीनन्यायेन।

1, 30 all MSS. with exception of C D संस्कारं न्यायतः. Comm. अग्नित्वेनैवभवमाचष्टे। स्मार्तः स्मार्तम्। एवं स्मार्तं मन्त्रादि कार्यम् etc. Nārāyana's Paddhati संस्कार यथान्यायेनाग्निप्रत्याहारकर्माणि संस्कर्तव्य यथान्यायमाचारेण कर्तव्यम्।

2, 4 A B C H आहरकारी॰; F आहरकारी॰, D G (orig.) आरकारी॰.

2, 5 A B C F H आहवकारी॰; D G (orig.) आवकारी॰.

2, 20 A सार्वेयज्ञिकं; all other MSS. including Paddh. and Comm. सार्वयज्ञिकं See Pāṇini 4, 3, 68.

3, 1 A यजेत.

3, 6 all MSS. द्रक्ष्येमि; as to the form, one passage of the Meghadūta (24 of Stenzler's edition) may be compared, where द्रष्टा is explained by Mallinātha as third sg. fut. pass. (Whitney Sanscrit grammar, §947).

3, 6 G (orig.) यक्ष्येत instead of इक्ष्येत.

3, 11 C Bs and 14 Bs पुरोडाशः; all other MSS., as usually in this Sūtra, पुरोडाशः.

* 1, 1, 13 : न्यायशब्दो धर्मपर्यायः। आचारपर्यायो वा।

4, 5 A D H (orig.) Bs नमो श्वपथे—all MSS. प्रशास्त आत्मा, this is a remarkable shortening of ā before another vowel than अ; that this reading must not be given up, may be seen from Sāṅkhāyana Śrauta Sūtra 7, 14, 9 प्रशास्त आव and 7, 6, 6 उपवक्त उत (see critical notes). The shortening of a long ā of the Nom. Sing. of nouns in -ṛi before other vowels than अ has perhaps been a peculiarity of some Śākhās.

5, 11 *F om. the whole passage from* न भूमिं until 6, 3 प्रादेशेन.

6, 2 A Th: ऽद्दराद्यमेत्यायां; *all other MSS. orig.* स्यावं.

6, 3 A B (orig) C सर्वेभ्यस्त्वौभिरे—all MSS. अभ्यर्थ्य—all MSS. वेत्ति instead of वत्ति.

6, 14 all MSS. चोर्म वेतु.

6, 16 all MSS. with exception of B C अभ्यर्धेत

7, 6 all MSS देवा आव्यया; see Āśv. Śr. S. 1, 5, 24.

10, 5 all MSS. अनुद्दिश्यमाभिः

12, 1 B F H (sec. h.) कपिञ्जलवर्णा.

12, 5 C H (sec. h.) Comm. Bs सर्वेयमुपकल.

14, 3 B C H (orig.) दिवस्पृथिव्योरोमण्वती.

16, 7 A (orig.) Bs H (orig.) प्रथमे.

16, 9 उपहव्यवे A C.

17, 2 Bs अनुपूर्वेण.

17, 9 Bs परीक्षेत्.

17, 19 D G (sec. h.) Bs निवीदन.

ADHYAYA II.

1, 9 C H (orig.) प्रायमुखौ॰

2, 13 all mss आव्यमाना उत

3, 26 D G (orig.) Bs Th Comm. Bs आदित्यास्त्रिवे.

4, 4 C D G (orig.) Bs Th वृधि साम.

5, 19 all MSS. अग्ना महावे.

6, 7 B G (third h.) Th अथादि

7, 7 all MSS. दत्ता.
8, ■ A C Bs चतुर्विंशत्यावर्ता.
8, 9 A G (orig.) चतुष्पादैवत्य.
■, 13 only Bs Th correctly चतुष्पित्र्यस्थित.
10, 2 all MSS. excepting B सर्पेय; see Benfey, *Vollständige Grammatik*, § 30; Whitney, § 194.
11, ■ (beginning of 12) A B C G (sec. h.?) Bs H व्यायतामेति.
12, 9 B D G Bs Th सद् instead of त्वद्.
— ■ G Comm. Ch. Paddh. चतुरावपत्तम A Th (orig.) H •रावपत्तम; see S'āṅkh. S'r. S. 2, 8, 14; 2, 9, 6; 4, 12, 10.
17, 8 B (orig.) वस्व: *H* वर्द न, altered, as it seems, in वस्व न; *Bs G (by alter., but struck out again.)* वस्व.
— Bs देवि instead of वेदि.

ADHYĀYA III.

3, 1 all MSS. चतुरहोरि: (see S'āṅkh. Brāhm. 4, 2: चयातो ऽनुदिताया। 4, 3 चयातो ऽनुद्दाया। and 4, 4 चयातो दाक्षायणयज्ञस्य)
4, ■ H व्याविप्राणे.
7, 4 all MSS. excepting C Bs वपादि दुहती.
8, 12 Bs चयमनदिता•.
11, 4 A दार्शपूर्णमासायनानि B C H दर्शपौर्णमासायनानि G (sec. h.) दार्शपौर्णमासायनानि. The correct reading is exhibited by D G (orig.) Bs Th.
12, 2 A B D G (by alteration) Bs वैयुषी; *C G (orig.)* Th H वैयषी.
12, 14 G (orig.) Bs H (sec. h.) दर्शपौर्णमासौ.
14, ■ C H (orig.) omit वैश्वीप्रयोगस्य.
14, 8 B G (orig.) Bs (orig.) H (sec. h.) चदीन् प्रयचन्ति.
15, 4 all MSS. देवा र्दंय, which sometimes may be read as र्दंय.
15, 14 C निष्कार्य.
B (by alter.) Bs Th (orig.) पूर्वदर्वं, *which in Bs Th is* altered into पूर्वदर्विं D दर्विं.

16, 24 all MSS आब्भामा उपकथ.

17, 1 C G H यथा विद्यात्

D G (orig.) बन्धामैरयक्षेति। Other and partly better readings will be found Atharva Veda 7, 3; Taitt. Samh. 1, 7, 13, 2; Maitr. Samh 1, 10, 3.

18, 14 all MSS. न ग्रानाक्षौरापविषं; corrected according to Taitt. Brâhm. 2, 4, 5, 7.

all MSS मर्मो यत्रं

विषं, although exhibited by all MSS. is, as the metre shows, a mere gloss.

18, 15 B ऋतुभि.

18, 17 A B अन्नाद्यं.

19, 3 B C D G (orig.) Bs Th मन्दमिश्रमपा

all MSS. यान (or या वे) यशबृहिवे। which I have altered in स्या यन्. (See Maitr. Samh. 1, 4, 3; page 51 of Dr. von Schroder's edition).

20, 2 C H (orig.) भौमा instead of भौवा

A (by correct) Bs (by correct.) Th (orig) H यद्यपदावमात्

20, 4 all MSS. अम्बान्.

20, 20 C D यशेन.

ADHYÂYA IV.

2, 7 A G (orig) Bs H (orig.) Comm. Bs and Ch. यानुपूर्वेण cf. 1, 17, 2; 3, 7, 7.

4, 5 H यथावनेजमं B (orig.) C Bs (on the marg) यथावमेजिनं.

5, 1 all MSS. भुवाम.

5, 11 C inserts वा before यथावैव.

6, 9 A B D *omit* the sign of Pluti.

6, 10 B D (orig.) G (orig) यार्ध.

7, 3 D G (orig.) Bs (by alter.) H (orig.) विद्यात्यनुपाकमयवे न.

7, 17 A D G (by alter) Bs Th यपितरेताने.

10, 1 A हस्ततमचखाखाकृष्ण-खखखाखाकृष्ण्यां B Th चखखाखाकृष्ण-चखखाखा-कृष्ण्यां C चखाखाकृष्ण-चखाखाकृष्ण्यां D G (orig) Bs चखखाकृष्ण-चखखाकृष्ण्यां.
B (orig.) G Th मारीडाभ्यां.
D Bs ज्येष्ठानां A B C G Th H ज्येष्ठाणां cf. Taitt. Saṃh. 3, 4, 5, 10 इन्द्रो ज्येष्ठानामधिपतिः ।
11, 1 B G (sec. h.) H चाययाययति.
12, 9 all MSS. excepting D Bs वर्मीयात्.
12, 10 all MSS. (only Th had orig. ध्या) प्रध्यायथो ; see Taitt. Brāhm. 2, 4, 1, 2. Āpastamba S'r. S. 4, 11, 5. On the change between च । ब । च्छ see Dr. von Schröder's remarks in Monatsberichte der Kgl. Preussischen Academie der Wiss. 1879, page 6 (688).
all MSS. उच्छ्रेष instead of उच्छ्रेषि.
14, 2 C G (sec. h.?) Bs (orig.) Th अपित्रेयात्.
3 C Bs, (orig.) वर्षे बवीमि.
4 C G (orig.) Th (orig.) जोयमवयति.
6 C दक्षिणप्रपथे वा । Bs (orig.) दक्षिणप्रोक्प्रपथे वा.
11 C उत्तरतों instead of चत्वरेष.
12 all MSS. निपात्य ; S'at. Brāhm. 12, 5, 2, 7 निपात्य cf. Petersburger Wörterbuch s. v. पत्+नि.
15 C D कमोष्णो.
— D G insert हास्यात् before कम्यां.
26 all MSS. पतापः, we should expect पापृषः.
31 B उपपदे स्त्वो.
36 D G (orig.) चतो समेत्य क्षेत्राय स्वाहा Bs (orig.) चतो सुमेत्य स्वाहा । Âśv. Gṛihya S. 4, 3, 27.
15, 1 A C D Bs अनवेचमाणाः Th अनवेक्षमाणाः B (orig.) G (orig.) अनपेचमाणाः cf. *ZDMG 36, 451, note 5.*
Comm. प्रहतो प्रनिमीलयन्तः.
4 C omits आदित्यम् before उपस्थाय.
6 C D G (orig.) Bs (orig.) नवरात्रं वा संचयनादृतानि.
7 A (orig.) C D G (sec. h.) नाथवाति च.
9 C D G (orig.) Bs (orig.) पश्चात्प्रस्थानात्.

10 this sútra is omitted in both MSS. of the commentary.

21, 22. *Instead of* भवन्ति पुरुषाकृतिं छागोपोत्सृष्टे is *written in* G भवन्त्यूपोत्सृष्टे, the words पुरुषाकृतिं छागा being added on the margin. This is no omission of the copyist. We read still in D (a manuscript nearly related to G, although not copied from it) छागा त्यूपे *and may conclude from* this neglect of altering the Sandhirules, that the omission of पुरुषाकृति छागा is old and previous to the existence of both manuscripts

16, 2 H कोरितं

B (orig.) C G (orig.) om. प्राश्नीयं.

all MSS. excepting C उपरवीतं

3 A B D G Bs (by alt.) Th पवासं.

all MSS excepting A B वासवेन instead of वारवेन.

5 only D reads चौपतां; cf. Taitt. Bráhm. 3, 7, 14, 5.

6 C G (by alter.) Bs (orig.) संवीय.

8 D G पुर्वं.

17, 12 C D G Bs पद्भिर

18, 1 all MSS. *with exception of* D G Bs यजे, *which I ought to have written*;

all MSS समंजीमर्य; for a better and more intelligible reading (संराधमौ) see Mantra-Bráhm. 1, 5, 6 Ásv. Sr. S. 8, 14, 4

5 A C G H संवत्स B (orig.) संविप D संवत्स्य Bs सवत्स

A (orig.) Bs (orig.) Th तद्वै वै देवि भवाय.

10 C H (orig.) Bs H वनीय.

19, 3 A C G (orig.) Bs H संनीय.

20, 1 A B D G (third h.) Bs Th दुरापौरेरा इति H दुराप्नोरे। इति.

all MSS excepting C H (sec. h.) यजायो.

21, 8 A Bs H कोयस

18 Bs. (orig.) omits वा before पश्यत्सुरत्वं

ADHYAYA V.

1, 10 all MSS. कचित्॰.

9, 6 A B C D H पिचे G Bs (orig.) Th पित्र्ये—A B C Comm. राष्ट्रेत्य॰.

all MSS. भूम नेक्षत see Atharvaveda 4, 1, 2.; नेक्षतः = मधिकाः.

9, 7 कवि, although left out in C and not to be found Atharvaveda 7, 14, 1; Taitt. Samh. 1, 2, 6B; Maitr. Samh. 1, 2, 5 seems nevertheless to be an old addition, as may be seen from what Professor Roth says in the preface to his edition of the Nirukta, page XLV.

10, 8 for other and partly better readings see Atharvaveda, 7, 73, 1·2.

10 see Atharvaveda, 7, 78, 6.

18 C Th H च रेतसा; see Atharvaveda, 7, 78, 5.

21 see Atharvaveda, 7, 73, 4.

23 B G (third h.) Bs (sec. h.) कावाजमयः C ॰वतः च see Atharvaveda, 7, 78, 3.

32 see Taitt. Samh. 1, 6, 12, 2.

13, 3 B (by alter.) Th (by alter.) Bs चावयत; see Maitr. Samh., 1, 2, 9.

16, 7 C D G Th Bs (sec. h.) समृवाजय.

ADHYĀYA VI.

1, 2 A B G (sec. h.) Th (sec. h.) चाजार्त.

23 B (orig.) D G H (orig.) चनिर्मंचनं.

3, 8 B D G Th पत्नापत्नियं.

C चमृतागयः; all other MSS. चमृतायचः instead of चमृतायचा

11 A B (sec. h.) C G (sec h.) Th (sec. h.) चापोरेवतीर्; see S'āṅkh. S'r. S. 9, 20, 7 [S'āṅkh. Brāhm. 11, 8: चथापो रेवतीरिति प्रतिपद्यन्ते। आपोरेवतीं पुरस्तात्क्रियते परिचरेदिति मद्दिव क्षिप्रसमाप्यकाय etc.]

6, 16 B G (orig.) Bs Th H भाद्दप्रातरनुवाक:
  17 B C समाम्नातव्य.
  20 Bs उपांशु.
7, 8 B Bs omit the sign of Pluti.
8, 1 A B C D उपांशु.
  6 all MSS. तनूपा: ; see Taitt. Samh. 3, 2, 7c.
  7 D Th H ओश्म्.
9, 4 B (orig.) C D एकयूपैकादशिनेषु.
  13 C समानदेवता·
  15 A G (sec. h.) च instead of वा.
  16 B D °पूर्वेण.
    A B (sec. h.) C G (sec. h.) Th (orig.) जुहुति.
  17 G भा [?] स्वाहा; see Âśv. S'r. S. 3, 1, 14.
10, 12 all MSS. with exception of Bs (orig.) एकादशिनानां.
12, 7 from पवमान to 8 समुद्रो इति left out in C.
  12 B (orig.) D G (orig.) प्रपद्यमाना
  20 all MSS. श्वेताशिरं; Taitt. Samh. 1, 3, 8f चतुराशिरं.
13, 4 D G (orig.) उपविशन्ति.
  7 A B (orig.) Bs (orig.) H (orig.) उत्तरेण.

ADHYAYA VII.

3, 1 C अनभिध्यानं.
5, 1 C वायू D Bs (orig.) वायूर्.
  3 C अनयति.
  22 C Bs नाराशंसो.
6, [illegible] A B (sec. h.) D G Th प्रतिप्रस्थातोपवसथ्यस्य B (orig.) C Bs (orig.) H (orig.) प्रतिप्रस्थोपवसथ्य उत. As य is sometimes written for उ and उ for य* and as a nom. sing. is required by

* *E. g.*, 5, 6, 9 अदब्धोसि उदकार्यों (Bs) instead of अदब्धोसि य° । 6, 6, 67 उपकस्यमान यत (D Th) instead of उपकस्यमान उत । 14, 61, 8 यामान उवस्य° (G) instead of यामानयवस्य ।

the corresponding प्रतिज्ञा I prefer the reading of B C Bs H, which is in accordance with the solitary form प्रमाद्य S'ânkh. S'r. S. 1, 4, 5 and 7, 14, 9.

8, 7 C inserts उपकृत्य before इति.

9, 1 all MSS. प्रदोषिमर्षीया A ॰षिया ; see Taitt. Samh. 5, 6, 8, 6.

3 some MSS. omit the sign of Pluti behind काममेदा.

4 Th चर्षे instead of चर्षर्षे.

10, 11 In two Prayoga manuscripts in Professor Haug's collection (Munich, Royal Bavarian Court and State Library, Sanskrit, Nos. 85 and 145) is written काव्या राजाना instead of काव्यो राजानेषु; see Vâjasaneyi-Samhitâ 32, 72.

13 C D G (orig.) वन्दिइेाः.

14 G (orig.) Bs (sec. h.) Th समूहयो D समूहयो मो. I mention this reading, because it is one of the few proofs for the relationship between G, Th and D.

15 Prayoga 85 and 145 (see to 10, 11) वायमदं दैवीं वाचाविन्न.

14, 9 D Th चो इ मु.

A G Th H (orig.) प्रमाद्य चाद D प्रमाद्या चाद B C Bs प्रमाद्याद.

12 G Comm. Bs यथायवनं.

15, 4 A (orig.) G (by alter.) Bs H (by alter.) इत्याप्यायनवतीनां.

9 all MSS. आप्यायितवतिप्रभृति.

16 D G (orig.) Th तिस्रो नुयच्छति.

17 B उत्तुकवे.

18, 2 from गोदोम to चायेय। आदाये omitted in C.

19, 6 Th गोदुषायोद.

21, 7 A B Bs Th (orig.) परिमितमप्रप्राच्चवो.

24, 2-3 all MSS. पशवो उद्भिन्नस्य.

25, 5 C G (orig.) Bs H (orig.) कङ्कणिः.

10 G Th H (orig.) पद्मायतिमस्य.

26, 8 C om. एकपदानों.

27, 24 Th om. अपि.

ADHYĀYA VIII.

2, 5 C स्तुषि..

3, 4 none of the MSS. shows ममदन्, see Atharvaveda 7, 14, 4. Āśv. S'r. S. 5, 18, 2.

7 Bs चोरस्थि॰.

9 अन्तःपार्श्वं is an adverb like अन्तर्वेदि । अन्तर्जानु । अन्तःशाल (Lāṭ. S'r. S. 7, 8, 5) and others.

5, 5 A (orig.) B D G (on the marg.) Bs Th जनो instead of जनाः.

7 A B D Bs वधैतं.

6, 1 B G (orig.) Th H (orig.) यज्ञायज्ञियं.

5 B G Th H (orig.) यज्ञायज्ञियस्य.

17 G Th omit (orig.) प्राणपद्धि.

8, 6 all MSS. यस्तोमस्य; Comm. Ch. स्तोमस्य.

C व्यादधते instead of आदधते.

A (marg. addition) उपहूतश्लोकपहूतश्लोकोपहूतेः.

11 all MSS. आपुरस्ता.

9, 1 G (third h.) Bs नमः सर्वेभ्यो ऽयजमानमीति । १ ।

4 A (marg. addition) उपहूतश्लोकपहूतश्लोकोपहूतो.

10, 1 Atharvaveda, 7, 67; Taitt. Ār. 1, 30. The verse seems to be incomplete.

Th. (orig.) Comm. Ch. धर्मेणा.

C (orig.) धारिषमतो instead of धर्मेस्वतो, but this is corrected on the marg. in धर्मेस्वतो The reading यद्यापि is shown only by a marginal correction in C; Vaitāna Sūtra 23, 15; Āpastamba S'r. S. 14, 18; Āçv. S'r. S. 6, 12, 12.

11, 13 all MSS. चमसं; better is the reading of the Mantra Brāhmaṇa 1, 7, 5 चमसं.

all MSS. and Mantra brāhm. चां; I should expect द्यां.

13, 5 A B C G (third h.) पञ्चपाणी.

15, 12 A D Bs H शादेतं C शादेतं cf. Taitt. Ār. 4, 9, 2; 5, 8, 2.

A (orig.) B C D G (orig.) Bs H मन्त्रायणे. S'at. Brāhm. 14, 2, 2, 22.

16, 1 G गुहा पदा.
  3 C इहोयोपेयेम G orig. and, (as it seems, originally) Th. इहेपोजो.
17, 1 Prayoga Haug 85 and 145 भुरिदानां instead of भुरिजानां.
  [illegible] G (orig.) Bs (on the marg.) अभिभूयति instead of अभिभूरेधि.
20, 1 Prayoga Haug 85 and 145 अरत्वन् instead of अतमन् both times.
22, 1 C inserts च behind श्रोतिया.
  Prayoga Haug 45 and 145 यजाय instead of यजिप्राय.
24, 1 D भा गच्छस instead of भा यच्छस.
  A D G सुतोत्सुतः G (sec. h.) सुतो त्सुतः C सुतोत्सुतः [illegible] Bs Th सुतोत्सुतः Prayoga Haug 85 and 145 सुतो अद्भुतः.
  3 B (orig.) पिपर्ति instead of पिपर्ति Th धर्णो instead of धर्णो.
25, 1 C G Th वैवर्तिरवान.
  C G (orig.) Th (?) हाः instead of हार्.

ADHYÂYA IX.

5, 2 see Atharvaveda 2, 5.
  A B (sec. h.) सोमेंद्र.
  3 D E (orig.) omit the sign of Pluti.
6, 6 all MSS. यवे Taitt. Brâhm. 3, 7, 9, 5 बवे.
  G (orig.) घृतवे.
  all MSS. न संयतः.
  14 A (marg. add.) C E G Bs (orig. and third h.) विद्युभविद्यमिनि D shows a blank instead of •भमि•.
7, 2 all MSS., excepting B, प्रथममपोवयति । [illegible] प्रथममपावेयति.
9, [illegible] रम् is added afterwards in [illegible] Bs.
20, 1 E प्रथमाङती.
  7 A (orig.) B (sec. h.) [illegible] (sec. h.) G (sec. h.) Bs (sec. h.) आदेवदेवतोपद्रव्य see Śânkh. Śr. S. 6, 3, 11.
23, 4 D पुरषो भवो स्वानुपरक्ते प्राजापत्याजो प्रविको मोरस्य इति पञ्च•.
24, 7 B (orig.) C D E भारोचेम्य.

26, 2 all MSS. वैश्राय । Taitt. Samh. I, 8, 10, 1 इन्द्राय वैश्राय— मित्राय सत्याय—वरुणाय धर्मपतये ।

27, 1 B D G (orig.) वरुणाय.

3 E चेतयमानो.

28, 3 all MSS., with exception of G (first h.) and Bs (first h.), एकार्थ.

A C E (sec. h.) G Bs पिशृधी B D E (orig.) G (sec. h.) पिशृधी, see Taitt. Samh. 3, 3, 11 r.

ADHYAYA X.

2, 1 C Bs (orig.) एवमार्दं यद्धे

3, 6 all MSS. वसुधया पवित्र.

5, 10 C G (sec. h.) Bs (orig.) हि पूर्वे.

6, 1 C (sec. h.) D G (sec. h., but corrected back again) Bs इषवः

12. 13 A and MSS. of the Comm. उपमेतमेतमार्थे ; B (orig.) C D E (orig.) G Bs (orig.) उपमेतमार्थे । नमेत in B E Bs added on the margin (E नमेत यात).

15 B (orig.) C G (sec. h.) भास्वेमिति.

17. 10 B मिथो स्मे.

9, 7 all MSS. द्वितीया द्वितीयस्य.

9 एवं स्वस्य पूर्वेण in E orig. omitted.

15 A सर्वेषु instead of सर्वेषु.

17 A E (orig.) Bs (orig.) विद्युदिति B (orig.) C D G Bs (marg. addition) विद्युदिविद्युदिति. See Ait. Brâhm. 5, 17, 14.

11, 8 A G (sec. h.) प्रवस्तो, B C D Bs प्रवस्तो. E has been altered several times, but seems to have originally agreed with A; the orig. reading of G is not legible.

9 all MSS., with exception of G, यशेः.

B (sec. h.) E (on the marg.) Bs वायुमते.

12, 5 all MSS. with exception of Comm. M M कामयमाने

7 D Bs (orig.) दाचिंशति.

13, 5 B (orig.) यथाकामं (sec. h.) याथाकामं.

7 E G (orig.) चिकदुकीयाः A त्रिकद्रुकीयाः.

8 E येरत्नगाधरेष्वानसाय.

18 A B E (sec. h.) G (sec. h.) Bs प्रयुक्तियं C D E (orig.) G (orig.) प्रयुक्तीयं.

*29 E यजन्ति.

26 E प्राकृपांशु.

14, 4 all MSS. विति युक्.

B (orig.) C D G (sec. h.) Bs केतो अग्निर्.

14, 6 all MSS. यावयते हविषेनामन् see Taitt. Samh, vol. IV, p. 471; Taitt. Bráhm. II, p. 446, l. 12. Ásv. Sr. S. 3, 6, 8.

8 A B (orig.) C E (orig.) G Bs च पर्वा वा एवंविद्वान्.

15, 2 A D E G सहयाः B (orig.) से क्वेथा (?), altered in से हयाः C सं हयाः G (on the marg.) Bs सम्थाः (Bs by the same hand originally से, but struck out). The correct reading is probably सद् हयाः or से हयाः MS. Comm. Ch. से हयाः.

A B (by alter.) C (not perfectly legible) D E G Bs (by alt.) परान्चो B (orig.) परांचो C G (on the marg.) Bs (orig.) पराचो.

6 B (sec. h.) G (orig.) Comm. Ch. यावयवि G (sec. h.) D यापयावि.

8 B C E G च पर्वा वा एवंविद्वान्.

16, 8 all MSS. स्तः वैश्वाय Only Bs has once स्तः.

17, 4 all MSS. पृथिवी शरीरं.

6 all MSS. वातापे हवमयुतः See Taitt. Bráhm. II, 419, 15. Sáṅkh. Bráhm. 27, 4.

8 C E (orig.) G च पर्वा वा.

B C D E G (orig.) Bs (sec. h.) होता यज्ञपतिर्.

18, 6 all MSS. with exception of D विषेनामन्विषेम D has the corrupt reading विदेनामन्विषेम. All MSS. विषे समथाकं वाम; corrected according Ásv. Sr. S. 8, 13, 10.

18, 8 C नवो वै देभ्यः कल्पत G देभ्यः कल्पते, which is corrected in देभ्यो कल्पते; the last word is not quite legible. B कल्पत.

C D E (orig.) G च स्वां.

All MSS. कल्पन्ते तेभ्यो यज०.

20, 2 all MSS वैश्यं वा अपहतपाप्मानमेवं I ought to have written अपहतपाप्मानं वैश्यं according to Âsv. S'r. S. 8, 13, 14.

अपि वै स स्वरपतिः instead of अप वै स स्वरपतिः all MSS., excepting G (third h.) and B (orig.) where the whole passage is left out and added afterwards on the margin.

21, 10 A (orig.) and, as it seems, originally E अभिभाय.

ADHYÂYA XI.

2, 18 E (sec. h.) G यज्ञायज्ञियस्य.

All MSS., excepting B, संचय instead of संचय.

11, 10 E G (sec. h.) Bs (orig) omit च.

11 C E G (sec. h.) Bs पुरुषयो इ इति.

12, 1 B (by alter.) C D E पुरुषोकलोविषः.

13, 21 B D G (orig.) Bs (sec. h., but struck out again) पुरुषौ.

14, 5 D G (orig.) Bs (sec. h., but struck out again) पुरुषौ.

8 A E पञ्चाय.

15 all MSS., excepting B, पञ्चर्चस्य.

15, 11 B अन्नूचं.

12 Bs मूर्धं.

13 B C अन्नूचं.

ADHYÂYA XII.

2, 23 A B C (by alter.) Bs (on the marg.) सोविपाहिव्रजिति.

26 C (orig.) कर्मोमिकाय०.

3, 4 A B C (sec. h.) G Bs (sec. h.) उवपाति.

21 A G (sec. h.) एकविंशतिस्तोमेन.

6, 6 all MSS., with except. of D G and, as it seems, of sec. h. in Bs. प्रथमा त्युदात्. In G प्रथमात् त्युदात् is altered in प्रथमा त्युदात्.

13 B C धन्वन्.

7, 2. 3 Bs (orig.) उपस्थानि.

5 D संनति instead of सखा.

8, 5 इति was originally omitted in D and is blotted out in C.

8 च orig. om. in Bs.

9, 2 A C (orig.) D E G (orig.) भाषांय. In Bs च is added on the margin, but blotted out again.

8 A C (orig.) D G Bs उपमान् B C (on the marg.) E G (third h., but struck out again) उपमान्.

17 A भरितं instead of भरितं. This is also the reading of a second hand on the marg. of Bs.

11, 18 all MSS., with exception of Bs, उपयंसत.

13, 4 A B C Bs वैराजं स्तुह'.

6 B C Bs (orig.) विश्विसवे. A [illegible] G विश्वि प्र॰.

14, v. 1 C like all other MSS कोरम, but व (instead of म) on the marg. E कोरव.

v. 3 all MSS. एव इवाथ.

v. 4 D इधा.

A E Bs (sec. h.) भमोतका G भमोतका.

v. 5 A B D E G (sec. h.) Bs भी.

All MSS. भीवीरोस्त्रभौबीरस्तारे. As in this and many other cases the readings of the S'áṅkháyana MSS. agree with those used by Roth and Whitney in their edition of the Atharva Veda Samhita I have often adopted the corrections proposed by the editors of this work.

15, v. 1 all MSS. भद्दे. It ought to be विद्दे (नि॰ वे).

v. 2 C D धरा जनन् G (orig.) धराजन्, on the marg. न Sec h धरन् Bs धरा धरन्—C धर्तति.

v. 3 Atharvaveda 20, 127, 12. A प्रजा मध्यमिद.

All MSS. प्राता नि षीदति.

v. 4 Ath. V. 20, 127, 13 all MSS. भेमा.

v. 5 all MSS. विरूपः Ath. V. 20, 128, 12 वरूपं.

16, v. 1 A V 20, 128, 13 all MSS. चकरोरवि (D रथिः). Only B has the correct reading.

v. 2 A V 20, 128, 15 all MSS. इवं.

A D सुवजं; all other MSS. सवजं.

v. 3 A V 20, 135 13 B C (sec. h.) D ररामव.

G यप वेवसि.

v. 4 A V 20, 135, 11 all MSS. यर्व.

All MSS. मह instead of वहः.

v. 5 A V 20, 135, 12. C E (orig.) G (orig) पौतु अवारख्या.

All MSS. वडः.

17, v. 1 A V 20, 127, 7.

All MSS. सुनोमा.

v. 2 A V 20, 127, 8 B (orig.) C D E G Bs परिक्षितः.

All MSS. चकरोतम.

All MSS. चातुजम्.

All MSS. कुशायजवस्यम्.

v. 3 A V 20, 127, 9 all MSS. मर्त्यं B मर्यं.

D परिकृतं.

v. 4 A V 20, 127, 10 all MSS. पयो विर्त.

B C (third h) G (sec. h.) रथति D चयेति C (orig.) E G रजति. *Only A has रथति.*

Sûtra 8 II G रतमः प्रतापो.

18, 1-9 A V 20, 129.

2-3 all MSS. परिक्षिका resp. परिक्षिके; only G परिकृदिका resp. ॰के.

8 C प्रदातवः; on the marg. त (instead of व) D प्रदातवा.

10-18 A V 20, 132, 2-12.

11 B कर्कररीको.

18 all MSS. बदाम; G (sec. h.) वदाम.

19-20 A V 20, 131, 10-11.

19 all MSS. पौव.

19, 1-2 a b A V 20, 135, 6-7.

2 *c d* 3 A V 20, 135, 9-10.

All MSS., with exception of B, राधः प्रत्यरध्यौरि.

D ददति यद्दं.

4 A V 20, 135, 8.

All MSS. with *exception of* B G श्वेता.

All MSS. घषिहः; the correct reading would be जषिहः.

B पिपर्ति instead of बिभर्ति.

20, 2, v. 1-5 A V 20, 128, 1. 3. 2. 4. 5.

v. 3 D चप्रयचेभ॰, all other MSS. चप्रयचभ॰.

v. 4 all MSS. पपिरघुजिह्यो or ॰जिह्यो.

All MSS. चर्व.

D ग्रधुनः G (first h.) ग्रधुन; all other MSS. ग्रमनः.

All MSS. परादद्दिः.

21, 2 A V 20, 128, 6*ff*.

v. 1-2 all MSS संमितः.

v. 5 A E Bs मदिषी सनवत्या B C महिष्यवस्या D महिष्यनसा G seems to have read महिषी सवत्या, above which is written पव but प is struck out. Since अनवत्या is opposite to सवत्या in v. 6 (just like अनाशुः to आशुः and अपामी to सुरामी) this reading is preferable to that of the Atharvaveda edition.

All MSS. प युभिंमनः instead of पायुभिंसनः.

2 G Bs प्रवत्रिकाः.

22, v. 1-6 A V 20, 133.

v. 4 D तिरश्ची भाव all other MSS. तिरश्चेवाम This is another of the few cases, in which the readings of the S'áñkhá-yana S'rauta Sútra MSS. are preferable to those of the A V. The correctness of एव is proved by the following verse.

v. 5 B स्वच्एकायां.

v. 6 D संगद्, all other MSS. सगम्

v. 7 is missing in B D Bs. In A C G written on the margin.

23, A V 20, 134.

1 A ववराक् ह्रिलीपुह्रिलीषवे B ववराह्रिपुह्रिषवे C ववराह्रिलीपुह्रि-लीषवे D ववराह्रीषवे E ववराक् ह्रि (हि) लिलीपुह्रिलीषवे G ववराक् ह्रिलीपुच्ह्रिलीषवे Bs ववराक् ह्रिलीपु ह्रिलीषवे.

[illegible] A V 20, 135, 1-4. 134.

4 B C D वस्यति.

5 B C E G Bs त्रिवहो.

24, 2 A V 20, 136.

v. 1 C स्वधो altered in मधो B भधो See Vâj. Samh. 23, 29.

v. 2 B Bs स्वधुः.

v. 3 all MSS. सूचेन.

All MSS. पश instead of पश॰.

All MSS., with exception of B (orig.) and G (sec. h) त्रिकतास्तेन.

v. 4 D G (orig.) यव instead of यश.

All MSS. यथोद्वनं (D यथो॰ [illegible] (orig.) यथो).

v. 5 all MSS. with exception of D and Bs सकवाकं (G orig. ॰पाकं) Bs सकवाक्र D ॰कवाकं.

v. 8 all MSS. with exception of B (prima m.) वोढ्वं.

6, the manuscripts are at variance as to the number and character of the i-vowels, which are to be repeated here several times, *e. g.*, A वी ३ इ इ ई ३ B (orig.) वि इ इ ई ३, altered in वी ३ इ इ इ ई ३. I have followed a notice to be found in Varadattasuta's commentary: वप प्रतिगरे त्रिप्लुतायकार इकारा ह्रस्वावुभे स्मृतः। स्वमपरो हो यातुभ्यो। ततः त्रिमात्रिकमाद्यो वी वोवा मोदैवेति प्रतिगरयाति। See Âśv. S'r. S. 6, 3, 31.

26, 11 A B C G वैतानं न्यूहे.

27, 4 B D G (orig) Bs उक्थानि कुर्युः.

A C G Bs (sec. h.) षाहुविहिकान्युक्थानि.

[illegible] [illegible] Bs उक्थानि कुर्युः.

A [illegible] G Bs (sec. h.) रेकाहिकान्युक्थानि.

ADHYĀYA XIII.

1, 8 [illegible] G (orig.) and Comm. MSS. चर्न्वं च.

5, 16 A सवनीयं.

17 all MSS. विद्वो. We should expect विद्वस्

21 D संस्थितायो.

6, 4 all MSS दस्रा.

7 C G (and orig. B?) चषिद्रये.

12, 10 D ह्रस्वमवेदंमवसम्.

[illegible] (orig.) चवरहस G (on the margin, but corrected back again) •ह•.

All MSS. चमावात् cf. Taitt. Bráhm. 3, 7, 10, 6.

12 C G (third h.) Bs चवत्माय

13 Bs inserts between चिहं and चविमं यज्ञं by marginal addition.

C (on the marg.) G (on the marg.) Bs दधात् instead of दधाति.

14, 7. 8 C G (sec. h.) इडागमनोष.

15, 9 Bs (orig.) चलचार्ये च, but च is struck out.

16, 5 (14) [illegible] (orig.) यहरा.

18, 4-5 A B C D मतरायोर्ध्वं पञ्च• G (orig.) मतरायो ऊर्ध्वं or ऊर्ध्वं, this has been altered by two different hands. Bs मतरायोर्ध्वं.

19, 20 A C D G चभिवयन्ताने.

20, 13 C यथार्थमिति मैव .

21, 6 D G (orig.) बृहस्पतिषवः.

24, 14 B D देशकालाः संनिकर्षे.

17 A Bs (orig.) संघातिकाद्.

25, 6 D चाजकपालादितम् G (sec. h.) पुत्रग•.

26, 2 A B̈ G Bs संवत्सर उपवदः.

27, 7 C (by alter.) D G चदमसदानति•.

29, 8 all MSS., excepting A, बृहत्साम.

9 C (orig.) D G (sec. h.) Bs पौर्णमासेन.

10 B C D रथन्तरं साम.

12 B G चर्पेमहोत्रं, which is in [illegible] altered in •नच्यं and by

third h. in ॰नप्रियं

13 B G (orig.) Bs (orig.) भयोनप्रैयस्य.

15 D G (sec. h.) परस्वतीमतियन्ति.

21 C पुरर्षी.

All MSS. दमा.

29, 31 A वार्षेदूनम्.

ADHYÂYA XIV.

2, 21 A C D G (sec. h.) चादित्रिं चाम्कान्नार्थयं.

3, 18 C (on the marg.) D G यशो च A यशा च.

7, 1 C (orig.) स्वयप्रयासंलभाद्दरत् altered in ॰प्रयासंलभाद्दरत्.

8, 1 C (orig.) चाकमेधालभाद्दरत् altered in ॰मेधलभाद्दरत्.

7 D वई

10, 16 A B Bs क्षिलिमो, which I ought to have written.

17 C (orig.) चचैषि.

11, 10 all MSS., excepting C, ॰कृतमिदोऽ.

12, 10 D वनस्विमावै.

11 C कस्यवामका १ इति.

13, 3 C (sec. h.) D Bs (sec. h.) सौत्रामण्यादयानि C (orig.) सौत्राम-
॰ ण्यायेयादयानि.

14, 1 all MSS वसमिदा.

16, 7 B कर्पिमा instead of त्र. Comm. Ch. चचपिमा instead of त्र.

17 B (?) G (sec. h.) Bs Comm. Ch. चचमद्गु लेन C चचमद्गुलेन.
The same sacrifice is mentioned Âśv. S'r. S. 9, 5, 11.

18 all MSS., excepting D, धुर्ये ते.

22, 3 C D G यामविषक.

4 C (orig.) G (third h.) श्वेताम्बुरो C (sec. h.) ॰वरो.

A C G (sec. h.) पुरस्वितीर्थस्थिरो C ॰स्थिरो. No. MS has
पुरस्वि

6 A B G (sec. h.) यज्ञप्रास्त्रो.

7 G दर.

23, 15 A B G Bs वैमोदको C (orig.) D वैमोदको.

18 A B G (sec. h.) मनसाये G (orig.) विमनसाये.

19 A B गवपस्वाम् G (orig.) मिषचस्वाम् C मिवचस्वाषापः.

20 A C उपोतपुवषा (the original reading of C seems to have been •पवषा) G (orig.) Bs उपोतपुवषा.

21 C (sec. h.) D G ईमेवेषम्.

All MSS. घो दाव्मार्च.

25 च omitted in C D.

27, 1 B C Comm. Ch. परिद्दमे.

All MSS. उगमस्तोमं (cf. 27, 13 जगमवतो).

28, 8. 9 the words from •गमद्दम to पंरियम्ह are om. in B and Bs, but added on the margin.

29, 1 B Bs (on the marg.) चेमैसो instead of चेनैमो.

A C D Bs कुलायंसेन G कुलायसेम.

3 all MSS., excepting G (third h.), संहच्येवे.

31, 1 A B D Bs च्येहः मोस्त.

B D कनिहः कुलोमसा.

5 B G Bs Comm. Ch. च्येहाभिचास्वारे.

32, 9 B Bs कृते विंशतं मवषसाम्. The omitted word is added in both MSS. on the margin.

33, 4 Bs (orig.) G (sec. h.) प्रज्ञानि.

34 in C originally placed behind 36.

35, 2 A B D G (third h.) Bs (orig. and third h.) स्थैन्द्रायवषा•भिव्यावारे.

36, 2 C G (orig.) om. इति.

37, 1 D इन्द्राविष्णू च.

38, 1 C D G अभिभूतिमाभ्यमवन्.

40, 1 A B G (orig.) Bs Comm. Ch. गमिष्यन्ति मो तुरा भविष्यन्तप. C D G (sec. h.) Comm. M M omit the words between गमिष्यन्ति and त्तप.

C (orig.) G (sec. and third h.) सायस्मं.

16 Comm. Ch. and M M दीचवीयाः.

42, 18 A B C Bs चपुरीमो.

19 A B (sec. h.) C Bs उपरुषो.

20 A B (not quite legible) ▒ G (sec. h.) Bs चतिराचो.

43, 44. The words from अभिमं to चपय• are omitted in Bs,

from ऋजितं to अपसरस्वतना in B, but added in both MSS., on the margin.

48, 1 A (?) B (orig.) G (orig.) सर्वेजितं.

50, 1 A D G वरुनुयान् B (orig.) वरुणुयान् C वरुनुयान् Bs वरुण-
· यान् Bs याज्ञावल्क्यः. See Kaush. Bráhm. Up. 3, 1.

A C G (orig.) Bs Comm. Ch. सर्वं परिचक्ष्यामि.

50, 1 all MSS वाह वैव मन्यृति.

51, 1 G पापमा (altered by several hands) C (?) Comm. Ch. (orig.) पापा.

56, 13 G तिस्र च स्तोत्र॰.

57, 20 B C D G स्यते.

60, 1 D G प्रजापतिकामा.

61, 1 Comm. Ch. मीतमी.

5 B C G (sec. h.) Bs (orig.) प्रजानि A D G (orig.) Bs (third h.) प्रज्ञानि.

62, 2 Comm. Ch. सोमेन instead of सो निव.

72, 1 C D G (orig.) वाज्यानां G (third h.) वायवर्ं (sec. h. वायानां ?) Comm. Ch. (once) वाज्यानां.

C D Comm. Ch. औदानां B (orig.) G (orig.) Bs (orig.) C (sec. h.) औदानां.

8 B C G Bs (orig.) सेतुभ्या.

73, 3 all MSS. ॰मुक्तनः सपुरोडाशोदनिष्टु॰। Paddhati यथाक्रमुक्त स्कन्दायपुरोडाश एको वनिष्टु॰। Comm. यथाक्रमुक्त स्कः प्रथमः। वमस्तरं सपुरोडाशो द्वितीयः। वनिष्टुस्तृतीयः। See Pañcaviṅça-Bráhm. 23, 7.

A वनिष्टुस॰ B C D G (sec. h.) Bs (sec. h., the original reading is illegible) वनिष्टुस॰ G (orig.) वनिष्टुस. I think the correct reading is यथाक्रमुक्तस्कन्दपुरोडाशोऽवनिष्टुस॰ (॰पुरो-डाशो. वनिष्टु॰).

D G (orig.) Comm. Ch. चोदनिषव.

75, 2 D G (orig.) वायु instead of वायु.

77, 2 B C G (by alter.) Comm. Ch. षडुविंशति G (orig.) षडुविंशतिदिरि॰.

78, 2 C G षड्विंशतिदिरि॰.

80, 1 D मुहूर्तस्तोमा विविधा घाधितिकामाः.
84, 3 A •वहाः.

ADHYĀYA XV.

1, 16 A B C (by alter.) G Bs चतुरवी.
24 D G (sec. h.) ब्रह्मवाग्व्यासमने
26 B Bs (orig.) परिचायौ Comm. Ch. परिव्हायौ. Paddhati: (Manuscript of the Deccan College Library) परिचायौ. च om. in B.
28 D Bs (orig.) उत्पूषेरन्.
30 A B G Bs Paddhati छकारौ वा.
31 all MSS. प्रादस्तोमौ.
3, 1 A B D (?) G Bs मधुमायौ.
3 all MSS. प्रमाचा कर्वे.
11 all MSS. उपांशम्.
4, 9 G (orig.) अनुपूर्वे.
5, 13 A G (orig.) Bs वमौ यावौ.
7, 8 all MSS. अनु (B and Bs. orig. अनु.
8, 13 G (by alter.) •नुपूर्वे.
21 G (sec. h.) अनुपूर्वे.
10, [illegible] C निष्कस्वतिष्ठौ.
11, 1 C D परियामीति B (orig.) परियामि G पर्यामीति (!).
4 A B Bs (?) सहिणो स्वेतजगौ.
12, 1 C D परियामीति G पर्यामीति (!)
13, [illegible] B (orig.) •मवन्तीये बृहस्पतिसवे च; the last two words are struck out. G (orig.) •मवन्तीये नवाभिषिच्यते बृहस्पतिसवे च; the words from नव to च are struck out.
14, 4 C D G (different h.) om. इति after सत्यभवाय.
G (orig.) Bs (on the marg.) पूर्वे परस्या.
8 A G (orig.) चोभियादयपुरुषं.
13 A B Bs Comm. Ch. (twice) पञ्चोदीर्यां G पञ्चोदीर्यां; instead of अ there was originally प written by the same hand

and on the same line. This is again written on the margin.—C D श्लोकौघ्यां ; श्ठधाट् is, according to the Sabdakalpadruma (see Petersburger Worterbuch), shown by the Amarakośa. Loiseleur and Colebrooke write श्ठवाट्.

16, 8. 11 G हतिना.

10 D Comm. M M (by alter.) विरोमेन.

A B Bs हदयुन आभिप्रसारेथ (on the marg. of Bs. fc) D हदयुन ऽभिप्रसारिथ C हदयुन आभिप्रसारिथ altered in हदयुनो ऽभिप्रसारिथ

G हदयुनो आभिप्रसारेथ altered in हदयुना अभि॰.

17, v. 2 C (sec. h.) पिता पुत्रेण आततः.

v. 4 B C Bs (orig.) आका चि यज्ञः. See Max Muller's History of Ancient Sanscrit Lit.[1] pag. 574 note.

A Bs अतिता अर्थो

All MSS. च ररावती

v. 5 all MSS. ओको मदावती.

v. 6 all MSS., excepting Bs, यमयो विवाधाः Bs, Comm. (यमयो विवाधरविता. l), Streiter, Bohtlingk यमयो ऽविवाधाः.

v. 8 all MSS. आभूतिरेवाभूतिर्बीजं this is to be resolved in आभूतिरेवा आभूतिर्बीजं (she is ábhúti-procreation.; the germ is ábhúti; it is hidden in her.)

v. 10 all MSS येनाक्रमन्ते पृथिवी ये विमोचनः.

All MSS. तथाते मानवेपि मिथुन चरन्ति. I think that either च or ते is superfluous.

18, line 2 A (orig.) Bs (first and third h.) उवाच । च वयं राजानं.

line 18 all MSS. except G (sec. h.), प्रजोत्पत्य त्वा.

line 19 all MSS. स च समानं प्रापत. This is to be altered to प्राप स, as Professor Bohtlingk has already observed.

19, verse 1 G बधदरो B विपद्दरो.

A G यव instead of जन.

verse 2 all MSS. चराति; it is a regular subjunctive.

verse 4 all MSS अरन्धे त्वा (D ऊर्णनिना).

verse 5 B (sec h.) C D G अधमार्धं B अमार्धं altered to अधमार्धं

verse 6 A B अवजिम्मन्.

C G पचसार्षं. This is in G corrected to पच्यमार्षं and again to भद्यमार्षं ; B Bs and Dr. Streiter भद्यमार्षं. I think that Dr. Streiter is right in maintaining that these words पुचं भचमार्षं have originally been a mere gloss. They are not found in the version of the Aitareya Bráhmaṇa.

C चरस्व सर्वपाप Cf. Bohtlingk, Sanskritchrestomathie.

20, line 1 B C D Bs (orig.) omit च behind तस्य.

line 5 all MSS. इत्वा.

line 7 D G (sec. h.) देव instead of चनेन.

21, line 3 and 6 B C G (orig.) Bs (orig.; on the marg. त्र) शर्मं दखारं.

22, line 6 Streiter सुहृदयम् (5); Aufrecht (Ait. Bráhm.) सुहृदयतमम्. A [illegible] सुहृदयंतमु C D Bs सुहृदयसं मु G सुहृदयसम.

All MSS., with the exception of D, here and further on चातुष्मानि.

line 10 A [illegible] G Bs insert मु behind विमान्.

line 18 B D C (by alter.) चर्धुकाया A C (orig ?) [illegible] (orig.) Bs. and Streiter चर्तुष्काया.

24, line 4 नं वै विकया॰ all MSS. I propose to write instead नं वै पिकया॰ ; न and न are sometimes confounded (instead of त्वमेवैनस्याक्ष संग्रामविमयेः A Bs C नमेवै॰ at the end of 22. Instead of मावस्त्वं (24, line 9) D G मावस्त्वं.

line [illegible] A Bs and Streiter चक्षत B C D G चहिसम.

line 15 A B Bs चः सहस्रातकं.

line 15 A (orig.) and Streiter कुशोदेवतनो स्परं This is also likely to have been the original, but now illegible reading of Bs. On the margin is written instead ॰सतो which is corrected back again to ॰ततो Comm. कुशोदेनत्यानकं ततो स्परं.

line 16 A Bs मापमाः शौद्राच्यायाद् B मापमाच्छौद्राख्यापाद् CG मापमाः शूद्राख्यायाद् (G sec. h. च्छौद्रा॰) D मापमाच्छूद्राख्यायाद्. See Bohtlingk's note on this passage, Sanskritchrestomathie, page 352.

25, line 2 A (orig.) B राजपुनं.

All MSS. स वै यथा नो प्रपय We should expect यथा

Cf. Ait. Bráhm.

line 7 D G (orig.) स्थापय.

B (sec. h.) C D G श्रेष्ठाः B (orig.) श्रेष्ठाः.

C D प्रजाः स्यात्.

line 10 instead of सौहार्दाय मे श्रिये, for which Böhtlingk writes सौहार्दाय मम श्रियै, I propose मे सौहार्दाय मे श्रियै.

A B C G मयात्सौहार्दाय.

26, line 2 B (orig.) C G (third h.) ख्या चक्षे A D G Bs ख्याक्षे.

The best reading is given in the Aitareya Bráhmana: ख्यम.

line 4 C D G पुष्टाः A B Bs पुष्टाः.

line 10 all MSS., excepting D, यथा समीत्यय.

27, verse 1 A B Bs G (sec. h.) चकर्ते मा.

verse 2 A B C G पुरस्ता.

C D गायिना.

A C D G सर्वे राष्ट्राधु B राष्ट्राश. The orig. read. of Bs is not quite legible.

A C D Bs एव वसदिवाचकः B तदि वाचकः G तद्दिवाचिकः G (third h.) तद्दिवाचक I prefer to read with Streiter एव कः सदिवाचक.

verse 3 B C D G Bs (orig.) समन्विताः

verse 4 A B (only indicated by sec. h.) C (only indicated) D [illegible] (sec. h., but struck out again) Bs (sec. h.) दुकायिदार्थं

All MSS. वोचेता. I propose चोपेता.

C D G Bs (sec. h.) चाशु च

verse 5 B D श्वेते चैते C श्वैतो चैतौ.

C D G गायिना (three times).

line 11 all MSS. परमतमार्थं.

line 15 A B संप्रकृष्येते C G Bs (?) संप्रकृष्यते D and Streiter संप्रकृष्यते I prefer the active form which is shown by the Aitareya Bráhmana.

line 15 राजानिविजितो Comm. विजयायमन्दैः Náráyana on Áśv. Sr. S. 9, 3, 13 कः परवर्णं कुर्देम (युद्धे च ?) विजितवान्. Sáyana (Aufrecht, Aitareya Brahm. p. 387) यदि विजयोचितः स्यात्.

line 15 B D G (third h.) चाप यजमानः instead of चापयजमानः.

ADHYAYA XVI.

1, 2 Comm. Ch. प्रह्वीय.

6 C G (by alter.) प्रतिमुचते.

14 B (by alter.) C पर्यिवर्त.

16 C D G च्यवंप्रवीतया.

23 C D G (sec. h.) Bs पाञ्चैवा ए.

2, 16 all MSS. except B (prima manus) कुबेरो.

25 *Áśv. S'r. S.* पयिवः *instead of* पयतः.

3, ▮ C G (orig.) उपञ्जायानो.

7 B (orig.) कौतमध्य.

14 A (orig.) B C (orig.) Bs (orig.) किंपुरुष A (on the marg.) C (on the marg.) D G Bs (on the margin, but corrected back again) किंपरूष.

3, 18 all MSS. चाक्षवं.

23 A उपमे चोमरस्थाः प्रयवन् (मे and र by alter.) B C उपमे चोमनस्थाः प्रयुयन् D उपमे चोमसस्थाःप्रयवन् G उपमे (sec. h. ॰रे) चोमरस्थाः (sec. h. ॰मस्थाः) प्रयुवन् Bs उपमे चोमनस्था अप्युवन् (sec. h. ॰रस्था । but struck out again.)

C लिव इति च सूक्तम्.

3, 28 G (orig.) Bs (orig. as it seems) पर्वेन्याम् B G (sec. h.) Bs (sec. h.) पर्यन्याम् A पर्यंग्राम् C D पर्यंग्याम्.

33 उपनिपातयन्ति all MSS.

36 all MSS. गुदं Taitt. Samh. 7, 4, 19 ▮. Váj. Samh. 23, 21.

C D G Bs (on the marg.) चत्वोद्धयमन्निय.

4, 2 B सध्य रजति C D सध्य रजतु G (orig.) Bs (orig.) सध्योजतु.

A G Bs C पुनर्नि (त्रि) वेति B (orig.) पुनर्नेव B (sec. h.) D पुनर्निव

4 B C D पदरिणो.

A (orig.) B (sec. h.) जाया instead of जारा.

C D G पारावर्णी Bs illegible. Comm. Ch. (orig.) once पारावर्णी and once पायावर्णी.

5 Comm. Ch. पन्नपन्नः.

▮ A G (sec. h.) पियपहुत B (orig.) ययपत (alt. to पेयपत) C पेयपत D G (orig.) ययपहुत Comm. Ch. पयपत. The orig. read. of Bs is illegible.

A G Bs Comm. Ch. वैाहुर्.

A G (orig.) D Bs (by alter.) सार्व.

B C D G Comm. Ch. वक.

6, 1 v. 1 all MSS. पर्वेभिः Comm. Ch. परे खिह्नं See Vaitána Sûtra 37, 1. Kátyáyana S'r. S. 20, 7, 11. A's'v. 10, 9, 2. Lát. S'r S. 9, 10, 9.

v. 3 B चक्षदामयि D (= Lát. S'r. S. 9, 10, 11) ०चक्षिदामयि.

v. 4 B (sec. h ?) D G (third h) भवन्तुमेता.

2 D इन्द्रमि

7, 4 C D G वाम्वन्ता.

9-10 C G चवचक्षभिर्, resp. यवक्षभिर् the other MSS. ०वक्षभिर् Comm. चयवक्षाभि चयवक्षितामिः.

8, 5 C मिमिरे.

5. 16 Comm. Ch. पश्चमाजिकामि.

16 B मिमिरे.

9, 1 C G चरित्त यजं.

10 C D G (third h.) यजमे.

13 A B G (by alter) कौसक्तो C D G (orig.) कौसमी.

14 C G (sec. h.) मचत.

A चामिचेन.

22 B (orig.) Comm. Ch. and M M पुनवेश्मयाग्नयाणां ; all other MSS. पुनवेश्मय मनयाणां Cf. Lát. S'r. S. 9, 10, 16. 11, 1 A's'v. S'r. S. 10, 10, 10.

10, 8 C G (fourth h.) उपमानखाचा०.

9 A D Bs (third h. on the marg.) Comm. M M चभिपातयति B C G Bs चपिपायवति ; Comm. Ch. om. त or य and adds थ on the marg.

14 D G चारिखविवैर्.

11, 5 B (orig.) C (orig.) भावये D भायेषे G (sec. h.) भायचषे.

8 C G (orig.) Bs (orig.) वैदद्श्वे D G (th. h.) वैदद्वे A B Bs (sec. h.) Comm. Ch. वैददश्वी.

11 C G (sec. h.) वृषू G (orig.) पुपुष०.

A B C G (th. h.) मरिए० प्रजाके A मरिएकजोके:

17 Bs प्राणोमि.

20 A B (by alter.) Bs (by alter.) चक्रुः.

A Bs पारक्ष्ये.

26 A B (on the margin) G (fourth h.) Bs यस्त्वः काव्यः श्वये.

A B (by alter.) G Bs (by alter.) मानरिक्षनि B (orig.) मानरिक्षे C मानरिक्ष्ये D G (sec h.) Bs (orig.) Comm. Ch. मानरिक्षे.

12, 8 A प्रथमं (alt. to मे) B G Bs प्रथमं C प्रथमे (which *seems* to be alt. to •मं) D Comm. M M प्रथमे Comm. Ch. once मं, once मे.

9 A (on the marg.) G (on the marg., but corrected back in हि•) कलोयं.

14 C (*third h. on the marg.*) B (*orig.*) पुरुष instead of पयचम.

17 all MSS. चात्वर्यं.

19 B (by alter.) C D G चनिमो. 20. Comm. Ch. चयचम्.

14, 8 G Comm. Ch. मारवानिके A B C D Bs मवानिके.

4 A B G Bs (*by alter.*) मारवानिके C D Bs (*orig.*) मवानिके.

5 A G Bs (by alter.) मारवानिके B C D Bs (orig.) मवानिके.

15, 11 C चदपम् G संप्रचम्, alt. to संदय Kāt. Śr. S. 21, 2, 6. Śat. Brāhm. 13, 7, 1, 9.

12 B G Bs (orig.) मिमयकसपर्णिये.

20 A C G Bs चतुर्भिं Cf. Śāṅkh. Śr. S. 16. 9, 22.

16, 3 B Bs (orig.) Comm. Ch. हिरण्य.

D उपसंदो G (third h.) Bs (orig.) Comm. Ch. (orig.) उपसंदे B (sec. h.) Bs Comm. Ch. स्वेव.

17, 4 A G (sec. h.) चविदि.

8 C D अवरोधम् B चधारम्, altered to चरदं G चमदम्, altered to अवरोधम्.

18, 2 C D G Bs एव सर्वेण A B एवं सर्वेण.

8 all MSS. (*except those of the comm.*) प्रवतो.

10 A B C G (third h.) हृदयोः A (sec. h.) G (orig.) D Bs हृदययोः C D G (third h.) पार्श्वदेनो.

11 all MSS. विजयमानमनुष्यजिताया (Comm. Ch. विजियमानाम्).

12 B (orig.) C D G Bs (?) यदि च.

13 B (*orig.*) Bs *Comm.* Ch. विनिम्नन्ति A B (by alter.) C D G विमृषन्ति.

14 A B (by alter.) सुनिथ्याथैः B (orig.) सुनिर्थ्याथैः C D G Bs सुनिर्थ्याथैः (C थैः) Bs (th. h.) Comm. Ch. सनिथ्याथैः.

15 D G (orig.) Bs (by alter.) सर्वैर्यर्थ. 21 All MSS. निमित्त•.

21, 9 C D G सनिरार्थ.

20 C G (th. h.) इसौथैं स्वरूकरोति.

31 A (orig) B Bs (by alter.) द्वितीयस्य C D G Bs (orig.) तृतीयस्य.

22, 9 A B (by alter.) उपयराक.

10 A C D G प्रतिवर्तयन्.

12 A B G (orig.) Bs (orig.) Comm. Ch. पार्थेका (पार्थेका).

25 C G (sec. h.) Bs (orig.) पार्थविषा.

23, 8 C D G (orig.) पर्येवापेयपतु• A पर्येवा रापेयतु•.

11 D G भवर्ण.

12 D G (orig.) भवर्वेर.

24, 2 A (orig.) B Bs (orig.) पाङ्को वै यज्ञः। वै is omitted in C D G.

10 A (orig.) D G (orig.) वर्हिर्ग.

11 B (orig.) D G (orig.) सर्वेऽङ्गरी.

14 C D G Bs यहंसा.

15 D पद्याजि• C G पश्चमाजि•.

26, 4 A Bs (orig.) Comm. Ch. प्रवत्स्य C B Bs (sec. h., but altered again) प्रप्रवत्स्य D प्रवत्स्यः B प्रप्रत्स्य alt. to पवत्स्य.

29, 3 B C G जय वा सर्वि•.

B A D Comm. Ch. नितत्सानां C निहत्सानां G निज्ञात्सानां B नितत्सानां। त is cancelled in B with yellow colour and त्सा is altered to त्स The orig. read. of Bs is not quite legible.

B C Comm. Ch. आप A D G Bs आपन्.

A B Bs कौशस्य C D G कौशस्य Cf. 16, 9, 13.

29, 7 C D G यशकामा चन्नाम.

8 B विप्रासो भूष G (sec. h.) भू (th. h.) भूस. All MSS. विविप्रा•.

All MSS except D and Comm. Ch. समेयेतन्.

30, 6 A B C G •वर्षो वा.

ADHYAYA XVII.

1, 2 Ch. कतिपय घारेम.

5 B विन्देत.

9 B Ch K संस्तुः.

16 B Ch. परःपुरुषे K परंपुरुषे.

18 K मध्य मद्गुपकल्पयेत्.

2, 4 all MSS. द्विमात्राम स्नानद्.

3, 12 B उपयाष्टरिकाः K उपयाष्टरीकाः.

4, 1 Ch. K (orig.) दुन्दुभीन्.

B Ch (orig.) संवमनान्.

B K उपकल्पयन्ति.

5 B Ch. (orig.) संदमनान्.

5, 5 B K वाचयाय Ch. वाचयाय.

6, 1 all MSS. (with the except. of Ch. sec. h.) वत्सपत्नतीत्यपकल्पयन्ति. The commentary considers this the correct form. It says वत्सस्य पत्नतिय वत्सपत्नतिय वत्सपत्नति [:] पूर्वौ द्वन्द्वो विभाषा एकवद्भवतीत्येकवद्भावः । स नपुंसकमिति (Pān. 2, 4, 17) नपुंसकत्वाद्ध्रस्वता । वत्सपत्नतीति. Ch. (sec. h.) वत्सपत्नतो इति.

4 Pāṇini 2, 4, 25.

7, 11 B K परिवेविदे.

Ch. सदःसदा प्रहृत्य B K सदः प्रहृत्य.

K प्राग्उपरि दधति.

13 Ch. शुष्कश्वचारीयं. B K ॰श्वचा॰

9, 6 : Ch. संसर्पेत् B संसप्ये K संसर्पे. I propose संसर्पेत्.

10, 5 B Ch. (orig.) K (orig.) उत्करा। त्क has been alt. to त्कि in Ch. and K : Comm. उत्किरो धूलितो—उत्किरन्ति निक्षिपन्ति खनितारः.

6 B तद्विमात्र्याणं (or म्).

10 B संश्यासेनै.

15. B Ch. (sec. h.) अभिनिर्वोल्हं K अभिनिविल्हं which seems to have been altered by sec. h. to ॰वोल्हं Ch. अभिनिर्वोढं.

16 B K उपायवति.

11, 3 वार om. in Ch.

12, 1 B सर्वोन्विगुण सहदो Ch सर्वो विगुण संवदो K सर्वो विगुण संवदो.
4 B जवरत् Ch ज वरत् K जवरता
5 Ch om यदि before यत
All MSS विवाय
13, 5 B •यज्ञियाय
9 B K उपतिष्ठत
14, 6 B सूर्व्यां शयत् K सूर्व्यां शयत् B Ch K जमिमयामि
B अविद्धमस्य K अविद्धमस्य
4 Ch (orig) मङूयात्
11 भूमि orig om in Ch
14 Ch स्नानं वार्य
15, 1 Ch जुहति
4 B परीवर्तमान
B (orig) Ch आवय K आवर्य
10 Ch दध्य दिति•
11 B K देवा इत्यादिमि
16, 9 this Sutra is orig om in Ch
17, 1 B Ch करिष्यामी
9 B K यत्रेन
12 स्तृणाति in Ch alt to स्तृणाति

ADHYÂYA XVIII

1, 2 B पिबे राष्ट्रेष्वौ
B जयाय यथ्वो (s) प्रयुक्त K जयाय यथ्व प्रयुक्त
14 K यद्दाति करोति नदस्य
2, 1 Ch संधति B K मधति
3, 2 A V 6, 33 — v 1 all MSS बर्न. v 2 K पविश B (orig) K
चव v 3 K पुद B Ch पुदं — B यवि — B Ch परमं
8, 11 B (orig) K दोहो प्रमाथो (K •थो)
9, 1 K •इवती मथति
6 B उपस्थान Ch उपस्थानं K चायस्थानं
10, 8 9 B रक्षा था नेह K रक्षा नेह

10, 12 च after सन्तोषस om. in Ch.
15, 5 B K छुम्रचीदे.
16, 2 B K नस्थानुष्टभं.
18, 4 न om. in Ch. before इति
20, [illegible] Ch. K प्रयुत्य.
8 B Ch K मस्थानतिर्थं.
21, 7 [illegible] प्रत्यत्.
9 B K पश्वधेत Ch. पश्चवे.
11 cf. Kât. S'r. S. 13, 2, 19, which Sûtra contains nearly all the same mistakes.
23, 10 K ना पर्श्वेण.
24, 3 [illegible] K सैनावलस्य: सर्वेष्वलाड.
4 Ch. नसतैनि.
[illegible] K उनराय च. This reading is said by the comm. to be अयुक्तं.
9 B Ch. K परत्रा चारते.
14 [illegible] K चादभव वसत्.
19 Ch. (orig.) नपावै. Ch. उपवेश.
25 [illegible] K •ष्ठद्याणाः संनिहन्तौ.
26 B सतोरोहा.
28 K चकृतावेधिवे Ch. चकतावेधिवे B चकृतावेरचवे.
29 B Ch K हहासमनौयेन.
35 This Sûtra seems to be a later addition.

I.

INDEX OF WORDS.*

अ

* This index contains all words of the text exclusive of those occurring in Mantra's, Praisha's, Yajus, Gâtha's, Nivid's, etc

7, 3; 13, 5. 6; XIII, 20, 9; XIV, 29, 2: 51, 1; 62, 2; XV, 25. 27; XVI, 22, 21; स्; स्युस् XIV, 84, 3; XVII, 4, 4. 7; XVIII, 24, 31; असानि X, 21, 9; अस्त XV, 18 (189, 9); सन्त् XV, 25; सती XVI, 11, 17; आस XIV, 27, 1; 40, 1; XV, 16, 12; 17 (p. 18 7, 22). 18 (189, 10). 24 (193, 19); XVI, 29, 9; आसुस् XIV, 62, 2; XV, 20 (p. 191, 15). 26 (p. 195, 3); आसीत् XVI, 10, 1.

2. अस्

+ अति आसम् XV, 1, 8.

+ अप अस्य V, 13, 3.

+ अभि अस्यन्ति VII, 26, 12; IX, 18, 2.

+ उप अस्यन्ति VIII, 2, 13.

+ नि अस्यते I, 15, 14.

+ उपनि अस्य IV, 5, 2.

+ निस् अस्य I, 6, 6.

+ परि अस्यन्ति XVIII, 24, 23; अस्य II, 9, 14.

+ परा अस्य XIII, 29, 2.

+ विपरि अस्येत् XII, 11, 9; XVI, 7, 12; 21, 22.

अस्येयुः XIII, 1, 5.

अस्त XII, 4, 6; XIV, 52, 8.

आसम् XI, 4, 3; XVI, 10, 12.

+ अति यन्ति XIV, 26, 3, आयन् XV, 17 (p 188,
III, 3, 1, 21, 12

+ उपाति इत्य XII, 13, 5

+ अधि ईयते XV, 27 (p 195, 20)

+ अनु इत (ipv) XV, 27 (p 195, 16)

+ अन्तर् इयात् VI, 6, 19

+ अभि एति II, 11, 6, 12, 3

+ अव एति III, 14, 19, VIII, 9, 10

+ अन्वव आयन XIV, 32, 1, ईयु XIV, 32, 1.

+ अभ्यव यन्ति XIII, 29, 21 30

+ अव यन्ति VII, 10, 3, इयात् I, 1, 9, इत II, 15, 6

+ अस्तम् इत I, 3, 5 (cf प्रथमास्तमिते)

+ अभ्यस्तम् इयात् III, 19, 9, इत III, 19, 17

+ आ यन्ति VIII, 8, 9, XIV, 14, 1, यन्, यती V, 10, 2
24, VI, 7, 7, XVIII, 21, 6, इयाय XV, 18 (p 190, 5),
19 ff, इत्य IV, 12. 10, XIV, 7, 1 (cf यथेतम्)

+ उदा एति XIV, 40, 12, इत्य IV, 12, 10, XIII, 6, 4, XIV,
6, 6, XV, 20 (p 191, 20)

+ पर्या इत्य XV, 18 (p 190, 5) ff, XVII, 11, 4

+ पला (cf पलाययमान पलायित

+ प्रत्या यन्ति IV, 6, 12, 16, 4; VI, 13, 11, इत्य

+ समा यतीषु VI, 7, 5.

+ उद् इयात् I, 3, 5; इत II, 7, 4; IX, 20, 20, XI, 13, 3. 5.

+ अभ्युद् इत II, 7, 7; III, 19, 9. 17

+ उप यन्ति VIII, 10, 3; XIII, 10, 7. 9. 11. 16; 21, 5. 11; 22, 3; XVI, 28, 4; XVIII, 24, 1, इहि XV, 25 (194, 12); इताम् (?) XV, 27 (195, 17); इयाम् XV, 25 (194, 15. 21); इयाम् XV, 25 (194, 18), इयात् III, 13, 30; इयाय XV, 19, (191, 14) इत्य X, 21, 12, XIII, 17, 1; 19, 7. 9. 14 16; 21, 5. 8. 11, 24, 2, 29, 2.

+ परि एति IV, 16, 10; XV, 11, 1; 12, 1; XVI, 15, 1; यन्ति XIII, 11, 4; XVII, 14, 13; 17, 8; इयात् XV, 11, 1; 12, 1; ऐत् XV, 11, 1; 12, 1; XVI, 15, 1; एष्यन्त्यः XVII, 4, 8; इत्य V, 8, 8; (cf अप्रतायापरीत)

+ प्र ईयेत XIV, 3, 13, इत IV, 14, 3.

+ अभिप्र इयात् IV, 14, 2.

+ प्रति एति XVI, 24, 11; इयात् I, 16, 12; 17, 7; VI, 1, 26; यन्तु XV, 24 (194, 6); इयाय XV, 22 (193, 3); ईयेत I, 2, 21; XII, [illegible], 16; XIII, 15, 5; इत 15, 26 (195, 26).

+ अनुसम् एति IV, 6, 13; V, 10, 15; 14, 23; IX, 24, 9; इयात V, 6, 5, VI, 9, 11; यन्त् III, 14, 10; V, 6, 3; 13, 5; 14, 12. 15; VIII, 10, 2; 15, 11.

उ

ऊ

ऋ

ए

ऐ

ओ

औ

ख

ग

घ

ज

त

द

ध

14, 13; XVII, 6, 6; XVIII, 24, 5; धीयते XV, 17 (p. 183, 19); धाय I, 6, 8; 14, 20; II, 9, 16; IV, 3, 3; 4, 2. 5; 7, 6; 14, 10; 15, 5; 16, 3; 19, 7; V, 8, 5; VII, 3, 1; XIII, 11, 2; 29, 2; XVII, 10, 4; 12, 4.

+ उपनि दधाति XVII, 7, 11; दधति XIII, 11, 9; XVII, 7, 12; धाय XVII, 15, 13; 17, 9.

+ प्रतिनि दध्यात् III, 20, 9; 21, 12; XIII, 3, 2.

+ परि दधाति XI, 2, 13; दधति IX, 20, 27; XII, 2, 27; 6, 18; XVIII, 20, 7; दध्यात् VI, 9, 9; धाय V, 6, 7; 9, 26; 10, 33; 13, 10; 14, 20; 15, 4. 5; 17, 10; VI, 6, 15; 7, 10; VII, 9, 6; 10, 15; 11, 4; 12, 4; 13, 4; 15, 17; 29, 25; VIII, 6, 17; IX, 3, 4; 6, 18; 8, 3; 14, 3; 17, 3; X, 13, 22; XIII, 7, 6; XV, 3, 11; XVIII, 20, 8.

+ पुरस् धास्यमान XIV, 29, 2.

+ वि धीयमान I, 1, 4; हित in प्रत्यक्षविहित III, 19, 8.

+ अनुवि दधीत XIII, 1, 3. 6.

+ सम् धाय I, 1, 23; 4, 14; V, 11, 3. 4; IX, 5, 5. 6. 7. 10. 11. 13; 6, 2. 3. 4. 5. 7. 8. 9. 10. 12; 20, 32; X, 7, 2; XVIII, 1, 16. 17. 18.

न

+ अव नयति VII, 4, 15; नयेत् XIII, 12, 8. 9; नीयमान VI, 7, 6; XIV, 51, 10.

+ अभ्यव निनाय XV, 23 (p. 193, 13).

+ समव निनाय XV, 23 (p. 193, 12).

+ आ नीत XIII, 2, 1; नीय IV, 15, 23.

+ प्रत्या नयति II, 7, 11; नीय II, 8, 10.

+ उद् नयति II, 7, 12; 8, 16; V, 10, [illegible] नीयमान VII, 4, 1; 7, 1; XIV, 52, 1; 53, 1; 56, 2; नीत II, 8, 19; नीय II, 7, 7.

+ अभ्युद् नीत XIII, 12, 7. (Cf. पुनरुन्नीत).

+ उप नीयते XV, 15, 14.

+ नि नीय IV, 5, 3; VIII, 9, 5.

+ अवनि नीय XVII, 17, 9.

+ उपनि नीय III, 20, 4.

+ संनि नीय IV, 16, 6; 18, 10; 19, 8.

+ प्र नयन्ति III, 14, 8; V, 14, 1; नीयमान IV, 6, 13; V, 14, 7; VIII, 15, 10; IX, 24, 9; नीयते III, 15, 21; प्रणीतासु IV, 7, 18; नीय II, 7, 8; III, 19, 12; IV, 17, 4; XVIII, 24, 27. (Cf. प्रणीता)

+ वि विनीयमान XVII, 17, 3.

+ सम् नयति XV, 17 (p. 188, 6); नयन्तु I, 3, 16.

प

फ

ब

भ

भक्ष् भक्षयामि XV, 14, 7; भक्षयति VII, 4, 14; 5, 1; VIII, 1, 7; IX, 6, 21; X, 2, 6; 3, 10; 4, 12; XVIII, 21, 9; भक्षयन्ति III, 8, 25; VII, 5, 11; 8, 10; XV, 14, 9; XVIII, 21, 12; भक्षयेत् III, 20, 5; XIII, 12, 10; भक्षयेयुः XIV, 16, 6; XV, 14, 6; भक्षयिष्यन् VII, 4, 13; भक्षित in प्रतिभक्षित VII, 4, 15 (Cf. भक्षितायायित VII, 7, 3.) भक्षयित्वा II, 9, 14; VII, 5, 3. 6. 15; 17, 15; 19, 5; VIII, 2, 13; 5, 6; 8, 6; 9, 4; 15, 4; XVI, 17, 9. (Cf. अभक्षयित्वा)

भक्ष III, 20, 13; X, 21, 4; XIII, 11, 10; XV, 15, 14. (Cf. दधिभक्ष। पयोभक्ष। प्राणभक्ष)

भक्षमन्त्र III, 8, 27; V, 10, 31; VII, 5, 1. 12. 22; 16, 8; XV, 15, 13.

भक्षता in हविर्भक्षता IV, 15, 6.

भक्षितायायित VII, 7, 3.

भग XV, 19 (p. 190, 12. 13)

भगिन् II, 4, 6.

भज् भक्षीष्ट XV, 26 (p. 195, 5.)

+ अप भज्य XIII, 13, 1.

+ अन्वा भेजे XIV, 62, 2.

+ वि भजेत् III, 2, 3.

भरत XV, 25 (p. 194, 21.)

2. वस् + वि उच्छति XV, 16, 6. 7; उषित II, 7, 3.
+ अभिवि उच्छेन XIII, 10, 4.

3. वस् वसन्ति XVIII, 23, 18; ऊषतुः XV, 17 (p. 188, 2).
+ उद् वासयिष्यमाण II, 5, 2; वास्य II, 8, 12; IV, 3, 7; 17, 13.
+ उप उष्य I, 3, 1; IV, 17, 3.
+ प्र वसति II, 15, 6; वसन् II, 14, 6; IV, 13, 4; वत्स्यन् II, 14, 1; उष्य II, 14, 10; III, 4, 11; 21, 8. (Cf. प्रोषिवंस् VIII, 24, 1).

वसतीवरी (plur.) VIII, 15, 6; XIV, 22, 19; 40, 10; 41, 9; XVIII, 24, 9.

वसन XV, 13, 15. (Cf. आर्द्रवसन। दीक्षितवसन)

वसन्त II, 1, 1; XVI, 9, 27.

वसाहोम V, 19, 16.

वसिष्ठ I, 7, 3; XIV, 25, 1; 66, 1; XV, 21 (p. 192, 4) XVI, 11, 14.

वसिष्ठयज्ञ III, 8, 2; 11, 1.

वसु XIV, 33, 8; 69, 2; 70, 1; 72, 1; XVI, 27, 3.

वसुमन्त् VI, 9, 13.

वह् ऊहे XVI, 29, 7; वनीवाह्यन्ते XIV, 40, 11.
+ आ वह VI, 9, 13; वाहयति I, 4, 22; वाहित III, 20,

11, 4 13, 11; 22, 7; शंसम् XVIII, 16, 2. (Cf. गायत्रीशं-सम् । जगतीशंसम् । निविच्छंसम् । पङ्क्तिशंसम्) Cf. शस्य.

+ अति शंसन्ति XII, 2, 10; शंसेत् XIII, 7, 3; 8, 3; 9, 3; 10, 2; 12, 5.

+ अनु शंसति IX, 25, 1; शंसेत् VII, 21, 6; X, 9, 14; XVIII, 23, 13.

+ सम् शंसति X, 18, 10. 15; XI, 12, 8; शंसेत् XVI, 7, 13; 14, 2; शस्येत् XVII, 9, 6 (!; the form is probably incorrect; we should expect शंसेत् शंसयेत् or शस्य); शस्य XI, 2, 13.

+ उपसम् शंसति XVII, 8, 2; शस्य XI, 14, 15; XII, 11, 13; XV, 3, 11.

शक् शक्नुयात VII, 6, 8.

शकट IV, 14, 33; V, 6, 1. 4.

शकल VIII, 8, 11. (Cf. हिरण्यशकल)

शक्य I, 17, 8

शत IV, 15, 13. 18; VI, 6, 18; VII, 17, 17; IX, 20, 10; X, 12, 14; XI, 13, 6; XIII, 29, 16; XIV, 60, [illegible]; XV, 3, 12; 11, 2; 14, 9; 16, 19; 17; 20, 21; 24 (शता nom. plur. p 194, 6); 27; XVI, 1, 16; 4, 5; 22, 15. (Cf. त्रिष्टुप्-शत । द्विशत । विंशतिशत । सप्तविंशतिशत)

ष

स

68

23; 24; XVI, 7, 4; 8, 27; 9, 11; 14. 17; 13, 2; 16, 2. 3; 20, 12; 23, 6. 14; 29, 6. 7. 8; XVII, 13, 8; उ ह XV, 16, 10. 11; XVIII, 2, 3. 5; ह वै XIV, 40, 1; 57, 20; XV, 16, 17; ह स्म IV, 15, 7; VII, 21; 6; XV, 22 (p. 193, 7. 8); XVI, 7, 7.

हत्या in भ्रूणहत्या XVI, 18, 19.

हन् अहनम् XIV, 50, 1; हत XV, 19 (p. 191, 1); ०हत० III, 8, 12. (Cf. अहत IV, 15, 4; 16, 9).

+ अप हन्याम् XIV, 27, 1; अहत XIV, 27, 1. 5. 8. 11; हत्य XIV, 28, 1; जिघांसमान XIV, 22, 23; 27, 1; 89, 8. 10.

+ आ हन्ति XVII, 14, 11; घ्नन्ति XVII, 5, 10; 14, 10.;

+ अपा घ्नान XIII, 11, 4. (शतपथब्रा० उपा)

+ उद् in उद्धताबोधित XVIII, 24, 27.

+ उप हत XIII, 29, 18; हत्य IV, 21, 8; XVII, 11, 4.

+ निस् in अनिर्हत

+ परि घ्नन्ति XVI, 18, 14.

+ सम् घ्नन्ति XVII, 2, 6; हत्य XVII, 2, 9.

हनन in संहनन XVII, 4, 1. 2. 3.

हन्त XV, 18 (p. 190, 2); 20 (p. 191, 16); 21 (p. 192, 10); XVI, 15, 1.

Additions.

II.

INDEX OF DEITIES MENTIONED IN INDEX I.

णौ । मित्रावरुणौ । मैत्रावरुण । वारुण-मारुत)
वसु
वाच् (cf वाग्देवत्य । सावित्रवाग्देवत्य)
वाचस्पति
वाज in वाजवत्
वाजिन्
वायु (ऐन्द्रवायववायव्य । वायव्यैन्द्रवायव)
वृत्र in वार्त्रघ्न । वृत्रहन्
विभु in विभुमत्
विश्वकर्मन् in वैश्वकर्मण
विश्वे देवा (वैश्वदेव)
विष्णु (वैष्णव । आग्नावैष्णव । आग्नेयवा-वैष्णव । इन्द्राविष्णू ऐन्द्रावैष्णव ।
विष्णुपत्नी
वैश्वानर । वैश्वानरीय
शर्व । शर्वाणी
[illegible]
शुनासीर्य, शुनासीरीय (माहेन्द्रशुनासी-रीय)
सवितृ (सावित्र । सावित्रपद । आदित्य सावित्रपद । सावित्रद्यावापृथिवीय । सावित्रवाग्देवत्य । सौम्यसावित्र)
सरस्वत् । सरस्वती (सारस्वत । सारस्वत-सौम्य)
साध्य
सिनीवाली (राकासिनीवाल्यौ)
सूर्य (सूर्या । सौर्य)
सोम (अग्नीषोमौ । सोमापौष्ण । सौम्य सौम्यसावित्र)

IV.

SOME NAMES OF HYMNS AND VERSES.

अक्षा XVIII, 4, 1; 5, 1—Rv. VI, 47, 8
अप्रतिरथ VIII, 15, 10—Rv X, 103
अभितष्टीय XII, 6, 1, etc.—Rv. III, 38
अर्धर्चीया XIII, 24, 18—Rv. I, 177, 4
अर्बुद VII, 15, 4—6 ff.—Rv. X, 94
आदित्याः XII, 19,—Av. XX, 135, 6
आनोभद्रीय X, 13, 18, etc.—Rv. I, 89
आपोरेवती VI, 9, 11; IX, 20, 7—Rv X, 30, 12
आपोहिष्ठीयाः IV, 11, 6, etc.—Rv. X, 9
आहनस्याः XII, 24, 1—Av. XX, 136
इन्द्रनिहव VII, 19, 10, etc.—Rv VIII, 53, 5. 6
ईळेद्यावीय V, 9, 24, etc —Rv. I, 112
उत्थापिन्यः XVI, 13, 13—Rv. X, 18, 8; 85, 21. 22
उदुब्रह्मीय XVIII, 10, 10; 20, 6—Rv. VII, 23
ऋतुर्जनित्रीय XI, 14, 10. 22—Rv II, 13
एतशप्रलाप XII, 17, 3—Av XX, 129
एवयामरुत् XI, 15, 10, etc —Rv. V, 87
कयाशुभीय X, 11, 12, etc.—Rv. I, 165
कारव्याः IX, 20, 12, etc.—Rv I, 120
कुन्ताप XII, 6, 18, etc. Av. XX, 127
पैन स्व XVIII, 3, 1*—Sāṅkh Śr. S XVIII, 3, 2. Ait. Ar. V, 1, 2
घोषा सपुत्रा VI, 6, 12—Rv. X, 30—41
जनकल्पाः XII, 21, 1—Av. XX, 128
तदिदासीय XI, 2, 6 ff.—Rv. X, 120
[तनूः X, 19, 1]
तमुष्टुहीय X, 11, 18, etc. VI, 18
तार्क्ष्य XI, 14, 28, etc. X, 178
त्रिकद्रुकीया X, 18, 7—II, 22, 1
[दिशां क्लृप्तयः XII, 20, 1—Av. XX, 128]
दूरोहण XI, 14, 13 ff.—Rv. IV, 40, 5
धुतान मारुत XIII, 12, 3—Rv. VIII, 96, 7 ff.
नद XVIII, 1, 12. 14. 16 21—Rv. VIII, 58, 2
नभा I, 17, 18
नाभानेदिष्ठ XII, 8, 2—Rv. X, 61
वैशैनी XVI, 13, 5—Rv X, 59
पञ्चजनीया X, 2, 9, etc —Rv. X, 53, 5
पतङ्ग XI, 14, 28—Rv. X, 177
पारिक्षिती XII, 16, 2—Av. XX 127, 3

* Comm. पुरुषस्य घोषाद्रूपमित्यर्थः

* Comm सुपर्णैरादित चाराथ अधिक मत संकेत्

V.

VERSES QUOTED BY PRATIKAS AND CONTAINED IN THE SAKALASAKHA OF THE RIGVEDA.*

प्रतीक	शाङ्खायन	ऋग्वेद
अक्षन्नमीमदन्त	III, 17, 2.	I, 82, 2.
अक्षीभ्यां ते नासिकाभ्यां	XVI, 13, 4.	X, 163
अगन्म महा	VI, 4, 5; X, 11, 3; XIV, 56, 1.	VII, 12, 1—3; resp. 1—3; resp. 1. 2.
अग्न आ याहि वीतये	I, 4, 8; III, 5, 9.	VI, 16, 10—12 resp. 10.
अग्न आ याह्यग्निभिः	XIV, 53, 5.	VIII, 60, 1. 2.
अग्न आयूंषि	II, 2, 5; 5, 14.	IX, 66, 19.
अग्न इन्द्रश्च	VII, 9, 8.	III, 23, 4.
अग्न ओजिष्ठम्	XI, 8, 1; 11, 7.	V, 10, 1—6.
अग्निं वो देवम्	X, 10, 2; XIV, 53, 1.	VII, 3.
अग्निं वो वृधन्तम्	XII, 10, 9.	VIII, 102, 7—9.
अग्निं सुदीतिम्	V, 19, 11.	III, 17, 4.
अग्निं स्तोमेन	II, 2, 18; VI, 4, 1; XII, 10, 9.	V, 14, 1; resp. 1—6; resp. 1—3.
अग्निं स्तोमेन बोधय	II, 5, 13; XIV, 52, 12.	V, 14, 1; resp. 1—6.
अग्निं हिन्वन्तु	VI, 4, 1.	X, 156.
अग्निं होतारम्	X, 7, 7.	I, 127, 1.
अग्निं होतारं मन्ये दास्वन्तम्	XVIII, 23, 9. 10.	I, 127, 1—7.
अग्निः प्रत्नेन	I, 8, 3.	VIII, 44, 12.

* Cf. VI, 1, 25: प्रातरनुवाकप्रभृत्यादिप्रदिष्टानि शाकलानुवचनयोः स्थानानि ॥ २५ ॥ सर्वां प्रतीकादन्यत्र ॥ २६ ॥

Pratika.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
अग्निर्होता नो अध्वरे	V, 16, 8.	IV, 15, 1-3.
अग्निर्होता पुरोहितः	VI, 4, 1; X, 11, 9.	III, 11.
अग्निष्वात्ताः	III, 16, 7.	X, 15, 11.
अग्नीषोमा पिपृतम्	V, 19, 8.	I, 93, 12.
अग्नीषोमा य आहुतिम्	V, 19, 14.	I, 93, 3.
अग्नीषोमा यो अद्य	V, 19, 6.	I, 93, 2.
अग्नीषोमाविमम्	I, 8, 6; V, 18, 9.	I, 93, 1.
अग्नीषोमा सवेदसा	I, 8, 10.	I, 93, 9.
अग्नीषोमा हविषः	V, 19, 16.	I, 93, 7.
अग्नेः पिब जिह्वया सोम-मिन्द्र	XIV, 20, 8.	III, 35, 9 D (Cf. तिग्रा षरी)
अग्ने कदा त आनुषक्	VI, 4, 3.	IV, 7, 2—6.
अग्ने जरितः	XIV, 55, 1.	VIII, 60, 19. 20.
अग्ने जुषस्व	V, 14, 14.	I, 144, 7
अग्ने जुषस्व नो हविः	VII, 1, 6; XIV, 51, 13.	III, 28, 1; resp 1. 4. 5.
अग्ने तमद्य	II, 5, 18; X, 13, 1.	IV, 10, 1—4; resp. 1—8.
अग्ने तव श्रवो वयः	XVIII, 23, 6.	X, 140, 1—6.
अग्ने तृतीये सवने	VIII, 2, 2.	III, 28, 5.
अग्ने त्वं नः	II, 12, 2; III, 17, 6; XII, 11, 2.	V, 24, 1. 2. 3.
अग्ने त्वं पारय	V, 5, 2.	I, 189, 2.
अग्ने दाः	III, 2, 4.	III, 24, 5.
अग्ने दिवः	XIV, 52, 4.	III, 25, 1.
अग्ने द्युम्नेन	II, 2, 17; IX, 22, 5.	III, 24, 3.
अग्ने धृतव्रताय	XIV, 52, 5. 13.	VIII, 44, 25—27 resp. 25—30.
अग्ने नय	IV, 2, 9; (16, 5); V, 5, 2; VI, 10, 1.	I, 189, 1; resp. 1; resp. 1—3.
अग्ने पत्नीः	VII, 4, 9.	I, 22, 9.
अग्ने पवस्व	II, 2, 5.	IX, 66, 21.
अग्ने पावक	II, 2, 9.	V, 26, 1.
अग्ने भव सुषमिधा	XII, 11, 4.	VII, 17, 1.
अग्ने मरुद्भिः [शुभयद्भिः]	VIII, 6, 17.	V, 60, 8.

Pratika	*Sankhayana*	*Rigveda*
अग्ने मृळ	VI, 4 1	IV, 9
अग्ने यदद्य विशो अध्वरस्य	I, 9, 2	VI, 15, 14
अग्नर्वैय प्रथमस्यामृतानाम्	XV, 22 (p 192, 14)	I, 24, 2
अग्नेर्वेभे	IV, 14, 17	X, 16, 7
अग्ने विवस्वद्	VI, 4 7, VII, 55, 3, XV, 3, 3.	I, 44, 1—12, rep 1 2, resp 1 2
अग्ने विश्वेभि स्वनीक	III, 14 12	VI, 15, 16
अग्ने विश्वेभिरग्निभि	II, 3, 11, IX 24, 9, XIV, 52, 6	III, 24, 4
अग्ने सखे	III, 1, 4	V, 28, [illegible]
अग्ने स पेषत्	XIV, 53 7	VI, 3
अग्ने सुतस्य	XIV, 52, 5	V, 51, 1—3
अग्न पिब	VII, 2, 4, XI, 8, 3	IV, 46, 1
अग्ने हवन	VI 4, 5	X, 1—7*
अङ्गिरस	III, 16 5, VIII, 6, 12	X 14, 6
अङ्गिरोभि	VIII, 6, 13	X, 14, 5
अच्छा न शीरशोचिषम्	X, 12, 16, XIV, 55, 2	VIII, 71, 10—12, resp 10—13
अच्छा न इन्द्रम्	XII, 12, 6	X 43, 1—3
अच्छाऽयं वः	III 20, 4, IV, 11, 6, VIII, 0 5	VII, 36, 0
अच्छा वो अग्निमवसे	VII, 6, 1, X, 12, 16	V, 25 1—3
अजातशत्रुम्	IX, 14 3	V, 34, 1—8
अञ्जन्ति त्वाम्	V, 15, 2	III, 8, 1
अञ्जन्ति यम्	V, 0, 8	V, 43, 7.
अतश्चिदिन्द्र न	XI 8, 3	VIII, 92, 10—12
अति द्रव	IV, 14, 15	X, 14, 10—11.
अति विश्वाः	IX, 28, 7	X, 97, 10
अतो देवा अवन्तु न	VIII, 7, 5	I, 22, 16—21.
अत्या पूजा प्रथमो भागो इति	XVI, 3, 30	I, 162, 4 C

* Comm मन्त्रसूक्तानि। स्थौलपष्ठादश।

Pratika.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
अदर्शि	VI, 4, 7.	VIII, 103, 1—4.
अधा नो देवः सवितः	VIII, 3, 8; XVIII, 22, 2.	V, 82, 4—6.
अधा हीन्द्र	IX, 4, 2.	VIII, 98, 7—12.
अधि द्वयोः	V, 9, 12; 13, 6.	I, 83, [illegible]
अधि बृबुः	XVI, 11, 12.	VI, 45, 31—33.
अधुक्षत्	V, 10, 9.	VIII, 72, 16.
अध्वर्यवश्चकृवांसः	III, 18, 5.	V, 43, 3.
अध्वर्यवो भरतेन्द्राय	IX, 7, 5; XII, 4, 8.	II, 14, 1; resp. 1—11.
अध्वर्यवो भरतेन्द्राय सोमम्	XVIII, 19, 5.	II, 14.
अध्वर्यो द्रावय	XII, 9, 11.	VIII, 4, 11 12.
अध्वर्यो वीर प्र महे सुतानाम्	XIV, 3, 8. 9. 10. 11.	VI, 44, 13—15; 10—12; 16—18; 19 ff
अनर्वाणं वृषभम्	XII, 12, 8.	I, 190
अनश्वो जातः	X, 4, 14.	I, 152, 5—7.
अनागसः	IX, 27, 2.	V, 82, 6.
अनुत्तमा ते	XI, 2, 5.	I, 165, 9.
अन्तर्यच्छ जिघांसतः	XVIII, 11, 2.	X, 102, 3.
अन्तश्च प्रागाः	V, 14, 18.	VIII, 48, 2.
अप त्यम्	X, 5, 4.	VI, 51, 13.
अप नः शोशुचदघम्	IV, 2, 9; (16, 5).	I, 97, 1—7.
अप प्राचः	XII, 3, 5; 13, 1.	X, 131, 1 resp X, 131, 1—7.
अप स्वसुः	X, 10, 4.	VII, 71, 1—3.
अपाः पूर्वेषाम्	IX, 6 18.	X, 96, 13.
अपादित उदु नश्चित्रतमः	XI, 11, 12.	VI, 38.
अपादु शिप्र्यन्धसः	XVIII, 7, 11.	VIII, 92, 4—8.
अपाय्यस्य	IX, 11, 4.	II, 19, 1.
अपूर्व्या	X, 10, 6.	VI, 32.
अपूर्व्या पुरुतमानि	XII, 5, 5.	VI, 32.
अपेत वीत	IV, 14, 7.	X, 14, 9
अप्सु मे सोमः	VIII, 11, 3	I, 23, 20.
अप्स्वग्ने	III, 5, 5; VIII, 11, 3; XIV, 57, 7.	VIII, 43, 9; resp. [illegible]—11.

Pratika	*Sankhayana*	*Rigveda*
अबुध्रमु त्य	XI, 9, 7	X, 35
अबोधि जार	XIV, 56, 11	VII, 9, 1
अभि तष्टेव	XII, 5, 3, 6, 1, XIII, 24, 18	III, 38, 1—3 resp 1—10
अभि त्यं मेषम्	IX, 7, 4, X, 9, 13, XI, 14, 9	I, 51
अभि त्वा गोतमा गिरा	VI, 4 1	I, 78
अभि त्वा देव	X, 4, 13, 11, 8	I, 24 3—5
अभि त्वा देव सवितर्	III, 13 17, V, 10, 3, VII, 16, 3, XV, 22, (p, 192, 16	I, 24 3, resp 3, resp 3, resp 3— [illegible]
अभि त्वा पूर्वपीतये	VII 20, 3	VIII, 3, 7 8
अभि त्वा वृषभा	IX, 13, 1	VIII 45, 22—24
अभि त्वा शूर	VII, 10, 3	VII, 32, 22 23
अभि प्र गोपतिम्	IX, 13, 1, XVIII, 7, 15	VIII, 69, 4—6
अभि प्रवन्त	X, 12 15, XIV, 57, 1 2	IV, 58, 8 9
अभि प्र वः	VII, 23, 4, XII, 9, 11	VIII, 49 1 2
अभी षतस्तदा भर	XVII, 8, 11	VII, 32, 24—27
अभूद्देवः	VIII, 3, 2 9	IV, 54, 1, resp 1—6
अभूरेकः	X, 6, 16, XI, 14, 27, XII, 6, 15	VI, 31
अमेव नः	VIII, 2, 9	II, 36, 3
अम्बयः	VI, 7, 10, XIV, 51, 11	I, 23, 16—18.
अयं यज्ञः	X, 1, 10 (cf XIII, 24, 18)	I, 177, 4
अयं वां मधुमत्तमः	VI, 6, 8, IX, 20, 16	I, 47, 1 3 5, resp 1—8
अयं वां मित्रावरुणा	VII, 2, 5, X, 3, 5, XII, 1, 3	II, 41, 4, resp 4—15, resp 4—6

Pratîka.	*Sâṅkhâyana.*	*Rigveda.*
अयं वेनः	V, 9, 17; VIII 3, 15; XV, 3, 9.	X, 123, 1—5. 7. 8; resp. 1; resp. 1—5.
अयं सोमः	X, 10, 4.	VII, 29, 1—3.
अयं सोमश्चमू सुतः	X, 4, 5.	V, 51, 4. (?)
अयं ह येन	X, 6, 9.	VIII, 76, 4—6.
अयं जायत	X, 8, 1.	I, 128.
अयं जायत मनुषो धरीमणि	XVIII, 23, 11.	I, 128, 1—6.
अयं त इन्द्र सोमः	IX, 11, 1.	VIII, 17, 11—13.
अयं ते अस्तु हर्यतः	XVIII, 11, 3.	III, 44.
अयं ते मानुषे जने	IX, 11, 1.	VIII, 64, 10—12.
अयं ते योनिः	II, 11, 2; 17, 3.	III, 29, 10.
अयं देवाय	X, 9, 16	I, 20, 1—3
अयमग्निः सहस्रिणः	II, 11, 2.	VIII, 75, 4.
अयमग्निः सुवीर्यस्य	VI, 4, 7.	III, 16.
अयमिह	II, 11, 2.	IV, 7, 1.
अयं मित्राय	X, 8, 3.	I, 136, 4—6.
अया वाजम्	VI, 6, 15; XII, 5, 23; 12, 14.	VI, 17, 15.
अया वाजं देवहितं सनेम	XVIII, 15, 6.	
अरा इवेद्	VI, 10, 8.	V, 58, 5.
अरूरुचत्	V, 9, 25.	IX, 83, 3.
अर्चन्तस्त्वा	II, 2, 18; III, 10, 4; VI, 4, 1; IX, 22, 5; 27, 2; X, 9, 17; XIV, 52, 11.	V, 13, 1; resp. 1—6.
अर्वन्तो न श्रवसः	X, 11, 5.	VII, 90, 7.
अर्वाग्रथम्	XI, 11, 12.	VI, 37.
अर्वाङेहि	VII, 17, 8.	I, 104, 9.
अर्हन्बिभर्षि	V, 9, 13.	II, 33, 10.
अव ते हेळः	VI, 10, 11; VIII, 11, 5.	I, 24, 14.
अव द्रप्सः	XII, 25, 2.	VIII, 96, 13—15.
अव यत्त्वं शतक्रतो	XII, 5, 12.	X, 134, 4—6.

Pratîka.	*Sâṅkhâyana.*	*Rigveda.*
अवर्मह इन्द्र	X, 7, 11; 8, 3.	I, 133, 6; resp. 6 7.
अव सृज	III, 16, 7.	X, 16, 5.
अवितासि	X, 6, 9.	VIII, [illegible]
अविदद्दक्षम्	VIII, 6, 11.	VI, 44, 7—9.
अविप्रो वा यदविधत्	XVIII, 8, 14.	VIII, 61, 9—18.
अश्मन्वती	IV, 15, 5; XVI, 13, 13.	X, 53, 8.
अश्याम तम्	III, 5, 8; IX, 23, 12.	VI, 5, 7.
अश्याम ते	III, 5, 6.	I, 114, 3.
अश्वं न त्वा	VI, 4, 1; XIV, 56, 6	I, 27, 1—10; resp. 1—3.
अश्वायन्तः	III, 18, 16	X, 160, 5.
अश्विना यज्वरीरिषः	VI, 6, 1; VII, 10, 12.	I, 3, 1—3.
अश्विना वायुना	IX, 20, 34.	III, 58, 7.
अश्विनावेह गच्छतम्	X, 4, 5	V, 78, 1—3.
अषाळ्हं युत्सु	V, 11, 7; VI, 10, 3.	I, 91, 21.
असत्सु मे जरितः साभिवेगः	XVII, 9, 6	X, 27.
असावि देवम्	VII, 27, 3.	VII, 21.
असावि सोम इन्द्र ते	XII, 26, 8; XVIII, 18, 4	I, 84, 1—3; resp. 1—6.
असावि सोमः पुरुहूत	VII, 23, 7.	X, 104
असुनीते	XVI, 13, 14	X, 59, 5—7.
अस्तभ्नाद्द्याम्	V, 14, 19, VI, 10, 11; IX, 2, 3.	VIII, 42, 1; resp. 1—3.
अस्तावि मन्म	XVI, 21, 27.	VIII, 52, 9. 10
अस्ति सोमो अयं सुतः	XIII, 7, 2	VIII, 94, 4—9
अस्तेव सु प्रतरम्	IX, 3, 4; XII, 12, 5,	X, 42, 1—10; resp. 1—3.
अस्थूरि नो गार्हपत्यानि सन्तु	IV, 12, 10.	VI, 15, 19 C.
अस्मभ्यं तद्दिवः	VI, 10, 10.	II, 38, 11.
अस्मा अस्मा इदन्धस.	XVIII, 11, 2	VI, 42, 4.
अस्मा अस्मै	X, 6, 14; XII, 4, 9	

Pratika.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
अस्मा इदु	X, 11, 7.	I, 61.
अस्मा इदु प्र तवसे	XII, 4, 17.	
अस्माकमग्ने अध्वरम्	III, 10, 4; IX, 22, 5; 27, 2.	V, 4, 8.
अस्माकमत्र पितरस्त आसन्	XII, 11, 14.	IV, 42, 8—10.
अस्मिन्पदे	XIII, 29, 13.	II, 35, 14.
अस्य पिबतम्	V, 10, 21.	VIII, 5, 14.
अस्य प्रत्नाम्	II, 11, 2.	IX, 54, 1.
अस्य मदे पुरु वर्पांसि	IX, 12, 4.	VI, 44, 14.
अस्य वामस्य पलितस्य होतुः	XVIII, 22, 7.	I, 164.
अस्य हि स्वयशस्तरम्	X, 3, 12; 8, 12.	V, 82, 2. 3.
अहं रुद्रेभिः	VI, 11, 11.	X, 125, 1—6.
अहं दां गृणते	IX, 16, 3.	X, 49.
अहं च त्वं च	XVI, 18, 13.	VIII, 62, 11.
अहं भुवम्	IX, 11, 3; X, 4, 11; 11, 7.	X, 48.
अहश्च कृष्णम्	X, 8, 15.	VI, 9.
आ कलशा अनूषत	VII, 15, 8.	IX, 65, 14.
आ कलशेषु धावति	VII, 15, 8.	IX, 17, 4.
आगन्देवः	V, 6, 7.	IV, 53, 7.
आ गोमता	X, 9, 4; XV, 8, 16. 17.	VII, 72, 1—3; resp. 72. 73.
आग्निं न स्ववृक्तिभिः	X, 5, 2; XVIII, 23, 7.	X, 21; resp. 21, 1—8.
आग्निरगामि	XII, 11, 16.	VI, 16, 19—21.
आ घा ये	III, 12, 8.	VIII, 45, 1.
आ घा ये अग्निमिन्धते	XII, 11, 20; XVIII, 7, 6.	VIII, 45, 1—3; resp. 1—14.
आ चर्षणिप्राः	XVII, 9, 5.	I, 177.
आ तू न इन्द्र क्षुमन्तम्	VII, 15, 3; IX, [illegible] 1.	VIII, 81, 1; resp. 1—3.
आ तू न इन्द्र मद्र्यक्	IX, 13, 2.	III, 41.
आ तू न इन्द्र वृत्रहन्	IX, 12, 1; XVIII, 13, 4.	IV, 32, 1—3; resp. 1—21.
आ तू भर	III, 2, 5.	III, 36, 9.

Pratika	*Sankhayana*	*Rigvedo.*
आ ते अग्न इधीमहि	XII, 10, 11.	V, 6, 4.
आ ते अग्न ऋचा	XII, 10, 11	V, [illegible] 5—7
आ ते पितः	IV, 20, 2, VI, 11, 10, VIII, 6, 3	II, 33, 1—15, resp 1—6 resp 1
आ ते वत्सो मनो यमत्	IX, 23, 12, XII, 11, 16	VIII, 11, 7, resp 7—9
आ ते शुष्मो वृषभ	VI, 10, 7.	VI, 19, 9
आत्मन्वत्	V, 10, 8	IX, 74, 4
आ त्वमद्या गहि	IX, 16, 1.	VIII, 82, 4—6
आ त्वा गिरः	X, 6, 4	VIII, 95, 1—3
आ त्वा गिरो रथीरिव	XVIII, 18, 13.	VIII, 95, 1—9
आ त्वा जुवः	X, 7, 3	I, 134 1
आ त्वा रथं यथोतये	VII, 19, 8, XV, 2, 5, XVII, 9, 2	VIII, 68, 1—3
आ त्वा वहन्तु हरयः	VII, 4, 1, IX, 6, 4, XI, 7, 4	I, 16, 1—9, resp 1—3
आ त्वा विशन्त्वाशवः	IX, 10, 3	I, 5, 7—9
आ त्वा विशन्त्विन्दवः	IX, 19, 3, XVIII, 7, 12	VIII, 92, 22—24, resp 22—33
आ त्वा सहस्रम्	XII, 9, 11.	VIII, 1, 24—25
आ त्वेता नि षीदत	IX, 16, 1	I, 5, 1—3
आदङ्गिराः प्रथमं दधिरे वय	XVIII, 6, 5	I, 83, 4—6
आ दशभिः	V, 10, 8	VIII 72, 8.
आदह स्वधाम्	IX, 17, 2	I, 6, 4—10
आदित्यानामवसा	VIII 1, 4	VII, 51, 1
आदित्यासो अदितिः	VIII, 1, 6.	VII, 51, 2
आ देवानाम्	III, 3, 3.	X, 2 3
आ देवो यातु	VI, 10, 10	VII, 45, 1
आ देवो यातु सविता सुरत्न	X, 5, 23, XVI, 1, 21	VII, 45, 1—4, resp 1
आ दैव्या	VI, 10, 5	VII, 97, 2
आ धूर्षु	IX, 6, 1	VII, 34, 4
आ धूर्ष्वस्मै	X, 13, 13, XII, 3, 23, XVIII, 15, 6.	VII, 34, 1

Pratîka.	*Sânkhâyana.*	*Rigveda.*
आ धेनवः	VI, 7, 7.	V, 43, 1.*
आ न इन्द्रो दूरात्	X, 2, 5.	IV, 20.
आ न इन्द्रो दूरादा न आसात्	XII, 3, 9.	IV, 20.
आ नः स्तुत उप वाजेभि- रूती	XII, 3, 13,	IV, 29.
आ मक्षे गन्त मरुतः	XVIII, 18, 4.	I, 175, 2—5.
आ नूनमश्विनोर्ऋषिः	V, 10, 11.	VIII, 9, 7.
आ नो अग्ने सुचेतुना	III, 16, 24.	I, 79, 9.
आ नो गन्तम्	VII, 11, 2; XII, 2, 15.	V, 71.
आ नो गोमन्तम्	XI, 8, 3.	VIII, 5, 10—12.
आ नो दिवो बृहतः पर्व- तादा	VI, 10, 2.	V, 43, 11.
आ नो देव	X, 9, 4	VII, 30, 1—3.
आ नो देवः सविता त्राय- माणः	VI, 10, 10.	VI, 50, 8.
आ नो बर्हिः	XII, 2, 14.	X, 35, 10
आ नो भद्राः	VIII, 3, 16; X, 13, •18, XI, 15, 9; XV, 8, 1; XVIII, 22, 8.	I, 89, 1—8. 10; resp. 1—10.
आ नो भर दक्षिणेन	VII, 15, 3.	VIII, 81, 6.
आ नो मित्रावरुणा	VII, 11, 2; XI, 8, 8; XII, 1, 3.	III, 62, 16—18, resp. 16.
आ नो मित्रावरुणा†	VIII, 12, 7.	VII, 65, 4.
आ नो यज्ञं दिविस्पृशम्	X, 6, 6; XIV, 57, 5.	VIII, 101, 9. 10.
आ नो वायो	X, 6, 6, XIV, 57, 5.	VIII, 46, 25; resp. 25—26.
आ नो विश्वाभिरूतिभिः	V, 9, 21; VI, 6, 4; X, 5, 4.	VIII, 8, 1—3; resp. 1—23.
आ नो विश्वाभिरूतिभिः सजोषाः	VI, 10, 7.	VII, 24, 4.

---

* According to the Commentary.

† Comm. इत्यज्ञद्दिविति। अत्रयत्यपि त्रिष्टुभायात्

Pratika	*Sānkhayana*	*Rigveda.*
आ नो विश्वासु हव्य	X, 6, 6, XVIII, 10, [illegible]	VIII, 90, 1—3, resp 1—6.
आ नो विश्वे सजोषसः	XII, 6, 12, XVIII, 10, 12	VIII, 54, 3 4
आपूर्णो अस्य	VII, 17, 11	III, 32, 15
आपो अस्मान्	IV, 15, 4	X, 17, 10.
आपो न देवीः	VI, 7, 6	I, 83, 2
आपो रेवतीः	VI, 3, 11, IX, 20, 7	X, 30, 12
आपो हि ष्ठा	IV, 11, 6, 15, 3, VIII, 6, 7, 7, 12 20, IX, 23, 6, XIV, 57, 7	X, 9, 1—3, resp 1—9, resp 1.
आ प्यायस्व	I, 15, 4 *	I, 91, 16
आ प्यायस्व समेतु ते	VII, 5, 17, 15, 4.	I, 91, 16, resp 16—18
आ प्र द्रव परावतः	XVIII, 13, 7	VIII, 82, 1—7
आ भाति	V, 9, 23, VI, 6, 6, XV, 8, 14	V, 76, 1—5, resp V, 76 77
आ मन्द्रैरिन्द्र	XII, 9, 11	III, 45, 1 2
आ मन्द्रैरिन्द्र हरिभिः	IX, 5, 9, XVIII, 11, 3	III, 45, 1—3, resp 1—5
आमासु पक्वमैरय	XVIII, 11, 2	VIII, 89, 7
आ मित्रे वरुणे	X, 4, 6	V, 72, 1—3
आ मे हवम्	VI, 6, 2, XV, 8, 13	VIII, 63
आ यं हस्ते न खादिनम्	III, 13, 17	VI, 16, 40
आयं गौः	X, 13, 21 27, XIII, 11, 2 6	X, 159, 1—3.
आ यज्ञैः	XI, 11, 7	V, 17, 1—4
आ यन्न पत्नीः	X, 7, 7	VII, 34, 20
आ यात्वग्नि	IX, 6, 15	VIII, 69 10
आ यात्विन्द्रोऽवसे	X, 2 4	IV, 21

* Comm. आ प्यायस्व समेतु ते पुरोनुवाक्या — आ प्यायस्व मदिन्तमेत्येषा न भवति। मासशौरर्थितत्वात्। अप्राप्तत्वात्। एवमपि सति याज्यायां सकलपादपाठः। अनेनैव क्रमेण तत्र लिखा मा भूदिति। ननु आप्यायितवतीनामिति तत्राक्ते कथं स्यादेव। आपादिष्टैर्याभिरितिवदाम्नोत। सोमाप्यायने तु साम विश्वभिर्यज्ञाभिरिति लिङ्गात् श्रुतरामाम्नोत। सकलपादपाठः।

Pratika.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
आ याहि कृणवाम	XII, 4, 13.	VIII, 62, 4—6.
आ याहि वनसा सह	X, 9, 16; XVIII, 15, 3.	X, 172.
आ याहि सुषुम	VII, 12, 1. 2; XII, 1, 4.	VIII, 17, 1—13 resp. 1—3.
आ याह्यद्रिभिः	X, 4, 5.	V, 40, 1—3.
आ याह्यद्रिभिः सुतम्	XVIII, 12, 6.	V, 40, 1—3.
आ याह्यर्वाङ्	XI, 4, 9.	III, 43.
आ याह्यर्वाङुप वन्धुरेष्ठाः	XVIII, 19, 6.	III, 43.
आ रुद्रासः	X, 6, 20; XI, 6, 8.	V, 57.
आ व इन्द्रं क्रिविं यथा	XVIII, 13, 5.	I, 30, 1—5.
आ वां रथः	X, 7, 4; 8, 8.	I, 135, 4; resp. 4—6.
आ वां रथो रोदसी बद्बधानः	VI, 6 6.	VII, 69—74.
आ वां राजानौ	IX, 2, 5; XII, 10, 5.	VII, 84; resp. 1—3
आ वां वाहिष्ठः	XI, 6, 2	VIII, 26, 4—6
आ वां सहस्रम्	X, 6, 6, XI, 6, 2.	IV, 46, 3—5.
आ वां धियः	X, 7, 3	I, 135, 5.
आ वामुपस्थम्	V, 13, 8.	II, 41, 21.
आ वां मित्रावरुणा	VIII, 12, 7.	I, 152, 7.
आ वायो भूष	X, 10, 4, 11, 5.	VII, 92, 1; resp. 1. 3. 5.
आ विश्वदेवम्	IX, 26, 3; X, 3, 13; XVI, 1, 21.	V, 82, 7; resp 7—9.
आ विश्ववारा	X, 11, 5.	VII, 70, 1—3.
आ वृत्रहणा	VI, 10, 9.	VI, 60, 3.
आ वृषस्व पुरूवसो	XVIII, 8, 13.	VIII, 61, 3—6.
आ वेधसम्	VI, 10, 5.	V, 43, 12.
आ वो राजानम्	XIV, 57, 3.	IV, 3, 1.
आ वो वहन्तु	VIII, 2, 8.	I, 85, 6.
आ शर्म	X, 11, 8.	VIII, 18, 16—19.
आ शुभ्रा	X, 12, 8.	VII, 68, 1—3.
आशुः शिशानः	VIII, 15, 10.	X, 103.
आश्रुत्कर्ण	XII, 26, 6.	I, 10, 9—11.

Pratika	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
आश्विनावश्वावत्या	VI, 6, 2	I, 30, 17—19.
आ स एतु य ईवदा	XVI, 11, 24.	VIII, 46, 21 ff
आ सत्यो यातु	X, 11, 7; XI, 14, 11; XII, 3, 13.	IV, 16
आ सत्यो यातु मघवाँ ऋजीषी	XVIII, 19, 8.	IV, 16
आ सुते सिञ्चत श्रियम्	V, 10, 11.	VIII, 72, 13.
आहं पितॄन्	III, 16, 6.	X, 15, 3
इच्छन्ति त्वा	XII, 5, 22	III, 30.
इळामग्ने	V, 19, 9.	III, 1, 23.
इळायास्त्वा	III, 14, 11.	III, 29, 4.
इत्था हि सोमे	X, 6, 9; XII, 5, 11.	I, 80, 1—16; resp. 1—3
इत्था हि सोम इन्मदे	XVIII, 6, 4.	I, 80, 1—3.
इदं वसो सुतम्	IX, 14, 1.	VIII, 2, 1—3
इदं वसो सुतमन्धः	VII, 19, 9; XVII, 9, 3.	
इदं विष्णु	I, 8, 8, XV, 8; 11. 12	I, 22, 17; resp. 16—21.
इदं ह्यन्वोजसा	IX, 15, 1; XVIII, 7, 15	III, 51, 10—12.
इदं त एकं पर ऊ त एकम्	XVIII, 1, 8.	X, 56, 1.
इदं ते पात्रं सनवित्तमिन्द्र	IX, 14, 3	X, 112, 6.
इदं ते सोम्यं मधु	VII, 4, 3.	VIII, 65, 8.
इदं त्यत्पात्रम्	IX, 10, 4.	VI, 44, 16.
इदमापः	I, 12, 8; V, 18, 12.	I, 23, 22—24.
इदमित्था	X, 8, 14; XII, 8, 2; 9, 6.	X, 61.
इन्द्र इत्सोमपा	X, 3, 6	VIII, 2, 4—6
इन्द्र इत्सोमपा एकः	XVIII, 7, 4.	VIII, 2, 4—27.
इन्द्र इषे	X, 11, 8	VIII, 93, 34.
इन्द्र ऋभुभिर्वाजवद्भिः	VIII, 2, 5; XIV, 3, 12.	III, 60, 5; resp. 5—7.
इन्द्रं वयं महाधने	IX, 20, 3.	I, 7, 5.
इन्द्रं वर्धन्तु	IX, 18, 1.	VIII, 13, 16—18.

Pratika.	Sāṅkhāyana	Rigveda.
इन्द्रं विश्वाः	XI, 11, 12; XII, 26, 1.	I, 11, 1—8; resp. 1—3.
इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्	XVIII, 16, 3.	I, 11, 1—8.
इन्द्रं वृत्राय हन्तवे	XVIII, 6, 2; 12, 3.	VIII, 12, 22; resp. 22—24.
इन्द्रं वो विश्वतः	I, 8, 14; IX, 27, 2 (Comm)	I, 7, 10.
इन्द्रं स्तव	XII, 4, 21; XIV, 24, 4; 33, 22.	X, 89
इन्द्रः किल	XI, 14, 3.	X, 111, 3.
इन्द्रः पूर्भिद्	VII, 23, 6.	III, 34.
इन्द्रः सुतेषु सोमेषु	IX, 18, 1; XVIII, 12, 1.	VIII, 13, 1—3; resp. 1—33.
इन्द्र क्रतुम्	IX, 20, 24; XII, 9, 16.	VII, 32, 26. 27.
इन्द्र क्रतुविदम्	VII, 12, 4.	III, 40, 2.
इन्द्र क्षत्रम्	III, 1, 3; VI, 10, 7	X, 180, 3.
इन्द्र ज्येष्ठम्	XII, 9, 16.	VI, 46, 5. 6.
इन्द्र तुभ्यमिन्मघवन्	XI, 12, 5.	VI, 44, 10—19.
इन्द्र त्रिधातु	X, 4, 10.	VI, 46, 9. 10.
इन्द्र त्रिधातु शरणम्	VI, 13, 3.	VI, 46, 9.
इन्द्र त्वा वृषभम्	VII, 4, 7; 12, 3; IX, 9, 2.	III, 40, 1; resp. 1—9.
इन्द्र दृह्य	XI, 9, 9.	X, 100.
इन्द्रं नरः	VI, 10, 7; X, 11, 5.	VII, 27, 1; resp. 1—3.
इन्द्र नेदीय एदिहि	VII, 10, 10; XII, 6, 12 etc	VIII, [illegible], 5. 6.
इन्द्र पिब तुभ्यं सुतो मदाय	XI, 10, 7.	VI, 40.
इन्द्र मरुत्वः	VII, 19, 2, X, 5, 8.	III, 51, 7; resp. 7—9.
इन्द्र मरुत्व इह पाहि सोमम्	XIV, 3, 6	III, 51, 7—9.
इन्द्रमिद्गाथिनः	VII, 14, 1; XII, 1, 4; XVIII, 2, 2.	I, 7, 1—3.

Pratîka.	*Sâṅkhâyana.*	*Rigveda.*
इन्द्रमिद्गाथिनो बृहत्	IX, 10, 1; XIII, 7, 5.	I, 7, 1—3; resp. 1—10.
इन्द्रमिद्देवतातये	X, 5, 18.	VIII, 3, 5. 6.
इन्द्रमीशानमोजसा	XII, 26, 1.	I, 11, 8. 6. 7.
इन्द्र वाजेषु	IX, 10, 2.	I, 7, 4—10
इन्द्रवायू इमे	VII, 2, 2; 10, 10.	I, 2, 4; resp. 4—6.
इन्द्रश्च वायवेषां सुतानाम्	X, 4, 5.	V, 51, 6. 7.
इन्द्रश्च वायवेषां सोमानाम्	X, 5, 4.	IV, 47, 2—4.
इन्द्रश्च सोमम्	VIII, 2, 7.	IV, 50, 10.
इन्द्र सोमं सोमपते	X, 3, 8; XIV, 33, 22.	III, 32.
इन्द्र सोममिमं पिब	XII, 5, 9.	X, 24, 1—3
इन्द्र सोमं पिब ऋतुना	VII, 8, 5.	VII, 15, 1 ff.
इन्द्रस्य नु वीर्याणि	VII, 20, 8; X, 13, 14; XVIII, 19, 2.*	I, 32.
इन्द्रा को वां वरुणा	XII, 11, 22.	IV, 41.
इन्द्राग्नी अवसा	I, 8, 11; XII, 2, 8.	VII, 94, 7; resp. 7—9.
इन्द्राग्नी आ गतं सुतम्	VII, 13, 1. 2. 4; XII, 1, 5.	III, 12, 1—10, resp. 1—3.
इन्द्राग्नी युवं सु नः	XVIII, 16, 1.	VIII, 40.
इन्द्राग्नी युवामिमे	XII, 1, 5.	VI, 60, 7—9.
इन्द्रा नु पूषणा	VI, 11, 1.	VI, 57.
इन्द्रापूष्णोः प्रियमप्येति	XVI, 3, 32	I, 162, 2D.
इन्द्राय मद्वने सुतम्	IX, 10, 1; XVIII, 6, 2.	VIII, 92, 19—21.
इन्द्राय साम गायत	IX, 5, 9; XII, 12, 12, XVIII, 13, 10.	VIII, 98, 1—3; resp. 1—12
इन्द्राय सोमाः प्रदिवो विदानाः	VII, 17, 10.	III, 36, 2.
इन्द्राय हि द्यौः	X, 7, 11; XII, 3, 12.	I, 131, 1; resp. 1—3.
इन्द्रा याहि चित्रभानो	VII, 10, 13.	I, 3, 4—6.
इन्द्रायेन्दो मरुत्वते	VII, 15, 16.	IX, 64, 22—24.

* According to the Comm.

Pratîka.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
इन्द्रावरुणा मधुमत्तमस्य	IX, 2, 6.	VI, 68, 11.
इन्द्रावरुणा युवमध्वराय	XII, 10, 6. 12; 11, 15.	VII, 82.
इन्द्रावरुणा युवमध्वराय नः	IX, 2, 4; XIV, 35, 2.	
इन्द्रावरुणा सुतपौ	VIII, 2, 6.	VI, 68, 10.
इन्द्राविष्णू पिबतम्	VIII, 2, 10.	VI, 69, 7.
इन्द्राविष्णू मदपती मदानाम्	IX, 4, 7.	VI, 69, 3.
इन्द्रे अग्ना	VII, 14, 1.	VII, 94, 4—6.
इन्द्रे अग्ना नमो बृहत्	XII, 1, 5.	
इन्द्रेण सं हि	XII, 1, 4; XVIII, 2, 2.	I, 6, 7—9.
इन्द्रेहि मत्सि	IX, 14, 1. 2.	I, 9.
इन्द्रो दधीचः	IX, 6, 11, XII, 1, 4, XVIII, 2, 2.	I, 84, 13—15.
इन्द्रो मदाय	X, 6, 16, XII, 4, 12, XII, 7, 6.*	I, 81, 1—9; resp. 1—3, resp. I, 81, 1—9; 82, 1—5.
इन्द्रो रथाय	X, 11, 6; XI, 4, 6.	V, 31.
इन्द्रो राजा	VI, 10, 7.	VII, 27, 3.
इमं यज्ञम्	III, 12, 5.	I, 91, 10.
इमं यम	VIII, 6, 13.	X, 14, 4.
इमं स्तोमम्	IV, 2, 10, VIII, 2, 11; X, 8, 15.	I, 94, 1—16; resp. 1.
इमं जीवेभ्यः	IV, 16, 5.	X, 18, 4.
इमं नु मायिनम्	X, 5, 8.	VIII, 76, 1—3.
इमं नो यज्ञम्	V, 18, 1; X, 12, 15; XV, 1, 26.	III, 21.
इममिन्द्र सुतं पिब	XI, 11, 19; XII, 26, 7. 8.	I, 84, 4. 5; resp. 4—6.
इममू षु	X, 6, 2. 20.	VI, 15, 1—9.
इममू षु वो अतिथिमुषर्बुधम्	XIV, 57, 9.	VI, 15, 1—4.
इमं महे विदथ्याय	XV, 3, 2.	III, 54.

* Comm इन्द्रो मदायेति चतुर्दश

Pratika	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
इमं मे वरुण	III, 14, 5; IX, 26, 8 (Comm.)	I, 25, 19.
इमा अभि प्र णोनुमः	XII, 11, 20	VIII, 6, 7—9.
इमा उ त्वा	XI, 5, 1.	VI, 21.
इमा उ त्वा पुरुतमस्य	X, 10, 5; XIV, 24, 4; 60, 2; 71, 3.	
इमा उ त्वा पुरुतमस्य कारोर्हव्यं वीर हव्या हवन्ते	XIV, 50, 2.	
इमा उ त्वा पुरूवसो	XI, 11, 11.	VIII, 3, 3. 4
इमा उ वां दिविष्टयः	VI, 6, 8; X, 6, 6	VII, 74, 1—6 resp 1—3.
इमा उ वां भृमयः	XII, 11, 24.	III, 62, 1—3.
इमा जुह्वाना	II, 4, 4, VI, 10, 2.	VII, 95, 5.
इमा नारीः	IV, 16, 6.	X, 18, 7.
इमानि वां भागधेयानि	XII, 11, 17.	VIII, 59, 1—5.
इमा नु कम्	X, 10, 7; XII, 12, 14.	X, 157.
इमा नु कं भुवना सीषधाम	XVIII, 15, 2.	
इमां ते धियम्	IX, 17, 3; X, 10, 6	I, 102, 1—10.
इमां धियं शिक्षमाणस्य	V, 6, 3; VI, 10, 11.	VIII, 42, 3.
इमामू षु	VII, 24, 6.	III, 36.
इमां मे अग्ने समिधम्	V, 11, 2. 10.	II, 6, 1—3.
इमा रुद्राय	IV, 20, 2.	I, 114.
इमा रुद्राय स्थिरधन्वने	IV, 20, 2.	VII, 46.
इमे विप्रस्य	VI, 4, 1.	VIII, 43.
इमो अग्ने	II, 2, 15.	VII, 1, 18.
इयं या नीच्यर्किणी	XVIII, 11, 2.	VIII, 101, 13.
इयं वामस्य	III, 12, 7.	VII, 94, 1.
इयं वामस्य मन्मनः	VII, 13, 4; XII, 1, 5.	VII, 94, 1—9; resp. 1—3.
इयं ते नव्यसी	XIV, 56, 6	VIII, 74, 7—9.
इयमददात्	X, 5, 4; 6, 6; 8, 3.	VI, 61, 1—3.
इह त्वष्टारम्	I, 15, 4.	I, 13, 10.
इहेन्द्राग्नी उप ह्वये	VII, 13, 3; XII, 2, 19.	I, 21, 1—5, resp. 1—6.

Pratīka.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
इहेह वः	III, 13, 14.	VII, 59, 11.
इहेव वः	X, 2, 7.	III, 60.
इहोप यात	VIII, 2, 3.	IV, 35.
ईळिष्वा हि	VI, 4, 9.	VIII, 23.
ईळे च त्वा	IX, 23, 12.	III, 1, 15.
ईळेन्यः	I, 4, 8.	III, 27, 13—15.
ईळे द्यावापृथिवी	V, 9, 24, VI, 6, 13.	I, 112.
उग्रो जज्ञे	XI, 7, 7.	VII, 20.
उच्चाद्वाय	VII, 4, 10.	VIII, 40, 11.
उच्छिष्टं चम्वोर्भर	XV, 23 (p. 193, 11. 12).	I, 28, 9: 5—8.
उच्छ्रयस्व वनस्पते	V, 15, 3.	III, 8, 3.
उच्छ्वञ्चमाना	IV, 15, 8.	X, 18, 12.
उच्छ्वञ्चस्व	IV, 15, 8.	X, 18, 11.
उत ग्ना व्यन्तु	I, 15, 4.	V, 46, 8.
उत त्वामदिते महि	II, 2, 14; IX, 27, 2. (Comm.)	VIII, 67, 10.
उत देवा अवहितम्	XVI, 13, 4.	X, 137.
उत नः प्रिया	X, 4, 5, 8, 4; XI, 6, 2.	VI, 61, 10—12.
उत नो देव्यदितिः	XI, 6, 2.	VIII, 25, 10—12.
उत नो ब्रह्मन्नविषः	III, 7, 5.	III, 13, 6.
उत नोऽहिर्बुध्न्यः शृणोतु	VIII, 6, 8	I, 186, 5.
उत ब्रुवन्तु जन्तवः	III, 13, 17.	I, 74, 3.
उत माता बृहद्दिवा	X, 7, 12.	X, 64, 10.
उत वां विक्षु	III, 8, 19.	I, 153, 4.
उत स्या नः सरस्वती घोरा	X, 3, 5; 6, 7.	VI, 61, 7—9.
उत स्या नः सरस्वती जुषाणा	X, 10, 4; XVII, 8, 10	VII, 95, 4—6.
उत्तिष्ठताव पश्यत	VII, 16, 2. 3. 4; X, 13, 6.	X, 179, 1 2. 3; resp. 1.
उत्तिष्ठन्नोजसा	X, 13, 6.	VIII, 76, 10.
उत्तिष्ठन्नोजसा सह	XII, 1, 4; XVIII, 2, 2; 7, 15.	VIII, 76, 10—12.
उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते	IV, 16, 7; V, 10, 9; 14, 9; X, 3, 7.	I, 40, 1. 2; resp. 1.

Pratīka.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
उतूर्वयाणं धृषता	XIV, 49, 3.	VI, 18, 13 D (Cf. नमू इति)
उत् ते स्तभ्नामि	IV, 15, 8.	X, 18, 13.
उत् त्वा मन्दन्तु स्तोमाः	XVIII, 13, 6.	VIII, 64.
उत् सूर्यो बृहदर्चींषि	XI, 13, 26.	VII, 62, 1.
उदग्ने शुचयः	II, 2, 10, III, 19, 11.	VIII, 44, 17.
उदप्रुतः	IX, 3, 4; XII, 12, 9.	X, 68.
उदिन्न्वस्य रिच्यते	VII, 24, 3; XII, 4, 22; XVIII, 8, 10.	VII, 32, 12. 13; resp. 12—15.
उदीरताम्	III, 16, 5; VIII, 6, 13; 7, 16; [XIV, 57, 11]	X, 15, 1; resp. 1—3
उदीरय	III, 13, 12.	V, 42, 3
उदीराथाम्	VI, 6, 2; XV, 8, 13.	VIII, 73, 1—18; resp. 1—9.
उदीर्ष्व नारि	XVI, 13, 13.	X, 18, 8.
उदीर्ष्वातः पतिवती	XVI, 13, 13.	X, 85, 21.
उदीर्ष्वातो विश्वावसो	XVI, 13, 13.	X, 85, 22.
उदुत्तमं वरुण	VI, 10, 11, VIII, 11, 5.	I, 24, 15.
उदु त्यं जातवेदसम्	IX, 20, 21; XVIII, 2, 2 3 5.	I, 50, 1—9; resp. 1—3
उदु त्यद्दर्शतम्	XI, 13, 27; XIII, 8, 2.	VII, 66, 14. 15
उदु त्ये मधुमत्तमाः	VII, 23, 5; XII, 4, 22.	VIII, 3. 15. 16.
उदु ब्रह्माणि	VII, 23, 8; XII, 4, 3; XVIII, 19, 9.	VII, 23.
उदु ष्य देवः सविता दमूनाः	X, 6, 18.	VI, 71, 4—6.
उदु ष्य देवः सविता सवाय	X, 8, 14.	II, 38.
उदु ष्य देवः सविता हिरण्यया	V, 10, 12, X, 4, 14; XIV, 3, 12	VI, 71, 1; resp. 1—3.
उद्वेदभि	VII, 12, 4; IX, 11, 2; XII, 2, 7.	VIII, 93, 1—3; resp. 1—33.

Pratika.	*Sānkhāyana.*	*Rigveda.*
उद्वेदभि श्रुतामघम्	XVIII, 2, 2.	VIII, 93, 1—3.
उद्यत्सहः	IX, 14, 3.	V, 31, 8.
उद्यद्ब्रध्नस्य	IX, 5, 18.	VIII, 69, 7.
उद्वयम्	IV, 13, 1.	I, 50, 10.
उद्वां चक्षुः	X, 9, 4.	VII, 61, 1—3.
उद्वां चक्षुर्वरुण सुप्रतीकम्	XIV, 25, 2.	VII, 61.
उप क्रमस्वा भर	VII, 15, 8.	VIII, 81, 7.
उप ते स्तोमान्	IX, 26, 8 (Comm.)	I, 114, 9.
उप त्वाग्ने	II, 12, 2; V, 14, 11.	I, 1, 7—9.
उप त्वा जामयः	XIV, 52, 5.	VIII, 102, 13—15.
उप त्वा जुह्वः	II, 2, 17.	VIII, 44, 5.
उप नः सुतमा गतम्	VII, 11, 4.	V, 71, 3.
उप नः सुतमा गहि सोम- [मिन्द्र	IX, 18, 3.	III, 42.
उप नो हरिभिः	X, 8, 9; XI, 9, 3.	VIII, 93, 31—33.
उपप्रयन्तो अध्वरम्	II, 11, 2; VI, 4, 1; X, 2, 2, XIV, 51, 12.	I, 74, 1; resp. 1—9; resp. 1. 2.
उप प्रागात्	XVI, 3, 23.	I, 163, 12 13.
उप प्रियम्	V, 14, 16.	IX, 67, 29.
उपसद्याय	V, 11, 1. 11; VI, 4, 1.	VII, 15, 1—3; resp. 1—15.
उप स्रक्वेषु	XII, 2, 20.	VIII, 72, 15.
उपहूताः	III, 16, 6.	X, 15, 5.
उप क्षये	V, 10, 1.	I, 104, 20.
उपो रुरुचे	VI, 5, 6.	VII, 77—80.
उपो षु शृणुहि	III, 17, 2.	I, 82, 1.
उभयं शृणवत्	VII, 20, 7; XII, 5, 19; XVI, 21, 27.	VIII, 61, 1. 2; resp. 1—4.
उभा देवा दिविस्पृशा	X, 3, 5.	I, 23, 2. 3.
उभा पिबतम्	V, 10, 18; IX, 20, 32.	I, 46, 15.
उभा वाम्	II, 11, 2; VI, 10, 9.	VI, 60, 13.
उभे यदिन्द्र	XII, 3, 10.	X, 134, 1—3.
उरुं यज्ञाय	XII, 26, 4.	VII, 99, 4—6.
उरुं हि राजा	III, 14, 20; VIII, 10, 2.	I, 24, 8.

Pratika.	*Sāṅkhāyana*	*Rigveda.*
उरुं नः	VI, 10, 7, IX, 6, 1; 26, 3, XI, 14, 18; XII, 5, 2.	VI, 47, 8.
उरु णो लोकमनु नेषि विद्वान्	XVIII, 4, 1.	VI, 47, 8.
उरोष्ट इन्द्र राधसः	XVIII, 18, 7.	V, 38, 1. 2.
उरौ महान्	III, 5, 5.	III, 1, 11.
उर्वी पृथ्वी	III, 12, 9	I, 185, 7.
उशना यत्सहस्यैरयातम्	XIV, 27, 18	V, 29, 9 A (Cf अर्चन्त)
उशन्तस्त्वा	III, 16, 23	X, 16, 12.
उशन्नु षु णः	VII, 22, 6.	IV, 20, 4.
उषसः पूर्वाः	XV, 3, 2	III, 55
उषस्तच्चित्रम्	VI, 5, 10.	I, 92, 13—15.
उषासानक्ता	XI, 9, 10; 12, 17.	X, 30
उषो भद्रेभिः	VI, 5, 4.	I, 49.
ऊर्ध्व ऊ षु णः	V, 15, 8.	I, 36, 13
ऊर्ध्व ऊ षु णो अध्वरस्य होतः	XIV, 56, 2. 3	IV, 6, 1—9 10, 11.
ऊर्ध्वो अग्निः	X, 11, 5.	VII, 39, 1—3.
ऊर्ध्वो नः	V, 15, 8	I, 36, 14.
ऋजीषी वज्री	VII, 23, 9	V, 40, 4.
ऋजुनीती	X, 9, 16	I, 90, 1—5.
ऋजुनीती नः	XII, 2, 14	I, 90, 1.
ऋतस्य हि शुरुधः (पाद)	XIV, 16, 10.	IV, 23, 8 (Cf. कथा महाम्)
ऋतुर्जनित्री	IX, 4, 3; XI, 14, 10. 22; XII, 26, 12.	II, 13, 1—13; resp. 1—9
ऋतेन यौ	III, 8, 19, IX, 27, 2.	I, 23, 5.
ऋधगित्था	X, 6, 6	VIII, 101, 1. 2.
ऋभुर्विभ्वा	X, 6, 18.	IV, 34.
एतमु त्यं दश क्षिपः	VII, 15, 7*	IX, 15, 8
एतं मृजन्ति मर्ज्यम्	VII, 15, 7.	IX, 15, 7.

* Comment मुख्यप्रतीकत्वे प्राधान्येन व्यवस्था It remains doubtful, whether the verses have been arranged in the S'āṅkhāyana S'ākha in the same order as in the S'ākala S'ākha

Pratika.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
एता उ त्याः	VI, 5, 12.	I, 93, 1—4.
एतायाम	XI, 8, 5.	I, 33.
एतायामोप गव्यन्त इन्द्रम्	XIV, 11, 8.	
एति प्र होता	VI, 4, 11; XI, 4, 13; XIV, 56, 5.	I, 144, 1—7; resp. 1. 2.
एतेनाग्ने ब्रह्मणा	I, 15, 17	I, 31, 18.
एतो न्विन्द्रं स्तवाम	XII, 23, 7.	VIII, 24, 19*—21.
एदु मध्वो मदिन्तरम्	XII, 25, 6.	VIII, 24, 16—18.
एना वः	VI, 4, 7.	VII, 16.
एना वो अग्निम्	XIV, 54, 3.	VII, 16, 1. 2.
एन्द्र नो गधि	XII, 25, 6.	VIII, 98, 4—6.
एन्द्र याहि हरिभिः	IX, 28, 13, XI, 14, 25; XVIII, 18, 10	VIII, 34, 1; resp. 1—15.
एन्द्र याह्युप	X, 8, 9.	I, 130.
एन्द्र सानसिम्	I, 8, 12, IX, 12, 2.	I, 8, 1; resp 1—10.
एवाग्निर्गोतमेभिः	XIV, 57, 15.	I, 77, 5.
एवा त्वामिन्द्र वज्रिन्नत्र	VII, 22, 5	IV, 19.
एवा न इन्द्रो मघवा	VIII, 6, 17.	IV, 17, 20.
एवा पित्रे	VIII, 3, 15; IX, 27, 2.	IV, 50, 6.
एवा वन्दस्व	V, 14, 20; VI, 10, 11.	VIII, 42, 2
एवा ह्यसि वीरयुः	X, 6, 14; XII, 12, 1.	VIII, 92, 28; resp. 28—30.
एवा ह्यस्य सूनृता	XII, 12, 1.	I, 8, 8—10.
एवेदेष तुविकूर्मिः	XVIII, 7, 5.	VIII, 2, 31—39.
एष प्र पूर्वीः	XI, 14, 16.	I, 56.
एषो उषाः	VI, 6, 2; XV, 8, 13.	I, 46, 1—15; resp. 1—9.
एहि स्तोमाँ अभि स्वर	XVIII, 18, 2.	I, 10, 4—12.
एह्यू षु ब्रवाणि	II, 5, 15, IX, 2, 2.	VI, 16, 16; resp. 16—21.
ऐभिरग्ने	XI, 7, 4; XIV, 52, 5.	I, 14, 1—3.
ऐभिरग्ने सरथम्	VIII, 5, 1.	III, 6, 9.
ओमासश्चर्षणीधृतः	VII, 10, 14; X, 9, 16.	I, 3, 7—9.

* Comm. ऋग्विनु नाभाकात्संधिन इति श्रुतेः । प्राथम्यात् वैयश्वम्

Pratika.	*S'āṅkhāyana.*	*Rigveda.*
कया शुभा	X, 9, 12; 11, 12; XI, 2, 4; 11, 9; 13, 20; XIII, 5, 15; XIV, 39, 9; 84, 5; XV, 2, 9; 7, 1; XVI, 21, 31; 23, 19.	I, 165.
कया शुभा सवयसः सनीळाः	XV, 3, 9.	
कस्त उषः	VI, 5, 2.	I, 30, 20—22.
कस्तमिन्द्र	VII, 22, 3; XVI, 21, 23.	VII, 32, 14. 15.
कस्ते जामिः	XIV, 52, 5. 7.	I, 75, 3—5.
कस्य नूनं कतमस्यामृतानाम्	XV, 22 (p. 192, 12).	I, 24, 1.
का राधत्	V, 9, 20; IX, 20, 12.	I, 120, 1—9.
काव्येभिरदाभ्या	XII, 2, 5. 15.	VII, 66, 17—19.
का सुष्टुतिः	XII, 3, 11.	IV, 24.
किमु श्रेष्ठः	X, 8, 14.	I, 161.
किमु श्रेष्ठः किं यविष्ठो न आजगन्	XVIII, 22, 6.	
कुवित्सु नः	III, 5, 4.	VIII, 75, 11.
कुविदङ्ग	IX, 23, 11; X, 10, 4.	VII, 91, 1; resp. 1. 3.
कुविदङ्ग नमसा ये वृधासः	XVII, 8, 5. 6.	VII, 91, 1—3; 4—6.
कुविदङ्ग यवमन्तः	XIII, 3, 4.	X, 131, 2.
कुह श्रुतः	X, 5, 20.	X, 22.
कृणुष्व पाजः	V, 9, 11.	IV, 4, 1—5.
कृष्णा रजांसि पत्सुतः	III, 5, 10.	VIII, 43, 6.
के ष्ठा नरः	XVI, 11, 9.	V, 61.
को नु वां मित्रावरुणौ	X, 6, 18.	V, 41.
को वस्त्राता वसवः को वरूता	XVII, 8, 9.	IV, 55.
क्रीळं वः	III, 15, 15.	I, 37.

Pratika	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
क्व स्य वीरः	X, 10, 5; XI, 8, 4; 11, 9; [XII, 13, 5]; XV, 8, 18.	V, 30, 1—12.
क्षेत्रस्य पतिना	XV, 8, 15.	IV, 57, 1—3.
गणानां त्वा	V, 9, 18; 14, 19	II, 23, 1—10; resp. 1.
गन्धर्व इत्था	V, 10, 25	IX, 83, 4
गयस्फानो	III, 7, 3; 15, 8	I, 91, 12.
गर्भे नु सन्	XII, 3, 11.	IV, 27.
गायत्साम	X, 11, 6; XI, 11, 9.	I, 173
गायन्ति त्वा	XI, 11, 13, XII, 26, 22.	I, 10, 1—12, resp. 1—6.
गायन्ति त्वा गायत्रिणः	XVIII, 6, 2.	I, 10, 1—3.
गावो यवम्	XVI, 13, 37.	X, 27, 8—11.
गीर्भिर्विप्रः	VI, 10, 9.	VII, 93, 4.
गीर्भिर्वर्धं वृषभं चर्षणीनाम् (Pāda)	XIV, 23, 4.	VI, 18, 1 D (Cf. तमु ष्टुहि)
गृणाना जमदग्निना	VII, 2, 7.	III, 62, 18.
गृहमेधास आ गत	III, 15, 9	VII, 59, 10.
गोमदश्वावत्	VI, 10, 8.	V, 57, 7.
गोमदू षु	VI, 6, 2.	II, 41, 7. 8.
गोकां कवे	IV, 12, 10	IV, 2, 5—7.
गौरमीमेत्	V, 10, 6.	I, 164, 28.
ग्रावाणेव	VI, 6, 6	II, 39.
घृतं मिमिक्षे	VIII, 4, 1.	II, 3, 11.
घृतवती भुवनानाम्	X, 4, 14; XIV, 3, 12.	VI, 70, 1—3.
घृतेन द्यावापृथिवी	XI, 6, 5.	VI, 70, 4—6.
चतुस्त्रिंशत्	XVI, 3, 24.	I, 162, 18.
चर्षणीधृतम्	IX, 2, 3.	III, 51, 1—3.
चित्र इच्छिशोः	XI, 8, 7.	X, 115.
चित्रं देवानाम्	IX, 20, 22; XI, 13, 9. 24; XII, 9, 13.	I, 115.
जनस्य गोपाः	VI, 4, 11; XI, 7, 12.	V, 11.

Pratîka.	*Sâmaḱhigana.*	*Rigveda.*
जनिष्ठा उग्रः	VII, 19, 15; XI, 13, 20.	X, 73, 1—6; resp. 1—11.
जनिष्ठा उग्रः सहसे तुराय	XIV, 31, 5; 19, 2	X, 73.
जनीयन्तः	II, 4, 5; VI, 11, 8.	VII, 96, 4; resp. 4—6.
जरमाणः	XV, 8, 7.	X, 118, 5—7.
जराबोध	XV, 8, 7.	I, 27, 10—12.
जातो जायते	V, 15, 3.	III, 8, 5.
जायेदस्तम्	X, 1, 11.	III, 53, 4.
जुषस्व सप्रथस्तमम्	V, 18, 1; VI, 1, 1; X, 12, 15 (except. r 3 9); XIV, 56, 12, XV, 1, 25.	I, 75.
जुष्टो दमूनाः	III, 1, 4	V, 4, 5
जुषेथां यज्ञम्	XII, 2, 21.	VIII, 39, 1—10.
तं घुम्रायाम्	VI, 6, 6	I, 181—184.
तं वो दस्मम्	VII, 23, 3, XII, 9, 11	VIII, 88, 1. 2.
तं वो दस्ममृतीषहम्	XVIII, 10, 8	
तं शग्मासः	IX, 21, 8.	VII, 97, 6.
तं त्वा घृतस्न ईमहे	II, 2, 6.	V, 11, 3
तक्षन्रथम्	VIII, 3, 11	I, 111.
तं घेमित्था	V, 10, 26.	VIII, 60, 7.*
तं घेमित्था नमस्विनः	XVIII, 8, 1	I, 36, 7. 8.
तच्चक्षुः	III, 17, 6, IV, 13, 1; 15, 4; X, 21, 11.	VII, 66, 16.
ततं मे	X, 8, 19; XI, 5, 4; XVI, 20, 16.	I, 110.
तत्त इन्द्रियम्	X, 11, 7.	I, 103.
तत्त्वा यामि	III, 11, 5; VI, 10, 11.	I, 24, 11.
तत्त्वा यामि	XII, 9, 11.	VIII, 3, 9. 10.
तत्त्वा यामि सुवीर्यम्	VII, 23, 3; XVIII, 8, 11.	

* Comm. प्रागाथमर्धं प्रथमं ततश्च प्रागाथिकाः।

Pratika.	S'āṅkhāyana.	Rigveda,
ता अस्य सूददोहसः	XVIII, 1, 23; 2, 7; 3, 3 etc.	VIII, 69, 3.
ता वां विश्वस्य	XI, 6, 2.	VIII, 25, 1—3.
तां वां धेनुम्	X, 7, 7.	I, 137, 3.
तां सु ते कीर्तिम्	X, 10, 6.	X, 54
ता नः शक्तम्	XII, 1, 3.	V, 68, 3—5.
ता नो रासन्	X, 7, 7.	VII, 34, 22.
ता योधिष्टम्	VI, 10, 9.	VI, 60, 2.
ता हि शश्वन्ता	XII, 1, 5.	VII, 94, 5—7.
ता उभे ययोरिदम्	XII, 1, 5.	VI, 60, 4—6.
तिष्ठा सु कम्	VIII, 6, 1	III, 53, 2.
तिष्ठा हरी	IX, 15, 4; X, 11, 6; XI, 6, 3; XIV, 29, 7; 57, 16.	III, 35, 1; resp 1—11.
तीव्रस्याभिवयसः	XIV, 21, 3	X, 160.
तीव्राः सोमास आ गहि	X, 3, 5.	I, 23, 1.
तुभ्यं हिन्वानः	X, 7, 8.	II, 36, 37.
तुभ्यं ता अङ्गिरस्तम	IX, 23, 12.	VIII, 43, 18.
तुभ्येदमिन्द्र परि षिच्यते मधु	XVIII, 17, 2.	X, 167, 1.
तुभ्येदिमा	X, 5, 19.	VII, 22, 7—9.
तुविग्रीव	X, 13, 9; XV, 2, 1.*	VIII, 68, 2. 3.
तृतीये धाना सवने	VIII, 2, 1.	III, 52, 6.
तेते अग्ने	VI, 4, 3	VI, 16, 27.
ते नः सन्तु युजः	XII, 2, 14.	VIII, 83, 2.
ते नो रत्नानि	X. 11, 8.	I, 20, 7. 8.
ते सत्येन	X, 9, 4.	VII, 90, 5—7.
ते स्याम ये अग्नये	II, 2, 6.	IV, 8, 5.
ते हि द्यावापृथिवी	X, 3, 14.	I, 160.
ते हि द्यावापृथिवी विश्वशंभुवा	XVIII, 22, 5.	I, 160.

* Comm माध्यन्दिने सवने मरुत्वतीयशस्य निष्केवल्यानिकृन्दसा प्रतिपद्यते। तुविग्रीव तुविग्रीवो इत्यत्र। इत्येव प्रातिपदस्थ.।

Pratika.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
ते हि यज्ञेषु यज्ञियास ऊमाः	VI, 10, 6.	VII, 39, 4.
तोशा वृत्रहणा	XII, 2, 18.	III, 12, 4—9.
त्यं सु मेषम्	IX, 8, 3; IX, 9, 12; XI, 13, 20.	I, 52, 1—8; 10—14; resp. 1—15.
त्यमु वः	IX, 7, 3.	VIII, 92, 7—33.
त्यमु वः सत्रासाहम्	X, 5, 20; XV, 8, 8.	VIII, 92, 7—9; resp. 7—12.
त्यमु वो अप्रहणम्	X, 6, 14.	VI, 44, 4—6.
त्यमू षु (तार्क्ष्यं)	XI, 14, 28; XII, 11, 12.	X, 178.
त्यान्नु क्षत्रियान्	IX, 24, 8.	VIII, 67, 1.
त्रय इन्द्रस्य सोमाः	X, 4, 6	VIII, 2, 7—9.
त्रिकद्रुकेषु महिषः	X, 13, 7 (त्रिकद्रुकीया) XII, 4, 23.	II, 22, 1; resp. 1—3. 4.
त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिरं तुविशुष्मः	XV, 2, 1.	II, 22, 1.*
त्रिमूर्धानम्	XIV, 57, 11.	I, 116, 1—3.
त्रिश्चिन्नो अद्य	VI, 6, 12.	I, 34.
त्रीणि शता	XIV, 51, 12.	III, 9, 9 (=X, 52, 6).
त्र्यर्यमा	X, 4, 3, 11, 6, XIV, 27, 12, XVI, 21, 19	V, 29.
त्वं राजेन्द्र ये च देवाः	XIV, 25, 6	I, 174
त्वं विश्वस्य जगतः	XVIII, 11, 2.	X, 102, 12.
त्वं सोम क्रतुभिः	V, 11, 7; VII, 19, 13.	I, 91, [illegible].
त्वं सोम पितृभिः	III, 16, 4; VIII, 4, 2.	VIII, 48, 13.
त्वं सोम प्र चिकितः	III, 16, 4; V, 5, 2; VI, 10, 3.	I, 91, 1.
त्वं सोम महे भगम्	III, 16, 24.	I, 91, 7.
त्वं सोमासि सत्पतिः	I, 8, 1.	I, 91, 5.
त्वं हि क्षैतवत्	VI, 4, 3; X, 3, 3; XI, 13, 13; 15, 3.	VI, 2, 1—9; resp. —10.

* See page ६००, note *.

76

Pratika.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
त्वं ह्यग्ने अग्निना	III, 13, 17.	VIII, 43, 14
त्वं ह्यग्ने प्रथमो मनोता	V, 19, 13.	VI, 1.
त्वं शोचि घेरवे	VII, 20, 4.	VIII, 61, 7. 8.
त्वं च सोम नो वशः	IX, 23, 6 (Comm.)	I, 91, 6
त्वं दूतः	III, 14, 12.	II, 93, 1.*
त्वं न इन्द्रा भर	XII, 25, 3.	VIII, 98, 10—12.
त्वं नश्चित्र ऊत्या	XV, 3, 3.	VI, 48, 9. 10.
त्वं नो अग्ने अधरात्	IV, 2, [illegible]	X, 87, 20.
त्वं नो अग्ने वरुणस्य	VIII, 8, 10.	IV, 1, 4.
त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान्	II, 5, 31; VIII, 11, 6; XV, 23 (p. 193, 14).	IV, 1, 4.
त्वमग्न ईळितः	III, 16, 10.	X, 15, 12.
त्वमग्ने गृहपतिः	XIV, 55, 3.	VII, 16, 5 6.
त्वमग्ने द्युभिः	XI, 9, 8.	II, 1.
त्वमग्ने द्रविणोदाः	XIV, 56, 7—10.	II, 1, 7—9, 10—12; 13—16; 1—6
त्वमग्ने प्रथमो अङ्गिरा ऋषिः	X, 4, 15; XIV, 53, 6	I, 31, 1—18; resp. 1.
त्वमग्ने यज्ञानाम्	VI, 4, 1; XI, 15, 14; XIV, 53, 4	VI, 16, 1—26; resp. 1—6; resp. 1—3.
त्वमग्ने वरुण	XV, 13, 3	V, 3.
त्वमग्ने वसून्	X, 4, 3	I, 45, 1—9
त्वमग्ने वीरवद्यशः	II, 4, 7.	VII, 15, 12.
त्वमग्ने व्रतपाः	II, 4, 8.	VIII, 11, 1.
त्वमग्ने सप्रथाः	II, 2, 13	V, 13, 4
त्वमित्सप्रथाः	XIV, 55, 3.	VIII, 60, 5 6.
त्वमिन्द्र प्रतूर्तिषु	XII, 9, 11.	VIII, 99, 5. 6.
त्वमिन्द्र यशा असि	XII, 9, 11.	VIII, 90, 5. 6.
त्वमिमा ओषधीः	VI, 10, 3.	I, 91, 22.
त्वं भगो न	II, 4, 7.	VI, 13, 2.
त्वं महाँ इन्द्र तुभ्यं ह	X, 10, 6, XII, 3, 20.	IV, 17.
त्वं महाँ इन्द्र यो ह	X, 10, 6, XII, 4, 20.	I, 63.
त्वया मन्यो	XIV, 22, 5.	X, 84

* Comm. न कं दूतो अमाये इति। त्रि होतेति हे इति ओहम् शाखान्तरे पाठक्रमादन्यथात् ।

Pratîka.	*Sânkhâyana.*	*Rigveda.*
त्वया वयं मघवन्	X, 7, 11 , XII, 4, 16	I, 132, 1—6; resp. 1—8.
त्वां चित्रश्रवस्तम	III, 15, 10; V, 5, 6	I, 45, 6.
त्वामग्न ऋतायवः	XI, 6, 8; XIV, 56, 4.	V, 8.
त्वामग्ने पुष्करात्	III, 13, 17.	VI, 16, 13—15.
त्वामग्ने मनीषिणः	VI, 4, 9.	III, 10.
त्वामग्ने मानुषीः	III, 5, 3.	V, 8, 3.
त्वामिदा	XII, 5, 4	VIII, 99, 1. 2.
त्वामिदा ह्यो नरः	XVIII, 10, 10.	VIII, 99.
त्वामिद्धि हवामहे	VII, 20, 4.	VI, 46, 1. 2.
त्वावतः पुरूवसो	IX, 5, 3 , XVIII, 14, 2.	VIII, 46, 1; resp. 1—20.
त्वे वसूनि पुर्वणीक होतः	III, 5, 10.	VI, 5, 2.
त्वे ह यत्पितरश्चिन्न इन्द्र	XII, 3, 21.	VII, 18, 1—21.
दधिक्राव्णो अकारिषम्	IV, 18, 2; XII, 25, 1.	IV, 39, 6
दध्यङ् ह	X, 7, 7.	I, 139, 9.
दाना मृगो न वारणः	XI, 12, 4.	VIII, 33, 8—10.
दा नो अग्ने बृहतः	III, 2, 4	II, 2, 7.
दिवश्चिद्घा दुहितरम्	XVIII, 13, 3.	IV, 30, 8—22.
दिवि क्षयन्ता	X, 11, 5.	VII, 64, 1—3.
दिवो रुक्मः	III, 18, 6.	VII, 63, 4.
दिव्यं सुपर्णम्	VI, 11, 8.	I, 164, 52.
दुहन्ति सप्त	V, 10, 8.	VIII, 72, 7.
दूतं वः	VI, 4, 1;	IV, 8.
दूतं वो विश्ववेदसम्	X, 10, 8; XIV, 51, 14.	IV, 8.
दूरादिहेव	VI, 6, 2; XV, 8, 13.	VIII, 5, 1—36; resp. 1—9.
देव त्वष्टर्यद्ध चारुत्वमानट्	XIII, 4, 3.	X, 70, 9.
देवं देवं वोऽवसे देवं देवम्	X, 6, 6.	VIII, 27, 13—15
देवस्त्वष्टा सविता विश्वरूपः	XIII, 4, 2.	III, 55, 19.
देवानामिद्	X, 10, 7.	VIII, 83.
देवानां पत्नीः	I, 15, 4; VIII, 6, 9; 7, 13.	V, 46, 7. 8.

Pratīka.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
देवान्हुवे	XI, 5, 6; 12, 16; 14, 33	X, 66
देवीं वाचम्	IX, 28, 6.	VIII, 100, 11.
देवो वो द्रविणोदाः	VIII, 6, 5.	VII, 16, 11. 12.
दोहेन गाम्	V, 10, 8.	X, 42, 2.
द्यावा नः पृथिवी इमम्	V, 13, 5.	II, 41, 20.
द्यौर्न य इन्द्र	X, 11, 7; XI, 14, 5; XII, 6, 14; XIV, 27, 12; 71, 3.	VI, 20.
द्रप्सश्चस्कन्द	VIII, 15, 7.	X, 17, 11.
द्वे ते	IX, 28, 11.	X, 85, 16
द्वे नप्तुः	XVI, 11, 15 *	VII, 18, 22—25.
द्वे सृती अशृणवं पितॄणाम्	XVI, 13, 18.	X, 88, 15. 16. 18 19.
धानावन्तम्	VII, 1, 2.	III, 52, 1.
धारयन्तः	IX, 24, 3	II, 27, 4.
धारावराः	X, 4, 15; XI, 9, 8.	II, 34.
धीरा त्वस्य	XII, 10, 8.	VII, 86.
धेनुः प्रत्नस्य	VI, 6, 6.	III, 58.
ध्वास्मादुपस्थादुदरस्य न-र्भेः	XIV, 49, 3.	X, 73, 2 D (Cf. जनिष्ठा उग्रः)
नकिरिन्द्र त्वदुत्तरः	XVIII, 13, 2.	IV, 30, 1—6.
नकिष्टं	XII, 5, 8. 18; 9, 11.	VIII, 70, 3. 4.
न ता अर्वा	IX, 28, 8 (Comm).	VI, 28, 4.
न त्वा वृधन्तः	XII, 5, 18; 9, 11.	VIII, 88, 3 4.
न त्वा बृहन्तो अद्रयः	XVIII, 6, 2.	
नदं व ओदतीनाम्	XVIII. 1, 12. 13. 14. 15 21.	VIII, 69, 2.
न प्रमिये	IX, 26, 3; XVI, 1, 21.	IV, 54, 4.
नमसेदुप सीदत	V, 10, 7.	IX, 11, 6.
नमो महद्भ्यः	I, 6, 13	I, 27, 13.
नमो महद्भ्यो नमो अर्भकेभ्यः	XV, 22 (192, 22).	

* It appears from this Sūtra that Rigveda VII, 18 consists of two hymns

Pratīka.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
नमो मित्रस्य	IX, 20, 23.	X, 37.
न योरुपब्दिः	XIV, 52, 5.	I, 74, 7—9.
नवोनवः	XIV, 32, 4.	X, 85, 19.
न सीमदेव आपम्	XVIII, 8, 5.	VIII, 70, 7—12.
न सेशे यस्य रोमशम्	XVI, 13, 10.	X, 86, 17.
न हि ते क्षत्रम्	XII, 11, 21.	I, 24, 6—15.
न हि वो अस्ति अर्भकः	X, 11, 8.	VIII, 30, 1.
नाके सुपर्णम्	V, 9, 17; 10, 15.	X, 123, 6.
नाभिं यज्ञानाम्	III, 3, 5.	VI, 7, 2.
नासत्याभ्याम्	VI, 6, 6, 11, 4, IX, 20, 12.	I, 116 117. 118; resp. 116, 1—6.
नि गव्यता	XVIII, 9, 4	III, 31, 9.
नि वर्तध्वम्	IV, 16, 10; VII, 6, 8.	X, 19.
नि होता	III, 14, 12.	II, 9, 1.
नू इत्था ते	X, 7, 11.	I, 132, 4.
नू चित्सहोजाः	X, 3, 15.	I, 58.
नू नो रास्व सहस्रवत्	III, 7, 5.	III, 13, 7.
नू मर्तः	XII, 26, 2 10.	VII, 100.
नृणामु त्वा नृतमं गीर्भि-रुक्थैः	XIV, 3, 7; XVIII, 19, 7.	III, 51, 4—6.
न्यू षु वाचम्	IX, 9, 4.	I, 53.
पञ्च जना	X, 2, 8; XIV, 56, 14; XVIII, 22, 9.	X, 53, 5.
पतङ्गमक्तम्	V, 9, 14; XI, 14, 17. 28.	X, 177.
पत्नीवन्तः सुता इमे	XVIII, 7, 14.	VIII, 93, 22—33.
पथस्पथः	III, 5, 7; VI, 10, 4.	VI, 49, 8.
पन्य इदुप गायत	IX, 19, 2.	VIII, 32, 17—19.
पन्यंपन्यमित्सोतारः	IX, 19, 2.	VIII, 2, 25—27.
परा याहि मघवन्	X, 1, 11.	III, 53, 5.
परावतः	X, 4, 14; XI, 9, 14.	X, 63.
परि ते दूळभः	II, 12, 7.	IV, 9, 8.
परि त्वा गिर्वणः	V, 9, 12; 13, 10.	I, 10, 12.
परि प्र सोम ते रसः	VII, 15, 8.	IX, 67, 15.

Pratika.	*Sāṅkhāyana*	*Rigveda.*
परेयिवांसम्	XV, 9, 5; XVI, 13, 2.	X, 14, 1—5; resp. 1—8.
परो मात्रया	XII, 26, 19.	VII, 99, 1—6.
पर्जन्याय	III, 13, 4.	VII, 102, 1.
पर्वतश्चिद्	III, 15, 15.	V, 60, 3.
पवित्रं ते	V, 9, 15, VII, 15, 13.	IX, 83, 1. 2.
पाता सुतमिन्द्रो अस्तु सोमं हन्ता वृत्रम्	IX, 8, 3.	VI, 44, 15.
पान्तमा वो अन्धस	IX, 7, 1.	IX, 92, 1—6.
पावका नः सरस्वती	II, 4, 4; VII, 10, 15.	I, 3, 10; resp 10—12.
पावीरवी कन्या	VI, 10, 2.	VI, 49, 7.
पाहि न इन्द्र	X, 7, 11.	I, 129, 11.
पाहि नो अग्न एकया	XIV, 54, 1.	VIII, 60, 9. 10.
पाहि नो अग्ने रक्षसः	XIV, 54, 1.	I, 36, 15. 16.
पिन्वन्त्यपः	VII, 19, 14; X, 13, 10.	I, 64, 6.
पिप्रीहि देवान्	I, 9, 1; V, 19, 21.	X, 2, 1.
पिब वर्धस्व	VII, 24, 6	III, 36, 3.
पिबा सुतस्य रसिनः	VII, 20, 6; XII, 7, 5; 9, 11.	VIII, 3, 1. 2; resp. 1—24 (?)
पिबा सोममभि	XI, 10, 10	VI, 17, 1—14
पिबा सोममभि यमुग्र	VII, 17, 5—7.	VI, 17, 1. 2 3.
पिबा सोममभि यमुग्र तर्दः	XIV, 11, 8, 23, 3.	VI, 17.
पिबा सोममिन्द्र मन्दतु त्वा	VII, 20, 11, X, 5, 9.	VII, 22, 1; resp. 1—6.
पिबा सोममिन्द्र सुवानम्	X, 7, 11.	I, 130, 2.
पिबा सोमं मदाय कम्	XII, 26, 7.	VIII, 95, 3—5.
पिशङ्गरूपः सुभरो वयोधाः	XIII, 4, 2.	II, 3, 9.
पीवो अन्नान्	IX, 23, 11.	VII, 91, 3.
पुत्रमिव	XV, 15, 12.	X, 131, 5.
पुनीषे वाम्	XII, 10, 6.	VII, 85, 1—3.
पुराणमोकः सख्यं शिवं वां	XV, 8, 21	III, 58, 6—9.
पुरां भिन्दुः	XII, 26, 21.	I, 11, 4—6; 1—3.
पुरीष्यास	IX, 24, 9.	III, 22, 4.

Pratika.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
पुरु त्वा	VI, 4, 9.	I, 150.
पुरुप्रिया णः	XI, 9, 3.	VIII, 5, 4—6.
पुरूरुणा चिद्	XII, 1, 3.	V, 70, 1—3.
पूषन्तव	III, 13, 13.	VI, 54, 9.
पूषा सुबन्धुः	VI, 10, 4.	*VI*, 58, 4.
पूषेमा आशाः	VI, 10, 4.	*X*, 17, 5.
पृक्षस्य वृष्णः	X, 3, 15.	VI, 8.
पृच्छामि त्वा परमन्तं पृथिव्याः	XVI, 6, 2.	I, 164, 34. 35.
पृष्टो दिवि	II, 5, 3; IX, 27, 2 (Comm).	I, 98, 2.
प्र ऋभुभ्यः	X, 5, 23.	IV, 33.
प्र कारवः	VI, 10, 1.	III, 6, 1.
प्र कृतानि	IX, 8, 1.	VIII, 32, 1—3.
प्र कृतान्यृजीषिणः	XVIII, 7, 10.	VIII, 32, 1—30.
प्र क्षोदसा	VI, 10, 2, X, 9, 4; 11, 5.	VII, 95, 1; resp 1—3.
प्र घा न्वस्य	IX, 16, 4, X, 8, 9; XII, 6, 17.	II, 15, 1; resp. 1—10.
प्र चर्षणिभ्यः	I, 8, 11; VI, 10, 9.	I, 109, 6
प्र चित्रम्	III, 13, 14.	VI, 66, 9
प्रजापते प्रजापते न त्वद्	IV, 10, 4, 18, 4; X, 13, 23; 21, 1; XV, 3, 11. XVI, 7, 3.	X, 121, 10.
प्र णो देवी	X, 5, 6.	VI, 61, 4—6.
प्र तत्ते अद्य शिपिविष्ट	XIII, 9, 2; XV, 3, 5.	VII, 100, 5—7.
प्र तद्विष्णुः	V, 7, 3.	I, 154, 2.
प्र तद्विष्णुः स्तवते	XV, 3, 5.	*I*, 154, 2—4.
प्र तव्यसीम्	VIII, 6, 6.	I, 143.
प्र तार्यायुः	*XVI, 12, 5.*	X, 59.
प्रति प्रियतमम्	VI, 6, 14.	V, 75.
प्रति यदापः	VI, 7, 4.	X, 30, 13.
प्रति वां सूर उदिते	X, 10, 4; XI, 9, 3; XII, 1, 3; 2, 4.*	VII, 66, 7—9.

* Comm. प्रति वां सूर उदिते मित्रं गृणीष इत्येवमादिकस्तृचः

Pratika.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
प्रति श्रुताय	X, 12, 17.	VIII, 32, 4—6
प्रति ष्या सूनरी	VI, 5, 2, IX, 28, 9; X, 12, 8.	IV, 52, 1—7; resp. 1; resp. 1—3.
प्र ते अग्ने हविष्मतीम्	XIV, 54, 2.	III, 19, 2.
प्र ते धाराः	VII, 15, 14.	IX, 57, 1.
प्र ते महे	IX, 6, 6; 18, 4; XI, 14, 10 (सर्वहरि).	X, 96, 1—3; *resp.* 1—13, resp. 1—9.
प्र ते रथं मिथूकृतम्	XVIII, 11, 2.	X, 102, 1.
प्रत्यस्मै पिपीषते	VII, 7, 1; X, 6, 14, 12, 17; XI, 11, 18; XVIII, 17, 7.	VI, 46, 1—4; resp. 1—8.
प्रत्यु अदर्शि	VI, 5, 8.	VII, 81.
प्रत्वक्षसः	VIII, 6, 4.	I, 87.
प्र त्वा मुञ्चामि	I, 15, 9.	X, 85, 24.
प्रथमभाजम्	IX, 27, 7; XIII, 4, 3.	VI, 49, 9.
प्र देवत्रा	VI, 7, 1; XIV, 51, 9.	X, 30, 1—11; 13—15.
प्र देवं देव्या	III, 14, 9. 10	X, 176, 2—4.
प्र द्यावा यज्ञैः पृथिवी ऋतावृधा	VIII, 3, 11.	I, 159.
प्र द्यावा यज्ञैः पृथिवी नमोभिः	X, 5, 23.	VII, 53.
प्र धारा अस्य	VII, 15, 14.	IX, 30, 1.
प्र नूनं ब्रह्मणस्पतिः	VII, 19, 11.	I, 40, 5. 6.
प्रपथे पथाम्	VI, 10, 4.	X, 17, 6
प्र पूर्व्यं विश्वमर्षिं पुरन्धिम्	XIV, 71, 4.	VI, 21, 9 C (Cf. इमा उ त्वा पुरुतमस्य)
प्र प्र वस्त्रिष्टुभम्	IX, 6, 14.	VIII, 69, 1—3.
प्र बाहवा	VIII, 12, 8; IX, 27, 2.	VII, 62, 5.
प्र बुध्न्या वः	III, 15, 9.	VII, 56, 14.
प्र ब्रह्माणो	X, 10, 4.	VII, 42, 1—3.
प्र मन्येतु मदनात्	XI, 13, 16.	VII, 86.
प्र मंहिष्ठाय	IX, 3, 3; XII, 25, 3. 4.	I, 57, 1—3; resp. 1—6.

Pratika.	*Sānkhāyana.*	*Rigveda.*
प्र मंहिष्ठाय गायत	XII, 10, 7.	VIII, 103, 8. 9.
प्र मन्दिने	X, 11, 6	I, 101
प्र मित्रयोः	VII, 11, 4; XII, 1, 3.	VII, 66, 1—3; resp. 1—9.
प्र मित्राय	X, 6, 6.	VIII, 101, 5.
प्रयज्यवः	X, 8, 15.	V, 55.
प्रयज्यवो मरुतो भ्राजदृष्टयः	XVIII, 23, 3.	
प्र यद्वस्त्रिष्टुभम्	X, 9, 17.	VIII, 7, 1—9 or 15.
प्र यन्तु वाजाः	X, 8, 19, XIV, 3, 12	III, 26, 4—6
प्र याभिर्यासि	IX, 23, 11.	VII, 92, 3.
प्र ये शुम्भन्ते	XI, 7, 12; 12, 15	I, 85.
प्र यो वां मित्रावरुणा	XII, 2, 14.	VIII, 101, 2.
प्र व इन्द्राय मादनम्	IX, 8, 1	VII, 31, 1—3.
प्र वः पान्तं रघुमन्यवः	XI, 12, 13	I, 122.
प्र वः पान्तमन्धसः	IX, 4, 5; XII, 26, 15	I, 155.
प्र वः शुक्राय	VI, 10, 1; X, 9, 2, XIV, 53, 2. 3.	VII, 4, 1, resp 1—10. resp. 1—7. 8. 9.
प्र वः सखायः	XII, 10, 2.	VI, 16, 22—24.
प्र वः सताम्	IX, 12, 3.	II, 16.
प्र वः सतां ज्येष्ठतमाय	XIV, 31, 5.	
प्र वः स्पळक्रान्	XI, 8, 7.	V, 59.
प्र वामन्धांसि	IX, 20, 32.	VII, 68, 2. 3.
प्र वायुमच्छा	IX, 23, 11.	VI, 49, 4.
प्र वां महि द्यवी	X, 11, 3.	IV, 56, 5—7.
प्र वीरया	X, 9, 4.	VII, 90, 1—3.
प्र वो देवाय	VII, 9, 3; X, 2, 2, XI, 10, 2; 13, 18; XVI, 7, 13; 14, 2.	III, 13.
प्र वो महे मतयः	XI, 15, 10; XII, 6, 14; 8, 10; 9, 7; 12, 14; 26, 10.	V, 87.
प्र वो महे महिवृधे भरध्वम्	XII, 3, 8; XVIII, 17, 6.	VII, 31, 10—12.

Pratika.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
प्र वो मित्राय	VII, 11, 3; XII, 1, 3.	V, 68, 1—5; resp. 1—3.
प्र वो यज्ञेषु	X, 9, 4.	VII, 43, 1—3
प्र वो यह्वम्	*VI, 4, 7; XIV, 53, 5.*	*I, 36, 1—20; resp. 1. 2.*
प्र वो वाजाः	I, 4, 7; XII, 10, 3.	III, 27, 1, resp. 1—3.
प्र शंतमा	X, 6, 18.	V, 42.
प्र शर्धाय	X, 2, 9	V, 54.
प्र शुन्ध्युवम्	XII, 10, 12	VII, 88.
प्र शुक्रैतु देवी ([illegible])	X, 5, 23; 13, 18.	VII, 34.
प्र सम्राजं चर्षणीनाम्	XII, 1, 4; XVIII, 13, 6	VIII, 16, 1—3; resp 1—12
प्र सम्राजे बृहद्	XII, 10, 4.	V, 85
प्र सम्राजो	X, 5, 24	VII, 6
प्र ससाहिषे	I, 8, 12	X, 180, 1.
प्र सु श्रुतम्	VII, 23, 4, XII, 9, 11.	VIII, 50, 1. 2.
प्र सु महे सुशरणाय	XIII, 4, 3	V, 43, 13.
प्र सो अग्ने	*XII, 10, 7.*	*VIII, 16, 30. 31*
प्रस्तोकः	XVI, 11, 12	VI, 47, 22—25.
प्राग्नये वाचम्	IV, 2, 10; VI, 4, 1.	X, 187.
प्रातर्यावभिः	VII, 7, 2.	VIII, 38, 7.
प्रातर्यावाणा	V, 9, 22.	V, 77.
प्रातर्युजा	VI, 6, 2; VII, 2, 8; XI, 7, 4.	I, 22, 1—4; resp 1; resp. 1—3
प्रास्य धाराः	VII, 15, 14.	IX, 29, 1.
प्रियो नो अस्तु विश्पतिः	XII, 11, 18	I, 26, 7—9.
प्रेतां यज्ञस्य	V, 13, 4; X, 9, 16	II, 41, 19; resp 19—21.
प्रेदं ब्रह्म	X, 6, 16.	VIII, 37.
प्रेद्धो अग्ने	II, 2, 15.	VII, 1, 3.
प्रेष्ठं वः	XII, 11, 18.	VIII, 84, 1—3
प्रैतु ब्रह्मणस्पतिः	V, 10, 14; 14, 10; X, 4, 7.	I, 40, 3; resp. 3. 4

Pratika.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigvedo.*
प्रैते वदन्तु (अर्बुद)	VII, 15, 4. 5. 6. 9. 10.	X, 94.
प्रो अस्मा	XII, 3, 10.	VIII, 62, 1—3.
प्रोग्रां पीतिम्	IX, 18, 5.	X, 104, 3.
प्रौतये वरुणं मित्रमिन्द्रम्	XIV, 60, 3.	VI, 21, 9 A (Cf. इमा उ आ)
प्रो त्ये अग्नयो ऽग्निषु	IX, 24, 9.	V, 6, 6.
प्रो द्रोणे	IX, 17, 3.	VI, 37, 2.
प्रो ष्वस्मै पुरोरथम्	IX, 6, 12.	X, 133, 1.
बण्महान्	XI, 13, 27. 30; XIII, 8, 2	VIII, 101, 11. 12.
बळित्था तद्वपुषे धायि दर्शतम्	XVIII, 23, 14.	I, 141.
बळित्था पर्वतानाम्	IX, 29, 6 (Comm.)	V, 84, 1.
बभ्रुरेकः	X, 11, 8	VIII, 29
बर्हिषदः	III, 16, 6.	X, 15, 4
बलं धेहि तनूषु नः	XVIII, 11, 2	III, 53, 18.
बलविज्ञाय	X, 13, 10	VIII, 89, 88, 3—6.
बृहद्वदेम विदथे सुवीराः	V, 9, 12.	II, 1, 16 D.
बृहद्वयः	XI, 11, 7.	V, 16, 1—4.
बृहस्पतिः समजयत्	VI, 10, 5.	VI, 73, 3.
बृहस्पते अति यदर्यो अर्हात्	IX, 20, 27.	II, 23, 15.
बृहस्पते जुषस्व	IX, 27, 2.	III, 62, 4.
बृहस्पते प्रथमं वाचः	IX, 26, 3 (Comm.)	X, 71, 1.
बृहस्पते युवमिन्द्रश्च	IX, 3, 4.	VII, 97, 10.
ब्रह्म च ते जातवेदः	IX, 23, 4.	X, 4, 7.
ब्रह्म प्रजावदा भर	IX, 22, 4	VI, 16, 36.
ब्रह्मणा ते	XII, 4, 2.	III, 35, 4.
ब्रह्मा देवानां पदवीः	IX, 20, 3 (Comm.)	IX, 96, 6.
भद्रो नः	XII, 11, 19.	VIII, 19, 19. 20.
भवा नो अग्ने सुमनाः	V, 9, 10	III, 18, 1.
भवा मित्रः	X, 18, 19; XII, 26, 18.	I, 156, 1; resp. 1—5.
भिन्धि विश्वाः	XII, 1, 4.	VIII, 45, 40—42.
भुवो यज्ञस्य	I, 8, 5; VI, 10, 1.	X, 8, 6.

Pratika	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
भूय इद्वावृधे	VII, 24, 4	VI, 30.
भूरिं द्वे	VI, 11, 7.	I, 185, 2—7.
भूरीदिन्द्रस्य	XVI, 11, 27.	VIII, 55. 56.
मत्सि नो वस्यइष्टये	XI, 11, 17; XVIII, 18, 5.	I, 176, 1. 2; resp. 1—5.
मत्स्यपायि ते महः	XI, 11, 16; XII, 4, 9; XVIII, 11, 2.	I, 175, 3. 2. 1; resp. 1.
मथीद्यदीम्	XIV, 57, 13. 14.	I, 149, 1—5.
मदद्वृषाकपिरर्यः पुष्टेषु मत्सखा	XII, 3, 2.	X, 86, 1 BC.
मदेमदे हि	XII, 4, 12.	I, 81, 7—9.
मनो नु	XVI, 13, 14.	X, 57, 3—5.
मनो न्वा हुवामहे	III, 17, 3 4.	X, 57, 3—5.
मन्दमान ऋतादधि प्रजायै	XIV, 16, 10.	X, 73, 5 A (Cf. जनिष्ठा उग्रः)
ममाग्ने वर्चो	IV, 2, 7-13, XIII, 5, 17.	X, 128.
मरुतो यद्ध	III, 14, 6.	I, 37, 12
मरुतो यस्य	VII, 4, 8; X, 11, 9.	I, 86, 1, resp 1—10.
मरुत्वाँ इन्द्र मीढ्वः	X, 8, 6	VIII, 76, 7—9.
मरुत्वाँ इन्द्र वृषभः	X, 6, 9	III, 47.
महत्तन्नाम गुह्यं पुरुस्पृक्	XVIII, 1, 8.	X, 55, 2.
महश्चित्	X, 10, 5.	I, 169.
महश्चित्त्वमिन्द्र यत एतान्	XIV, 25, 5	I, 169.
महाँ आदित्यः	III, 17, 12; IX, 26, 8 (Comm)	III, 59, 5.
महाँ इन्द्रो नृवत्	I, 8, 13, X, 10, 5; XI, 9, 4; XVII, 9, 5.	VI, 19, 1; resp. 1—13.
महाँ इन्द्रो य ओजसा	I, 8, 13; IX, 15, 1; XII, 1, 4; XVIII, 7, 2.	VIII, 6, 1; resp. 1—3; resp. I—45.
महि त्रीणाम्	XII, 2, 14.	X, 185, 1.
महि वो महताम्	XII, 2, 14.	VIII, 47, 1.*

* Comm महतामवो प्रथमः

Pratika.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda*
मही द्यावापृथिवी	X, 6, 18.	IV, 56, 1—4.
मही द्यौः	III, 12, 9; 13, 17; IX, 20, 25; X, 10, 7; 13, 21.	I, 22, 13; resp. 13—15.
महे चन त्वामद्रिवः	XVIII, 9. 2; 10, 2	VIII, 1, 5—29.
महे नः	VI, 5, 14.	V, 79.
मा कस्याद्भुतक्रतू	XII, 2, 14	V, 70, 4.
मा चिदन्यद्	X, 8, 8	VIII, 1, 1. 2.
मा चिदन्यद्वि शंसत	XII, 3, 23; XVIII, 8, 11.	
मातली कव्यैः	VIII, 6, 13.	X, 14, 3.
माता रुद्राणाम्	IV, 21, 24; IX, 28, 6 (Comm.)	VIII, 101, 15.
मादयस्व हरिभिः	I, 8, 14; IX, 27, 2 (Comm.)	I, 101, 10.
माध्यन्दिनस्य सवनस्य	VII, 17, 1.	III, 52, 5.
माध्यन्दिने सवने	VII, 17, 2.	III, 28, 4.
मा नो अस्मिन्	IX, 10, 3 (आवपन्)	I, 54, 1—5. 7. 10.
मा नो अस्मिन्महाधने	III, 5, 4	VIII, 75, 12.
मा नो मित्रः	XVI, 3, 22	I, 162.
मा भेम मा श्रमिष्म	XII, 3, 22.	VIII, 4, 7. 8.
मित्रं वयम्	VII, 4, 6; 14, 1; XI, 7, 4; XII, 1, 3.	I, 23, 4; resp. 4—6.
मित्रं हुवे	VII, 10, 11; XII, 1, 3.	I, 2, 7—9.
मित्रस्य चर्षणीधृतः	III, 17, 12; IX, 26, 3 (Comm.)	III, 59, 6
मित्रो नो अत्यंहतिम्	XII, 2, 14.	VIII, 67, 2.
मित्रो न यस्य (Pāda)	XIV, 60, 3.	VI, 24, 5 C (Cf. इषा मदः).
मुञ्चामि त्वा हविषा जीवनाय कम्	XVI, 13, 4.	X, 161.
मूर्धा दिवः	XI, 14, 35.	I, 59, 2—4.
मूर्धानम्	X, 6, 20; XI, 14, 35.	VI, 7, 1—7; resp. 1—3

Pratika.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
यजस्व होतः	XIV, 55, 4.	VI, 11. 12. 13.
यजामह इन्द्रम्	XII, 3, 8.	X, 23, 1—3.
यज्जायथा अपूर्व्य	XI, 11, 14; XVIII, 18, 12.	VIII, 89, 5—7; resp. 5. 6.
यज्ञस्य वः	X, 3, 14	X, 92.
यज्ञस्य हि स्थ ऋत्विजा	XII, 1, 5.	VIII, 38, 1—3.
यज्ञायज्ञा वो अग्नये	VII, 25, 10; VIII, 6, 5.	VI, 48, 1—3.
यज्ञे दिवः	XII, 12, 13.	VII, 97.
यज्ञेन यज्ञम्	V, 15, 5.	I, 164, 50.
यज्ञेन वर्धत	VI, 4, 11; XI, 2, 11; XIV, 56, 15; XVI, 20, 16	II, 2, 1—13; resp. 1.
यत इन्द्र भयामहे	VI, 13, 3; XII, 5, 20.	VIII, 61, 13; resp 13—16.
यत्किं चेदं वरुण	IX, 26, 3 (Comm.)	VII, 89, 5.
यत्ते यमम्	XVI, 13, 14	X, 58, 1—3.
यत्पाञ्चजन्यया	X, 6, 8.	VIII, 63, 7—9.
यत्सोम आ सुते	XII, 2, 10.	VII, 94, 10. 11.
यथा नो अदितिः करत्	IX, 27, 2 (Comm.)	I, 43, 2.
यथा युगम्	XVI, 13, 14.	X, 60, 8—10.
यथा ह त्यद्वसवः	I, 15, 5; VIII, 8, 9.	IV, 12, 6.
यथाहानि	IV, 16, 6.	X, 18, 5. 6.
यथा होतः	XIV, 54, 4.	VI, 4.
यदक्रन्दः	XVI, 3, 20.	I, 163, 1—11.
यदद्य कच्च वृत्रहन्	XV, 8, 9; XVIII, 7, 13.	VIII, 93, 4—6; resp. 4—18.
यदद्य सूर उदिते	XI, 9, 3; XII, 1, 8.	VII, 66, 4—6.
यदद्य स्थः परावति	VI, 6, 4.	V, 73. 74
यदश्वाय वासः	XVI, 3, 26.	I, 162, 16 A B (two Pāda's).
यदिन्द्र चित्र	XII, 26, 20.	V, 39, 1—3
यदिन्द्र चित्र मेहना	XI, 11, 15; XVIII, 18, 8.	V, 39, 1. 2; resp. 1—4
यदिन्द्र ते चतस्रः	XVI, 26, 20.	V, 35, 2—4.

Pratika	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda*
यदिन्द्र नाहुषीष्वा	X, 6, 15	VI, 46, 7. 8.
यदिन्द्र प्रागपागुदक्	XII, 4, 7; XVI, 21, 30; XVIII, 6, 12.	VIII, 4, 1. 2; resp. 1—14.
यदिन्द्र यावतः	X, 4, 9	VII, 32, 18. 19.
यदिन्द्राहं यथा त्वम्	XVIII, 13, 5.	VIII, 14, 1—15.
यदी घृतेभिराहुतः	XII, 11, 19	VIII, 19, 23. 24
यद्याव:	XI, 13, 22.	VIII, 70, 5 6
यद्याव इन्द्र	X, 4, 9	
यद्ध प्राचीः	XII, 24, 2,	X, 155, 4
यद्बंहिष्ठम्	VIII, 12, 8	V, 62, 9.
यद्वाहिष्ठम्	III, 15, 10, V, 5, 6; XI, 10, 2, XIV, 3, 3	V, 25, 7; resp 7—9.
यद्वाग्वदन्ती	IX, 28, 6 (Comm)	VIII, 100, 10
यद्वावान	VII, 20, 5.	X, 74, 6.
यद्वो वयम्	II, 4, 8	X, 2, 4,
यं ते सुषाव	X, 5, 11 13.	VII, 22, 1 B.
यं त्वं रथम्	X, 6, 6.	I, 129
यं त्वमग्ने	IV, 15, 8.	X, 16, 13 14
यं देवासोऽवथ	VI, 10, 6.	X, 35, 14.
यन्न इन्द्रो	XII, 3, 6.	IV, 22
यमिन्द्र दधिषे	XI, 12, 4	VIII, 97, 2 3.
यमे इव	V, 13, 3	X, 13, 2.
यच्चिकेत	X, 5, 4.	V, 63, 1—3.
यस्तस्तम्भ	XII, 12, 2; XV, 4, 9.	IV, 50, 1—6; resp 1—4
यशिवप्रश्नः	XII, 4, 14.	VII, 10
यस्ते द्रप्स स्कन्दति	VIII, 15, 7.	X, 17, 12
यस्ते मन्यो	XIV, 22, 5	X, 83
यस्ते रथ.	IX, 13, 4	X, 112, 2
यस्ते साधिष्ठ	XI, 11, 12; XVIII, 18, 6	V, 33, 1—7.
यस्ते स्तनः	V, 10, 5	I, 164, 49
यस्त्वा स्वश्वः	V, 7, 4	IV, 4, 10
यस्त्वा हृदा	IV, 2, 9, (16, 5).	V, 4, 10

Pratika.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
यस्य व्रते	III, 13, 4.	V, 83, 5.
यस्य संस्थे	IX, 16, 2.	I, 5, 4—10
या इन्द्र भुजः	XI, 11, 15.	VIII, 97, 1.
या इन्द्र भुज आभरः	XVIII, 8, 1. 2.	VIII, 97, 1—9.
या ओषधीः पूर्वाः	IX, 28, 7.	X, 97, 1.
या त ऊतिः	X, 3, 9; XI, 10, 8; XVIII, 19, 3.	VI, 25.
या ते धामानि दिवि	III, 12, 5; VI, 10, 3.	I, 91, 4
या ते धामानि परमाणि	III, 15, 19.	X, 81, 5.
या ते धामानि हविषा	V, 5, 2; 6, 6; VI, 10, 3.	I, 91, 19.
याभ्वो नरः	VI, 9, 7.	III, 8, 6—11.
या वः शर्म	VI, 10, 8.	I, 85, 12.
यावत्तरः	X, 10, 4.	VII, 91, 4—6
या सुबाहुः	I, 15, 4.	II, 32, 7
यास्ते पूषन्	VI, 10, 4.	VI, 58, 3
यास्ते राके	I, 15, 4.	II, 32, 5
युक्ष्वा हि देवहूतमान्	X, 4, 2.	VIII, 75.
युक्ष्वा हि वृत्रहन्तम	XVIII, 6, 11	VIII, 3, 17—20
युजानो हरिता रथे	XVIII, 11, 2.	VI, 47, 19
युञ्जते मनः	X, 2, 7.	V, 81.
युञ्जते मन उत युञ्जते धियः	VII, 16, 3	V, 81, 1
युञ्जन्ति ब्रध्नम्	IX, 17, 1; XII, 1, 4.	I, 6, 1—3.
युध्मस्य ते	X, 5, 20; XII, 3, 7.	III, 46.
युध्मस्य ते वृषभस्य स्वराजः	XVIII, 19, 6	III, 46.
युनज्मि ते	VIII, 6, 3.	I, 82, 6.
युवं वस्त्राणि	VIII, 12, 8.	I, 152.
युवं सुरामम्	XV, 15, 8	X, 131, 4.
युवं तमिन्द्रापर्वता	X, 21, 14.	I, 132, 6
युवं दक्षम्	XII, 2, 14.	I, 15, 6.
युवमेतानि	I, 8, 10; V, 18, 11.	I, 93, 5*
युवां स्तोमेभिः	X, 7, 6; 8, 3	I, 139, 3. 4; resp. 3—5
युवाना पितरा	X, 10, 7.	I, 20, 4—6

Pratika	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda*
यदिन्द्र नाहुषीष्वा	X, 6, 15	VI, 46, 7. 8.
यदिन्द्र प्रागपागुदक्	XII, 4, 7; XVI, 21, 30; XVIII, 8, 12.	VIII, 4, 1. 2; resp. 1—14.
यदिन्द्र यावतः	X, 4, 9	VII, 32, 18. 19.
यदिन्द्राहं यथा त्वम्	XVIII, 13, 5.	VIII, 14, 1—15.
यदी घृतेभिराहुतः	XII, 11, 19	VIII, 19, 23 24.
यद्यावः	XI, 13, 22.	VIII, 70, 5 6
यद्याव इन्द्र	X, 4, 9	
यद्ध प्राचीः	XII, 24, 2,	X, 155, 4
यद्बंहिष्ठम्	VIII, 12, 8	V, 62, 9.
यद्वाहिष्ठम्	III, 15, 10; V, 5, 6; XI, 10, 2, XIV, 3, 3	V, 25, 7; resp 7—9
यद्वाग्वदन्ती	IX, 28, 6 (Comm)	VIII, 100, 10
यद्वावान	VII, 20, 5	X, 74, 6.
यद्वो वयम्	II, 4, 8	X, 2, 4.
यं ते सुषाव	X, 5, 11 13	VII, 22, 1 D.
यं त्वं रथम्	X, 8, 6	I, 129
यं त्वमग्ने	IV, 15, 8.	X, 16, 13 14.
यं देवासो ऽवथ	VI, 10, 6.	X, 35, 14.
यन्न इन्द्रः	XII, 3, 6	IV, 22
यमिन्द्र दधिषे	XI, 12, 4	VIII, 97, 2 3.
यमे इव	V, 13, 5	X, 13, 2.
यश्चिकेत	X, 5, 4	V, 65, 1—3.
[illegible]	XII, 12, 2, XV, 4, 9.	IV, 30, 1—9; resp. 1—4
[illegible]	XII, 4, 14.	VII, 10
यस्ते द्रप्सः स्कन्दति	VIII, 15, 7.	X, 17, 12
यस्ते मन्दो	XIV, 22, 5.	X, 53.
यस्ते रथः	IX, 13, 4	X, 112, 2.
यस्ते साधिष्ठः	XI, 11, 12; XVIII, 18, 6	V, 35, 1—7.
यस्ते स्तनः	V, 10, 5.	I, 164, 49
यस्त्वा स्वश्वः	V, 7, 4	IV, 4, 10
यस्त्वा हृदा	IV, 2, 9, (16, 5).	V, 4, 10

Pratika.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda*
यस्य व्रते	III, 13, 4.	V, 83, 5.
यस्य संस्थे	IX, 16, 2	I, 5, 4—10
या इन्द्र भुजः	XI, 11, 15.	VIII, 97, 1.
या इन्द्र भुज आभरः	XVIII, 8, 1. 2.	VIII, 97, 1—9.
या ओषधीः पूर्वाः	IX, 28, 7.	X, 97, 1.
या त ऊतिः	X, 3, 9; XI, 10, 8; XVIII, 10, 3.	VI, 25.
या ते धामानि दिवि	III, 12, 5; VI, 10, 3.	I, 91, 4.
या ते धामानि परमाणि	III, 15, 10	X, 81, 5.
या ते धामानि हविषा	V, 5, 2; 6, 6, VI, 10, 3.	I, 91, 19.
यान्वो नरः	VI, 9, 7.	III, 8, 6—11.
या वः शर्म	VI, 10, 8.	I, 85, 12.
यावत्तरः	X, 10, 4.	VII, 91, 4—6.
या सुबाहुः	I, 15, 4.	II, 32, 7
यास्ते पूषन्	VI, 10, 4.	VI, 58, 3.
यास्ते राके	I, 15, 4	II, 32, 5.
युक्ष्वा हि देवहूतमान्	X, 4, 2.	VIII, 75.
युक्ष्वा हि वृत्रहन्तम	XVIII, 8, 11.	VIII, 3, 17—20
युजानो हरिता रथे	XVIII, 11, 2	VI, 47, 19.
युञ्जते मनः	X, 2, 7.	V, 81.
युञ्जते मन उत युञ्जते धियः	VII, 15, 3	V, 81, 1.
युञ्जन्ति ब्रध्नम्	IX, 17, 1; XII, 1, 4.	I, 6, 1—3.
युध्मस्य ते	X, 5, 20; XII, 3, 7.	III, 46.
युध्मस्य ते वृषभस्य स्वराजः	XVIII, 19, 6.	
युनज्मि ते	VIII, 8, 3.	I, 82, 6.
युवं वस्त्राणि	VIII, 12, 8.	I, 152.
युवं सुरामम्	XV, 15, 8	X, 131, 4.
युवमिन्द्रापर्वता	X, 21, 14.	I, 132, 6.
युवं दक्षम्	XII, 2, 14	I, 15, 6.
युवमेतानि	I, 8, 10; V, 18, 11.	I, 93, 5.
युवां स्तोमेभिः	X, 7, 6; 8, 3	I, 139, 3. 4; resp 3—5.
युवाना पितरा	X, 10, 7.	I, 20, 4—6

Pratika.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
युवां नरा पश्यमानासः	XII, 11, 17.	VII, 83, 1—5.
युवा सुवासाः	V, 15, 4.	III, 8, 4.
युवो रजांसि	VI, 6, 6.	I, 180. 181.
युवोरु षू रथम्	VI, 6, 10.	VIII, 26, 1—5.
युवोर्यदि	XII, 8, 7.	X, 61, 25—27.
यूयं हि ष्ठा	X, 5, 4	VI, 51, 15. 16
यूयं गाव	IX, 28, 8	VI, 28, 6.
यूयमस्मान्	III, 14, 6; VI, 10, 8.	V, 55, 10.
ये के च ज्मा	VI, 10, 6.	VI, 52, 15.
ये चेह	III, 16, 7.	X, 15, 13.
ये तातृषुः	III, 16, 10.	X, 15, 9.
ये ते पन्थाः	VI, 10, 10.	I, 35, 11.
ये त्रिंशति	X, 11, 8.	VIII, 28, 1—3. 5.
ये त्वाहिहत्ये	VII, 19, 25.	III, 47, 4.
ये नः पूर्वे	III, 16, 5; VIII, 6, 12 7, 10	X, 15, 8
येभ्यो माता	VIII, 3, 15	X, 63, 3.
ये यज्ञेन	X, 8, 14; XII, 8, 3; XVI, 11, 30	X, 62.
यो अग्निं देववीतये	III, 6, 2.	I, 12, 9.
यो अदधाज्ज्योतिषि ज्योति-रन्तः	XVIII, 1, 8.	X, 54, 6.
यो अद्रिभिद्	IX, 3, 3, XII, 12, 4; 25, 2.	VI, 73, 1—3.
योगेयोगे	IX, 17, 1.	I, 30, 7—9.
यो जातः	X, 4, 11; 11, 13; XI, 9, 5; XII, 6, 16; XIII, 5, 16, XVI, 23, 17; XVIII, 19, 4 (सजनीय)	II, 12.
यो न इदमिदम्	IX, 3, 2.	VIII, 21, 9. 10.
यो न इन्द्राभित	XII, 4, 13.	X, 133, 4—6.
यो नः सनत्य	V, 9, 10	II, 30, 9.
योनिष्ट इन्द्र सदने अकारि	XVIII, 19, 9.	VII, 24.

Pratika.	*Sâṅkhâyana.*	*Rigveda.*
यो नो मरुतः	III, 15, 6.	VII, 59, 8.*
यो मर्त्येषु	VI, 4, 5	IV, 2 3. 4.
यो रयिवो रयिंतमः	X, 6, 14; XVIII, 18, 9.	VI, 44, 1—3; resp. 1—6.
यो राजा	XII, 5, 8; 9, 11.	VIII, 70, 1. 2.
यो राजा चर्षणीनाम्	XVIII, 10, 7.	VIII, 70, 1—6.
यो वाचा विवाचः	XII, 4, 10.	X, 23, 5—7.
यो वां परिज्मा†	VI, 6, 12.	X, 39. 40. 41.
यो वो वृताभ्यः	IX, 28, 6.	X, 30, 7.
यो व्यतीन्	IX, 6, 16	VIII, 69, 13—15.
यो व्यतींरफाणयत्	XVIII, 19, 10.	
रथेन पृथुपाजसा	XI, 9, 3.	IV, 46, 5—7.
रदत्पथः	XII, 10, 10	VII, 87.
राकामहम्	I, 15, 4; VIII, 6, 10.	II, 32, 4. 5.
रात्री	VI, 11, 6.	X, 127, 1—6.
रात्री व्यख्यत्	IX, 28, 10.	X, 127, 1.
रायस्कामः	XII, 4, 24	VII, 32, 3.
राये नु	IX, 23, 11	VII, 90, 3.
रिशादसः	XII, 2, 14	VI, 51, 4—6.
रेवतीर्नः	X, 8, 7.	I, 30, 13—15.
रेवाँ इद्रेवतः	X, 8, 7	VIII, 2, 13—15.
वचोविदम्	IX, 28, 15.	VIII, 101, 16.
वज्रमेकः	X, 13, 13; XVIII, 15, 6.	VIII, 29, 4.
वनस्पते रशनया	V, 19, 20	X, 70, 10.
वने न वा यो न्यधायि चाकन्	XVIII, 1, 5.	X, 29.
वनेषु व्यन्तरिक्षम्	V, 6, 3.	V, 85, 2.
वनोति हि सुन्वन्	X, 7, 11.	I, 133, 7.
वपुर्नु	X, 6, 19.	VI, 66.
वयं घ त्वा	XI, 11, 17; XII, 4, 4.	VIII, 33, 1; resp. 1—3.

* According to the Comm. VII, 59, 8.

† मोशा उपृचा

Pratika.	*Sānkhāyana*	*Rigveda.*
वयं घ त्वा सुतावन्तः	XVIII, 10, 3.	VIII, 33, 1—15.
वयं ते वयः	IX, 23, 12.	III, 11, 5.
वयमु त्वा गृहपते	I, 15, 4	VI, 15, 19.
वयमु त्वा तदिदर्थाः	IX, 9, 1.	VIII, 2, 16—18.
वयमु त्वा दिवा सुते	IX, 9, 1.	VIII, 64, 6—8.
वयमु त्वा पथस्पते	III, 5, 7.	VI, 53, 1.
वयमु त्वामपूर्व्य	IX, 8, 2; XVIII, 13, 9.	VIII, 21, 1. 2; resp. 1—16.
वयमेनमिदा ह्यः	XII, 5, 4	VIII, 66, 7—9
वरिवस्यन्नग्ने कामाय	XIV, 27, 13.	VI, 20, 11 ॥ (Cf. खी-लेषु दृष्ट)
वषट् ते विष्णो	I, 8, 8.	VII, 97, 7.
वसुं न चित्रमहसम्	X, 8, 20; XIV, 57, 4.	X, 122.
वह्व् यह्वा	VI, 6, 6	I, 153, 1—3.
वाचस्पतिम्	III, 15, 19	X, 81, 7.
वाजेवाजे	III, 8, 23	VII, 38, 8
वात आ वातु भेषजम्	XVI, 13, 4	X, 186
वात त्विषो मरुतः	III, 5, 11.	V, 57, 4
वाममद्य	VI, 10, 10; IX, 27, 2 (Comm.)	VI, 71, 6
वायवा याहि दर्शत	VII, 2, 2; 10, 9; XI, 9, 3.	I, 2, 1; resp. 1—3.
वायवा याहि वीतये	X, 4, 5	V, 51, 5
वायो याहि शिव	X, 4, 5; XI, 6, 2.	VIII, 26, 23 24; resp. 23—25.
वायो ये ते सहस्रिणः	X, 3, 5	II, 41, 1. 2.
वायो शुक्रो अयामि ते	X, 5, 4.	IV, 47, 1.
वार्त्रहत्याय	III, 3, 4.	III, 37, 1.
वार्त्रहत्याय शवसे	IX, 9, 3.	III, 37, 1—10.
वाहभाना	VII, 2, 10.	VIII, 5, 11.
वास्तोष्पते प्रति जानीहि	II, 16, 2	VII, 54, 1.
वास्तोष्पते शग्मया	II, 16, 2	VII, 54, 3.
वि ज्योतिषा	III, 19, 11.	V, 2, 9.
विदुष्टे अस्य वीर्यस्य	XII, 5, 15.	I, 131, 4—6.

Pratika.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
विधुं दद्राणम्	XIII, 12, 1; XIV, 22, 4.	X, 55, 5—7.
विभ्राड् बृहत्	XI, 13, 28.	X, 170, 1—3.
विशोविशो वः	XIV, 53, 4; XVI, 14, 2. (Comm.)	VIII, 74, 1—3; resp. 1—15,
विशोविशो वो अतिथिम्	XVII, 8, 1.	VIII, 74.
विश्वजिते	IX, 15, 3; X, 11, 7; XI, 14, 12.	II, 21, 1—5.
विश्वजिते धनजिते स्वर्जिते	XVIII, 17, 3.	II, 21.
विश्वाः पृतनाः	XII, 4, 9 23.	VIII, 97, 10—12; resp. 10.
विश्वाः पृतना अभिभूतरम्	XVIII, 5, 9.	VIII, 97, 10—12
विश्वानरस्य वः	X, 3, 6	VIII, 68, 4—6.
विश्वानि देव सवितः	XVI, 1, 21	V, 82, 5.
विश्वा रूपाणि प्रति	V, 13, 7	V, 81, 2.
विश्वाहा त्वा सुमनसः	XI, 13, 29.	X, 37, 7—9.
विश्वे अद्य मरुतो विश्व ऊती	VI, 10, 6.	X, 35, 13.
विश्वे न इन्द्र वीर्यम्	XVIII, 8, 3.	VIII, 62, 7—9.
विश्वे देवा ऋतावृधः	X, 10, 7; XI, 8, 3	VI, 52, 10—12.
विश्वे देवाः शास्तन	I, 6, 13.	X, 52, 1 *
विश्वे देवाः शृणुत	VI, 10, 6.	} VI, 52, 13.
विश्वे देवाः शृणुतेमम्	VIII, 3, 19	
विश्वे देवा मम शृण्वन्तु यज्ञियाः	XVIII, 1, 2	VI, 52, 14.
विश्वे देवासः	II, 3, 8, IX, 27, 2 (Comm.)	VI, 52, 7.
विश्वे देवास आ गत	X, 11, 8, XI, 9, 3	VI, 52, 7—9.
विश्वेभिः सोम्यं मधु	VII, 10, 16.	I, 14, 10.
विश्वेभिरग्ने अग्निभिः	II, 3, 11; IX, 24, 9	I, 26, 10.
विश्वेषु हि त्वा	X, 7, 7.	I, 131, 2.
विश्वो देवस्य	X, 3, 11	V, 50, 1—3.
विश्वो ह्यन्यो अरिरा जगाम	XVIII, 4, 7; 5, 7.	X, 28.
विष्णोः कर्माणि पश्यत	XIII, 7, 6	I, 22, 19.

* Comm. यद्यपि शस्त्रादिष्वयमर्थो न प्रतीयते तथापि यथावदेवेति ।

Pratika.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
वयं घ त्वा सुतावन्तः	XVIII, 10, 3.	VIII, 33, 1—15.
वयं ते अद्य	IX, 23, 12.	III, 14, 5.
वयमु त्वा गृहपते	I, 15, 4	VI, 15, 19.
वयमु त्वा तदिदर्थाः	IX, 9, 1.	VIII, 2, 16—18.
वयमु त्वा दिवा सुते	IX, 9, 1.	VIII, 64, 6—8.
वयमु त्वा पथस्पते	III, 5, 7.	VI, 53, 1
वयमु त्वामपूर्व्य	IX, 3, 2; XVIII, 13, 9.	VIII, 21, 1. 2; resp. 1—16.
वयमेनमिदा ह्यः	XII, 5, 4	VIII, 66, 7—9.
वरिवस्यन्मनवे काव्याय	XIV, 27, 13.	VI, 20, 11 B (Cf. चौ-नेंथ इष्ट)
वषट् ते विष्णो	I, 8, 8.	VII, 97, 7.
वसुं न चित्रमहसम्	X, 8, 20; XIV, 57, 4.	X, 122.
वळ्‌ इत्था	VI, 6, 6	I, 159, 1—3.
वाचस्पतिम्	III, 15, 19	X, 81, 7.
वाजेवाजे	III, 8, 23	VII, 38, 8
वात आ वातु भेषजम्	XVI, 13, 4	X, 186
वाम मित्री मदनः	III, 5, 11.	V, 57, 4.
वाममद्य	VI, 10, 10; IX, 27, 2 (Comm)	VI, 71, 6
वायवा याहि दर्शत	VII, 2, 2, 10, 9; XI, 9, 3	I, 2, 1; resp. 1—3.
वायवा याहि वीतये	X, 4, 5.	V, 51, 5.
वायो याहि शिव	X, 4, 5; XI, 6, 2.	VIII, 26, 23. 24; resp. 23—25.
वायो ये ते सहस्रिणः	X, 3, 5	II, 41, 1. 2
वायो शुक्रो अयामि ते	X, 5, 4.	IV, 47, 1.
वार्त्रहत्याय	III, 3, 4	III, 37, 1.
वार्त्रहत्याय शवसे	IX, 9, 3.	III, 37, 1—10.
वावृधाना	VII, 2, 10.	VIII, 5, 11.
वास्तोष्पते प्रति जानीहि	II, 16, 2.	VII, 54, 1.
वास्तोष्पते शग्मया	II, 16, 2	VII, 54, 3
वि ज्योतिषा	III, 19, 11.	V, 2, 9.
विदुष्टे अस्य वीर्यस्य	XII, 5, 15	I, 131, 4—6.

Pratika.	*Sāṅkhāyana*	*Rigveda.*
विधुं दद्राणम्	XIII, 12, 1; XIV, 32, 4.	X, 55, 5—7.
विभ्राड् बृहत्	XI, 13, 28.	X, 170, 1—3.
विशोविशो वः	XIV, 53, 4; XVI, 14, 2. (Comm.)	VIII, 74, 1—3; resp. 1—15,
विशोविशो वो अतिथिम्	XVII, 8, 1.	VIII, 74.
विश्वजिते	IX, 15, 3; X, 11, 7; XI, 14, 12.	II, 21, 1—5.
विश्वजिते धनजिते स्वर्जिते	XVIII, 17, 8.	II, 21.
विश्वाः पृतनाः	XII, 4, 9. 23.	VIII, 97, 10—12; resp. 10.
विश्वाः पृतना अभिभूतरं नरम्	XVIII, 5, 9	VIII, 97, 10—12
विश्वानरस्य वः	X, 3, 6.	VIII, 68, 4—6.
विश्वानि देव सवितः	XVI, 1, 21	V, 82, 5.
विश्वा रूपाणि प्रति	V, 13, 7	V, 81, 2
विश्वाहा त्वा सुमनसः	XI, 18, 20.	X, 37, 7—9.
विश्वे अद्य मरुतो विश्व ऊती	VI, 10, 6	X, 35, 13.
विश्वे त इन्द्र वीर्यम्	XVIII, 8, 3.	VIII, 62, 7—9.
विश्वे देवा ऋतावृधः	X, 10, 7; XI, 8, 3	VI, 52, 10—12.
विश्वे देवाः शास्तन	I, 6, 13.	X, 52, 1 *
विश्वे देवाः शृणुत	VI, 10, 6.	VI, 52, 13.
विश्वे देवाः शृणुतेमम्	VIII, 3, 10	VI, 52, 13.
विश्वे देवा मम शृण्वन्तु यज्ञियाः	XVIII, 1, 2	VI, 52, 14.
विश्वे देवासः	II, 3, 8; IX, 27, 2 (Comm.)	VI, 52, 7.
विश्वे देवास आ गत	X, 11, 8; XI, 9, 3	VI, 52, 7—9.
विश्वेभिः सोम्यं मधु	VII, 10, 16.	I, 14, 10.
विश्वेभिरग्ने अग्निभिः	II, 3, 11; IX, 24, 9	I, 26, 10.
विश्वेषु हि त्वा	X, 7, 7.	I, 131, 2.
विश्वो देवस्य	X, 3, 11.	V, 50, 1—3.
विश्वो ह्यन्यो अरिराजगाम	XVIII, 4, 7; 5, 7.	X, 28.
विष्णोः कर्माणि पश्यत	XIII, 7, 6.	I, 22, 19.

---

* Comm. यद्यपि सूक्तादित्वापाद्यनां प्रतीकादन्यथेति मध्यवादिकाः।

Pratika	*Sāṅkhāyana*	*Rigveda.*
विष्णोर्नु कम्	V, 7, 3; VI, 11, 5; VIII, 6, 16; IX, 4, 4; XII, 26, 3 14.	I, 154, 1; resp 1—6.
वि सूर्यो मध्ये	XI, 13, 28	X, 138, 3—5
वि हि सोतोः	XII, 6, 13; 7, 1. 6; 8, 2; 13, 1; 24, 3, 26, 10.	X, 86.
विहि होत्राः	X, 5, 4.	IV, 48, 1. 2
वृत्रस्य त्वा श्वसथादीषमाणाः	XIII, 12, 3 4.	VIII, 96, 7—12.
वृषन्निन्द्र	X, 7, 7; 8, 3	I, 130, 6
वृषा मद इन्द्रे	IX, 9, 5, XIV, 60, 2	VI, 24, 1; resp 1—10.
वृष्णे शर्धाय	X, 3, 15.	I, 64.
वेत्था हि वेधः	III, 8, 3	VI, 16, 3.
वेदिषदे	VI, 4, 11; XI, 14, 36	I, 140, 1—7; resp. 1—13.
वैश्वानरं मनसा	XIV, 3, 12.	III, 26, 1—3.
वैश्वानराय धिषणाम्	X, 4, 15	III, 2.
वैश्वानराय पृथुपाजसे	VIII, 6, 2.	III, 3.
वैश्वानराय पृथुपाजसे विपः	XVIII, 23, 2.	
शंसा महाम्	XII, 3, 6.	III, 49.
शग्ध्यू षु शचीपते	XII, 4, 19; XVI, 21, 29.	VIII, 50, 5—6
शतं ते	III, 14, 20.	I, 24, 9.
शतं दासे बल्बूथे	XVIII, 14, 5	VIII, 46, 32.
शतमहं तिरिन्दिरे	XVIII, 11, 21.	VIII, 6, 46—48.
शतेना नः	VII, 2, 4; XI, 8, 3.	IV, 46, 2; resp. 2—4.
शं न इन्द्राग्नी	XI, 9, 12	VII, 35.
शं न इन्द्राग्नी भवतामवोभिः	XVI, 13, 6 *	
शं नो देवः सविता त्राय-माणः	XV, 8, 19	VII, 35, 10.

* According to the Commentary.

Pratīka.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda*
शं नो देवीः (शंनोदेवीयाः)	IV, 11, 6; 21, 19; VIII, 9, 7.	X, 9, 4—7.
शं नो भव चक्षसा	XI, 14, 4.	X, 37, 10.
शं नो भव हृदे	VII, 5, 15.	VIII, 48, 4.
शं नो भवन्तु वाजिनः	III, 8, 23.	VII, 38, 7.
शश्वदिन्द्रः	XV, 22 (p. 193, 3 ff)	I, 30, 16. 17—19. 20—22.
शाक्मना शाको अरुणः सुपर्णः	XVIII, 1, 7.	X, 55, 6—8.
शास इत्था महाँ असि	XVIII, 18, 14.	X, 152.
शासद्वह्निः	XII, 5, 16	III, 31.
शिवस्त्वष्टः	IX, 27, 7.	V, 5, 9.
शुक्रं ते	III, 13, 18; V, 9, 18; VI, 10, 4	VI, 58, 1
शुक्रस्याद्य	X, 8, 5.	II, 41, 3.
शुचिं नु	III, 12, 7; VI, 10, 9.	VII, 93, 1.
शुचिमर्कैः	IX, 24, 8.	III, 62, 5.
शुची वः	VI, 10, 8	VII, 56, 12.
शुनं हुवेम	III, 18, 16.	III, 30, 22
शुनं नः फालाः	III, 18, 4	IV, 57, 8.
शुनश्चिच्छेपं निदितं सहस्रात्	XV, 23 (p 193, 15.)	V, 2, 7.
शुनासीराविमाम्	III, 18, 4.	IV, 57, 5.
श्येनो न योनिम्	V, 14, 19	IX, 71, 6.
श्रायन्त इव सूर्यम्	XI, 13, 21, XII, 4, 19; XVI, 21, 29.	VIII, 99, 3. 4.
श्रिये कम्	III, 5, 11.	I, 88, 3.
श्रुधी हवं तिरश्च्याः	XII, 26, 6	VIII, 95, 4—6.
श्रुधी हवमिन्द्र	X, 5, 8.	II, 11.
श्रुष्टी वां यज्ञः	XII, 10, 10; 11, 23.	VI, 68.
श्वा न्वो	XII, 13, 5.	X, 86, 4. (Pāda) *
स आ नो योनिम्	VI, 10, 5.	VII, 97, 4

* See Weber, Indische Studien, IV, 231.

Pratika	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
सं वत्स इव	V, 10, 4	IX, 105, 2
सं वां कर्मणा	VI, 11, 3; IX, 4, 6; XII, 26, 5.	VI, 69, 1—8; resp. 1—8; resp. 1—3
सं सीदस्व	V, 9, 9.	I, 36, 9
सखाय आ शिषामहि	X, 13, 12; XI, 6, 2; XVIII, 12, 5.	VIII, 24, 1—9, resp. 1—3 resp. 1—27.
सखायः	XII, 25, 7.	VIII, 24, 1—3 *
सखायः सं वः सम्यञ्चम्	XI, 9, 1.	V, 7, 1—9
सखायस्त्वा	VI, 4, 7.	III, 9, 1—8
सखे विष्णो	IX, 28, 12	VIII, 100, 12
सखे सखायम्	V, 10, 21	IV, 1, 3
स घा नो देवः सविता	XVI, 1, 21	VII, 45, 3.
सचायोः	XII, 5, 9.	X, 105, 4—6
स जातेभिः	XVIII, 9, 7.	III, 31, 11.
सजूर्विश्वेभिर्देवेभिः	X, 4, 5	V, 51, 8—10
सजोषा इन्द्र सगण	VII, 19, 4.	III, 47, 2
सं च त्वे जग्मुः	XI, 11, 12, XII, 6, 10.	VI, 34.
सं च त्वे जग्मुर्गिर इन्द्र पूर्वीः	XVIII, 6, 5	VI, 34, 1—3
संजानानाः	V, 10, 7.	I, 72, 5
सत्या सत्येभिः	IX, 23, 9	VII, 75, 7.
स त्वं नो अग्नेऽवमः	II, 5, 31, VIII, 8, 10, 11, 6; XV, 23 (p. 193, 13)	IV, 1, 5.
स त्वं नो देव	XI, 8, 3	VIII, 26, 25.
सदसस्पतिमद्भुतम्	VI, 13, 3.	I, 18, 6.
सद्यो ह	XII, 3, 9.	} III, 48.
सद्यो ह जातः	VII, 22, 4	
स नः पावक	II, 2, 9	I, 12, 10
सना च सोम	IV, 15, 3.	IX, 4
सं ते पयांसि	I, 15, 4; VII, 5, 18	I, 91, 18
स पूर्व्यः	X, 8, 5.	VIII, 63, 1—3.

* According to the Commentary.

Pratika.	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda.*
सप्रथसा कविवृधः	XVIII, 18, 11.	VIII, 63, 4—6.
समन्याः	VI, 7, 5.	II, 35, 3.
समानमेतदुदकम्	XVIII, 22, 7.	I, 164, 51.
समिद्धमग्निं समिधा गिरा गृणे	XIV, 3, 12.	VI, 15, 7—9.
समिद्धश्चिद्	VI, 4, 7 ; IX, 20, 15.	X, 150, 1—3. .
समिद्धस्य श्रयमाणः पुरस्तात्	V, 16, 3	III, 8, 2.
समिद्धो अग्न आहुत	I, 4, 13.	V, 28, 6.
समिद्धो अग्निर्दिवि	XIV, 56, 13	V, 28, 1—3.
समिद्धो अद्य मनुषः	V, 16, 6.	X, 110.
समिधाग्निम्	VI, 4, 1	VIII, 44.
समिध्यमानो अध्वरे	I, 4, 10	III, 27, 4
समिन्द्र णः	IV, 11, 6.	V, 42, 4.
समी वत्सम्	V, 10, 4	IX, 104, 2.
समुद्रादूर्मिः	XI, 13, 11.	IV, 58.
स यो वृषा	X, 8, 6 ; 11, 12	I, 100, 1—19 ; resp. 1—15.
सरस्वतीं देवयन्तः	VI, 10, 2	X, 17, 7.
सरस्वत्यभि नः	VI, 10, 2.	VI, 61, 14.
स वावृधे	II, 4, 5 , VI, 11, 8	VII, 95, 3.
सविता यन्त्रैः	VI, 10, 10 ; X, 13, 14. 15 (हैरण्यस्तूपीय) , XVIII, 19, 2.	X, 149, 1 ; resp. 1—5.
ससस्य यद्	VI, 4, 5.	IV, 7, 7—11.
स सुष्टुभा स ऋक्वता	VI, 10, 5.	IV, 50, 5.
स सूर्यः पर्युरू वरांसि	XIV, 24, 5.	X, 89, 2 A. (Cf. इन्द्रं स्तवा)
सहदानुम्	III, 3, 4	III, 30, 8.
सह वामेन	VI, 5, 8.	I, 48
सहस्रशीर्षा	XVI, 13, 1 (पुरुष नारायण)	X, 90.
सहस्रा ते शता	III, 2, 5.	IV, 32, 18.
स हि शर्धो न मारुतम्	VII, 27, 14	I, 127, 6.
स हि शुचिः	VI, 10, 5.	VII, 97, 7

Pratika	*Sāṅkhāyana.*	*Rigveda*
सांतपनाः	III, 15, 6.	VII, 59, [illegible]
सिनीवालि	I, 15, 4.	II, 32, 6.
सीद होतः	III, 14, 12	III, 29, 8
सुकर्माणः सुरुचः	III, 12, 8.	IV, 2, 17.
सुकिंशुकम्	IX, 28, 11.	X, 85, 20
सुगव्यं नः	XVI, 3, 19	I, 162, 22
सुत इत्त्वं निमिश्लः	XI, 5, 2	VI, 23.
सुतासो मधुमत्तमाः	XII, 25, 2	IX, 101, 4—6.
सुत्रामाणम्	V, 5, 2; VI, 3, 8	X, 63, 10.
सुरूपकृत्नुम्	VIII, 3, 13; IX, 8, 2; XII, 4, 15.	I, 4, 1; resp. 1—10; resp. 1—6.
सुषुमा	X, 7, 5	I, 137, 1. 2.
सुसंदृशं त्वा वयम्	III, 17, 2.	I, 82, 3.*
सूयवसात्	III, 20, 1; V, 10, 33.	I, 164, 40.
सूरादश्वं वसवो निरतष्ट	XVI, 8, 12 (Pāda).	I, 163, 2D.
सूर्येण वधुनवकार	XIV, 24, 5 (Pāda).	VI, 21, 8 B. (Cf. इमा उ त्वा)
सेनानीकेन	III, 15, 4	II, 9, 6
सो अग्निर्यो वसुः	XII, 10, 11	V, 6, 2
सोम गीर्भिः	I, 8, 2.	I, 91, 11.
सोम यास्ते	II, 2, 13; V, 0, 3	I, 91, 9; resp 9—12.
सोमस्य मा	XIV, 51, 9	III, 1, 1—14.
सोमस्य मा तवसम्	X, 11, 2.	III, 1.
सोमस्य मित्रावरुणा	XII, 2, 14	III, 72, 17.
सोमानं स्वरणम्	II, 12, 5.	I, 18, 1—3.
सोमापूषणा	VI, 11, 2.	II, 40.
सोमो जिगाति	V, 14, 15.	III, 62, 13—15.
सोमो धेनुम्	III, 16, 4; VI, 10, 3	I, 91, 20.
स्तीर्णं बर्हिः	X, 7, 4; 8, 3	I, 135, 1; resp 1—3
स्तीर्णे बर्हिषि	II, 3, 8; VI, 10, 6; IX, 27, [illegible] (Comm).	VI, 52, 17 †
स्तुषे नरा	VI, 6, 6.	VI, 62. 63.

* Comm. पङ्क्तिः प्राथम्यात्

† Comm on II, 3, 8: भारद्वाजो।

INDEX VI.

VERSES QUOTED ONLY BY PRATĪKA'S AND NOT FOUND IN THE SĀKALASĀKHĀ OF THE ṚIGVEDA.

---

[1] Comm अग्निर्वृत्युरित्येवमादिकाः शाखान्तरीया आप्रियो भवन्ति ।

[2] The Comm. adds उद्गमय The verse is called *Sauparnī.*

[3] The Comm. adds उप यज्ञ । सौपर्णी.

[4] The Comm. adds अश्विना । सौपर्णी.

[5] Comm. इमे सोमासस्तिरोअह्न्यास इति प्रैषेषु पठिता Cf. S'āṅkh. S'r. IX, 20, 30. Aśv. S'r. VI, 5, 24

[6] Mentioned by the name of Mahānāmnī. See Ait. Ār. IV, 1, 1.

[7] Comm वैमदस्यस्येति विदं मुदा—स्माः पञ्च ऋचः शंसेत् । सप्तशाखामुपरमा-शान्स्थाने सूत्रकारो विकल्पमाह । Cf. Ath. V. II, 1, 1; Taitt Ār. X, 1, 3.

[8] Comm. संज्ञानमुशनावदद्दिति सूक्तं जपेत् See Aufrecht, Ṛigveda, second edition, Khailikāni suktāni No XXV.

[9] Comm समिद्धो अद्यन् सदनं मनीषामित्येवमादिका आप्रियो अवश्य भवन्ति ।

INDEX VII.

(A.) VERSES QUOTED IN FULL.

(B) GĀTHĀ'S S'LOKA'S, ETC.

VIII.

(A) YAJUS, NIGADA'S, ETC.

* Comm. ऋतं सत्यमित्येवं प्रथमाः

(B) NIVIDS

INDEX IX.

PRAIṢA'S, ATIPRAISA'S, ETC.

* This is a Puroruc, but in its form like a Nivid.

† Comm. द्वियजमानके अग्नीवासितो यजमानौ पचन्तौ पक्तीः पचन्तौ पुरोळाशं अग्नावग्नीषोमाभ्यां छागं । बहुयजमानके । अग्निमद्य होतारमवृणतेमे यजमानाः etc.

* अयमग्नेरजम्।

† Comm देवं बर्हिः सुदेवं देवैः स्यादित्येवमादिभिरेकादशभिर्वैश्यमैध्येऽवानं प्रैषति मैत्रावरुण परिसमाप्तिमात्।

* Cf. Vait-Sūtra 32, 27.

† Cf. Vait-Sūtra, 32, 32.